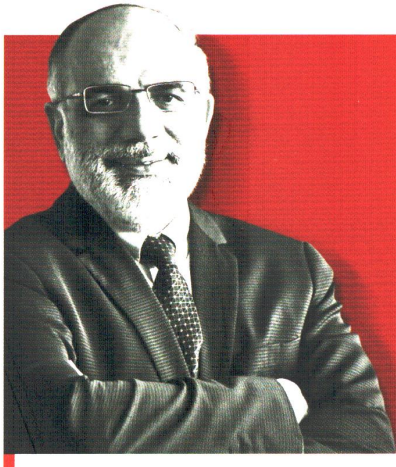

ROMAN DİLİYLE SİYASET

MUSTAFA ÖZEL

KÜRE YAYINLARI

2. BASKI

Roman Diliyle Siyaset

Roman Diliyle Siyaset

MUSTAFA ÖZEL

KÜRE YAYINLARI

KÜRE YAYINLARI / 202. Kitap

Düşünce 12
Mustafa Özel Kitaplığı 3

Roman Diliyle Siyaset

Mustafa Özel

Türkçe Yayım hakları
© Küre Yayınları, 2018
© Mustafa Özel, 2018

Yayın Hazırlık **Mehmet Sabri Akgönül**

Birinci Basım Mart 2018
İkinci Basım Nisan 2018

ISBN 978-605-9125-75-8
TC Kültür ve Turizm Bakanlığı
Sertifika no: 15813

Tasarım **Zeyd Karaaslan**
Kapak **Zahid Yıldırım**
Ön ve Arka Kapak Fotoğrafları **Sedat Özkömec**

Baskı/Şenyıldız Matbaacılık
Sertifika no: 11964
Gümüssuyu Cad. Işık San. Sit.
No: 19/C 102 Topkapı/İstanbul
Tel: 0212 483 47 91

KÜRE YAYINLARI

Vefa Cad. No: 48 Kat: 3
Fatih / İstanbul
Tel 0212 520 66 41-42
Faks 0212 520 74 00
www.kureyayinlari.com
kure@kureyayinlari.com
facebook.com/kureyayinlari
twitter.com/kureyayinlari

MUSTAFA ÖZEL, Ağrı'da doğdu (1956). Naci Gökçe Lisesi (1974) ve Boğaziçi Üniversitesi İİBF mezunudur (İktisat, 1980). İstanbul Bankası, Türkiye Dış Ticaret Derneği, Ülker, Çilek, Bisav ve Müsiad gibi kurumlarda yöneticilik/danışmanlık yaptı. Marmara Üniversitesi'nden Yüksek Lisans ve Doktora dereceleri aldı (İktisat Tarihi, 1991/99). Dergâh, İzlenim, Anlayış, Nihayet ve Arka Kapak dergilerinde yazdı. İstanbul Şehir Üniversitesi Öğretim Üyesidir.

İçindekiler

Giriş — Siyaset ve Romantarih — 9

Kemal Tahir
Yol Ayrımı
Robert Musil
Niteliksiz Adam
A. Midhat Efendi
Süleyman Musli
Filibeli Ahmed Hilmi
Batıniler
Sabahattin Ali
İçimizdeki Şeytan

Paralel Eylemin Romanı — 19
İçimizdeki Şeytan — 28

Amin Maalouf
Semerkant
A. H. Tanpınar
Sahnenin Dışındakiler
Yakup Kadri
Ankara

Neden Ulus Olamıyoruz? — 41
Meselenin Kalbinde Allah Var! — 50
İki Ateşten Gömlek — 59

Yakup Kadri
Panorama
Halide Edib
Sinekli Bakkal ve *Yeni Turan*

Soytarının Hafız Kızı — 71
Şeytan Aldı Götürdü! — 81
Sinekli Bakkal'dan Yeni Turan'a — 88
Turancı Medeni Devlet — 96

Halide Edib
Sonsuz Panayır
Peyami Safa
Matmazel Noraliya'nın Koltuğu
Emile Zola
Tazı Payı

Türedi Zenginlerin Romanı — 109
Apartman Beylerinin Tazı Payı — 118

Emile Zola
Para
Peyami Safa
Biz İnsanlar

Romanbilim, Para ve İman 129
Zola, Peyami ve Emperyalizm! 138
Murdar Paranın Marifetleri 148
Emperyalizm, Din ve Borsa 158

Kemal Sayar
Ricat
Mustafa Kutlu
Ya Tahammül Ya Sefer

Ne Tahammül Ne Sefer! 171

Joseph Conrad
Almayer'in Sırca Köşkü
Gelişmenin İleri Karakolu
Karanlığın Yüreği
Yakup Kadri
Yaban

Sömürgeci Yüreğin Karanlığı 183
Ruhu Deliren Adam 192
Liberal Sömürgeci 201
Dengesiz Hesapçı Avrupalı 212
Karanlığın Yüreğindeki Yaban 225

Joseph Conrad
Nostromo

Amerikan Emperyalizminin
İlk Büyük Romanı 235
Emperyalizm Tarih Yazıyor! 246
Sömürüden Pay Kapan Kurtarıcılar 258
Gümüşün Çarpığı Adam 269

Jules Verne
Begüm'ün Beşyüz Milyonu

Fransız Gözüyle Alman Emperyalizmi 285

Giriş

Siyaset ve Romantarih

Tarih, geçmişte yaşadıklarımız değil, gelecekte yaşamayı düşlediklerimizdir. Ulu Hakan da, Kızıl Sultan da aynı kişidir ve *tarihsel* zaman içinde değil, *düşsel* zaman içinde 'yaşamış'tır. Olgusal değil, kurgusaldır. Geçmişe değil, bugüne ve daha da çok yarına aittir. Abdülhamid veya Mustafa Kemal, et ve kemikten insanlar değil, özlemlerimizin ete kemiğe bürünmesidir. Özlem, arzu ve çıkarlarımızın. Gılgamış'ı hatırlayalım, "üçte ikisi Tanrı etinden, üçte biri insan." Tarihin de üçte biri hayattır, üçte ikisi roman!..

Romantarih, siyasetin en etkili silahıdır. Felsefe ve şiirle harmanlanmış hayat bilgisi. Tarihçiler kadar şair ve filozofları da büyüler siyaset. Goethe için Napolyon "muhteşem bir şahsiyet" idi. Hegel, Fransız generali Jena'da gördüğü zaman, Evrensel Ruh'un at üstünde şehrin sokaklarında dolaşmakta olduğuna inanmıştı. Modern tarihçiliğin üç üstadı (Ranke, Droysen ve Burckhardt) da Napolyon'un eser ve tesirini "o güne kadarki en büyük hadise" olarak resmediyorlardı. Bütün bunlar, Napolyon'un *gerçek* büyüklüğünü değil,

Avrupalıların geleceğe yönelik hayallerini yansıtıyordu. Hayal ve tasarımlarını. Her şey, nihayette güçlü Avrupalı ulus-devletlerin kurulması için olup bitmişti. Her şey bu ulusların "ebediyen payidâr olmasına" hizmet etmeliydi!

Bizim tarihle münasebetimiz ise utangaç bir firâr psikolojini yansıtıyordu. Monteskiyö'nün hiçbir ilmî değeri olmayan "Doğu Despotizmi" yaftasını düşünmeden benimsemiş, yakın tarihten ne kadar kopar, uzak Anadolu tarihine (Eti ve Sümer) ne kadar bağlanırsak, "ulusal devletimizi" o kadar kolay kurabileceğimize inanmıştık. İlk yazımızın işaret feneri Kemal Tahir, bu kolaycılık ve sahteliği yüzümüze vuran en mütefekkir romantarihçimizdir. *Ulusalcı* Halit Refiğ'in çektiği dizi filmi yıllarca *ulusal* devletimizin sansürüne uğrayan *Yorgun Savaşçı* şu sarsıcı ifadeyle başlıyordu: "Siz benim geçmişi aradığımı sanıyorsunuz. Yanılıyorsunuz. Ben sizin geleceğinizi aramaktayım." *Devlet Ana*'da ise, Marxçı kuramcıları şaşırtan bir tutumla, Osmanlı devletini sınıfsal baskı uygulayan bir aygıt yerine, *kerim devlet* olarak niteliyor, romanın yazılış saikini şöyle açıklıyordu: "Altıyüz yıl geriye gitmemin sebebi, Anadolu Türk insanımızın temel cevherini tarihsel gelişiminin çok önemli bir dönemecinde tutup incelemek, meydana vuracağı özelliklerden, günümüzün ve geleceğimizin zorluklarının çarelerine sağlam dayanaklar bulmaktır. Bu çareler, Anadolu Türk insanını, Batı için geçerli kalıplara dökerek, yabancı genellemelerle açıklamaya çabalayarak bulunamaz."

FETÖ'nün Romanını Kim Yazdı?

Romantarihçi Kemal Tahir, "günümüzün ve geleceğimizin zorluklarının çarelerine sağlam dayanakları" tarihî derinliğimizde ararken, molla görünümlü siyasetçi Fethullah, isminin işaret ettiği derinliğin aksine, bu dayanakları paralel devletinin sigortası olan Batılı güçlerde arıyordu! Kimdi bu adam ve kurduğu paralel örgüt nasıl bir şeydi? Bu soruya medyatik kafalı

hiçbir araştırmacı-tarihçinin Robert Musil kadar ikna edici bir cevap verebildiğini sanmıyorum. Avusturyalı *Dichter* (şair/romancı) 80 yıl önce yazdığı romantarihte, devasa bir mekanik aygıta benzeyen paralel örgütün hem meczup mimarının, hem de *niteliği olan ama adam olmayan* elemanlarının psikolojisini resmediyordu. Roman kahramanımız ise adam ama niteliksizdi. *Niteliksiz Adam*, küresel romantarihin köşe taşlarından biridir. *Yol Ayrımı* ile "paralel" okunması ufuk açıcıdır.

The Cemaat adlı paralel örgütün, tarihî prototiplerden biri olan Hasan Sabbah haşhaşîliği ile ortak yanlarını Ahmet Midhat Efendi'nin *Musullu Süleyman* ve Filibeli Ahmed Hilmi'nin *Batınîler* başlıklı romanları üzerinden irdelemek şaşırtıcı olduğu kadar öğretici. Elbette bu eserler Musil ile Kemal Tahir'in romanlarına kıyasla çok daha az edebî; ama daha az aydınlatıcı değil. Romantarih'in tarih yanını fazla öne çıkarmışlar. Dengeyi sağlamak için Sabahattin Ali'nin *İçimizdeki Şeytan*'ına başvurdum. Haşhaşîlik sadece dinî çevrelere değil, seküler çevrelere de özgü sosyolojik bir vaka imiş meğer!

Neden ulus olamadık meselesi de en iyi izahını romantarihte buluyor. Amin Maalouf'un *Semerkant* romanı meseleyi Nizamülmülk-Cemaleddin Afganî ekseninde ve daha çok İran bağlamında müzakere ederken, Tanpınar ile Yakup Kadri sahneyi Türkiye'ye taşıyorlar. *Sahnenin Dışındakiler*, ulus yaratmadaki kısırlığımızı camii'nin köklü etkisiyle irtibatlandırıyor: "Camii, içtimaî jeolojinin merkeziydi." Meselenin kalbinde Allah vardı ve mabedin yerine marketi (piyasayı) ikame etme girişimi toplumun bilincini yaralıyordu. *Ankara* yazarı içinse olay daha basitti: Bir gün gelip de öleceğini aklından bile geçirmediği Tanrı-Atatürk *ulus olun!* demiş, ama hayatlarını kurtardığı kalabalıklar, önderin peşinden gitmemişlerdi. İçtimaî jeolojinin merkezinin kaymış olmasından mutluluk duyan yazar, yeni merkezdeki fırsatçı gelişmelerden ise şikâyetçiydi. Merkez, eski

kurtarıcıları işadamı yaptıkça, ahlâken düşüyordular. Tıpkı 50 yıl sonra Sosyalist devrimcilerin reklamcı, 70 yıl sonra İslamcı mücahidlerin müteahhit olup hizaya girmeleri gibi. Ne diyordu şair: "Tarihi tekerrür diye tarif ediyorlar! / Hiç roman okunsaydı, tekerrür mü ederdi?" ☺

Yakup Kadri, *Ankara* romanında başlattığı rejim eleştirisini *Panorama*'da keskinleştirir. Ebedî Şef ölmüş, onun yerini alan Millî Şef ise yazarımızı derin bir düşkırıklığına uğratmıştır. Bir park yerine dikilen Atatürk büstüne dert yanar: "Akıbetimiz ne olacak? Şimdi yine bir uçurumun kenarına geldik. Söyle, selamet yolu nerede?" Ne yazık ki tunçtan Atatürk "küskün küskün susuyordu." Yakup Kadri'nin ve tunçtan Atatürk'ünün sustuğu yerde Halide Edib söze başlıyor ve İnkılab'ın fikrî ve iktisadî açmazını "Şeytan'ın inâyetiyle" aşmaya çalışıyordu!..

Şeytan'ın Hakkını Ver!

Sinekli Bakkal, modern Türk edebiyatının *Faust*'uydu! İçtimaî jeolojinin merkezini mabetten markete kaydırıyor ve topluma şu genel mesajı veriyordu: "Türkoğlu, medenî ve güçlü olmak istiyorsan, Şeytan'ın hakkını ver!" Fakat, Halide Hanım "unutamayan ulusçu"ydu. Bir yandan da, en geniş anlamda "Türk milleti"nin ruhuyla bütünleşmiş olan Allah'ı gücendirmemenin çârelerini arıyordu. Lise yıllarında derinliğine pek nüfuz edemeden boyuna özetini çıkarıp durduğumuz bu eşsiz tarihroman, modernlik serüvenimizin özetiymiş meğer! Modern Türkiye'nin ilk çeyrek yüzyılının ekonomi politiği ise Halide Hanım'ın diğer iki romanı üzerinden okunabilir: *Yeni Turan* ve *Sonsuz Panayır*. İlk romandaki "Turancı" Oğuz'un medenî milliyetçiliği, kangrene dönüşen "Kürt sorunu"nun uzun vadede en tutarlı reçetesidir. *Sonsuz Panayır* ise bugün bile Türk tarzı kapitalizmin en kavrayışlı tahlillerinden biridir. Bugün yazılsa,

sadece İki Binler yerine Yirmi Binler diyecek, romanın diğer kısımlarına dokunmayacaktık!

Sonsuz Panayır'daki "Şeytanla çatışma sanatı"nın hazmı zor olduğundan, Emile Zola ile Peyami Safa'yı yardıma çağırdım. Zola, 1860'ların Paris'ini resmetmeye çalıştığı *Tazı Payı* romanında, siyasetin nasıl servet avcılığına dönüştüğünü irdeliyor; Peyami Bey ise *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu*'nda emek/sermaye dengesine dayalı bir adil düzen öneriyor. Bu türden *kurguları* "Cumhuriyet Dönemi İktisadî Gelişmesi"nin birinci derecedeki *tarihî kaynakları* arasında sayıyorum. Başını arşivlere gömüp, asıl hazine mahiyetindeki kurgu-kaynaklarımızı görmeyen tarihçi efendiler, hayal çarşımıza da uğrayın lütfen!

Zola'ya bir kez bulaşınca, kolay kurtulmak mümkün mü? *Para* başlıklı romanı hem Fransız sömürgeciliğinin hakimâne kritiği, hem de sömürgeciliğin iki temel kaynağının tarafsız ifşâsıdır: Din ve borsa. Paris borsası üzerinden, dinibütün Katolikleri yolacak finans üçkâğıtçıları olmasa, *Şark'ı ilerletme suretiyle talan etme* projeleri rafta kalırdı. Peyami Safa ise, *Biz İnsanlar* romanında, Avrupa emperyalizmine karşı çıkma maskesi altında, Rus emperyalizminin değirmenine su taşıyanları deşifre ediyor. Bu iki romanın "paralel" okunması, günümüzdeki birçok gelişmeyi de aydınlatacak imkânlar sunabilir. 'Fransızlar' (Avrupa + ABD) ve Ruslar bugün de Şark'ı *demokratikleştirme (!) yoluyla talan etmeye* çalışmıyorlar mı?

Kemal Sayar'ın roman-şiiri *Ricat* ile Mustafa Kutlu'nun şiir-romanı *Ya Tahammül Ya Sefer*, ilk okuduğumda bana siyasî hayatımızın müstakbel yörüngesinin habercileri gibi gelmişti. Bu iki kurguya dayanan yazıyı ondört yıl önce, bir seçim arifesinde yazmıştım. Öngörülerimin gerçeklik derecesini her okuyucu kendi takdir edecektir. Ben sadece mahzûnum...

Emperyalizmin Gerçek Yüzü Romanda!

Kitabın sonraki bölümleri esas olarak Joseph Conrad'in iki romanı etrafında dönüyor. Avrupa emperyalizminin Afrika serüveni ve Amerikan emperyalizminin Latin Amerika serüveni. *Karanlığın Yüreği* ile *Nostromo*. Birincisi sömürgeci yüreğin karanlığını aydınlatırken, ikincisi "yatırım" görüntülü liberal sömürgeciliğin içyüzünü ifşâ ediyor. Aynı zamanda, yerli kurtarıcıların sömürgeciler kadar talancı olabileceğini de. Emperyalizmin yeni bir yüz (daha doğrusu, yüzsüzlük) ile bölgemizi kuşatmaya çalıştığı bir tarih döneminde, bu kurgulardan öğreneceğimiz sayısız *gerçekler* var!

Conrad'in en ünlü kurgu kahramanı Kurtz, ruhu delirmiş Avrupa'dır: Adı Almanca, annesi İngiliz, babası yarı Fransız. Bütün dünyayı yutmak isteyen, açgöz, kıyıcı, şeytanî Avrupa. Her şeyi kendine çeken azgın bir hortum: "Benim fildişim, benim şubem, benim nehrim..." Her şey onundu, diyor Conrad, fakat önemli olan "onun kime ait olduğu, karanlığın kaç tane gücünün ona sahip çıktığıydı." Sadece kapitalist girişimci ve emperyalist devlet adamlarını karanlığın güçleri arasında sayarsanız yanılırsınız. Liberal filozoflar da liberal sömürgeciliğin bayraktarlığını yapıyordu: James Mill, beyaz-olmayan halkların özgürlük ve demokrasiye lâyık olmadığını söylerken, oğlu John Stuart Mill, liberal ilkelerin "aşağı halklara" uygulanamayacağını belirtiyordu. Bu bağlamda daha çok Hindistan sömürüsü meşrulaştırılırken; onlardan yüz yıl kadar önce John Locke ile David Hume, Amerikan kıtasının sömürülmesini Liberal İncil'e göre haklılaştırmaya çabalıyorlardı. Locke, Amerikan yerlilerinin köleleştirilmesini hatta düpedüz tenkilini normal görüyordu; çünkü yerlilerde *mülkiyet* duygusu yoktu. Toprağı gereğince kullanmıyor, israf ediyorlardı! Hume ise koyu deri renginin ahlâkî ve zihnî aşağılık işareti olduğunu, Tanrı'nın maalesef bir değil, birçok insan türü yaratmış olduğunu söylüyordu. Conrad'in romanları sadece 19. yüzyıl iş ve siyaset adamlarıyla değil, modern Avrupa siyaset felsefesiyle de epik bir hesaplaşmadır.

Romanın tarih kadar önemli (hatta, daha önemli) bir *bilim* olduğunu kabullenmek kolay değildir. Biri gerçek, diğeri kurgu, düpedüz uydurma, deriz. Oysa gerçek dediğimiz tarih, çoğu zaman uydurmadır. Belki her zaman! En tarafsız tarihçi bile, elinde olmadan, kendi değer ve önyargılarını olaylara söylettirir. "Romancı, tarihe dayanarak kendi olaylarını oluştururken; tarihçi bir olaylar kaosundan, anlatmak istediği hikâyenin unsurlarını seçer." Bu bakımdan yazılı tarihler geçmişin "daha doğru yahut daha iyi" kayıtları değil; bazı insanların diğerleri üzerinde tahakküm kurmasına yarayan "sabitleştirilmiş iktidar yapıları"dır. Eserleri, geçmişteki olgulardan çok, tarihçilerin kendi hayatlarının tarihidir. Tarih, geçmişe değil bugüne (ve geleceğe) ışık tutan *edebî* bir faaliyettir. Dolayısıyla romanlar, tarihsel toplum/bilimin vazgeçilmez kaynakları arasındadır. Bu bilince yükselmiş olanların meslekî etkinliklerine *Romantarih* diyorum. Disiplinler arası, evrensel bir "gerçeği kavrama" çabası. Metafizik bir dille, 'Firarî Şeytan'ın nüfuz alanını aydınlatma girişimi. Birey, toplum, ulus, millet, medeniyet.. bütün muğlak kavramlar Romantarih'te ete kemiğe bürünüyor. İnsan ruhu, bütün yüceliş ve alçalışlarıyla kendini teşhir ediyor; yıl yıl ve asır asır...

Gerçeği kuşatan sır,
Bulut ve dünya: Şimdi tarih ardına kadar
Açmıştı kapısını... Bu rüyada uluslar
Zaman merdivenine yaslanmışlardı set set...
Hayalden sütunlara dayanmıştı her mabet...
İnsanlaşan tanrılar, tanrılaşan insanlar
Geçiyordu önümden, dalgalandıkça duvar.
Ve sonra varlıkların karanlık mahşerinde
Gözleri alev alev, dudaklarında hande,
Muzlim, mağrur, müstehzi biri dolaşıyordu.
Biraz dikkat edince tanıdım: Şeytandı bu.
Tanrı'nın ormanında kurnaz kaçakçı Şeytan.
(Victor Hugo'dan Cemil Meriç: "Asırların Efsanesi")

Kemal Tahir
Yol Ayrımı

Robert Musil
Niteliksiz Adam

A. Midhat Efendi
Süleyman Muslî

Filibeli Ahmed Hilmi
Batınîler

Sabahattin Ali
İçimizdeki Şeytan

Paralel Eylemin Romanı

Tarih, geçmişte olup bitenlerden çok, gelecekte olmasını istediklerimizin geçmişteki hikâyesidir. Bu bakımdan 15 Temmuz 2016 Yeni Türkiye tarihinin doğum günü sayılacaktır. Bin yıllık bir yürüyüşten sonra, bir yol bitmiş, yeni bir yol açılmıştır. Kemal Tahir, Cumhuriyet'in kuruluşundan yarım asır sonra, yeni "kurucuların" ilk on yılda vardıkları *Yol Ayrımı*'nı yazmıştı. Bugün okuduğumda, bana sanki "bin yılın son yüz yılındaki" yol ayrımının muhasebesi gibi geliyor. Bir defa daha anlıyorum ki, milletlerin akıl ve vicdanı, akademik eserlerden çok, edebî kurgularda ifadesini buluyor. Şair ve romancıları çıkarın, milletten geriye şehit ve gaziler kalıyor!

Yol Ayrımı'nın nihai mesajı, Dr. Münir ile Gazeteci Murat arasındaki o son tartışmadadır: "Biz, Batıyla er geç, ister istemez hesaplaşmak zorundayız! Bunu gerçekten yapmadıkça, Batıya hizmet teklif etmekle belayı başımızdan defleyemeyiz!.." Kırk yıl boyunca, memleket 'sahnesinde' peygamber ve sahabe kıssaları anlatan ve eylemine "Hizmet Hareketi" adını veren derin meczup, nihaî

çılgınlığı akim kalınca paçayı kurtarmak için 'Batı'ya, hem de alenen, 'hizmet' teklif etmedi mi? Gel de romancıya kâhin deme!

Ancak, FETÖ hareketini, bir meczubun başlattığı eğitim faaliyetinin zamanla 'Batılı' istihbarat örgütlerinin emrine girmesi olarak nitelendirmek, kolaya kaçmaktır. İncir çekirdeğini doldurmaz bir doğrudur bu. Yenikapı Mitingi'nde beş milyon vatandaşa hitap eden devlet erkânımız, haklı olarak iki şer odağını hedef gösterdi: FETÖ ve PKK. Biri kırk yıldır dindarların devletle ilişkisinde tekelleşti; diğeri gene kırk yıldır Kürt muhalefetinde tekelleşti. Kolaya kaçanlar, son birkaç yılda yaşananlara bakıp, hükümeti ve bilhassa Cumhurbaşkanımızı eleştiriyor: Barış süreci ve Fetöcülere yumuşak muamele olmasaymış, bugüne gelinmezmiş!

Oysa iki hareketin de romanı yazılmadı henüz. Büyük kurgular yazılmadan, kurgulanmış tarihsel yapıların hakikatı ortaya çıkmaz! Benim lise yıllarımda yüzlerce muhalif Kürt grup ve grupçuk vardı; 12 Eylül'den sonra ortada sadece PKK kaldı. Tuhaf, değil mi? Fetöcülük, Türkiye'nin geniş dindar toplulukları şöyle dursun, sadece Nurcu diye adlandırılan gruplar içinde bile küçük bir cemaatti; nasıl oldu da devlet içinde bir tek onlar bu denli etkili hâle geldi? Bu iki "tekelleştirme" hadisesini, *Yol Ayrımı*'nı en az yüz yıllık bir perspektifle okumadan kavrayabileceğimizi zannetmiyorum. Bugün yüzyüze olduğumuz FETÖ ve PKK terörünün birinci derecedeki sorumluları hükümet veya CIA değil; romancının on yılda gelindiğini "gördüğü" yol ayrımını doksan yıl sonra bile göremeyen ulusçu elitlerdir. Ulusçuluk, körleştiricidir.

Musil'in Niteliksiz Adamı

Yol ayrımı meselesini modern Türkiye tarihi bağlamında tartışmadan önce, paralel eylem kavramının dünya romanındaki en büyük örneğine değinmeden geçemem. Kemal Tahir'in iki kurgu kahramanının yukarıdaki konuşmayı yaptıkları yıllarda, Robert Musil adlı Avusturyalı bir şair/romancı (*Dichter*) 1913

yılına geri gidip, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun düşüşünü önleyebilecek bir Paralel Örgüt tasarlıyordu. *Niteliksiz Adam*, politik ve kültürel bir kaostan düzen çıkarmaya çalışan umutsuz bir eylemin trajik öyküsüdür. Musil'in kurgusal örgütünün bağlam ve nitelikleri biraz farklı olsa da, Türkiye'nin meş'um paralel örgütünün mahiyetini kavramada zihnimizi aydınlatabilir.

Adının ilk hecesini (*İmp*) Avusturya'dan, ikinci hecesini Macaristan'dan alan *İmpkralya*, 1913 yılında yarı sanayileşmiş, beyni ileriye, kalbi geriye doğru çalışan, aristokratlarla burjuvaların iktidar yarışına sahne bir tarih garibesi iken; Almanya tam gaz sanayi toplumuna doğru ilerliyor. Dünyaya Almanya'nın büyüklük ve kudretini göstermek maksadıyla düzenlenecek İmparator Wilhelm'in 30. Yıl Jübilesi'ne karşı, Avusturya-Macaristan imparatoru Franz Joseph'in tahta çıkışının 70. Yılını bir tür "Dünya Avusturya Yılı"na dönüştürmek tasarlanıyor. Aslında kimin ne tasarladığı aşikâr değildir. "Bir şeyler olmalı!" fikri eyleme katılan herkesin ortak kanısı iken, neyin olması gerektiğini kimse bilmiyor. Eylemin baş tasarımcısı Kont Leinsdorf, çeşitli halk kesimlerinin "Daha-Büyük Avusturya, dünya çapında bir Avusturya" hususunda görüş ve beklentilerini anlamak için bir anket bile hazırlatır; sonuç fiyaskodur, çünkü herkes farklı şeyler istiyor.

"Zararı yok, çünkü asıl önemli olan bir aygıtın olmasıdır! Aygıt varsa çalışmak zorundadır; çalıştığı için hızlı gider; direksiyonunda kimse bulunmasa bile, belirli bir yolu, hatta çok etkileyici ve özel bir yolu geride bırakacaktır." Tuhaf ama, eyleme katılanlardan sadece ikisi ne istediğini bilmektedir ve her ikisinin de eyleme nasıl katıldığı açık değildir: Büyük Alman sanayici Arnheim ile Avusturyalı general Stumm. Birincinin hedefi paralel eylem sayesinde Galiçya'daki petrol alanlarına sahip olmak; ikincinin hedefi ordu için malî kaynak sağlamaktır. Yani orta yerde düşünsel/kültürel hedefler peşinde koşan

çok sayıda aktör gözükürken, Alman sermayesi ile Avusturya Savunma (yani Savaş) Bakanlığı kendi özel hedefleri peşinde koşmaktadır. Birinciler kaotik bir fikirler ağı içinde bocalarken, ikinciler vazıh hedeflerine ulaşırlar. Hakkını yemeyelim, fedakâr bir liderdir Arnheim, "sorumluluğunun bilincinde olan bir insan, ruh armağan etmeye kalkıştığında, asla sermayeyi değil, yalnızca faizleri feda etmelidir" diyen bir lider.

Sırf paralel eylem metaforu yüzünden *Niteliksiz Adam* romanıyla yaşadığımız olaylar arasında irtibat kurmaya çalışmak yanıltıcı olur elbette. Buna rağmen, eylem için diğer lider adayımız Ulrich'in kazanılmış aptallığı, *The Cemaat* üyelerinin çoğu parlak zekâlarına tutulmuş bir ayna gibidir: "Aptallık, içten içe yetenekle karıştırılabilecek kadar yeteneğe benzemeseydi, ve dışa karşı da ilerleme, deha, umut, iyileşme gibi görünmeseydi, o zaman herhalde kimse aptal olmak istemezdi ve ortada aptallık diye bir şey de kalmazdı. En azından onunla savaşmak kolay olurdu. Gelgelelim aptallığın ne yazık ki son derece baştan çıkarıcı ve doğal bir yanı vardır. Aptallığın kendine uyduramayacağı hiçbir düşünce yoktur, her yanıyla devingendir ve sırtına hakikatin bütün giysilerini geçirebilir."

Nereye Gittiğini Bilmeyen, Çabuk İlerler!

Paralel eylemin mucidi Kont Leinsdorf, örgütü bir hizmet hareketi olarak tasarlamıştı: Avrupa'daki halklar maddeci bir demokrasi anaforuna kapılmış, "ehl-i dünya" olmuşlardı. Kont, bunlar için hem bir uyarı, hem de yeniden özbilinçlerine varma göstergesi olabilecek yüce bir simgenin peşindeydi. Avusturya böylece, dünyaya gerçek özünü bulması için hizmet etmiş olacaktı. Peki, İmparator bu yüce misyonun farkında mıydı? Ekselansları 88 yaşındaydı ve "yaşama ilişkin inancına göre, büyük şeyler yapan bir adam, genelde bunu neden yaptığını bilmezdi." Cromwell bile onca zaman önce söylememiş miydi: "Bir adam, nereye gittiğini ne kadar bilmiyorsa, o kadar ilerler!"

Hizmetten başka bir şeyi gözleri görmez olan Kont'un amaçlarının başında, *politikayı gereksiz kılmak* geliyordu. "Büyük eseri aracılığıyla politikayı önce adı anavatan olan ortak paydaya getirmek, ardından da, atadan kalma hükümdarı... vatana bölmek" istiyordu. Bu amaçla toplumun her kesiminden, *özellikle de ekonomik alandan insanları* kendine çekiyordu, en rahat yalan söyleyebilenleri. Takiyye üstadı banka müdürü Leo Fischel, "İnsan ancak yalan söylediğinde hep bir adım ilerliyor" diyordu. Kahramanımız Ulrich'in niteliksiz bir adam olduğuna bakmayın; eyleme kapılanların dünyası artık "adamsız nitelikler"den, "yaşayanı olmayan hayatlar"dan oluşmaktaydı. Orta yerde, büyük aygıtın çalışmasına yarayacak sayısız nitelik var, ama gerçek adam yok. Ulrich niteliksiz de olsa, adam!

Kont, niteliksiz adam Ulrich'i değil, gerçeklerin adamı Arnheim'ı paralel eylemin liderliğine layık görür. "Alman uyruklu bir Karun, zengin bir Yahudi, şiir yazan, kömür fiyatlarını belirleyen ve Alman imparatorunun şahsî dostu olan tuhaf bir adam." Biraz Rathenau, biraz Soros: Filozofları, ekonomiyi, müziği, dünyayı, sporu, her şeyi biliyor; dünyanın en ünlü sanatçılarının dostu; yarının sanatını da henüz yeni filizlenirken, fiyatı daha fırlamadan satın alıyor. Romanın sonlarına doğru, paralel örgütün mahiyetini Ulrich'e kavrattırmaya çalışırken, modern işletmeye bile atıfta bulunuyor: "İşletmenin iki zirvesi vardır: İdarî Bölüm ve Yönetim Kurulu. Bunların da üzerinde İcra Kurulu yer alır ve hemen her gün toplanır. Yönetim Kurulu, hisse(dar) çoğunluğunun itimat ettiği kişilerden oluşur. Fakat bu hisse çoğunluğu hemen her zaman tek bir kişidir, adı belirtilmeyen ve geniş kamuoyu tarafından tanınmayan asıl hissedardır. Bu hissedar, kendini temsil için gönderdikleri tarafından gizlenir!"

General'in paralel eyleme dahil 'aydınlara' alışması ise sıkıntılı bir süreçtir. Kafaları öylesine karışıktır ki, bu karışıklığı giderecek herhangi birine hemen kurtarıcı ümidiyle sarılabilirler. "Her şeye itiraz ediyor, olup bitenleri hep ya yetersiz ya da aşırı buluyorlardı; onlara göre işler hiçbir zaman yolunda gitmiyordu. İçinde yaşadıkları zamanın ruhsal kısırlığa mahkum olduğuna,

bundan ancak sıradışı bir olayla veya çok sıradışı bir insanla kurtarılabileceğine inanmışlardı. O sıralarda entelektüel diye nitelendirilen insanların arasında ***Kurtarmak*** kelime grubunun rağbet görmesi, işte böyle gerçekleşmişti. En kısa zamanda bir ***Mesih***'in gelmemesi durumunda *artık böyle devam edilemeyeceğine* inanılmıştı." Hastalar için bir tıp Mesih'i, oyunlar yazabilecek bir edebiyat Mesih'i... General ise aksi kanaatteydi: "Bugün Mesih geri dönseydi eğer, onun hükümetini de öteki hükümetler gibi düşürürlerdi. Bunun nedeni, insanların çok fazla kitap ve gazete makalesi yazmalarıydı."

Ulrich de ortalıkta çok sayıda kurtarıcının dolaşmasından huzursuz ve şikâyetçiydi. Her dernek başkanı, kendini böyle biri yerine koyuyor ve öyle sayılıyordu. "Ulrich, Hz. İsa bile çıkıp gelse, her şeyi bıraktığından çok daha kötü bulacağından emindi. Ahlâktan yana olan gazeteler ve kitap kuruluşları, Hz. İsa'nın sözlerini yeterince müjdeleyici nitelikte bulmaz; büyük dünya basını ise kapılarını ona neredeyse hiç açmazdı!" Herkes yazıyor; herkes, uygun gördüğünde her düşünceyi kendisine aitmiş gibi kullanıyor; olayın bütününe ait sorumluluğu ise kimse üstlenmiyordu. Devlet merkezinin orta yerinde bu denli felsefe yapılması, general Stumm'da tedirginlik yaratıyordu. Onu gene de en iyi Arnheim anlıyordu; çünkü sadece ikisinin hedefleri netti.

Arnheim rasyonel bir işadamı olduğu kadar, mistik bir filozoftu da. Ona göre, insanın büyüklüğü, köklerini akıldışı alanda bulur. "Siyaset, şeref, savaş, sanat, yani hayatın belirleyici olayları aklın ötesinde olup biter. Biz tüccarlar, belki düşündüğünüzün aksine, hesap yapmayız: Küçük tacirler kuruş hesabı yapadursunlar, biz işdünyası liderleri yaratıcı fikirlerimize her türlü hesapla alay eden birer sır gözüyle bakmayı öğreniriz. Her kim ki duygu denilen şeyi sevmez; ahlâkı, dini, müziği, şiiri.. sevmez, inanın bana, o kişi asla büyük çaplı tüccar olamaz... Bütün büyük şeyler aynı nitelikleri alır; büyük görevler birer nimettir."

Tarihsel Haklardan Vazgeçilemez!

Yol Ayrımı'nda büyük fikrin temsilcisi Dr. Münir'dir. Gazeteci Murat, on yılda yeni rejimin içine girdiği, Serbest Fırka oluşumuna halkın gösterdiği olağanüstü teveccüh sayesinde artık en acemi göze bile aşikâr gelen açmaza hâlâ akıl erdirememektedir: "Farkına varmadan gelip bir çıkmaza girdik. Halk Partisi iktidarda olduğu halde, çoktan yenik düşmüştür. İşte bunu anlayamıyorum, buna hiçbir anlam veremiyorum."

Kemal Tahir'e göre, yenilginin, yorgunluğun, düşüşün asıl sebebi, rejim değiştirme gücünün 'tarih değiştirme' hakkına dönüştürülmek istenmesidir. Oysa hiçbir nesil, bir milletin tarihsel haklarından vazgeçme hakkına sahip değildir! "Bir dünya imparatorluğu, yüzyıllar boyu, yüzlerce nesillerin birleşik gayretiyle, kanları, canları, malları pahasına doğmuş, kökleşmiş, gelişmiş, yaşatılmıştır. Tarihin bir döneminde, herhangi bir nesil, tek başına bu tasfiyeye karar verebilir mi? Veririm derse, bu kararın meşruluğu hangi vesikalarla ispatlanır? Yani, bir imparatorluğun tasfiyesinde taraflar nasıl meydana gelir? Vekaletnameleri hangi noter tasdik eder, veraset ilâmlarını hangi mahkemeler çıkarır?"

Kurgu üstadına göre, 1908'in padişahçı İttihatçıları imparatorluğu yıktılar, 1923 Kuvayı Milliyecileri ise bir dünya imparatorluğunun miras hesaplarını tasfiyeye oturdular. Öyle ki, Lozan antlaşmasının bütün oturumları beş buçuk ay sürdü. "Mahzenler dolusu arşivleri düşün, buradaki çeşitli anlaşmaları, bunlardaki incelikleri getir gözünün önüne. Delegelerimiz incelediler mi bunları? Kılı kırka yardılar mı? Hayır! Çünkü, İstanbul hükümeti delegeleri, yani asıl uzmanlar, bizim isteğimizle sokulmadı bu konuşmalara... Dört milyon üçyüz seksen bin küsur km karelik bir imparatorluğun yediyüz yıllık hesapları tasfiye edildi beş ay içinde... Buna tasfiye denmez. Mirası reddettik, hem de borçlarından bir kısmını kabul ederek reddettik. Değil bir

dünya imparatorluğunun mirası, bir mahalle bakkalının mirası bile bu kadar kısa zamanda tasfiye edilip karara bağlanamaz."

Bu Ülke'de 2000'lerde vardığımız yol ayrımı, 80 yıl öncekinden farklı değildir. 'Batıya' hizmet teklif ederek küçük ve yanaşma bir Türkiye'yi ayakta tutmak isteyenlerle, "tarihsel haklarından" vazgeçmek istemeyen Büyük Türkiye sevdalıları gene karşı karşıyadırlar. Birinciler sittin sene sadece tasfiyeci ulusçulardan oluşuyordu. Bunlar yüreksizliklerini, politik gerçekçilikle maskeliyorlardı: "Ne yapabiliriz ki? İmparatorluğun tarihsel hakları bugünkü dünyada artık silahla savunulabilir mi? Nasıl güç yetirebiliriz bu kadar zorlu düşmanlara?" Romancının cevabı, tarihe altın harflerle nakşedilmeyi hak ediyordu:

"Haklar her zaman silahla savunulmaz. Hakkımız olanlara önce mutlaka sahip çıkardık. Fırsat kollayarak beklerdik. Sırası geldikçe yeniden pazarlık teklif ederdik. Hesaplaşma isterdik. Güç yetmeye geldi mi, elimizden zorla alınanı zorla geri alamazdık belki ama, bize zorla da 'Bağışladık' dedirtemezlerdi. Diyelim ki, bıçağın altına yatırdılar da dedirttiler, hatta işkenceyle bir şeyler de imzalattılar. İlk fırsatta böyle bir imza reddedilir. İşkencecilerin yakasına yapışılır. Yoksa bu durumda 'Yurtta sulh, cihanda sulh' diye şişinerek dolaşılmaz. Yunan, üst üste yenildiği halde, *Megalo İdea*'dan vazgeçiyor mu?"

Bu ulusçu elit, Soğuk Savaş boyunca ülkeyi ancak "Batıya hizmet teklif etmekle" koruyabileceklerine inandı ve her on yılda bir, "haddini aşan" millî iradeye darbe indirdi. Sonra Türkiye, özellikle ekonomik açılımlarıyla, artık yanaşma statüsünde kalamayacağını hissettirmeye başladıkça, ulusçu elit bile Batılı efendilere ağır geldi. Bu arada Türkiye'de önce paralel bir Nurculuk, ardından paralel bir İslam, nihayet paralel bir Devlet kurma arayışında olan FETÖ, Batıya hizmette ulusçu elitin yerini alabileceğini kanıtlamaya başladı. FETÖ, Batıya yanaştıkça, ulusçular 'Doğucu' olmaya yöneldiler. Ortak paydaları, tarihten ve milletten kaçıştır. "Tarihsel haklardan" vazgeçiştir.

15 Temmuz Direnişi, bu toplumun hâlâ Büyük Türkiye idealine lâyık bir MİLLET olduğunu gösterdi. Milletin "isyan ahlâkı" küllenmiş bir yanardağ gibi püskürdü. Şimdi ana görevimiz, macera heveslisi olmadan, akıllı bir siyasetle Türk devletini, milletin tarih içindeki varoluş mümessili hâline getirmektir. Bunun yol yordamını, jeopolitik ve strateji uzmanlarından çok, büyük kurgu ustalarına dayanarak tartışacağız. Rehberimiz, romantarih!

İçimizdeki Şeytan

Şu kelam-ı kibarı ben yazayım, siz ister İbn Arabi'ye atfedin, ister Hegel'e: "Bir şey haddini aştı mı, zıddına münkalib olur!" Aşk nefrete, iman küfre dönüşür. Bilgi cehalet olur, tevazu kibir. Ömür haddini aşınca, istikamet kabir...

FETÖ 17/25 Aralık hadiseleriyle pençesini göstermeye başladığında, (o zaman Başbakan olan) Sayın Cumhurbaşkanımız "bunlar haşhaşî" demişti. İtiraf edelim ki, benimle beraber birçok kişi bu nitelendirmeyi "doğru ama abartılı" bulmuştur. O gün bu gündür siyaset meydanında "mübalağa cenk olundu" ve cumhurun 'Reis'i tarih mahkemesinin daha ilk oturumunda haklı bulundu. Adana'lı halk ozanı Aşık Feymani'yi nasıl anmayalım:

> Her varlığın gaflet zamanı vardır
> Dereyi uykudan sel uyandırır
> Rahmet de, tufan da ondan halk olur
> Gökteki bulutu yel uyandırır.

Yayın dünyamızdaki uyanışa bir göz atayım diyerek, babil.com, kitapyurdu veya idefix

üzerinden "Haşhaşîler" başlıklı kitap arıyorum, 9 adet çıkıyor; hepsi 2014 ve sonrasında yayınlanmış. "Hasan Sabbah" başlıklı kitaplarla beraber sayı yirmiye yaklaşıyor, ki bu ikincilerin de yarıdan fazlası son iki yılda piyasaya çıkmış. Aralarından kaç tanesi ilmi kıstaslara göre yazılmış, bilmiyorum. Ben tarih kitaplarından ziyade kurgulardan hareketle FETÖ-Haşhaşîlik bağlantısını değerlendirmeyi tercih ederim. Böylesi, *geçmişi* daha doğru anlamamıza muhakkak yardımcı olur, diyemem. Ama *geleceği* daha sağlıklı düşünmemizi kolaylaştıracağına bahse girebilirim!

Yazıyı ilk tasarladığımda, Ahmet Midhat Efendi'nin yıllar önce okuduğum Musul'lu Süleyman (*Süleyman Muslî*) kitabını esas almayı düşünmüştüm. Bir dostum, Filibeli Ahmed Hilmi'nin gazete sayfalarında kalmış romanı *Batınîler*'in de yakınlarda Latin harfleriyle yayınlandığını söyleyince, hemen alıp bir gecede içiverdim. Kitabı yayına hazırlayan Elif Çelik, benzer romanlar arasında Emin Mâlûf'un (Amin Maalouf) *Semerkant*'ını da anınca, onu da (iki gecede!) okumak vacip oldu. Fakat yazının başlığı bunlardan değil, Sabahattin Ali'den geldi. Her şeyin bi sebebi var elbet!

Tarih, Edebî Bir Faaliyettir!

Okuyucu haklı olarak şunu soracaktır: Ortada bunca "tarih kitabı" varken, neden gerçeği kurgulardan hareketle anlamaya çalışıyoruz ki? Midhat Efendi bu suali behemehal duymuş olacak ki, cevabını hazırlamış: "İş bu *Süleyman Muslî* serlevhalı hikâyemizin hemen her noktasının esası tarih üzerine mübtenî olduğu gibi, ber vech-i âti hikâye edeceğimiz vak'a-i garîbenin esası da yine tarih üzerine mübtenî olup hikâye-nüvîsin vehim ve hayalinden ibaret değildir. Bu eserde muharririn hüner olarak arz etmeye çalıştığı bir şey var ise o da tasvir eylediği hikâyede vukûât-ı tarihiyyeyi mümkün mertebe *bir hüsn-i rabıta ile yekdiğerine rapt edebilmekten* ibarettir." (Vurgu benim.)

Goethe'nin Wilhelm Meister'i de çocukken, o devrin sürükleyici kurguları olan tiyatro oyunlarının "esrarını" keşfettiğinde, hayata adeta yeni başladığını hissetmiş değil miydi? "Bu keşfimden sonra bir bakıma eskisinden daha sakin, bir bakıma daha huzursuzdum. Bir parça birşeyler öğrenmek bana hiçbir şey bilmediğim kanaatini verdi. Bunda da haklı idim: Zira bu şeyleri birbirine bağlıyamıyordum. Halbuki her şey de bu bağlamaya dayanır."

Tarihçi dostlarım alınabilir belki: Ne yani, biz "şeyleri" birbirine romancılar kadar bağlayamıyor muyuz? Estağfirullah. Lakin, bağlamaktan bağlamaya fark var. Hayden White'a göre, genel olarak tarihçiler gerçeklerin araştırılarak "bulunduğunu" düşünürler, oysa hakikatte "gerçekleri, sordukları sorularla inşâ ederler". Binaenaleyh, çağdaş tarihçi "Joyce, Yeats, Ibsen gibi yazarların edebî tekniklerinden" çok şeyler öğrenebilir.

Tarih yazmak, delilleri seçmeyi ve boşlukları doldurmayı içerir. Dolayısıyla, "yazılan tarihler" sadece olaylar hakkında değil, sayesinde bu olayları tasavvur ve tahayyül edebileceğimiz "mümkün ilişki kümeleri" hakkındadır. Yani esas mesele, keşf yahut inşâ ettiğimiz olayları "bir hüsn-i rabıta ile yekdiğerine rapt" edebilmektir. White, Batı edebiyat geleneğinin, olayları anlatıya dönüştürmede başlıca dört yapı veya tarz ortaya koymuş olduğunu belirtiyor: Romans, trajedi, komedi ve hiciv. *Romans* birey ve toplulukların belirli bir durumdan kaçışlarının hikâyesi iken; *hiciv* dünyanın efendisi değil esiri olduklarının ihtarıdır. *Komedi*, birey veya topluluğun, şartlarına galebe çalmalarının; *trajedi* ise o şartlara boyun eğmelerinin hikâyesidir.

Farkında olsa da olmasa da, tarihçi "bazı fikir ve eylemlerin diğerlerinden daha doğru yahut meşru olduğunu" önerir. Kendi değer ve önyargılarını olaylara söylettirir. Romancı, tarihe dayanarak kendi olaylarını oluştururken; tarihçi zaten oluşmuş olan olaylar kaosundan, *anlatmak istediği hikâyenin unsurlarını*

seçer. Keith Jenkins bu hususta daha ileri giderek, yazılan tarihlerin geçmişin "daha doğru yahut daha iyi" kayıtları değil; bazı insanların diğerleri üzerinde tahakküm kurmasına yarayan "sabitleştirilmiş iktidar yapıları", "kuvvet alanları" veya "işe yarar kurguları" olduğunu söyler. Eserleri, geçmişteki olgulardan çok, kendi hayatlarının tarihidir. Hülasa tarih, geçmişe değil bugünümüze ayna tutan edebî bir faaliyettir.

Süleyman Muslî'nin FETÖ Otopsisi

Tarihçileri daha fazla gücendirmeden, *Süleyman Muslî*'ye bir göz atalım. Hicrî 6. asır sonlarıyla 7. asır başlarında "onaltı onyedi yaşında bir çocuk" olan Süleyman, Kudüs civarında iki Haçlı birliğini birbirine kırdıracak kadar hünerbâzdır. Lakin sevgilisi Mariya Konstanse gâvur elinde kalır ve kilise avlusunda boğazına kadar toprağa gömülür. Derken pür-silah iki Arap peyda olup kızı kurtarırlar. Anlarız ki bunlar "Şeyh-ül Cebel"e bağlı iki fedaidir.

Yaşlı ve tecrübeli Haçlılar, kızı kurtarmanın olsa olsa "Asâsinler'in işi" olabileceğini söylerler. Böylece haşhaşîlere dair maceramız başlamış olur. "İşbu *Asâs* lafzı Arabî'den muharref olup aslı *haşîş* olmak maznûndur. Frenkler bu ismi Arap tarihlerinde Bâtıniyye ve İsmâiliye diye zikredilen bir fırkaya alem ittihaz etmişlerdir. Fırka-i mezkûre erbabı bir takım garâibi *esrar* dedikleri ot vasıtasıyla icra eyledikleri cihetle vech-i tesmiye dahi bu olmak lâzım gelir. Taife-i merkûmenin evveli Hasan Sabbah olup hendese ve hesap ve ahkâm-ı nücûm ve sihir ilimlerini bilirdi." Aramakla bulunmaz bir bilgin-lider!..

Sarp kayalıklar üzerine kurulu Alamut Kalesi'ni ele geçiren Hasan Sabbah, dört bir yana halifeler göndererek halkı gizlice kendi mezhebine davet eder. "Kendisi asla halka görünmeyerek mezheb-i batılına dair kitaplar telifeyler ve Kur'an ayetlerinin hâşâ zahiri murad değildir, batını muraddır, diye tevillere kalkışırdı.

Dünya üzerinde kendilerinden maada her sınıf halkın malını, ırzını, canını mübah itikat ederlerdi."

Örgütün ideolojisini bu şekilde belirledikten sonra, hikâye-nüvîsimiz örgüt yapısının analizine geçer: "Şeyhülcebel'in mertebesi hâşâ mertebe-i rubûbiyet gibi bir ehemmiyette olduğundan istiklâl ve istibdâdına nihayet yoktu. Ondan sonra ikinci mertebe olarak *dâiyyü'l-kebîr* dedikleri reisler vardı ki bunlar üç kişiden ibaret olup birisi Şeyhülcebel'in yanında veziri makamında ve diğeri Kuhistan vilayetinde ve üçüncüsü dahi Suriye memalikinde Bâtıniyye fırkasının zaptetmiş oldukları kalelerde kemâli istiklal ile ferman-fermâ idiler.Üçüncü mertebede bulunanlara *dâî* ve dördüncü mertebede bulunanlara *refik* denilip, dâiler tarîkin kâffe-i esrârına vâkıf idiyseler de refikler vâkıf-ı esrâr olmayıp yalnız aldıkları emir mucibince hareket ederler ve halka kemâl-i zühd ve takva ile görünüp Şeyhülcebel'in kerametlerinden bahisle halkı onun taraftarlığına davet eylerlerdi."

Şeyh, dâiyyü'l-kebîr, dâî ve refik. Örgüt şemamızın ilk dört basamağını belirlemiş olduk. Beşinci mertebede *fedayi* diye adlandırılan militanlar yer alıyordu. Bunlar esrar içirilerek Cennet'e götürülen ve orada "Şeyhülcebel'in kerametini gözleriyle görmüş ve hâşâ dünya ve ahiret şeyhin elinde olduğuna ve hatta insanı öldürüp yine dirilteceğine ez-cân u dil inanmış bir alay gençlerdi ki Şeyh tarafından aldıkları emirleri harfiyyen icrâda can feda etmeyi saadet-i ebediyyenin medâr-ı mahzı itikat ederlerdi." Altıncı mertebede bulunan ve *lâsık* adı verilen, Şeyh Efendi'de büyük bir manevî kuvvet olduğuna inanan, fakat henüz Cennet'e sokulup bu kuvveti gözleriyle görme şerefine nail olmamış şakirtler yer alıyordu. Yedinci mertebe köylülerden oluşuyordu: Bunlar İslamî farzlara "harf be-harf riayet ve Şeyhülcebel tarafından tarh edilen verginin tediyesine gayret ile mükellef idiler." FETÖ'nün hâlihazırdaki otopsisi ortaya çok farklı bir resim çıkarır mı, zannetmem!

Süleyman Muslî sırf haşhaşîlere odaklı bir kurgu değil. Haçlılar, Süleyman ve Hasan Sabbah'ın etrafında dönen üç ayrı olay örgüsü arasında zoraki bir rabıta sağlanmış. Yazarın gayesi, eğlendirirken bilgilendirmek. Dolayısıyla fazla derinlere inmiyor. Gene de yüzlerce yıl önceki bir oluşumdan çağdaş bir 'terör' olgusu için ciddi dersler çıkarabiliyoruz.

Filibeli'nin Filozof Batınîleri

Filibeli Ahmed Hilmi'nin romanında ise din, tarih ve felsefe kucak kucağa. Yazar önce Batınîliğin ortaya çıktığı hoşgörüsüzlük ortamını tasvir ediyor. İran'ın önemli bir bölümüne hükmeden Selçuklu sultanı Tuğrul'un veziri Amîdülmülk, siyaseten 'sapık' saydığı hiçbir dinî anlayışa göz açtırmıyor: "Rafizîlere minberlerde lânet okunmaya başlandı. Şâfiîlere göz açtırılmaz oldu. Mu'tezile uleması, feylesoflar tekfîr ve çok kere idam olundu."

Bu ortamda zuhur eden *İzzeddin Behmen* adlı "mülhid, cadı ve sihirbaz" bir adam hakkında birçok garip hâller rivayet edilmeye başlandı. "Şayiata bakılırsa Behmen ulum-u garibenin kâffesine vâkıf, tabiatüstü bir şey idi. Havada uçtuğunu gördüklerini iddia edenler bulunuyordu. Behmen herkesin gizli saklısını bilirdi; vukuat-ı müstakbele kendisine ayân idi. Yer altında gömülü hazineleri bilirdi. Kimya, simya, ahfâ ilimlerine vâkıf idi." Ruhlar âlemi ve cinler sultanı onun oyuncağıydı. O kadar ki, halkın bir kısmı bir ara yakalanan Behmen'in "asıl İzzeddin Behmen olmayıp kendi kıyafetine tahvil ettiği bir diğer adam olduğuna itikad eyliyordu. Behmen'i kılıç kesmez, davasını öne sürenler de yok değildi."

Üç genç arkadaşın sohbetiyle perde açılıyor: Nizâm, Ömer ve Hasan. Bunlar geleceğin üç büyük adamı Nizâmülmülk, Ömer Hayyam ve Hasan Sabbah'tan başkası değil. Birincisi yönetim sanatında, ikincisi bilim ve sanatta bir zirve. Ya üçüncüsü? Hasan Sabbah'a düşen, İblis'in vekilliği. İblis, İzzeddin Behmen. Üç genç,

idamı kararlaştırılmış üç bilginin infaz 'törenine' gitmektedirler. Nizam idama taraftar, Ömer ise muhaliftir. Nizam'ın gerekçesi: "Herif, *kul fiilinin hâlikidir* diyor. Daha birçok hezeyanlar ediyor."

Hasan kendinden beklenmeyen derinlikte bir açıklamada bulunur: "İnsanlar ya tab'an aşağılık ve gayri kabil-i ıslahdır veyahud da kendilerini fenâ eden dış sebepler vardır. Eğer insanlar birinci tarife dahil iseler yoklukları varlıklarından hayırlıdır. İkinci tarife dahil iseler kendilerine acıyıp sebepleri ortadan kaldırmaya çalışmalı." Ömer bu yaklaşımı destekler, Nizam ise akla ve şeriata uygun bulmaz. Hasan'ın cevabı gene hakîmânedir: "Nizam, sen ihtimal ki bir gün sürülerle insanı idare edeceksin. Lakin hiçbir vakit insanın mahiyetini ve varlığının hakikatini görmeyeceksin. Elindeki mîzân insanları tartmaya yaramaz."

Hasan Sabbah'ın sorunlu bir ilişkiye gireceği İblis Behmen'in nihaî gayesi, dünyayı ademoğullarının sultasından kurtarmaktır! "Eğer iş Adem'e ve Ademîlere kalsaydı, vay insaniyetin haline! Ademle Azâzîl (Şeytan) asırlardan beri çarpışıyor. Daima Adem mağlup iken galip görünüyor. Azâzîl ise galip iken mağlup sanılıyor!" Behmen'in görünüşü mütevazi, emelleri yüksektir. Başlangıçta Buhara'yı, sonra Alamut Kalesi'ni merkez edinir. Olağan başarılara kanaat etse, belki hiçbir emelinden geri kalmayacak. "Lâkin bendeki emel büyük, dehşetli sûretle büyüktür. Çünkü ben, beşeriyeti tebdîl, yeni bir beşeriyet ibdâ etmek isterim!" Kâinat imamlığı böyle bir şey olsa gerek...

Hasan yedi yıllık gayretle İblis Behmen'in vekili olmaya hak kazanır, fakat kalbine (belki şehvetine?) yenik düşer. Mezhep kuralınca evlenmemesi, aşka yenik düşmemesi gerekirken, gönlünü kaptırdığı Şirin hatundan bir de oğlu olur. Tabii her ikisi de İblis'in eline düşer. Romanın bu ve diğer birçok noktası ile FETÖ arasında "paralellikler" kurulabilir. Bana en çarpıcı gelen, Hasan Sabbah'ın 137. sayfadaki sözü oldu: "Ben Alparslan'ın

saltanatına bile tenezzül etmeyecek kadar mağrûrum." İblis yeni bir insanlık kuracaksa, vekili basit bir sultanlıkla mı yetinecek?

Bu kadar yüksekten uçmaya rağmen, İblis devlet mekanizmasına ve bilhassa vezir-i azamlık (başbakanlık) ile yargı sistemine hakim olmak için kapsamlı bir gizli faaliyet yürütür. Bir oyun ile mevcut vezirin boynunu vurdurup, makamını Nizamülmülk için boşaltacak ve onu kendine borçlandıracaktır. "Bu başarılar zahiren Nizamülmülk'ün olacağından vezaret-i uzmâya nasb edilecektir. Ben de Kâdi'l-kuzât olacağım. Şimdilik bazı kadılar bizim adamlarımızdır, fikrimizi yavaş yavaş neşrediyorlar. *Yakın zamanda umûmu bizim adamlarımız olacaktır.* Kezâ memûrîn-i devlet bir hâlde ki yirmi otuz seneye kadar âlemde görülmeyen bir şey görülecektir. Şimdiye kadar İblis'i lânetle yâd eden bu ümmet, hiç olmaz ise o ümmetin bir kısm-ı mühimmi İblis'e ibadet edecektir."

İblis'e tapınmanın, içine şeytan girmiş olmanın "maliyet-i millîyesini" *Semerkant* romanı üzerinden değerlendirmeye geçecekken, yazının sınırlarına dayandığımı farkettim. Tartışmanın bu kısmını gelecek yazıya erteleyip, başlığa dönmek istiyorum.

İçimizdeki Şeytan, Kendi Eserimiz!

Sabahhattin Ali, buraya kadar neredeyse tamamen dinî bir çerçeve içinde anlattıklarımızın hakikatte sosyolojik bir olgu olduğunu, dolayısıyla dindışı (seküler) ideolojik bağlamlarda da tezahür edebildiğini, dokunaklı kurgusuyla kanıtlıyor! *İçimizdeki Şeytan* romanında yarı dinî, yarı lâik bir haşhaşîlik tablosu çizerek, Zola'vari bir toplumbilimci yaklaşımıyla, devrinin dinî motifleri de iyi kullanabilen hokkabaz münevverlerinin Türkiye'nin 'uluslaşma projesini' nasıl bir çıkmaza sürüklediklerini resmediyor. Genç kahramanımız Ömer, "kendilerini derecesiz bir zekâ ve kabiliyete sahip sayan arkadaşlarının arasında, *mukaddes ve mağrur bir aptallığa* sırtını vererek" yaşamaktadır.

Muhtemelen dış bağlantıları da olan bir avuç açıkgöz yarı-münevver, kurdukları bir cemiyet üzerinden gençliği "mühim bir şey yaptıklarını zannedip, aslında manasızlık ve hatta edepsizliklere" düşürmektedir.

Bu cemiyetlere dahil edilen gençlerin öncelikle bağımsız düşünme yetenekleri köreltiliyor, kabiliyetleri belirli uzmanlık alanlarıyla sınırlı tutularak, robotlaştırılıyor. Ömer, teşkilatçı arkadaşı Nihat'a, "Yahu, sana acıyorum. Etrafına daha aklı başında insanları toplayabilirdin!" diye çıkıştığında, aldığı cevap şudur: "Lüzumu yok. Aklı başında adamlarla hiçbir iş görülemez. Bize, itirazsız inanacak ve düşünmeden harekete geçecek insanlar lazım!" *Niteliksiz Adam*'daki paralel eyleme katılanları hatırlayın: Nitelikleri olacak, fakat adam olmayacaklar. Bu iki romanın aşağı yukarı aynı yıllarda yazılmış olması rastlantı olabilir mi?

Tekrar edelim, gençler zeki, yetenekli, fakat aklı başında değil! Bu nasıl sağlanıyor acaba? Nihat devam ediyor: "Bu gençleri romantik bir takım emellerle bağlamak, onlara kabadayıca sergüzeştlerin hasretini duyurmak ve bugünkü hudutları dar gösterip büyük arzularla beslemek ve böylece hepsini avucumun içine almak daha kolay ve daha muvafık... Hayat bir katakulliden ibarettir!"

Romanın son sayfalarında bu sahte(kâr) ortamın muhasebesini yapan Ömer, bütün mesuliyeti içimizdeki şeytana yükleyip aradan sıyrılmanın sorumsuzluğun son haddi olduğuna dikkat çekiyor: "İsteyip istemediğimi doğru dürüst bilmediğim, fakat neticesi aleyhime çıkarsa istemediğimi iddia ettiğim söz ve fiilllerimin daimi mesulünü bulmuştum: Buna içimdeki şeytan diyordum. Müdafaasını üzerime almaktan korktuğum bütün hareketlerimi ona yüklüyor ve kendi suratıma tüküreceğim yerde, haksızlığa, tesadüfün cilvesine uğramış bir mazlum gibi nefsimi şefkat ve ihtimama layık görüyordum."

Muhasebenin bundan sonrasında yazar, aşağı yukarı Filibeli'nin romanındaki ana tartışmaya geliyor: İnsan, fiillerinin yaratıcısı mıdır? Yoksa kadir-i mutlak bir Tanrı'nın robotu mu? Tıpkı Ömer Hayyam gibi, ilk pozisyonu savunuyor: "Ne şeytanı azizim, ne şeytanı? Bu bizim gururumuzun, salaklığımızın uydurması. İçimizdeki şeytan pek de kurnazca olmayan bir kaçamak yolu. İçimizde şeytan yok. İçimizde aciz var. Tembellik var. İradesizlik, bilgisizlik ve bunların hepsinden daha korkunç bir şey: hakikatleri görmekten kaçmak itiyadı var."

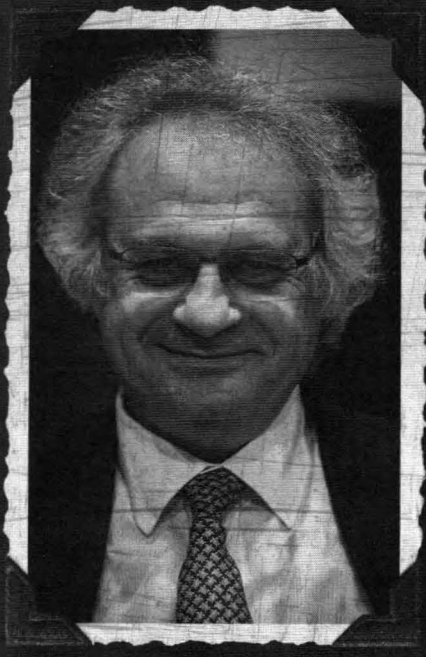
Peygamber duası olduğu da söylenen bir kelam-ı kibar: Bana eşyanın (*şeylerin*) hakikatını olduğu gibi göster, Allah'ım!

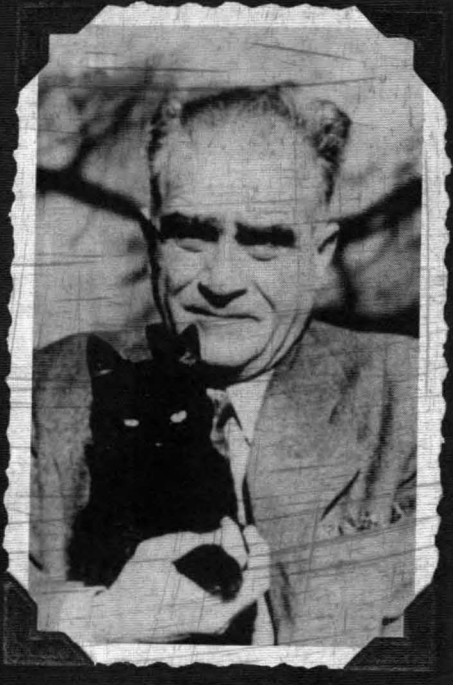
Amin Maalouf
Semerkant

A. H. Tanpınar
Sahnenin Dışındakiler

Yakup Kadri
Ankara

Neden Ulus Olamıyoruz?

Unutamıyoruz da ondan! Milletçe hâlimiz, Ümit Yaşar Oğuzcan'ın hâlinden bin beter:

Unut demek kolay, gel bana sor bir de
Unutamıyorum işte, unutamıyorum
Bir şey var şuramda beni kahreden
Şuramda, tam yüreğimin üstünde
Çakılı duran bir şey var
Elimde değil, söküp atamıyorum.

Unutarak ulus, hatırlayarak millet oluruz. Yüreğinin üstünde çakılı duran şeyi söküp atamayan toplumlar ulus olamaz, buna karşılık millet olabilme imkânını elde tutarlar.

Ulus, havas için dar, avam içinse geniş bir topluluk. Dilleri bile farklı: Havas çoğunlukla kendi 'millî' lisanı dışındaki bir 'yabancı' dilde konuşurken, avam kendi millî dilini bile çoğu kez konuşamaz, yerel lehçeyle yetinir. Peter Burke, modern anlamda ulus (*nation*) teriminin erken modern Avrupa'da (ve daha öncesinde, pek tabii) kullanılmadığını; kullanıldığı zaman ise çok farklı anlam veya kapsamları olduğunu belirtiyor:

Dante, Floransa ulusundan söz ediyordu, Makyavelli Ghibelline ulusundan. (Bugün biri olsa olsa hemşeri, diğeriyse hizip diye nitelendirilebilir.) Edmund Spenser (1552-1599) 'kuş ulusu' hakkında yazıyor; Ben Jonson (1572-1637) 'hukukçu ulusuna' ateş püskürüyordu.

Benedict Anderson, Ernest Gellner, Eric Hobsbawm gibi 'modernist' kuramcılara göre, 19. yüzyıl öncesi siyasî toplulukları için ulus kelimesini kullanamayız. Ulusal bilinç esas olarak bir 19. yüzyıl olgusudur. Ulus, ulusçuluk ideolojisinin eseridir. Ulusçuluk ise *ulusal bilinç* ve *standart bir dil* gerektirir ki, bunlar demiryolu ve günlük gazete gibi ulaşım/iletişim araçları olmadan var olamazdı. Thiesse haklı olarak "ulusal dillerin fabrikasyonu" ifadesini kullanacak kadar ileri gidiyor. Uluslar, dilleriyle beraber, tıpkı otomobil veya kravat gibi, imal edildiler!

Ulusal bilinç, yani kendi toplumunun "seçkin ve benzerlerinden üstün" olduğu inancı, Protestanlığın eseridir. Protestanlığın yayılmasıyla beraber İncil iki yüzyıl içinde elliden fazla dile çevrildi. Laik (Kilise dışı) insanların İncil okumalarının sonuçlarından biri, "seçilmiş kavim" fikrinin yayılması ve bir takım ulusal anlatılara dahil edilmesi oldu. John Lyly, İngiltere'yi "yeni bir İsrail", İngilizleri ise "seçilmiş ve özel bir halk" olarak adlandırdı. Milton, "bu Ulus, bütün diğerlerinden öncedir" diyor ve ekliyordu: "Tanrı kendini ilk olarak İngiliz kullarına gösterdi." Modern Hollanda'yı oluşturan yedi kuzeyli eyalet, Habsburg imparatoru II. Felipe'den bağımsızlıklarını ilan ettiklerinde, ülkelerini İncil lisanıyla "yeni bir Siyon" diye nitelendirdiler. (Bkz. *The Oxford Handbook of the History of Nationalism*, 2016, s. 21-35.)

Kapitalizm Ulusal Pazara Muhtaçtı

Max Weber yanılıyor: Kapitalizmi ortaya çıkaran, "Protestan ahlâkı" değildi. Protestanlık, kapitalist gelişmelerin eseriydi, ulusal bilinç ise Protestanlığın. Kapitalizmin temel işleyiş yasalarından biri, yüksek ve sürdürülebilir kârlılık için, işletmelerin ölçeğini büyütme ihtiyacıydı. Büyük ölçek, engelsiz

büyük pazar gerektiriyordu. Onyedinci yüzyıl Batı Avrupa'sına damgasını vuran Merkantilist politikalar, her biri kendi küçük pazarına hükmeden feodal siyasaları parçalayıp, büyük kapitalist pazarların garantörü olacak yeni devlet yapılanmalarını teşvik etti. Sonradan ulus-devlet (*nation state*) adını alacak olan bu *devlet-uluslar*, yaklaşık 1600 küçük Avrupa eyaletinden, 30 dolayında küçük, ortaboy ve büyük siyasî organizasyon meydana getirdi. Ve 20. yüzyıl ortalarından itibaren, bu ulus devletler bir tek büyük Birleşik Avrupa Devleti kurma arayışına girdiler.

Kapitalizmin ihtiyacı olan ulus-devletin 'bilincinin' oluşabilmesi için en gerekli şart, *ortak hafıza kaybı* idi. Yani bir ulusun oluşabilmesi için, onu oluşturan küçük sosyal birimler özellikle yakın tarihlerine sünger çekmeli; mitlerini, inançlarını, kahramanlarını yeni baştan (ve daha büyük bir ölçekte) "üretmeliydiler". Yakın tarihin şuurlu tasfiyesinden oluşan boşluk, uzak tarihten devşirilen malzeme ile dolduruldu. Yerel tarihlerin izleri mümkün olduğunca silinerek, onların yerine Yunan-Roma tarihinden mitler ve kahramanlar konuldu. Almanlar Yunan-Roma mirasıyla yetinmeyip, mit transferi için İran ve Hindistan'a kadar uzandılar. Genç cumhuriyetimizin Eti ve Sümer aşkı boşlukta doğmadı!

Oysa aynı zaman diliminde (1500-1900), bizim tarihimizin gelişme mantığı Avrupa tarihinin tam aksi yönünde tecelli etti. Bölgemizdeki büyük ölçekli bir siyasi organizasyon (*Osmanlı Devleti*), "muhteşem bir geri çekiliş" (*Mehmet Genç*) yahut "şiirsiz ve şikâyetsiz bir çöküş" (*Cemil Meriç*) ile 30 kadar ulus-devlete bölündü. Türkiye dahil olmak üzere, bu yeni siyasî oluşumlara yakıştırdığımız "millî devlet" ünvanı tarihsel bir yanılsamadır. Millînin kökü millet ise, Orta Doğu uluslarının hiçbiri millî değildir; ulusaldırlar. Daha doğrusu ulus olmaya çabalamış fakat *hiçbiri* başarılı olamamıştır. Başarısızlığın ana sebebi, bu nevzuhur devletlerin halklarının hafıza kaybına direnmiş olmasıdır. Bu "halklar" İslam/Osmanlı esaslı yakın tarihlerini

unutup da, onların yerine konmak istenen Eti, Sümer, Babil veya Mısır medeniyetlerine dayanmayı reddettiler. Avrupa halkları "unutarak uluslaşırken", biz "hatırlayarak millet olma" arayışımızda direndik. Bu aynı zamanda kapitalizme/emperyalizme karşı küresel çapta bir meydan okumadır. "Dünyanın 5'ten büyük olup olmadığını" gösterecek bir mücadele.

Bu direnmenin tarihini iki payitaht romanı üzerinden anlamlandırmaya çalışacağım: *Semerkant* ve *Ankara*.

Arap Oryantalist'in İran'ı

Amin Maalouf, Lübnan asıllı bir romantarihçi. Kırk yıllık Paris'li. Doğu'ya Batı'dan bakması ve (tıpkı Salman Rushdi, Naipaul veya Orhan Pamuk gibi) birçok "Avrupaî günaha" ortak olması kaçınılmaz. Fakat iyi bir kurgucu. Kurgu ehli, tarihî gerçekleri tam kavrayamadığı zaman bile hakikatten çok uzağa düşmeyebilir. Tarihçileri fıtık eden böyle bir imtiyazları var!

Türkçe çevirisi 80 baskı yapan *Semerkant*, Avrupa'nın Ömer Hayyam sevdasının dile gelişi. Daha doğrusu, 19. asır Avrupa'sının kendi suretini muhayyel bir İran'lıda aksetmiş bulması. Almanların arî 'ırkını' keşf (yahut icat) etmeleri gibi birşey bu. İran, arîlerin yurdu demekse, Avrupalıların İran arkeolojisi daha da manidâr. Maalouf'un eseri bir bakıma roman değil, çağdaş bir destan. Daha ilk sayfasında Homeros'un *Odysseia*'sına atıfta bulunması boşuna değil. Annapolis-İstanbul-Tebriz üçgeninde unutulmaz serüvenler yaşayan "Fransız kökenli Amerikalı" kahramanımız Benjamin O. Lesage'ın adındaki O, "Oliver, Oswald, Osborne veya Orville değil, *Omar*." Hayyam'ın Ömer'i yani. Babası, kökenleri hususunda duyarlı; okul defterine şu kaydı düşmüş: "Soyağacımı kesip kaçak göçmenler için sal yapmışlar!"

Birinci bölüm, önceki yazıda 'naklettiğim' *Süleyman Muslî* (Ahmet Midhat) veya *Batınîler* (Filibeli Ahmed) gibi 'romanların' çağdaş bir versiyonu. Filibeli'nin aksine, Ömer Hayyam, Hasan

Sabbah ve Nizamülmülk bu romanda "üç arkadaş" değiller. Hasan, Nizam'ın ayağını kaydırmak için çıktığı yolda, tesadüfen (Nizam'a gitmekte olan) Ömer'le karşılaşır ve Ömer'in saf (temiz ve bön) himayesinden sonuna kadar yararlanır. Her üç kurgunun da "tarihî gerçeklerle" ne ölçüde uyuştuğunu bilmiyorum. (Kim biliyor?) Bildiğim, Maalouf'un romanının siyasetin zamanüstü gerçekliğine tutulmuş müsmir bir fener olduğudur.

Onbirinci yüzyıl ortalarında, Semerkant'tan Bağdat'a kadar geniş bir İslam coğrafyası, Selçuklu sultanlarının hükmü altındadır. **Nizamülmülk** bunu bir Arap-Türk-Fars kolektif yönetimi olarak algılıyor: "Rabbim en yüce iktidarı Arap halifesine vermiş, o da bunu Türk sultanına bırakmış; Sultan da bir acem vezirin ellerine emanet etmiş." Devlet vasfını haiz olabilmesi için, bir siyasanın şu üç unsuru birleştirmesi gerektiğini anlıyoruz: İdeoloji, irâde ve tecrübe. Birincisini Arap (İslam), ikincisini Türk, üçüncüsünü de binlerce yıllık yönetim geleneğiyle Fars unsuru temsil ve tedarik ediyor.

Uygulamada devleti çekip çevirmekte olan Nizamülmülk, "şair ve bilgin" Ömer Hayyam'a MİT başkanlığını önerir, o ise bu teklifi geri çevirir. "Matematikte sayıların o baş döndürücü sarhoşluğunu; astronomide kâinatın muammayı andıran mırıltısını" dinleyen Hayyam, pratik işlerde başarılı olamayacağını söyleyerek affını ister. Aynı saflıkla, bu tür işleri yapmak için memlekette çok sayıda adam bulunabileceğini de dile getirince, Nizamülmülk kederlenir: "Bir imparatorluk ne kadar geniş, ne kadar kalabalık, ne kadar bolluk bereket içinde olursa olsun, hep *adam kıtlığı* çeker! Dışarıdan baktığında kuldan, karınca yuvası gibi kaynayan meydanlardan, yoğun kalabalıklardan başka bir şey göremezsin. Ama ben zaman zaman savaş nizamında ilerleyen ordu mu, namaz saatinde bir camiyi, çarşıyı, hatta kendi divanımı seyreder ve şunu sorarım kendi kendime: Şu adamlardan bir marifet, bir bilgi, bir sadakat örneği, bir şahsiyet belirtisi istesem, her saydığım vasıfla birlikte çevremdeki

kitlenin seyreldiğini, eridiğini ve giderek kaybolduğunu görmez miyim? Yalnızım ben Hoca Ömer, iflah olmaz bir yalnızlık bu. Divanım da boş, sarayım da. Bu şehir, bu imparatorluk ıssız."

Nizamülmülk, Hayyam'ı *sahib-haber* (hafiye başı) yapmak istiyor; sultan Melikşah'ın "Çinli" hanımı Terken Hatun ise, daha ileri gidip ona vezirlik teklif ediyor. Şair'in cevabı değişmeyince, onu şöyle sıkıştırıyor: "Senin gibi adamlar siyasetten yüz çevirdikleri için bu kadar kötü yönetiliyoruz. Sende mükemmel bir vezir olmak için gereken bütün vasıflar mevcut." Hayyam'ın cevabı 2000'lerin Türkiye siyasetini bile açıklayacak kadar çarpıcıdır: "Yönetmek için gereken vasıflarla, iktidara gelmek için gerekenler aynı değil!"

Romanda Hasan Sabbah tabiatıyla şiddet sembolü olarak resmediliyor. Fakat ölümünden sonra başa geçen Mehdi, mezhebi adeta tersine çeviriyor; radikal Batınî/ İsmailîleri, bir *hoşgörü cemaatine* dönüştürüyor. (Bu tavsif de bize pek yabancı gelmiyor artık!) Başlangıçta müritler için "hiçbir zevke yer yoktu." Dış dünyaya karşı da son derece kıyıcıydılar. "Ehl-i dünya" olanları aşağılıyorlardı. Sonra dünyaya öylesine bulandılar ki, cennet gökyüzünden yeryüzüne inmek zorunda kaldı. Yeni Mehdi kızgın Alamut güneşinde kürsüye çıktı ve müritlerine şöyle seslendi: "Tüm dünyalılar, cinler, insanlar ve melekler! Zamanın İmamı sizi kutsuyor ve geçmiş, gelecek bütün günahlarınızı affediyor. Kutsal Yasa'nın artık iptal edildiğini, çünkü Mahşer gününün geldiğini bildiriyor. Allah cennete girmeyi hak edin diye koymuştu bu yasayı. Bunu hak ettiniz. Bu günden itibaren cennet sizindir. Yasanın emrinden azat edildiniz. Bugüne kadar yasak olan her şey serbest, farz olan her şey de yasaktır! Beş vakit namaz yasaklanmıştır! Madem ki şimdi cennetteyiz, Rabbim'le sürekli iletişim halindeyiz, belirli saatlerde ona seslenmemize gerek kalmamıştır. Şarap ise artık helâldir."

Modern Mehdi Cemaleddin Afganî

Romanın takriben ortalarında, bir kanat darbesiyle 19. yüzyıl sonları, 20. yüzyıl başlarına geliriz. Ömer Hayyam'ın kayıp rübailerinin peşinde Şark'a yelken açan Amerika'lı Omar, İstanbul'da "İranlı Mehdi" (Afgani) ile tanışır. "Havari görünümlü" Şeyhle hemen dost olur, çünkü onda da "içgüdüsel olarak devrimci bir ruh vardır ve her özgürlük savaşçısı onu kendine çekmektedir." Afgani, kendini Nizamülmülk, Ömer Hayyam ve Hasan Sabbah'ın bileşkesi olarak görmektedir: "Kişilikleri çok farklıdır, ama her biri İran ruhunun ölümsüz bir yönünü temsil eder. İçimde üçünü birden bulurum kimi zaman. Nizamülmülk gibi, büyük bir İslam devleti kurma özlemi taşırım. İsterse tahammül edilmez bir Türk sultanı tarafından yönetilsin! Hasan Sabbah gibi, İslam âleminin dört köşesine başkaldırı tohumları ekiyorum, beni ölümüne izleyecek müritlerim var. Hayyam gibi şimdinin, içinde yaşanan ânın nadir keyiflerini kolluyor, şarap, sâki, meyhane, sevgili üzerine dizeler yazıyorum."

Romancının bu bölümdeki derdi İran'daki meşrutiyet hareketini uluslararası bir çerçeveye oturtmak. Yüzyıl öncesine ait bu "tahayyül", İslam ülkelerinin ve onları çevreleme gayretlerini sürdüren "Batılı Güçler"in günümüzde çekilebilecek bir fotoğrafından çok da farklı değil. Aynı yenilikçi ve gelenekçiler, aynı emperyalist oyun ve manipülasyonlar. Kaçarlar'ın merkezi Tahran'da devrimci bir nüve oluşmadığından, özgürlükçü hareketin üssü Tebriz oluyor. "İran hasta," diyor Tahran'dan yazan Şirin Hanım, "başucunda bir sürü gelenekçi, yenilikçi hekim toplanmış, her biri kendine göre bir ilaç öneriyor. Hastayı kim iyileştirirse gelecek de onun olacak. Eğer devrim zaferi kazanırsa mollalar demokratlaşmak zorunda kalacak; başarısız olursa, demokratlar mollalaşacak."

O günlerin İran'ı, tıpkı Türkiye gibi, malî baskı altındadır. Tedavi için 1900 yılında Contrexeville'de bulunan Şah, Rus çarından 22.5 milyon ruble borç alır ve karşılığında "İran

gümrüklerinin denetimi 75 yıllığına Ruslara bırakılır". Öteki Avrupa devletlerinin buna bozulacağını öngören Çar, "gümrükleri kendi uyruklarına teslim etmek yerine Kral II. Leopold'dan bu işi kendi yerine ve hesabına üstlenmesini" rica eder.

Bu arada Amerikalı Howard Baskerville, kahramanımız Omar'ın delaletiyle İran'a gitmiş, kısa zamanda Şii toplumla kaynaşmıştır. Onlardan biri gibi Hz. Hüseyin için gözyaşı dökmektedir. "Bu ülkeye geldiğimde, kocaman sakallı adamların 1200 yıl önce işlenmiş bir cinayet için hâlâ hıçkırıklara boğulup dertlenmelerini anlayamıyordum. Artık anladım. *İranlılar geçmişte yaşıyor, çünkü geçmiş onların vatanı, çünkü şimdiki zaman hiçbir şeyin onlara ait olmadığı yabancı bir ülke.* Bizim gözümüzde modern yaşamın, insanın özgürleşmesinin simgesi olan her şey onlara göre yabancı egemenliğinin ve baskısının simgesi: Karayolları, Rusya demek; demiryolu, telgraf, banka, İngiltere; posta dedin mi Avusturya-Macaristan."

Kahramanlarımız, İran'da meşrutî hareketin liderleriyle temas kurarlar. Fazıl Bey onlara meclisteki gelişmeleri anlatır ve özgürlük yolunda kendilerini fikren destekleyen İngiltere ile Rusya'nın, şimdi iş Şah'ın devrilmesi ve demokratik rejime geçme meselesine gelince çark ettiklerini, hatta askerî müdahale tehdidinde bulunduklarını söyler. Neden? "Çar, kendi sınırlarında bir demokrasi kurulmasını istemiyor. Ayrıca, İranlılar kendi kendilerini yönetmeyi başarıp rüştlerini ispat ederlerse, bu durum Hintlilerin gözünü açabilir! O zaman da İngiltere'ye tasını tarağını toplamak düşer."

Fazıl Bey, petrol meselesine de değinmeden geçmez: "Knox d'Arcy adlı bir İngiliz vatandaşı 1901 yılında 20 bin sterlin karşılığında tüm İran Şahlığı'nın petrolünü işletme imtiyazını aldı. Ben de meclisten, Londra ile yapılmış anlaşmanın daha adil koşullar sağlayabilmemiz için gözden geçirilmesini istedim; mebusların çoğunluğu bu görüşümü onayladı. O günden sonra İngiltere sefiri beni bir daha evine davet etmedi." Omar'ın kafası

karışır. Kısa bir zaman önce, özgürlükçülerin *bast* eylemi İngiliz sefaretinin bahçesinde gerçekleşmişti. İki farklı İngiltere mi var? Cevap: "O sırada İngilizler, Rus nüfuzunun çok arttığı, kendilerine İran pastasından çok küçük bir pay düştüğü kanısındaydı; bu nedenle protestolarımızı desteklediler. Hareketimiz zaferi kazanınca, Londra Çar'dan bir paylaşım anlaşması koparmayı başardı: İran'ın kuzeyi Rus nüfuz bölgesi, güneyi de İngiltere'nin arka bahçesi olacaktı. İngilizler istediklerini elde eder etmez, bizim demokrasimiz birdenbire onları ilgilendirmemeye başladı. Onlar da demokrasiyi, tıpkı Çar gibi, bir ayakbağı olarak görüyorlar artık ve ortadan kalksa memnun olurlar."

Romancımız ikinci bir kanat darbesiyle 21. yüzyıl 'Orta Doğu'suna gelse, çok da farklı bir manzara ile karşılaşmayacak. Fakat biz artık İran'dan Türkiye'ye geçelim ve Tanpınar ile Yakup Kadri'nin romanları üzerinden hem ulusluk, hem de emperyalizm meselesini tartışmaya devam edelim.

Meselenin Kalbinde Allah Var!

Gençlik yıllarımın yüksek gerilim hatlarından biri, kalbim Osmanlı diye çarparken, aklımın Cumhuriyet'ten yana olmasıydı. Atalarımız "büyük işler" başarmış ve hayal edebildiğim kadarıyla "adil bir yönetim tarzı" geliştirmiş olsalar da, bir fikir olarak cumhuriyet bana daha sıcak, daha insanî geliyordu. Halkın kendi kendini yönetmesi, çoğunluğun (*cumhurun*) yönetime aktif katılımı ve kendi reisini seçmesi sultanlıktan, tek kişi veya zümre yönetimlerinden daha iyi olmalıydı!

Cemil Meriç'le sohbetlerimiz meseleyi zihnimde "tarihselleştirmeye" yaradı. Tarihsel şartların her türlü yönetime müsait olmayabileceğini; meselenin yönetimin biçiminden çok, içerik ve ilkeleri olduğunu.. kavradım. Herhangi bir zaman ve/veya mekânda, halkın yönetime *doğrudan* katılımı için hızlı ulaşım ve iletişim şarttı. Dolayısıyla zaman-ı kadîmde katılımcı yönetişim ancak bir şehrin sınırları dahilinde mümkün olabilir, mesela, olsa olsa Atina veya Medine demokrasilerinden söz edebilirdik. Yönetilen alan genişledikçe, demokrasi fiilî bir imkânsızlık

hâline geliyordu. Ayrıca her türlü yönetimin iyi ve kötü uygulamaları vardı. Aristo ta 2400 yıl önce iyi tek-kişi yönetimlerine *monarşi* derken, kötüsüne *tiranlık* dememiş miydi? Keza iyi azınlık yönetimi *aristokrasi*, kötüsü *oligarşi*. İyi çoğunluk yönetimi *politeia*, kötüsü *demokrasi*. 'İyi' olmanın başlıca kıstası, nalıncı keseri gibi hep kendine yontmamak, halkın refah ve huzurunu kendi çıkarlarına tercih etmekti. Aristo'nun olumsuz demokrasi tasavvurunun günümüzdeki "demokrasilerin" onda dokuzuna uygulanabileceğine hiç şüphe yok. *Politeia* ise halka ve yasaya gerçekten saygılı demokrasi demektir ki, aramakla bulunmaz!

Evet, gönlüm cumhuriyetten yanaydı, fakat ülkemde nedense cumhur bir türlü reisini doğrudan seçemiyordu. İlk beş on yıl için yahut en azından Atatürk ve İsmet Paşa dönemleri için haydi bu durumu anlayışla karşılayalım; onlar ne de olsa cumhuriyetimizin "kurucu babaları" idiler ve babalık hakkı olarak tam demokrat olmayabilirlerdi! Fakat hiç değilse 1950'den sonra 'Reisicumhur' doğrudan cumhur tarafından seçilmeli değil miydi? Hayır, Türkiye'de cumhurun reisini kendi seçmesi için tam 90 yıl geçmesi gerekti. Bu gerçeğin, Osmanlı-sonrası siyasî sistemde neyin yürüyemediğinin en önemli işareti olduğunu düşünüyorum.

Evet, Türkiye'de cumhuriyet tam 90 yıl cumhura güvenemedi. Sonunda bari güvenmiş olsa, belki zahmete değerdi. Ne gezer! Son Cumhurbaşkanlığı seçimini hatırlayalım: Halkın cumhurbaşkanı için ilk defa doğrudan oy vereceği seçime dört parti katıldı, üçü ulusçu olmak üzere. Dördüncüsünü bir kategoriye sokmak kolay olmasa da, şimdilik 'medeniyetçi' diyelim. Ötekilerin ikisi Türk-ulusçu, biri de Kürt-ulusçu partiydi. Türk-ulusçu iki parti (CHP ve MHP) ancak işbirliği sayesinde medeniyetçi rakibin (Ak Parti) gücünü dengeleyebileceklerini hesapladıklarından, gayet makul bir şekilde ortak bir adayla seçime gitmeye karar verdiler.

Ne var ki, iki ulusçu partimiz, bir ulus "yaratmaya" odaklanmış Cumhuriyetimizin 91. yılında ulusçu bir "çatı adayı" gösteremediler. Partilerimizin nazarında ulus, henüz ulusçu bir adayı tercih edecek kadar "olgunlaşmış" değildi! Çatı adayları, uzun yıllar İslam Konferansı Teşkilatı'nın (İKT) kültürel işbirliği organı olan IRCICA'yı yönetmiş, sonra da İKT'nin genel sekreteri olmuş bir profesördü ve ulusçularımız bu bayın adını telaffuzda bile zorlanıyorlardı. O günlerde Türkiye'de bulunan bir yabancı bilim adamı bana *Ekmeleddin* adının ne anlama geldiğini sormuş, ben de "the perfection of religion" demiştim. "O, my God!" diye ürpermişti adamcağız. *Aman, Allahım!* Amerikalı profesörün nidâsı, bence meselenin anlaşılmasının da anahtarıydı. Meselenin kalbinde *Allah* vardı!..

Tanpınar'ın Ulus/Millet Sosyolojisi

Tanpınar, sınırdaki tedirgin adam. Ne Yakup Kadri gibi Atacı-Batıcı, ne Necip Fazıl gibi atacı-Doğucu. Doğuyu seviyor, Batıya inanıyor. Peyami Safa gibi 'sentezci' de değil; kendi başına, müstakil bir ada. Ahmet Cemil ilk kurgu-bireyimiz ise, Ahmet Hamdi ilk gerçek-bireyimiz. *Neden ulus olamıyoruz?* sualinin hakiki muhatabı. Sınırda durduğundan, iki yakayı da görebiliyor. Yakup Kadri, "öleceğini aklından bile geçirmediği Atatürk" *ulus olun!* demişse, olmalıyız diye düşünür. Necip Fazıl, ulusçulara karşı milleti ayakta tutacak muhayyel bir Ulu Hakan imal eder. Tanpınar ise, milletten ulusa alçalışın vicdan azabına odaklanır. *Huzur*'u ancak böylesine huzursuz bir adam yazabilirdi!

Ulusçular unutmak istiyor, onun için tarihten kaçıyordular. Tanpınar için sahne tarihti; ulusçular sahnenin dışına kaçtıkça, ayaklarının altındaki toprak kayıyor, boşluğa düşüyordular. *Sahnenin Dışındakiler*'in 3. bölümü, bir ulus yaratmadaki millî akametimizin esrarını aydınlatan en önemli *tarih* belgemizdir. Şu derin tespitle başlıyor: "Camii, içtimaî jeolojinin merkeziydi." Şehzadebaşı'ndan Fatih ve Edirnekapı'ya uzanan yolun yapılması

esnasında yıkılan Elagöz Mehmetefendi Camii'nin maddesi "modernleşme uğruna" yıkılsa da, ruhu yok edilemiyordu.

Avrupa toplumunda bir hayli zamandır mabedin yerini *market* almışken; Osmanlı toplumunda insanlar hâlâ esas olarak iş veya eğlence amacıyla bir araya gelmiyordu. "Asıl birleştirici olan şey, bunlar değil ibadetti. İman dediğimiz duyguyu içinde duysun veya duymasın, herkes evinden çıkarken onun *kisvesine* bürünürdü. İman, sadece bizi Allah'a bağlayan bağ değil, müşterek kıyafet, yüz ifadesi, muaşeret şekli, hülasa cemiyet hayatında nezaket ve merasim dediğimiz şeylerin, yani karşılıklı münasebetlerin tek kaynağıydı."

Tanpınar herkesin engin bir dindarlık denizinde yüzdüğünü söylemiyor. Her zaman ve her yerde olduğu gibi, fertlerin dinle, uluhiyetle bağlantısı derece derecedir. Fakat topluma hakim olan dinî iklim, her bireyi serapa kuşatmıştır. "(İmanı) içinde gereği gibi bulamayanlar, yahut onun emirlerine gereği gibi itaat etmeyenler de sanki her evin taşlığında veya kapının yanı başında küçük bir dolap varmış gibi onun hâllerini, o kendinden geçme, çok yüksek bir varlığa bağlanma ve tevekkül *maskesini* yüzlerine geçirmeden dışarıya çıkıp insanların içine karışmazlardı... Müraî İbrahim Efendi'ye bile akşam saatlerinde yahut ikindi ezanında tesadüf etseniz, muhakkak o akşam veya ertesi sabah bir melek kanadı tedarik edip cennete doğru uçacak zannederdiniz." Şehzadebaşı ile Horhor arasındaki camiiden adını alan Elagöz Meh metefendi mahallesinde "dört evliyamız, camiden başka bir ahşap mescidimiz, biri Lale devrinden diğeri biraz daha evvelden kalma iki medresemiz, birinin içinde *Yeşil Tulumba* adı verilen bir de soğuk su kuyusu bulunan birkaç küçük mezarlığımız vardı." Attila İlhan'ın aradan başını uzatıp fısıldamasına izin verirsek, insanlarımız "hayatın ölüme en yakın noktalarını birleştirerek" yaşıyorlardı.

Yakup Kadri'nin Gerçekleşmeyen Rüyası

Yakup Kadri 1934 yılında yazdığı *Ankara* romanını otuz yıl sonra üçüncü baskıya vermek üzere gözden geçirirken, bir düş görüyor gibi oluyor ve ona öyle geliyor ki, burada hikâye ettiği devri bir uyurgezer hali içinde geçip gitmiştir. Sonra uyanıyor pek tabii, etrafına bakıyor ve kitabının birinci bölümünde hissettirmeye çalıştığı *Milli Mücadele ruhundan* hemen hiçbir iz bulamıyor. Son bölümde hayalini kurduğu Türkiye'nin gerçekleşmesine doğru bir gelişme olsa bari. Ne gezer! "Ben, o zamanlar, *bir gün gelip öleceğini aklımdan bile geçirmediğim Atatürk'ün* öncülüğü ve rehberliğiyle bu ideal Türkiye'ye yirmi yıl içinde varacağımızı umuyordum. Şimdi, o yirmi yıl üstünden bir yirmi yıl daha geçmiş bulunuyor. Fakat, biz, sosyal, kültürel ve ekonomik devrim şartları bakımından, hâlâ romanın ikinci bölümünde verdiğim ve karikatürünü yaptığım Ankara'nın içinde tepinip durmaktayız."

Yazar şu gerçeğin farkındadır: Cumhuriyet basit bir rejim değişikliği değil, içtimaî jeolojinin merkezini değiştirme hamlesiydi. Camii, toplum nazarında *Allah'ın evi* olduğundan, evi merkez olmaktan çıkarılınca, ev sahibinin konumu da müphemleşiyordu. Nitekim romanımız yeni kalbgâh Ankara'yı adeta dinî bir hûşu ile selamlıyordu: "Bazı gazeteler *Türk milletinin kalbi Ankara'da çarpıyor* demekle çok doğru bir vakayı ifade etmiş oluyorlardı. Bu bir edebiyat değil, bu bir mecaz değil, bu, aka ak, karaya kara demek gibi reel bir şeyi ifade ediyordu. İstanbul'da, Ankara'ya gidenin ehemmiyeti o kadar artıyor, o kadar artıyordu ki, adeta *kutsallaşıyordu*."

Selma Hanım, bu kutsallığı bütün ruhuyla yaşamaya hasret bir İstanbul'ludur. Tatlı canını sevdiği için Milli Mücadele'nin en kritik anında Ankara'dan kaçan kocası Nazif'ten boşanır ve Kuvayı Milliye kahramanlarından binbaşı (sonra miralay) Hakkı beyle evlenir. Atatürk'ün ünlü Onuncu Yıl hitabesini sonradan şöyle hatırlayacaktır: "Şahit olduğu büyük olay, *dünyanın ikinci yaratılışı* idi. Yüzünü gördüğü ve sesini işittiği **Tanrı**, aydınlığa,

ol! demişti; aydınlık oluyordu. Suya ol! demişti, su oluyordu ve *Suların arasında Levh olsun* demişti. Levh, meydana gelmişti ve *tohum verir nebatı ve yeryüzünde tohumu kendisinden olarak cinsine göre yemiş veren ağaçlar husule gelsin,* demiş *ve tohumun cinsinden türlü ağaçlar bitmişti.*"

Milli Mücadele günlerinde, "acemi bir ip cambazı gibi hep hayattaki muvazenesini aramakla meşgul" Selma Hanım, önceleri ecnebi işgali altında bir zindana dönüşen İstanbulda bir "hayal ülkesi", bir "masal iklimi" olan Ankara'nın özlemiyle yaşıyor. Çöken Osmanlı'nın yenileşerek ayakta kalma ümididir Ankara. (...) bankası muamelat şefi olan kocası Nazif beyin peşinden Ankara'ya gelmek üzere yola çıkar. İnebolu'ya deniz yoluyla zar zor ulaşır, oradan daha "yedi günlük" kara yolu vardır. Ah, bir yaylı araba bulabilseler! Tahtakurusu dolu otel odalarından kurtulup da kendilerini Ankara'daki evlerine atınca, rahat bir nefes aldıklarını düşünmeyin. Güne, önce kayıp eşeğini arayan bir köylünün çığlığı, ardından da kocasından dayak yiyen bir kadının feryadıyla uyanırlar. İşte Ölümsüz Atatürk bu geri ülkeyi uygarlaştıracak, bu kaba köylülerden bir ulus yaratacaktır!

Selma Ankara'dır, Nazif İstanbul. Biri cesur, ümitvar ve fedakâr. Diğeri korkak ve bencil. Ev sahipleri (Sungurluzadeler), yeni burjuvazinin geleneksel kanadını temsil ediyor; ikinci kocası Hakkı bey modern kanadını. Sungurluzadeler, köylü denebilecek üç kardeştir: Veysel efendi, büyük harbin başlangıcında bir tüccarın çırağıdır; Ömer efendi köyler arasında gezginci manifaturacılık yapıyor; Hüseyin ise Dereboyu'nda tabaklık ediyordu. Milli Mücadelede milyonlarca vatan evladı can verirken, onlar servetlerini katlamakla meşguldüler. "Ankaralılar içinde hiç kimse bunların adını sanını bilmediği için, Büyük Kavga'nın ikinci yılı, birdenbire ne gibi işlerle zengin oluverdiklerini hatırlamaz. Zira büyük kavgada cephe gerisini tutanlardan birçoklarının, yalnız Ankara'da değil, memleketin her bucağında böyle *hiç yoktan servet ve samana konuverişleri* en tabii hadiselerden biri halini almıştır."

İki Düşman: Avrupa ve Kara Terör

Ülkücülüğüne rağmen, Selma Hanım'ın Ankara'ya alışması kolay olmaz. Şimdiden İstanbul'un adetlerini yavaş yavaş unutmak lazım diyen eşine çıkışır: ben onlara benzemeye çalışacağıma, onlar bana benzemeye çalışsın. "Biz, buraya *medeniyet* getiriyoruz. Hem canım, bu biz-onlar lakırdısı nedir? Hepimiz Türk değil miyiz?" "Öyle ama onlar bize *yaban* diyorlar." Selma Hanım için medeniyetin olmazsa olmazlarının başında gramofon ve kokulu sabun geliyor. "Lakin, gramofon, kolonya suyu gibi, kokulu el sabunu gibi, diş macunu gibi, Ankarada bulunmaz bir lüks matahıdır."

Daha sonra "Kuvayı Milliye'nin birkaç mühim muvaffakiyetinin kahramanı" Binbaşı Hakkı Bey ile tanışırız. İki düşman tanır binbaşımız, birincisi Avrupa, onun kelimeleriyle gâvur-eli. "Biz, bir Ehlisalip hareketi karşısındayız. Kimden kime şikâyet edeceğiz? Hangisinin aleyhine hangisiyle anlaşmak mümkündür? Hepsi aynı kurt sürüsü. *Avrupa medeniyeti*. Bu, Avrupalının uydurduğu yüz bin yalandan biridir. Yuf bize ki kendimizi bildiğimiz günden beri bu yalana bir nas gibi inanmışız. Yalan, yalan, yalan... Avrupa bir yırtıcı-kuşlar yuvasıdır ve onun karşısına ancak tepeden tırnağa silahlanmış olarak çıkılır."

İkinci düşman? Onları da Şeyh Emin ve Nuri Hoca adlı iki fırsatçının şahsında sahneye çıkarır yazarımız. Binbaşı Hakkı Bey onları görünce "Kara terör, kara terör," diye söylenir. "Bizim düşmanımız yalnız Avrupa değil, bunlar da... Bir gün bunlarla da çarpışmak lazım gelecek..."

Yazarı temsilen romanda boy gösteren ve "her sabah uyanınca Ankarada bulunmanın şerefini duyan" genç muharrir Neşet Sabit, yeni dinin rahibidir ve Selma Hanım'a yeni başkentin mukaddesatını her gün talim etmekle meşguldür. Onun, Ankara'nın bir deresini İstanbul'daki Göksu'ya benzetmesini *küfür* diye nitelendirecek kadar celâllidir: "Burada, her sabah, benimle

beraber bir millet uyanıyor ve kendisini selamete götürecek olan kahramanın, başı ucunda, gülümseyerek durduğunu görüyor. İlk defa olarak, ömrümde ilk defa olarak, burada, kendi etimden, kendi kanımdan, kendi cevherimden bir cemaat içinde yaşadığımı hissediyorum. Burayı Göksu'ya benzetmek bir küfürdür. Hanımefendi, dört beş yıl sonra, bu basit cümle, size *Kitab-ı Mukaddes*'ten bir satır gibi gelecek, ve buna karışmış olmak size, hayatınızın yegâne manası gibi görünecek."

Kocasının muhalefetine rağmen, Selma Hanım kurtuluş mücadelesine katkı yolunda hastabakıcı olur. Roman bu ya, Eskişehir istasyonunda "ara ve aman vermeyen bir ateş yağmuru altında Büyük Şef'in sakin, kararlı ve destanî çehresini" görme şerefine de nail olur. Hz. İsa gibi, hayatını inananlarına adamıştır: "Tahliye edilen kasabanın bozgun kalabalığı ortasında, keskin ve sıcak bir sesle emirler veriyor, yanında duran Garp Cephesi kumandanına hemen hemen gülümseyerek bir şeyler söylüyor ve Ankara'ya ilk kâfileyi götürecek olan trene *son yolcunun binmesini* bekliyordu." Düşman kuşatmayı daraltınca, bankasıyla beraber Kayseriye kaçmaya çalışan kocası, pek tabii, Selma hanımı gitmeye ikna edemez. "Genç kadın, hiç sesini çıkarmayarak önüne baktı. O dakikadan itibaren bu karı koca arasında adeta manevî bir boşanmanın ilk hükmü yazılmıştı. Bu devir, Selma Hanım için, yalnız karı kocalık bakımından değil, fikirce, hisce bütün benliğine şamil bir inkılabın kaynağı oldu. Nazif'ten ayrıldıkça Ankara'ya, Ankara'nın ifade ettiği millî manaya bağlılığı artıyordu."

Zaferden sonra Selma Hanım, eşinden ayrılıp miralay Hakkı beyle evlenir. Fakat kısa zaman içinde Hakkı beyin ülkücülüğünden eser kalmaz. Yabancı kadınlarla düşüp kalkan menfaatçi bir işadamı olup çıkar. Karısını her kadından daha güzel ve *monden* görmek şimdi yegâne emelidir. Kafasında Avrupa düşmanlığının yerini Avrupa'ya intibak fikri almıştır. "Bir Avrupalı gibi giyinip süslenmek, bir Avrupalı gibi dans etmek, bir

Avrupalı gibi yaşayıp eğlenmek ve hele bu iddiada Avrupalılar nezdinde, Avrupalılar arasında muvaffak olmak (ona) büyük bir zafer kazanmak kadar ehemmiyetli görünüyordu."

Bir yanda yırtıcı kuşlar Avrupa'sı ve içimizdeki fırsatçı Avrupacılar, diğer yanda kara terör, Neşet Sabit'i *Kaltabanlar* başlıklı bir tiyatro eseri yazmaya zorlar. Gazi hazretlerinin de seyrettiği bu oyunu, Yakup Kadri'nin 1950'de kaleme aldığı *Panorama*'ya bağlayarak kurgusal ulusluğumuzun izini romanlar (*kurgular*) üzerinden sürmeye devam edeceğiz. Doğruya doğru, kurguya kurgu!..

İki Ateşten Gömlek

Yakup Kadri, *Ateşten Gömlek*'i "içine bakarak" yazdı, *Panorama*'yı dışına bakarak. Şaşırdınız! *Ateşten Gömlek*, Halide Edib'in ünlü romanı değil miydi? Cevabı ben değil, Halide Hanım versin. *İkdam* gazetesinde 14 Haziran 1922 tarihinde kaleme aldığı "Yakup Kadri Bey'e Açık Mektup"ta şöyle diyor:

"Anadolu hayli buhranlı günler geçiriyordu... Bana dediniz ki: Ben *Ateşten Gömlek* isminde bir Anadolu romanı yazacağım. Ben de bir 'Ateşten Gömlek' yazacağım, dedim. Yapmayınız, başka roman ismi yok mu, dediniz... Biliyordum ki bütün eserleriniz gibi bunu da içinize bakarak yazıyorsunuz... Ankara'ya uzun bir izinle döndüğüm günlerde.. roman yazmak hummasına tutuldum. Karşıma birden bire çıkan Peyamiler, İhsanlar, Ayşeler bir çocuk ısrarıyla hikâyelerine Ateşten Gömlek diyorlardı. Bu anut çocuklara bu ismi kullanmak doğru olamayacağını o kadar söyledim; o kadar başka isimler buldum; beni dinlemediler... Benim *Ateşten Gömlek*'i eğer zaman söndürüp bir tarafa atmazsa Türk

romanları arasında iki tane Ateşten Gömlek olacak. Belki elli sene sonra bir kütüphane rafında yan yana oturacak olan bu iki kitap.. dile gelir, birbirlerine geçmiş günleri söylerler. Kim bilir o uzak âtide Türk gençliğinin sırtındaki Ateşten Gömlek ne kadar bizimkilerden başka olacaktır."

Aradan 95 yıl geçti, Anadolu gene "hayli buhranlı" günler geçiriyor ve "Türk gençliğinin sırtındaki Ateşten Gömlek" hiç de onlarınkinden başka değil. Tarih, sanki ölçek büyüterek tekerrür ediyor!

Aşk ile vatan/millet sevgisinin harmanlandığı bu destan/romanda, insanlar canlarına işlemiş ateşten gömleklerle mücadeleye atılıyor; kol ve bacakları havalarda uçuşuyor. Gene de sonunda insanlıkları, dostluk ve hamiyet duyguları galip geliyor: "Ayşe'ciğim... İstersen İhsan'ı sev. O zavallı seni çok severdi. İki sene sırtında Ateşten Gömlek taşıdı. Nihayet İzmir'e senin kollarının arasına düştü. Bir tek insana bu kadar saadet yetmez mi? Benim arkamdan bu *ateşten gömlek* hiç çıkmayacak, öldükten sonra da, ebediyen taşıyacağım."

Yakup Kadri'nin *Ateşten Gömlek*'i muhtemelen gelişip *Ankara* oldu. Fakat uzun dönemde Türk milleti için asıl ateşten gömlek, bu iki *Ateşten Gömlek*'in de dahil olduğu sayısız kurgunun dokuduğu "ulus gömleği" oldu. Cemil Meriç'in ideolojilere dair ifadesini ödünç alırsak, sırtımızdaki ateşten gömlek, derimize yapışan bir deli gömleğine dönüştü. Millet konağından çıktık, ulus apartmanına giremedik; karanlıkta körebe oynuyoruz...

Ernest Renan ve *Ulus Nedir?*

Neden ulus olamadık ve olamıyoruz sorusuna ilmî bir cevap ararken, yolumuzun Renan'la kesişmemesi muhal. "Millet (*ulus*), milliyet ve ırk kelimelerinin uğursuz muğlaklığı modern medeniyeti batıracaktır" diyen Fransız düşünür, 1882'de Sorbonne'da sunduğu 20 sayfalık konferans metninin bir tür

vasiyetnâme olarak her zaman hatırlanmasını istiyordu. Öyle de oldu. *Ulus Nedir?*'e atıfta bulunmayan bir ulus, ulusçuluk ve ulus-devlet tartışması hatırlamıyorum.

Renan dahil bugüne kadarki okumalarım beni yanıltmıyorsa, neden ulus olamıyoruz sorusunun "geçmişe yönelik" cevabı Germen/Türk tarihsel karşıtlığında yatıyor. Germenler Batı Roma'yı (Avrupa), Türkler de Doğu Roma'yı (Anadolu ve Balkanlar) "istila" ettiler. Birinciler Roma (ve Hıristiyanlık) mirasını benimsediler; yendikleri halkların diline ve dinine *girdiler.* Türkler ise daha Arz-ı Rûm'a ayak basmadan Müslümanlaştılar ve dillerini Arapça/Farsçayla harmanladılar. Dolayısıyla Anadolu ve Balkanlar'da yendikleri halkların "diline ve dinine girme" ihtiyacı duymadılar.

Renan'ın tezini açalım biraz: Ulus, çok yeni bir siyasî olgudur. Eski çağlarda şehir krallıkları, cumhuriyetler, imparatorluklar vardı; fakat ulus yoktu. Atina, Sparta, Sayda, Sur.. hayran olunacak vatanseverlik merkezleri olsalar da, küçük topraklara sahip şehirlerdi. Asur, Pers, İskender imparatorlukları da birer *vatan* değillerdi. Modern ulusların varlığına temel oluşturan ilkeyi dünyaya tanıtan Germen istilalarıdır. Verdun Antlaşması'ndan (843) sonra Fransa, Almanya, İngiltere, İtalya, İspanya bugün bildiğimiz ulusal varlıklara dönüşme yoluna girdiler. Bunların hepsi 'Türkiye' den farklıdır: Türkiye'de Türk, Slav, Yunan, Ermeni, Arap, Suriyeli, Kürt bugün de fetih günündeki gibi ayrıdırlar. Oysa Germenler yendikleri halklarla kaynaştılar; Yunan ve Latin halklarla devamlı temasa geçmelerinden itibaren Hıristiyanlığı kabul ettiler. Galip mağlubun dinine/diline geçtiğinde, insanların dine göre birbirlerinden tamamen ayrıldıkları *Türk sistemi* artık imkânsızdır.

Renan ile İbn Haldun'u buluşturup, Germenleri Avrupa'yı, Türkleri de Anadolu ve Balkanlar'ı fetheden "barbarlar" sayarsak; Germenler fethettikleri ülkelerin dilini ve dinini benimseyerek medenileştiler; dolayısıyla madden mağlup mânen galip halklarla

kaynaşarak, tek ulus olabilme imkânını yarattılar.Türkler ise Anadolu'ya gelmeden önce Müslümanlaşarak medenileştiler; hem dinleri (İslam), hem dilleri (Arapça ve Farsça ile beslenen *yeni Türkçe*) farklı kaldı. Dolayısıyla Anadolu ve Balkanlar'da ele geçirdikleri ülkelerin halklarına *karışmadılar*; ne onların dillerini/dinlerini benimsediler, ne kendilerininkini onlara kabul ettirmeye çalıştılar.

Neden ulus olamıyoruz sorusunun "geleceğe yönelik" cevabını ise Kapitalizmin gelişim serüveninde aramalıyız. Tarihsel bir uğrakta, siyasî örgütlenmede ulus ölçeği, tam da kapitalist sermaye birikiminin gerektirdiği pazar ölçeğine denk düştü. Ulusların oluşumundaki bu ikinci safha 17. yüzyılve sonrasında gerçekleşti; küçük feodal birimler, merkantilist politikalar marifetiyle daha büyük siyasî yapılara dönüştürüldü. Bu sürecin en kritik unsuru *bilinçli unutkanlık* oldu. Renan'a göre, *unutmayı becerememeyen* ve ulusları dine göre ayırmaya devam eden Türk siyaseti, Doğu'nun çöküşüne yol açtı: "Selanik veya İzmir gibi bir şehri ele alın. Buralarda her birinin kendi anıları olan ve aralarında neredeyse hiçbir ortak şey olmayan beş altı *cemaat* bulabilirsiniz. Oysa ulusun özü, bütün bireylerin ortak bir şeye sahip olması ve aynı zamanda hepsinin pek çok şeyi unutmuş olmasıdır. Zamanımızda İtalya yenilgileri sayesinde büyüyor, Türkiye ise zaferleriyle mahvoluyor. Çünkü İtalya bir ulustur, Türkiye ise Anadolu dışında ulus değildir. Ulus ilkesi bizimdir."

Bir ulusun oluşumuna hanedan, ırk, dil, din, coğrafya ve çıkar gibi unsurların elbette katkıda bulunduğunu; ama ulusun bunlardan ibaret olmadığını belirten Renan, ulusun nihayette *manevî bir ilke* olduğunu söylüyor. Fransa Kelt, İber ve Cermendir. Almanya Cermen, Kelt ve Slavdır. Saf ırk yoktur ve en asil ülkeler, kanın en çok karıştığı ülkelerdir. Unutmayı bilmek herkes için en iyisidir! Dil, birleşmeye çağırır, zorlamaz. İnsanda dilden daha üstün bir şey vardır: İrâde. Din de ulus oluşumu için yeterli temeli sunmaz.

Çıkar birlikteliği kuşkusuz insanlar için önemlidir, fakat bir ulus yaratmak için o da yeterli değildir. Ulusta duygusal bir taraf vardır; aynı anda hem beden hem ruhtur. Bir gümrük birliği vatan değildir. Toprak da bir ulus oluşturmaz. Toprak ancak temeli, mücadele ve çalışma alanını sağlar; insan ise ruhu. İnsan, ulus denen bu kutsal varlığın oluşumunda her şeydir. Maddî hiçbir şey yeterli değildir. Ulus bir hissiyattır. Geçmişte paylaşılan bir zafer ve acı mirasıdır; gelecekte gerçekleştirilecek ortak bir programdır. Paylaşılan acı, sevinçten daha çok birleştirir. Ulus, yapılan ve daha da yapılmaya hazır olunan fedakârlıkların duygusuyla oluşan büyük bir dayanışmadır. Bir ulusun varlığı, her gün yapılan bir *referandum*dur. (Bkz. *Ulus Nedir?* Pinhan Yayıncılık, 2016.)

İlerle ve Yozlaş!

Yakup Kadri'nin 'Ateşten Gömlek'i 1934 yılında *Ankara* başlığıyla yayınlandı. On yıllık Cumhuriyetin bu ilk ciddi edebî muhasebesinde, ulus hissiyatının ne yazık ki sadece yönetici elitle sınırlı kaldığını her satırda hissediyoruz. Yeni rejimin "içtimaî jeolojinin merkezini kaydırma" arzusunu gönülden paylaşan, fakat yeni merkezdeki gelişmelerden pek de hoşnut olmayan bir kurgu. Yazarın Avrupa'da "yatılı okuma" serüveni uzun sürmüşe benziyor: *Sodome ve Gomore*'den başlayarak, bütün romanlarında Kur'an kelimesi hemen hiç geçmezken, Kitab-ı Mukaddes'ten alıntılar sık sık tekrarlanıyor. Yazar, Hıristiyan/Yahudi olsaydık daha kolay modern (yani, ulus) olurduk, diyor gibidir ve bu görüşünde haklıdır. İslam aşikâr ki "pâ bend-i terakki ve'l-ulus" idi, ilerlemenin ve uluslaşmanın ayakbağı.

İlerleme, temelde iktisadî hayatın yenilenmesi, çarşı pazarın şenlenmesi anlamına geliyordu. Bu da yeni bir kazanç ve tüketim kültürünün kök salması demekti. Oysa, toplumcu/devletçi kurgu ustamız, ne yeni işadamı tiplerinden hoşnuttur, ne de müsrif kadın müşterilerden! Ankara'nın modernleşmesi

Selma Hanımı hem sevindirmekte, hem üzmektedir. Bir yanda olağan ticarî gelişmenin seyri vardır, diğer yanda bu gelişmenin yozlaştırdığı yeni kuşaklar. Gelir düzeyleri giderek yükselen vatandaşlar da yeni alışveriş dünyasına alışmaya başlamışlardır. Selma Hanım, modern çarşıdan her geçişinde, "birkaç dakika, mağazanın camekânı önünde durup Avrupa usulünde istif edilmiş seyahat bavullarını, avcılığa, biniciliğe ait takımları, büyük spor ve meç eldivenlerini, dana derisinden ceket ve paltoları seyretmekten kendini alamazdı." Yükselen yerli burjuvazinin çocukları da, terakkinin daha ileri safhaları için eğitilmiş ve misyonu yüklenmeye hazır hale getirilmişti: "Sungurluzade biraderlerin bu yeni mağaza düzenlerini ellerine alanlar üç biraderin çocuklarıydı. Bunlardan biri Ankara İktisat Enstitüsü'nden mezundu. Öbürü, Avrupa'da dericilik tahsil etmişti. Bir üçüncüsü de İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi'nden çıkmıştı."

Renan, ulus oluşumu için önemli bir etkenin, çıkar birliği olduğunu söylemişti. *Ankara* yazarı, ülkücü kahramanının kişiliğinde, ulusal serveti artıracak girişimleri adeta kutsamaktadır: Millî mücadele uğruna kocası Nazif'ten bile ayrılmış olan Selma Hanım, bu girişimci çocuklara "ve Ankara'nın herkesine ve her şeyine" şefkatle bakmaktadır. "Yolu üstünde yükselen her yeni bina onun mülkü, her yeni dikilen ağaç onun bahçesinden alınmış bir fidan, her yeni yetişmiş genç onun mektebinden çıkmış bir vatan evladı idi... güya Ankara onun kendi evi, Ankaranın yapılması ve gelişmesi onun kendi davası idi." İstanbul ise eski kötü şehirdi. "Bütün manasıyla bir zevk ve safa merkezi, bir turizm şehri, bir kozmopolit liman. En iyi cazlar şimdi orada, en tantanalı gazinolar orada, palaslar, barlar, danslı çay salonları orada idi."

Ankara, Selma Hanım'ın eviydi; ama o, içten yanmaya devam ediyordu. Derdini dökebileceği tek kişi, romanda yazarın ikizi gibi gözüken ülkücü Neşet Sabit'ti. Selma Hanım ne evinin salonunu beğeniyordu, ne (yeni) kocası Hakkı beyin tutumunu. Yeni hayatı yavan ve yapmacıktı. Geçirdikleri "o büyük ve yüksek

devirden sonra vasıl olunması gereken millî gayeye" uygun değildi. "Kocam belli başlı kahramanlardan biriydi. Sert ve keskin ruhlu bir idealistti. Muzaffer bir kumandan olarak cepheden döndüğü günü hatırlıyorum. O vakit, o benim daha hiçbir şeyim değildi. Fakat, her şeyimdi. Halbuki, şimdi... şimdi?"

Şimdi, eski ülkücü/mücahit Hakkı Bey, bir yabancı elçinin karısıyla dans edecek kadar 'düşmüş' bulunmaktadır: "İşte, o adam, şimdi bu hale geldi. Bu hale düştü... Onu böyle gördükçe, bu cemiyette bir soysuzlaşma unsuru mevcut olmadığına, bir şeyin bozulup yumuşadığına hükmetmemek mümkün müdür? Görüyorsunuz, en birinci terzilere diktirilmiş frakının içinde şişkin bir zıpçıktı karikatürüdür ve eski sadeliğini o kadar kaybetmiştir ki, onun sırtına her millet 'Bu bir *spekülasyoncu* tipidir!' yaftasını yapıştırabilir."

Üretmeden Eğlenmeye Başladık!

Neşet Sabit, ana meselenin yanlış devrim yorumu olduğunda ısrarlıdır: Müfessir ve müçtehitlerinin çokluğu yüzünden anlam ve mahiyetini değiştiren dinler gibi, Türk inkılabı da türlü yorumlara maruz kalıp özünden uzaklaşmaktadır ve ıstırabımızın sebebini burada aramak lazımdır! Selma Hanım'ın kınadığı durumun Batıda normal olduğunu, fakat "bir şeylerden sonra" geldiğini; bizde ise sonucun başa alındığını söyler. Orada da bu danslardan başka ne var? Bu insanların karşısına çıkıp şöyle haykırmak ister: "Efendiler, Garpçılığı (sadece) bir eğlence tarzı telakki etmeyiniz. Garpçılık her şeyden evvel bir *yapma, yaratma, kurma, iletme ve işletme* gücüdür. Bütün bu yaptığınız şeyler hep ondan sonra gelir."

Yeni hayat tarzıyla beraber uçup giden şeylerin başında samimiyet geliyordu. "Selma hanımın aç olduğu şey, yalnız samimiyet, yalnız samimiyetti... Tanıdığı bütün erkeklerde, Hakkı Beyin beğenmediği taraflarını daha sivrilmiş olarak görüyordu... Kadınlara gelince, ... ağızlarının içinde her vakit

sokmaya hazır bir yılan dilinin titrediğini seziyordu... Her biri öbürünün esvabını, mücevherlerini veya mobilyasını kıskanmak ve tenkit etmekle meşguldü... Yenişehir'de bütün evler, sanki, bir benlik ve benlikçilik kalesi gibidir. Birer egozim yuvası. Her aile kendi fildişi kulesi içine çekilmiş. Herkes birbirinden öyle uzak ve çekingendir ki, ne bu evin ıstırabından öbür evin, ne bu ailenin şevk ve saadetinden öbür ailenin haberi vardır."

Bu soğuk atmosfer içinde Selma Hanım, Ankara'ya ilk geldiklerinde oturdukları Tacettin mahalesinin sıcaklığını arar. "Orada, hiç değilse bir *sefalet ve azap ortaklığı* vardı ve hayat, orada daha esaslı, daha insanî bir şeydi. O millî ateşin hararetinden bu buzdan şehir maketi nasıl çıkmıştı?" İstanbul'da babasıyla yaşama fikri ona manevî bir intihar gibi gözüküyor, çocuğu da olmayınca, kendini "yalnız, kısır ve avare" sayıyordu. Tek çıkar yol, bir iş bulup çalışmaktı. "Fakat, nerede? Nasıl? Şimdiki hayat, hiç buna göre organize değildir. Çoğu arsa spekülasyonlarıyla, müteahhitlikle veyahut birtakım yüksek arpalıklarla birdenbire en geniş bir maişet seviyesine varmış insanlardan mürekkep bu muhitte, Selma Hanımın anladığı ve özlediği tarzda çalışanlara pek rasgelinmiyordu. Böylelerine kınayarak değilse bile herhalde acıyarak bakılıyordu."

Hakkı bey bir ecnebi hanımla flörte başlamıştı ve bu ilişkisini adeta bilerek, isteyerek teşhir ediyordu. Selma Hanım, bu adamı *snopluk* mahvetti, diyordu. Bari ilişkisi bir Türk hanımıyla olsaydı! "Kocasının bir ecnebi kadınla bu alakası, ona karşı iki katlı bir ihanetti. Onu, hem cinsiyetinde, hem milliyetinde yaralıyordu." İkinci kocasından da ayrılmak, hayatını "kendi mesuliyeti altında ve kendi alın teriyle yaşamak çarelerini bulacaktı." Bir banka veya şirkette çalışmayı da çekici bulmuyordu. "O, yapacağı işin insanî ve içtimaî bir kıymeti olsun istiyordu." Muallime olmaya karar verdi.

Acıyı Paylaş, Uluslaş!

Öğretmen adayı Selma Hanım, kiralık bir ev bulma maksadıyla, yeni giysileri ve havası içinde eski mahallesini ziyaret ettiği zaman, bir uzaylı gibi karşılanır. Eski komşularının aklından, ona bir yer göstermek bile geçmez. "Zira, Selma Hanım, şu dakikada, onlar için ne bir misafir, ne bir eski tanıdık, hatta ne de bir insandı. Önlerinde duran bu kürklü, kadife şapkalı ve beyaz eldivenli mahluk, onlar için, kaç yıldır uzaktan uzağa yaratıldığını işittikleri bir âlemin, *bir başka, bir garip âlemin* ilk defa olarak yakından görebildikleri, ilk defa olarak kokusunu duyup elleriyle dokunabildikleri canlı bir parçası, merak uyandırıcı bir örneği idi."

Selma Hanım çalışmaya, kendi yağında kavrulmaya karar vermişti ama, bu *geçmişte yaşayan* insanlarla bir arada olabilecek miydi? "Bu avluda, bu yüzler arasında, bu üstünde oturduğu katı ve kirli minderde" aradığı huzur ve rahatı bulabilecek miydi? Bunlardan bir farkının olmadığını düşünmek istiyordu, fakat bu ne kadar mümkündü? Aralarındaki farklar sayılamayacak kadar çok, mukayese edilemeyecek kadar keskindi. "Birer Buda heykelciği gibi önünde çömelmiş duran bu üç kadından hangisinde onu anlayan bir insan hâli vardı? Hikâye ettiği bu acıklı sergüzeşt, onlardan hangisinin yüzünde bir elem ve merhamet nişânesi hâsıl ediyordu? Selma Hanım, bunların kendi Türkçesindeki lügatları bile anladıklarından emin değildi. Ona öyle bir şüphe ve emniyetsizlikle bakışları vardı ki, güya, onları ya bir tuzağa düşürmeye, yahut da, ağızlarından bir söz kapmaya gelmiş sanılırdı." Sanki ne dinleri birdi, ne dilleri! Renan'ın gündelik referandumu pek olumlu sonuçlanmamıştı. Acıları da, anıları da başkaydı.

Ankara hem beyazlarla esmerler arasında böyle bir ayrışmaya, hem uluslaşma yolunda bir fikir hamlesine, hem de bir iktisadî kalkınma savaşına sahneydi şimdi. Selma Hanım, yeni eşi Neşet Sabit'in bu gelişmelerin *romanını* yazmasını istiyordu.

Ülkücü kahramanımız hem bu romanı, hem de Gazi'nin takdirini kazanan *Kaltabanlar* piyesini yazıp biraz ünlendikten sonra, genç bir hanıma meyletmeye başladı. Ulusun en ümitvar dalları böylesine kırılgandı, işte! Bu kurgu içi kurguları, yazarın 1950/54 yıllarında, bu defa "dışına bakarak" yazdığı *Panorama* romanına bağlamaya çalışırken, Halide Edip'in sanki *Ateşten Gömlek* isminin telif hakkını ödüyormuş gibi, *Sinekli Bakkal* romanıyla ustası Yakup Kadri'nin büyük açmazını aşmaya çalıştığını farkettim! Bakkalı şen, camiisi kasvetli mahallede, soytarının hafız kızının ulus projesine katkısı Türkiye'de "edebî siyaset sosyolojisi"nin ana meselesi olmalıydı...

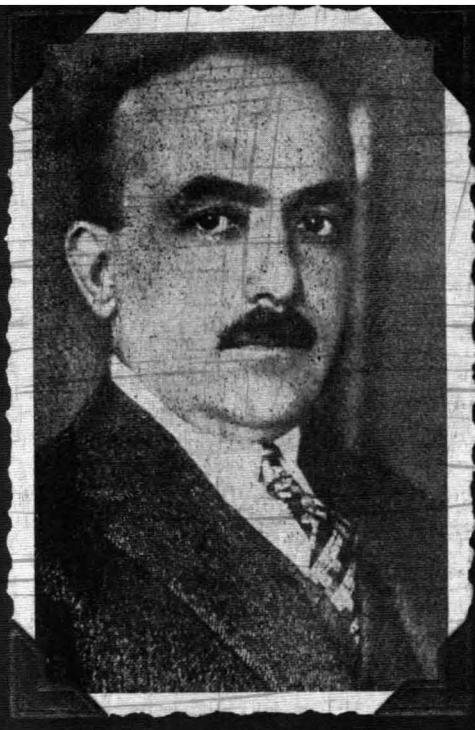
Yakup Kadri

Panorama

Halide Edib

Sinekli Bakkal ve *Yeni Turan*

Soytarının Hafız Kızı

Orta mektep yıllarının hafızama kazınan üç romanı: *Çalıkuşu, Yaban* ve *Sinekli Bakkal*. Feride'yle ıssız dağ köyü Zeyniler'e gitmeyen, saman ve tezek kokan Orta Anadolu köyünün okumuş yaban'ının kopmuş sağ koluna içi sızlamayan, Rabia'nın oyunbaz babası Kız Tevfik'e hüzünle gülümsemeyen var mıdır aranızda? Bunları bize behemehal okutan ve hatta sömestr tatillerinde özetlerini çıkarttıran öğretmenlerimiz, bir yandan da eski kuşakların çağdaş uygarlığın en gözalıcı meyvesi olan makinelere "şeytan icadı" demelerini alaya alıyorlardı. Fakat ben tahsil hayatım boyunca bir tek hocamızın bu meseleyi, hatta herhangi bir meseleyi, bize hararetle önerdikleri romanların herhangi birisi üzerinden tartıştığını görmedim. Ya kendileri hiç roman okumuyordu; yahut uygarlık, makine, şeytan ve icat gibi kavramlar zihinlerinde içeriksiz birer kelimeden ibaretti. Tıpkı uğruna ölmeyi görev bildiğimiz ulus gibi...

Yakup Kadri, *Ankara*'dan sonra, muhtemelen üstlendiği diplomatik görevler yüzünden, onun bir nevi devamı olan *Panorama*'nın ilk cildini ancak

1950'de tamamlayabildi. Bu roman, ilginçtir, artık milletvekili olan Neşet Sabit'in bağ komşusu (ve başkentin önde gelen zenginlerinden) Mansurzade Hüseyin beyle "makine medeniyeti" üzerine sohbetiyle açılır. Para'lanmış bir halk filozofudur Mansurzade: "Medeniyet kervanına katılmazsan yolda kalırsın... Ben Avrupa medeniyetini otomobile benzetirim. Caddenin ortasında son sürat gidiyor. Önüne geçip durduramazsın. Ya kenara çekilirsin, ya altında ezilirsin. Haa, bir de, bunun içine binmek var. Emme, otomobilin dümeni elinde olmadıktan kelli, içine binmek marifet değil! Makineyi bileceksin, o nasıl kullanılır öğreneceksin. Yani ona sahip olacaksın. Yoksa, makine sana sahip olur."

Memlekete Köşk Ayarı

Ankara, otomobil hızıyla gelişmektedir. Yeni binalar, caddeler, çarşılar. Pek tabii, arsa spekülasyonları, siyasî kayırmayla köşe dönmeler, vesaire. Dost toplantılarında kişiyi en fazla popüler kılan söz şudur: *Beni Köşk'ten çağırıyorlar! Müsaadenizle!* Bir de çağrılmaya gör, sararıp soluverirsin: "Çağrılmamak felaketi iki aya, üç aya dayandı mı, o felaketzededen artık hiç hayır kalmaz; karasevdaya tutulmuş gibi sararıp solmaya, eriyip bitmeye başlar ve akıbet, içi boşalmış bir torbadan ya da bir hayaletten farkedilmez olur."

O kadar heyecanla kurulmuş olan Millet Meclisi de Milli Şef'in basit bir aleti haline gelmiş, ruhu uçup gitmiştir. Saygın mebusların bazısı merdiven altı ve koridor sohbetlerine, bazısı gazinoda tavla ve bilardo oyunlarına dalmıştır. Salonda kalanların ise bir kısmı uyuklamakta, bir kısmı da usule dair basmakalıp sözler mırıldanmaktadır. Halil Ramiz gibi coşkun ruhlu bir inkılapçı için böyle bir müzakere salonu bir morgdan farklı değildi. "Daha birkaç yıl önce bir arı kovanı gibi işlek, canlı ve uğultulu olan bu salon birdenbire nasıl donmuş, içinde kaynaşan o insanlar birdenbire nasıl taş kesilmişlerdi! Bunlara denilse denilse, ancak öbürlerinin otomatlaşmış kalıpları denilebilirdi!"

Halil Ramiz, gittikçe artan kötümserliğine tağmen, Kemalizm inkılabının meydana koyduğu eserin azamet ve mehabetini takdirden vazgeçemiyordu. Lakin bu eser, ona tepesi yerde, temelleri havada ve her an devrilmek tehlikesi içinde bir ehram gibi görünüyordu. Millet bahçesindeki asırlık çınarın yanına konan Atatürk büstü, tabiatla tam bir tezat teşkil ediyordu: "Şu beton binalar, şu tunçtan Atatürk büstü, bu koca çınarın yanında ne kadar uydurma, ne kadar derme çatma, ne kadar iğreti ve fani gözüküyor! Sanki bu şeyler bezden ve mukavvadan birer tiyatro dekorudur. Oyun bittikten sonra, sanki bir el bunları birer birer yerlerinden söküp çıkaracak, derleyip toplayarak bir kenara yığacak. Yüz yıllık koca çınarın o saati bekleyen bir hâli var. Boğum boğum gövdesi denilebilir ki böyle bir bekleyişin sabırsızlığıyla kıvranıp duruyor."

Bugünlerde belki üçüncü, belki beşince perdesini oynadığımız tiyatronun ilk perdesi 1950'de kapanır. Ülkücü Neşet Sabit vakti geldiğinde Halk Partisi'ni bırakarak Demokrat Parti'ye geçer. "Adeta fırtınada bir gemi hâlini alan Halk Partisi'ni, birçokları gibi, tam tehlike anında bırakmış olmaktan başka bir şey yapmış sayılamazdı." Gemi niçin su alıyordu peki? Muhalefetin "*27 yıllık bir istibdatın* artık son bulması gerektiğine" dair gerekçesi Halil Ramiz'i (Yakup Kadri diye okuyun!) adeta çıldırtıyordu: "Yirmi yedi yıllık istibdat devri... Lakin, Milli Mücadele destanı bu devrin içinde değil miydi? Türk milleti, asırlarca süren *ümmet kaosundan millet sentezine* bu devirde girmemiş miydi? Anayurdumuz, bir yarı sömürge derecesinden müstakil bir vatan mertebesine bu devirde ermemiş miydi? Bizi *Ortaçağ karanlıklarından medeniyet dünyasının aydınlığına* doğru aşıp götüren sayısız ruh ve fikir hamleleri bu devirden başka bir zamanda mı olmuştu? Şurada, şu koca çınarın gölgesi altında, hâlâ ezelî bir baharın ışıklarını saçan şu aziz kafanın sahibi bu 27 yıllık tarih sayfasından başka hangi çağın şereflerini temsil ediyordu?"

Halil Ramiz, oturduğu yerden adeta utana utana Atatürk'ün büstüne bakıyordu. Yüreğine bir ağır hüzün çökmüştü. Kadîm

bir Mezopotamya tanrısına sesleniyor gibiydi: "Ne yapacağız? Akıbetimiz ne olacak? Şimdi yine bir uçurumun kenarına geldik. Söyle, selamet yolu nerede? Tunçtan Atatürk, küskün küskün susuyordu."

Yakup Kadri'nin ve tunçtan Atatürk'ünün sustuğu yerde, Halide Edib'in söyleyecek sözü vardı. On yıl arayla yazdığı *Sinekli Bakkal* (1936) ve *Sonsuz Panayır* (1946) romanları, İnkılab'ın fikrî ve iktisadî açmazını *Şeytan'ın inâyetiyle* aşma çabasıydı.

Çeşmebaşı Deyip Geçmeyin!

Allah'ı gücendirmeden Şeytan'a hakkını teslim etmeye çalışan *Sinekli Bakkal*'da projektör mahalle, sokak ve bilhassa çeşme başına tutulmuştur. "Mahalleli orada muhabbet eder, konuşur, kavga eder, eğlenir. Hayatın orada geçmeyecek bir safhası yok gibidir. İhtiyarlar, vaktiyle çeşme başında doğuran kadın bile olduğunu gülerek rivayet ederler."

Mahallenin iki önemli yeri bakkal dükkânı ile imam evidir. Tanpınar'ın "içtimaî jeoloji merkezi" çiftleşmiştir; iki sorunlu merkez: Bakkal hasis, imam yobaz. Cennete giden yoldan ziyade, cehenneme kıvrılan yolu tasvirden zevk alır imam. "Cehennemin bilmediği köşesi, ukubetin tarif edemeyeceği şekli yoktur. Cehennem yolcuları zevke, cümbüşe düşkün gafillerdir. Bunu öyle anlatır ki, cemaatin genç tarafından derhal bu gafillere iltihak etmek hevesi uyanır." Cennet yolcuları ise gülmeyen, oynamayan, rahat etmeyen ve kimseye de rahat vermeyen insanlardır. Aslında, iki merkez yerine, artı ve eksi kutuplar desek, daha doğru. Asık yüzlü, tilki burunlu imamımız mahalle ahalisini etkilemede pek başarılı değildir ama. Onların günah eğilimleri karşısında tam bir acz içindedir. Mahalleli günden güne Allah yolundan Şeytan yoluna kaymaktadır.

İmam, karısını erken kaybeder ve bir daha evlenmez. Kara gözlü, penbe yanaklı Emine adlı kızıyla başbaşa kalır. Hamarat

ve titiz Emine, mahalle çocuklarıyla oynamaz. "Suratsızdı, gülmezdi, İmam'ın akidesinin biricik timsali gibiydi." Kader bu ya, Emine onyedisine varınca, mahallenin soytarısı Kız Tevfik'e kaçar. "Dışı ve içi hiç birbirine benzemeyen bu iki çocuğu, tabiat, hesaba mantığa sığmayan hikmetiyle" birleştiriverir.

Tevfik, herkesin taklidini yapan, bütün mahalleyi güldüren maskara bir oğlandır. Bakkal Mustafa Efendi'nin yeğenidir ve annesiyle beraber dayısının evinde kalmaktadır. Ne bir yere çırak olmuştur, ne bir sanata girmiştir. Ramazan geceleri dayısının bahçesinde *Karagöz* oynatmaya başlar. Dayısı ne de olsa hesap kitap adamıdır. "Bu işten oğlana cep harçlığı çıkacağını hesap ettiğinden" pek itiraz etmez.

Kız Tevfik yenilikçidir; Karagöz oyununa bile üç yeni sima ekler: Bakkal, imam ve mahalle güzeli. Bu *inovasyonlarla* tüm mahalleliyi cezbetmiştir. "Bakkal ile İmam'ın karikatürleri perdede belirince büyükler arasında hafif bir fısıltı başlıyor, mahalle güzeli çıkar çıkmaz, çocuklar ayaklarını yere vuruyor, *Emine'dir Emine*, diye bir ezgi tutturuyorlardı." Bir hafta sonra "çocuk seyircilerin arasında bir sürü yaşlı başlı adam peyda oldu. Haftanın bir gecesinde yalnız kadınlara oynayacak kadar mahallede rağbet kazandı." Tevfik 19 yaşında, kadın rolüne çıkan orta oyuncuların en ünlülerinden biri olur.

Derken hem dayısını, hem annesini kaybeder. Dayısından geriye bir dükkân, ev ve bahçe kalır; annesinden ise bir hüzün, bir yürek boşluğu. Bu boşluğu Emine ile doldurmak ister. Emine'nin de onda gözü vardır, oyunculuğu bırakıp bakkallık edeceğine dair söz de alınca, ona kaçıverir. Mahalleli, "İmam'ın burnunu kırmak için" bu ilişkiyi destekler ve gençlere arka çıkar. Emine, Tevfik'in evine gelin geldiği gün, İmam mahalle huzurunda kızını reddeder.

Oyunbaz, Paraya Bakmaz!

Huylu, huyundan vazgeçer mi? Oyun, Kız Tevfik'in ruhuna işlemiş. Bakkallıktan çabuk bıkar. O kadar ki, bu yüzden Emine'yi bile gözü görmez olur. "Bakkallık gibi, oyunculuk yanında bir angaryadan başka bir şey olmayan sanata bu kadın için mi girmişti?" Emine de Tevfik'ten usanmış gibidir; imam babasıyla mukayese ettiğinde onu aşağı görmektedir: "İmam temizdi, muntazamdı, erken kalkardı, evde hemen hiç konuşmazdı. İbadet ve para kazanmak... Bütün zamanı, zekâsı bu iki işe vakfedilmişti." Oysa Tevfik'in aklı fikri oyundaydı. Oblomov gibi yataktan zor kalkardı. Bari işini becerebilse! "Dükkân karmakarışık, mallar bayat, kibar müşteriler birer birer çekiliyor, ayaktakımı her gün artıyor. Oyun arkadaşları boyuna gelip ödünç para istiyor. Hülasa bakkal dükkânını, hatta sokağı, panayır yerine çeviriyor."

Emine'yi en fazla öfkelendiren şey, maskara kocasının kafasında "para diye bir kıymetin olmaması" idi. Nihayet kararını verdi: Tevfik ıslah olmazsa, kendisi tezgâh başına geçecek, onu da çırak olarak kullanacaktı. Emine'nin idaresinde dükkân eski günlerine döner. Artık dükkânın içi dışı tertemiz, mallar yerli yerinde, mal müşteriye göre çıkıyor, her müşteriye başka dil dökülüyor. Paralı müşteriler artıyor, veresiyenin önü alınıyor. Böylece Emine'ye de biraz sükunet geliyor. Tevfik ise, bir çırak gibi işe koşturulduğuna değil, dükkânın yeni havasına bozuluyor, "Emine'nin paralı müşterileri, onun fena halde sinirine dokunuyor."

Kendini dükkânında garip hissetmeye başlayan Tevfik, oyuna iyice sardırır ve bir gece, kendi gibi soytarı arkadaşlarına Emine'nin taklidini yaparken yakalanıverir. Güya karısı çığırtkan bir sesle kuru fasulye için pazarlık ediyor. Ses, dükkâna giren muhayyel müşteriye göre sık sık değişiyor. Sonra sıra yatak odası sahnelerine geliyor... "Bu doğrudan doğruya bir kadının mahremiyetine tecavüzdü. Hangi Müslüman, helâlini böyle teşhir edebilirdi?" Emine baba evine döner ve Sinekli Bakkal sokağının

İstanbul Bakkaliyesi kapanır. Fakat çok geçmeden Tevfik'in şöhreti tekrar mahalleyi çınlatır. "Gene orta oyununda kadın rolüne dönmüştü. Bu defa *Bakkal Çırağı* isminde bir de oyun uydurmuştu. Bu, bir bakkal kadınla çırak olan kocası arasında bir maceraydı. Bütün İstanbul gülmekten kırılıyor, ecnebiler bile bu oyunu görmek için Göksu'ya gidiyorlardı." Bütün mahalleli, oyundaki kadının Emine olduğunu söylüyor; Emine sokaktan geçerken külhanbeyleri birbirini dürterek gülüyorlardı.

Hafız Kızın Serencâmı

Bu arada gebeliği de epey ilerlemiş olan Emine, Tevfik'ten boşanır. "Fakat vak'a bununla kapanmadı, dedikodu çoğaldı. Din, iman gidiyor, şer'-i şerîfe mugayir şeyler oluyor, diye önüne gelen Padişaha jurnal veriyordu." Kamuoyunu teskin için Saray, Tevfik'i Gelibolu'ya sürgün eder. Doğan kızına Rabia adı verilir.

İmam Efendi, artık Rabia'yı dilediği gibi yetiştirir. Başka çocuklar oyun oynarken, o (soytarı babasının ezelî yurdu!) Cehennemi öğrenir; Cenneti pek cazip bulmaz. "Muhayyilesinde, ortasından sessiz bir dere geçen bir çayırlık canlanıyor, orada büyükbabasına benzer kocaman sarıklı, asık suratlı imamlarla, annesine benzer yaman yüzlü kadınları el ele vermiş, sabahtan akşama kadar, makamı insana uyku veren bir ilahi söylediklerini görüyordu." Emine'den ağzı yandığı için, Rabia'yı mahalle mektebine göndermez İmam ve hafız olarak yetiştirir. Soytarının kızı "onbir yaşında hıfzını dinletti ve İstanbul'un en küçük, fakat latif üsluplu ve en yanık sesli hafızı olarak tanındı." Büyük mevlidlere aşır ve ilahi, selatin camilere Ramazanda mukabele için büyük ücretlerle çağrılır. İlk Ramazanda "İmamın iki senede kazanamadığı parayı" kazanır.

Selim Paşa'nın mevlevimeşrep eşi Sabiha Hanım, Rabia'yı köşke alır. Orada Kuran'ın yanısıra şarkı da okumaya başlar. Paşa'nın jöntürk oğlu Hilmi, Peregrini adlı İtalyandan biraz müzik dersi alırsa, sesinin iki senede "bir mucize haline"

geleceğini söyler. Peregrini "İtalya'da bilmem hangi tarik-i dünya manastırında rahip iken" kaçıp Türkiye'ye gelmiştir. Bir musiki üstadıdır. Hilmi beye göre, Garb'ı Garb yapan, musikileridir. Bizim memlekette halkın tembelliği, insanı uyuşturan kanaati, yüksek sınıfların boş ve düşük bir sefahate dalmaları "hep bu bizim inleyen, ağlayan musikimizin tesirinden"dir. Paşa babası Müslüman milletinin an'ananesini, medeniyetini tahkir etmekte olduğunu ihtar edince de şu Ziya Paşa'vâri cevabı alır: "Medeniyetimiz yok ki tahkir edeyim. Sizin tahkir ettiğiniz küfür diyarı kâşânelerle dolu; mülk-i İslam baştan başa virâne."

Rabia konağa gelen hocalardan Arapça, Farsça yanında Fransızca ve müzik dersleri alır. Bu yeni hayat şekli onun için "esaretten kurtulmak" gibi bir şey olur. Vehbi Dede'nin rehberliğinde musiki bilgi ve becerisini ilerleten Rabia, kısa zaman sonra telli sazları "hocası kadar maharetle çalmıyorsa bile, pek kendisine mahsus bir ateşle, heyecanla" çalmaya başlar. Güya Kuran okumak için kaldığı Sabiha Hanım'ın odasında, akşamları hep şarkı söylemektedir artık.

Şeytanı Bilen, Kendini Bilir!

Hilmi ne yapar eder, Rabia'yı Peregrini ile buluşturur. Kızcağız onu Müslüman sanıp elini öpünce, Hilmi ve diğer Türk arkadaşları gülseler de, Peregrini memnun olur. Bu çocuk, onun ders verdiği alafranga, zengin kızların tam aksidir. "Onların hepsi Avrupa çocuklarının saman kağıdı kopyası gibi idiler, halbuki bu kız... İstanbul şehrinin medeniyetinin, harsının asırlar süren tekâmülünün vücuda getirdiği yerli bir örnekti!" Rabia ahenkli sesiyle Kur'an okur ve eski rahip bundan çok etkilenir. Sonra tefsir kitabını açıp okunan ayetlerin mealine bakarlar: "Rab, meleklere, Biz dünyaya hakim olacak birini (Âdem) göndereceğiz, dediği zaman onlar, Biz senin kudsiyetini ilâ, sana hamdüsena ile meşgulken sen oraya fitne ika edecek, kan dökecek bir kimse mi gönderiyorsun? dediler."

İşte, der İtalyan, beni dinden koparan, meleklerin bu mantığı, bu itirazıdır! Hilmi ve arkadaşları bu Avrupalıyı en ziyade dinsizliği için sevmişlerdi. "Türk diyarında her değişikliğe, her ileri atılışa dindarları mâni gördükleri için kendilerini dinden âzâde farz ediyorlardı. Bundan dolayı sabık rahip Peregrini ile aralarında bir fikir dostluğu, kanaat birliği olduğuna inanmışlardı. Rabia'nın Kuran okumasıyla, sanatkârın gösterdiği hassasiyet onları şaşırttı."

Hilmi sorar: Bu sesi terbiye etmek istemez misiniz? Rabia'nın gözleri isyanla tutuşurken, Peregrini onu teskin eden bir samimiyetle şöyle der: "Hayır, Sezar'ın malını Sezar'a, Allah'a ait olanı Allah'a vermek gerek... Ben Sezar'ın, ben Şeytan'ın zümresindenim. Çocuk Allah'ın, bırakın olduğu yerde kalsın."

Rabia'nın kafası karışmıştır. Vehbi Dede'yi sevmiş, Peregrini'den ürkmüştür. Bir hafta sonra, bu sefer ikisinin de hazır olduğu bir meclistedir. Peregrini gene Şeytan'dan söz etmektedir. Çocukluğundan beri Allah, melek, şeytan gibi kelimelere aşina olan Rabia, durumu yadırgamaz, oturup dinler. Peregrini der ki: "İnsanı ilk defa ilim ağacının yemişini yemeye sevk eden Şeytan değil mi? O olmasa, insan sadece yiyen, içen, iki ayak üstünde dolaşan bir mahluktan ibaret kalırdı. Tecessüs her bilginin anahtarı, bu anahtarın ilk sahibi ve bize ilk bu anahtarı veren de Şeytan'dır. Hiç olmazsa Şeytan'ın cesaretini tasdik et, Dede Efendi. Fikir cesaretinin pîri odur. Halik'in gazabına ilk isyan eden, cennetin nimetlerinden, refahından atılmayı ilk göze alan hep odur." Ve piyanoya geçip "Cennette namdar bir melek olmayı, fikir hürriyeti namına feda edenin şerefine" çalmaya başlar.

Rabiaya öyle gelir ki, çalınan havada "kâinatın bütün şeytanları, ifritleri başıboş, hürriyetle sarhoş bağırışıyor, çığrışıyorlar." Genç devrimcilerden Galip, ellerini çırpar: "Bu memlekette halkı düşünmeye alıştırmak için Şeytan'a tapmayı öğretsek, nasıl olur üstad?" Vehbi Dede'ye dönüp, sorusunu tekrarlar: "Ne

dersin, Dede Efendi? Terakki için Şeytan'ın namını ilâ edelim (*yüceltelim*) mi?"

Mevlevî dedenin cevabını duymayan Orhan Pamuk, yarım asır sonra *Cevdet Bey ve Oğulları*'nı kaleme aldığında, Şeytan'ın namını bir Alman mühendise yücelttirir. Herr Rudolph'a göre, aydınlanmak "içine Şeytan girmek" demektir. Refik ile Ömer'i de Doğulu bulmaz: "Siz de bu memleketin ruhuyla uyuşamıyorsunuz. Şeytan girmiş bir kere içinize, ruhunuza aklın ışığı düşmüş, artık yabancısınız."

Büyük yabancılaşmayı Halide Edib ve halefleri üzerinden okumayı sürdürmek gerek.

Şeytan Aldı Götürdü!

Dinlerin 'günah keçisi' Şeytan, modernliğin yarı-tanrısıdır. Mefisto, Kurtz, Woland... İblis yahut vekilleri olmadan modern edebiyatın bir 'değer teklifi' yok. Şeytanın ikametgâhı artık ilahiyat değil, edebiyat. Bailie'nin deyişiyle, ancak anlatıda onun "bir yüzü ve hikâyesi" var. Ostriker'e göre, tüm sanat Tanrı ile şeytan arasındaki, akıl ile enerji arasındaki zıtlıktan ibarettir: "Hakiki şair enerji, isyan ve arzu doludur; edilgenliğe, itaate, aklın yetkesine, yasa ve kurumlara karşıdır." Daha iki asır önce William Blake, hakiki şair şeytanın yandaşıdır ama bunu bilmez, diyordu. Aslında tüm söylenenler teolojik yaklaşıma ters de değil: Hıristiyanlık zaten dünyayı "Şeytan'ın Krallığı" ilan etmemiş miydi? Şeytansız terakki (*ilerleme*) mi olacaktı?

Hatırlayalım, *Sinekli Bakkal*'da Jöntürk Galip, mevlevî dedemize "Terakki için Şeytan'a tapalım mı?" diye sormuştu. 1930'ların Türkiye'sinde, modernliğe dair en canalıcı soruyu bu kadar net sorabilmek için, bir kurgu ustasına hem kafa lâzımdı, hem de yürek! Reşat Nuri, hatta Yakup

Kadri gibi Kemalist pozitivizmi destanlaştıran romancılarımız, Halide Edip'e nispetle birer toy sosyolog. Hiçbiri modernliğin mahiyetine onun kadar nüfuz edebilmiş değil. Eserleri fikirden çok propaganda kokuyor. Edebî yandaş medya!..

Dede'nin Şeytanlı soruya cevabı, bugün bile topyekün ilahiyat camiamızı ayaklandıracak niteliktedir: "Bence Şeytan ve Allah diye kâinatta iki kuvvet yoktur." Diyanet İşleri Başkanı, behemehal Millî Eğitim Bakanını arayıp *Sinekli Bakkal*'ı "MEB tarafından tavsiye edilen kitaplar" listesinden çıkarmalı (!) değil mi? Allah için, ikisi de hakiki allâme birer profesör. Yerlerinde olmak istemezdim!

Biz telaşlanmadan Dede'nin cevabını dinlemeye devam edelim: "Hepsi, her şey bir tek hakikatin, bir tek kudretin görünüşü. Cüz ve ferdlerden en muazzam güneşlere kadar, insandan, göze görünmeyen böceklere kadar hep bir tek yaratıcı kudretin eseri. İyi kötü, güzel çirkin, Allah Şeytan; bunlar, icat edilen isimler. Hepsinin arkasında, kendi kendini halk etmiş olan ve mütemadiyen halk etmekte olan bir kudret var... O, o... Kâinat denilen perdeye, gölgelerini aksettirmek için yaratmak fiilinde devam eden Halik... Adı Allah, Rab, ne olursa olsun. Nurunun en parlak, en ezeli olduğu bir yer, sırrının makesi bir tek şey vardır: Aşk! ... Aşk bes, baki heves!"

Modernlik, Cehennemde Efendilik

İslam ile Batı'nın 'sentezini' tasavvufta bulmaya çalışan yazar, sadece ilahiyatçılarımızı ürkütmekle kalmıyor; devrimcilerimizi de tedirgin ediyordu. Romanımızın Jöntürk kahramanları mevlevi dede gibi değil, Milton gibi düşünüyorlardı: "Cennette hizmetkâr olacağına, Cehennemde efendi ol!" Modern olmanın hakikatını bundan daha iyi anlatabilecek bir sosyoloji formülü hatırlamıyorum: *Better to reign in Hell, than serve in Heaven.* Bu sebepledir ki Şevki bey, Dede'yi, o yobaz ve tilki İmam'dan bile daha tehlikeli sayıyordu: "Derviş'in felsefesindeki uyuşturucu,

uyutucu zehir İmam'ın cennet, cehennem masallarından daha çok tehlikeli. İmam sadece batıl itikatların doğurduğu bir sürü masalı tekrar ediyor. Dede iyilik, kötülük arasındaki farkı kaldırıyor. Bunun mantıki neticesi ne oluyor, bilir misiniz? Bu itikat, insanları, zulme ve zalimlere karşı müsamahakâr, lakayt yapar. Mesela bizim Kızıl Sultan'ın hareketlerinin hepsini Allah isteyerek yaptırıyor, diye ahaliye bir itikat gelse... Bu istibdat rejimini devirmek için arkamızda kaç adam buluruz? Bence en evvel bu memleketten tekkeleri kaldırmalı."

Peregrini, Şevki beye, müstakbel bir devletin bânisi gibi konuşuyorsun, diyerek dedeyi savunur. "Dede'nin devletle hiç münasebeti yok. Onun sahası ferdin ruhu... Kendisine mahsus açlığı, susuzluğu, tecessüsleri, muammaları olan ruh! Eğer insanlar sade zahirî bir devletin birer küçük parçasından ibaret olsalar dünya bir nev'i karınca cemaatine döner. Dede'nin sizin temsil ettiğiniz müstakbel Türk rejimiyle hiç alakası yok."

Evet, devrimci gençlerimizin bir "müstakbel Türk rejimi" rüyaları ve ciddi bir eylem programları var. Binaenaleyh, İyilik ile Kötülük (hayır ile şer) arasındaki çizgi net olmalı ve siyasî mücadele buna göre yürütülmelidir. Bu netliği bozan her düşünce ve tutum, şiddetle ortadan kaldırılmalıdır. Önceleri bu gençleri biraz kitabî, biraz züppe bulup, onları "sırf vakit geçirmek için ihtilali konuşan işsiz güçsüz zengin evlatları" telakki eden Peregrini bile şaşkındır. Kendini Hegel'vari bir sorgudan geçirir: "Acaba Türk ülkesine bir takım gizli tarihî kudretler, bu konuşkan, mukallit gençlerin vasıtasıyla yeni bir çığır açmak arifesinde miydi?" Hilmi'yi aklıkarışık Hamlet gibi acz içinde gören dinsiz rahip, Şevki'nin atılgan ruhunda geleceğin çizgilerini okuyordu: "Belki yeni devirler için tahripkâr ve ateşli adamlar lâzım... Bina etmek için eskinin enkazını süpürmeli..." Şevki, onu doğrularcasına sesini yükseltiyordu: "Bizim kuracağımız devlette ne zulüm ne de mihnet olacak... Devletimizin sıhhatini, muvazenesini bozacak her kuvvetin kafasını ezeceğiz."

Yazarın, Peregrini üzerinden Hegelci bir yorumla Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu öngörüyor (gibi yapması) bence sebepsiz değil. Hegel, kötülük (dolayısıyla Şeytan) meselesine dindışı bir formül geliştiren ilk modern filozoftur. Kant, doğal ve toplumsal bilimlerin sekülerleştirilmesine ne kadar büyük katkıda bulunmuş olursa olsun, kötülük meselesini metafizik düzlemde tutuyor, aklı bu işe karıştırmıyordu. Hegel ise üç tür kötülüğü birbirinden ayırmakla başlıyordu: Doğal kötülük, moral kötülük, metafizik kötülük. Ona göre tutkular, özel çıkarlar ve bencil arzuların tatmini insanı yönlendiren en önemli kuvvetlerdir. Bu bakımdan, (cennetten dünyaya) düşüş anlatısında bir mitten daha fazla şey vardır: İnsan bilincinin salt hayvanî bir durumdan uyanmasıdır bu. Kötülük, Tanrı'nın yaratışının bir parçasıdır ve iyilikle kötülük arasındaki çelişki tüm hareket ve gelişmeyi sürükleyen güçtür. İnsanlığın doğuşu için düşüş ağrısı elzemdir. Bir nevi mutlu hata (*felix culpa*). İnsanoğlu bu sayede, Tanrının olmamızı istediği kâmil varlıklara dönüşme sürecine girmiştir. Tanrı'nın yarım bıraktığını, insan tamamlayacaktır. (Bkz. E. M. Bailie, *Facing the Fiend: Satan as a Literary Character*, 2014, s. 21.)

Tamamlayacaksa, elinde bir plan olmalı. Batı dünyasında dinin 'düşmesi' ile, insanlar böyle bir plandan yoksun kaldılar. Roman bir kurgu, yani bir plandır. Kurguların şeytanı ise yaratıcılığın, ilerlemenin, özgürlüğün hakiki failidir. Goethe'nin deyişiyle, Mefisto "şer işleyerek hayrı doğuran" Kuvvet'in parçasıdır. Gerçekleştirdiği, yaratıcı yıkımdır. Romantikler için Şeytan, Sistem'e başkaldıran bir asidir. Goethe'nin eserini de içine alan Faust efsanesi geleneği, şeytanın teolojik bir karakterden edebî bir şahsiyete dönüşmesinde anahtar rol oynadı. Bailie'ye göre, Şeytan hikâyeyi canlı tutuyor. Mesela *Usta ile Margarita*'nın şeytanî karakteri Woland, yanmış kitabını ustaya geri getirerek hikâyeyi koruma rolü oynuyor: "Bağışlayın ama size inanmıyorum, dedi Woland; olamaz bu, elyazmaları yanmaz." Durmak yok, hikâyeye devam!..

Rabia'nın İki Yüzü

Biz de romanımıza devam edelim. Kız Tevfik sürgünden dönüp bakkal dükkânını yeniden açma hazırlığına girer; bir de altıparmak cüce Rakım vardır yanında. Annesinden epey bezmiş olan Rabia, babasıyla sık sık görüşmeye başlar. Dükkânın açılışı için yapılacak 'şamatada' tef çalabileceğini söyleyince, Kız Tevfik bile şaşırır: "Sen bir hafızsın Rabia, bu maskara türküleri nasıl söylersin? 'Yâr bana bir eğlence, yâr' diye bağıran bir hafız nerede görülmüş?" Rabia'nın cevabı, köprülerin altından hangi sularınve ne kadar hızlı aktığının resmidir: "Bir kere tef çaldığımı dinle de sonra söyle... Ben Vehbi Dede'nin talebesiyim." Sonra eline tef alarak "Ben sana demedim mi sevme dokuz yâr' diye öyle bir çalıp söyler ki, oyunbaz Tevfik elindeki tepsiyi fırlatıp, bu yeteneği Türk teşebbüs hayatını canlandıracak bir projeye dönüştürmeyi önerir: "Ben sana bir maymun alsam da, sen sokaklarda oynatsan nasıl olur! Sende bu istidat varken, pencerelerden başına çil kuruş yağar, biz de ekmek parası ediniriz."

Biz bu satırları yıllarca eğlence kabilinden okuduk. Meğer Amerikan Kolejli yazar, Türkiye'nin "Küçük Amerika" olma rüyasını Demokrat Partililerden çeyrek asır önce görmeye başlamış. Rabia, Kız Tevfik ve cücenin işbirliği, Tanpınar'ın işaret ettiği "içtimai jeolojinin merkezini kaydırma sürecinin" fitilini ateşleyen bir girişimdi: "Üçlerin dükkân hayatı, ertesi olmayan bir bayrama benziyordu. Onlara göre, kırık kaldırımlı, pis kokulu, karanlık Sinekli Bakkal, yalnız neşe ile gümbür gümbür atan canlı bir kâinatın ruhu, merkezi oluvermişti." Terakki treni yola çıkmış, cemiyetin merkezi mabetten markete kaymıştır. Cüce de, Kız Tevfik de namaz kılmazlar; "yalnız kızın hatırı için yalancıktan oruç tutarlar." Fakat şu kâfir tütün işi bozar. Rabia camiye gider gitmez, ikili tabakları açıp cigaraları tellendirirler. "Akşama Rabia ile beraber gene oruç bozuyor, iftar ediyoruz." Rabia bazen şüphelenir; tiryakiler oruçluyken nasıl bu denli

neşeli olabiliyorlar! "Neyse, ben arife günü Rabia'nın hatırı için sahiden oruç tutacağım."

Peregrini cüceyi sıkıştırır: Niçin kendi ruhunun selameti için değil? Cüce acılı ve gergin bir sırıtışla, çocuklarla maymunların oruç tutmadığını söyler: "Allah beni maymunla çocuk arasında bir mahlûk diye yarattı." Hafızlıkla şarkıcılık arasında gidip gelen Rabia'nın ruhundaysa yeni hayatının etkisi fırtınalar yaratmakta; Peregrini onun yüzünde "eski ve yeni hayatı üst üste konulan fakat tamamen birbirini bozmayan *iki medeniyet tabakası*" görmektedir. Nilüfer Göle'nin 75 yıl sonra incelediği dindar kadın yüzlerinde gördüğü başka bir şey miydi? Kitabının önsözünde şöyle diyor: "Modern Mahrem başlığı, biri özel, cinsiyetlendirilmiş ve gizli, diğeriyse kamusal, evrenselci ve açık olmak üzere farklı, ancak birbirine nüfuz eden *iki medeniyet kategorisi* yaratmaktadır. Bu başlık, Türk tarihi boyunca İslam ve modernlik arasındaki arzulanmayan karşılaşmayı ve karşılıklı etkileşimi hatırlatır ve..." (İki metinde de vurgu benim.)

İyi romancı, geleceğin tarihini yazar diyorum. Soytarının hafız kızının serüveni, *Modern Mahrem*'in ana hatlarını tâ Atatürk döneminden haber veriyor. Üçlerin fiili reisi Rabia, yeni hayatından zevk almasına, hatta onu bir oyun telakki etmesine rağmen, eski sakin ve ciddi tavrını da sürdürüyor. "Eski Rabia'nın yüzü: Ağzının iki tarafında iki derin çizgi, kaşlarının arasında derin bir hat, ince yüzünü kaplayan gamlı bir durgunluk. Bu çizgiler tamamen silinmeden, simanın mânâsı değişmeden yeni hayat, izlerini bu eski şahsiyetin üzerine resmetmeye başladı."

Modernlik, yeninin sadece kaçınılmaz değil, aynı zamanda iyi (hayırlı) olduğunu ihsas ettirir. "Şeytan bunun neresinde?" diye sorar; değişimi olağanlaştırır. Fakat dindarın altın çağı (asr-ı saadeti) ileride değil, geridedir. O artık var olmayan özgün modele öykünmeye alışmıştır. Bu yüzden yeni, kaçınılmaz olsa da, rahatsız edicidir. Yeni'den aldığı zevk, hüzünle sarılıdır. İşte Rabia'nın yeni yüzü: "Göz kuyruklarında sık gülmekten hâsıl

olan kırışıklar, gözlerin içinde mütemadiyen yanan mes'ut ışıklar, gülerken burnunun üstünde beliren sevimli buruşukluk." Gülüyor ve mutlu oluyor. Ama bellek kendini geçmişten koparabilir mi?

"Kendini yeni hayatın âzâdeliğine terk ettiği zaman eski yüzünün alâmetleri zayıflar, gözlerinin ağır ifadesi, dudak kenarlarındaki, kaşların ortasındaki çizgiler düzelir. Fakat geçmiş günlere hatırası döner dönmez her eski alâmet olanca vuzuhu ile tekrar meydana çıkar. Güya yeni hayatının şen maskesi şeffaf bir ipek peçe gibi eski hayatın gamlı simasının üstüne örtülüvermişti. İşte bu zıt şeylerin o genç yüzde imtizacı bunun bütün muammalığını, bütün büyü gibi tesir eden başkalığını teşkil ediyordu."

Nilüfer Göle'nin, değerli çalışmasında Halide Edip'in tutumunu sadece *Yeni Turan* ve *Raik'in Annesi* romanlarından hareketle değerlendirmesi eksiktir. İlkini 29, ikincisini ise sadece 25 yaşındayken yazmıştı; çiçeği burnunda bir kolej mezunuydu. Ardından Milli Mücadeleyi ve onu takip eden Kemalist devrimleri yaşadı. Ve en olgun döneminde, 52 yaşında *Sinekli Bakkal*'ı yayınladı. Göle haklı, Halide Hanım gençlik kitaplarında "Kemalist kadın tipini" hazırlıyordu. Fakat olgunluk eseri bir muhasebe kitabıdır. İki medeniyet tabakasından sadece birine meyledenlerin hâlâ yapamadığı bir muhasebe.

Başlığa dönüyorum. Öyle görünüyor ki, Türk modernliğini Şeytan aldı götürdü, satamadı getirdi!

Sinekli Bakkal'dan Yeni Turan'a

Sinekli Bakkal önce İngilizce yazıldı: Soytarı ile Kızı (*The Clown and His Daughter* , Londra, 1935.) Halide Edib'in kafasında model olarak muhtemelen Goethe'nin *Wilhelm Meister*'i vardı. Her iki anlatıda da amaç, oyun üzerinden birey ve ulus bilinci yaratmaktı. Nitekim Kız Tevfik 'çağdaşlaştırdığı' gölge oyunuyla İstanbul halkını hem güldürüyor, hem düşündürüyordu. Oyun eski havasında, padişaha dua vs ile başlasa da, içerikte son derece devrimci değişiklikler yapıyordu: "Kâğıt kuklaların kıyafetlerinde zahirî bir tahavvül yoktu. Fakat *ruhları* değişmişti." Mesela mirasyedi. Geleneksel oyunda *Mirasyedi* aptal bir züppe idi; dalkavukları parasını soyup, küçük beyimizi maskara ediyorlardı. Oysa Tevfik'in mirasyedisi "becerikli ve kurnazdı. Parası hiç tükenmiyordu." Müstakbel burjuva adayı!

Halide Edip, sıradan bir soytarı gibi başlattığı Kız Tevfik'i, roman ilerledikçe bir halk filozofuna döndürür. Bazı yazarlar ondan, hikâyelerini piyes haline sokmayı bile talep ederler, fakat Tevfik reddeder. "Kendi yarattığı karakterleri her defasında

kendi bildiği gibi başka başka konuşturmakta ısrar etti." Girişimci sanatçımız kendi yolunda gider, ayartmalara kapılmaz. Meramını anlatabilse, "sanatın yazıda değil, her an değişen hayatta olduğunu" söylerdi onlara. Tek mesele, cebinin para tutmayan bir kalbur gibi olmasıydı. "Para denilen şeyin kıymetini bilseydi bu fırsatta adeta zengin olabilirdi. Fakat kazancı bir elinden giriyor, bir elinden çıkıyordu." Batılı burjuva ile Türk girişimci arasında bugün bile kapanmayan fark, bu galiba.

Bahçıvanın yeğeni Bilal, istidatlı görüldüğünden Selim Paşa tarafından okutulmaktadır. Bu bölüm, çağdaş yönetim filozoflarına ilham verecek evsaftadır. Bilal "vaktiyle padişahlara damat olan, vezir olan hamurdan" yoğrulmuştur. İnsanların hamurları farklı mı oluyormuş? İşte 2400 yıl öncesinden Eflatun'un, çağdaş *management* gurularına taş çıkartan cevabı: "Tanrı, aranızdan önder olarak yarattıklarının mayasına *altın* katmıştır. Onlar bunun için baş tacı olurlar. Yardımcı olarak yarattıklarının mayasına *gümüş*, çiftçiler ve öbür işçilerin mayasına da *demir* ve *tunç* katmıştır. Aramızda hamur birliği olduğuna göre sizden doğan çocuklar da herhalde size benzeyeceklerdir. Ama arada bir, altından gümüş, gümüşten de altın doğduğu olabilir. Bunun için Tanrı, her şeyden önce önderlere, doğan çocuklara iyi bekçilik etmelerini, içlerine bu madenlerden hangilerinin katılmış olduğunu dikkatle araştırmalarını buyurmuştur. Kendi çocukları tunçla ya da demirle katışık doğmuşlarsa hiç acımayıp, onları hamurlarına uygun işlere koyacak; çiftçi ya da işçi yapacak. Çiftçi ve işçi çocukları arasından mayaları altın ve gümüşle katışık doğanlar olursa, onları gözetecek, kimini önderliğe kimini bekçiliğe yükseltecek; çünkü mayasında demir ya da tunç katışık olanların önderlik edeceği gün şehrin yok olacağını Tanrı buyurmuştur."

Kafası ve kalbi kadîm bilgeliğe açık olan Paşa, Bilal ile Rabia'yı başgöz etmeyi düşünür. "İkisi birbirinin küfvü (dengi). Hanımefendi, Rabia Hanım'a bir ev alır, ben de oğlan mektepten çıkınca bir memuriyete korum." Uyanık bahçıvan ise, yeğenini

Paşa'nın kızına lâyık görmekte ve Rabia'yı aradan çıkarmaya çalışmaktadır. Bin dereden su getirerek niyetini Paşa'ya sezdirmeye çalışır. Hatta Rabia'yı uyararak, yeğeninden uzak durmasını ister. Paşa ise tam bir ehl-i irfan demokrattır: "Anlamış ve kızmamıştı. O eski Türk cemaatinin içtimaî demokratıydı, asalet onca ferdin kabiliyetindeydi." Kendi kızının Bilal'e uygun olmadığını hissediyordu. Bilal'in ise "Paşa'nın yaşlı, çirkin kızında hiç gözü yoktu." Ama sonunda onunla evleniverdi. İstikbal köşklerdeydi!

Kız Tevfik tifoya yakalanınca, Rabia babasının yanından pek ayrılmaz; Ramazanda mukabeleye bile gitmez. Dolayısıyla "İmam'ın eline de beş para girme(z)." Sokak sakindir artık; çocuklar top ve topaçlarını alıp, başka mahalleye geçerler. Mahalleli ne mi yapar? Müstakbel Türk kapitalizminin temeline dinamit koyar: "Her ev, sıra ile bir yemek pişirip Rabia'ya götürüyor. Hiç olmazsa bir çorbacık pişiremeyecek kadar, bu büyük dramın haricinde kalacak kadar –şükür– kimse fakir değildi. Öyle bir dram ki hepsinin şefkat, iyilik rolü oynamasını icap ettiriyor ve herkes rolünü büyük bir sadelik ve realizm ile yapıyordu." Hayır yahut şer, her şey oyun, her şey rol. Oyunbaz Tevfik ve kızı, töreyle barışık terakkide bir ileri karakol.

Bu arada Rabia'nın annesi Emine ölür. Kendisine haberi iletmek tecrübeli rahip Peregrini'ye düşer. Rabia sükunla karşılar haberi ama sormadan edemez: "Acaba Tevfik de ölür mü?" Tevfik bu arada Emine'yi rüyasında görmüştür ve kızına, annesini görmek istediğini söyler. Tam bu sırada Emine'nin cenazesi sokaktan geçmektedir. Rabia hıçkırıklara boğulur: "Sakın sen ölme Tevfik, sakın sen ölme!"

Jöntürklere Aman Yok!

Bu arada Selim Paşa'nın ayağını kaydırmak isteyen Zati Bey, geliri azalan imamı jurnalcı olarak kullanmaya başlar. Maksadı, Paşa'nın oğlu Hilmi ve diğer Jöntürkleri yakalatıp, Paşa'yı Saray'ın gözünden düşürmektir. Kız Tevfik'in bunların adamı olduğu ve gençlerin onun bakkal dükkânının üstünde

toplandıkları bilgisini İmam'dan alması gecikmez. Tevfik'i çağırıp gözünü korkutur ve Jöntürklere karşı hafiyelik yapmaya zorlar.

Halide Edib, kitabın bu bölümünde, devrimciler kadar düzen ehlinin de psikolojisine sadık bir ayna tutar. Mesela İkinci Mabeyinci, yüzü "ancak 14. asır ressamlarından birinin tahayyül edebileceği bir İsa'ya" benzeyen, ruhu 17. asırda yaşayan, kişiliğini çevresine sezdirmiş bir düzen adamıydı. "O, içtimaî nizamı, tıpkı tabiatın nizamı gibi değişmez ve mutlak telakki ederdi." Saray erkânının rekabet entrikalarını, rüşvet ve diğer rezillikleri "mevsimlerin muayyen fırtınaları" sayardı. Dünyayı değiştirme, düzeltme gereğine asla inanmazdı. "Değişiklik onca intizamsızlık, anarşi demekti." Bu yüzden Saray'da yeri sağlamdı. "Padişah ancak böyle ihtirassız bir adamın yanında kendini emniyette, suikasttan masun hissediyordu."

Zati Bey, Selim Paşa'yı jurnaller ve oğlunun Jöntürklüğü hususunda Padişah kendisine sorular yöneltir. O da meseleyi tetkik edip, suçlu kim olursa mutlaka getirip adalete teslim edeceğini söyler. Onun sadakati Zati Bey gibi maddi çıkara dayalı değildir. "Onda bir *devlet* mefhumu vardı ki, ona adeta *mistik* bir heyecanla bağlıydı. Yalnız Padişah'la bu devlet mefhumunu birbirinden ayırmaya kadir değildi." Jöntürk Hilmi ve arkadaşlarına yurt dışından bazı evrak ve dergiler gelmektedir. Hilmi, Kız Tevfik'i bu evrağı almaya yollar ve Tevfik takip edilip yakalanır. "Herifi kadın kıyafetinde Fransız Postahanesi'nden çıkarken yakaladık. Üstünde koca bir paket muzır evrak." Fakat Tevfik kimseyi ele vermez. Zati Bey, onun "hilekâr, zeki bir anarşist" olduğu kanısındadır.

Selim Paşa, Tevfik'i sorgulatır, fakat bir türlü konuşturamaz. Hayretler içinde kalmıştır: "Herifin *kalbi* kadın gibi... *Kafası* da öyle. Devlet, hükümet, siyaset, padişah... Bunlardan bir şey anlamıyor." Paşa'nın anlamakta zorlandığı gerçek şuydu: Kız Tevfik yeni bireydi artık, kafası ve kalbi değişmişti. Eski köye yeni adet gelmişti! Paşa öfkesini tutamıyordu: "Karşıma aldım

konuştum. Karınca kadar ehemmiyeti olmadığını kafasına sokmaya çalıştım. Ferd, bir buğday tanesi, hükümet ve devlet, bir değirmen... Onlar her taneyi ezer, istediği şekle sokar." Fakat işler çatallaşmış, artık bir soytarıyı bile hizaya getirmek zorlaşmıştı. Bütün bunların müsebbibi olan Üst Akıl, Avrupa'ydı: "Garb'ı taklide başlayalı, çürük fikirlerini kendimize mal etmeye yelteneli bu hikmeti unutuyoruz. Genç Türkler bir gün hükümete gelseler onlar da bizim kadar, belki bizden fazla ferdi ezecekler."

Gençler muhtelif beldelere, Kız Tevfik ise Şam'a sürülür. Giderayak Karagöz takımlarını ister. Direnişin aslî bir parçası olan oyun/kurgu süreci, sürgünde de devam edecektir. Cüce Rakım şaşkındır: "Vapurda sanki *hayal* mi oynatacak?" Vehbi Dede dalgın cevap verir: "Hayal de insan gibi diyar diyar gezer, hey oğul!"

Yeni Turan, Sana Yol Nerde?

1930'ların ortalarında yazılan *Sinekli Bakkal*'da, Halide Edip 20. yüzyıl başlarını kurguluyordu. Fakat gayesi 1940'lar ve sonrasını 'öngörmeye' çalışmaktı. Bense bu yazıyı tasarlarken, *Sinekli Bakkal*'dan on yıl sonra kaleme aldığı *Sonsuz Panayır*'a geçmek ve yeni düzenin ekonomi politiğini "İkibinlerin Hikâyesi" üzerinden irdelemek istiyordum. İkibinler, memleketin iliğini sömüren türedi zenginlerdi. Goethe'nin ülkesinde gerçekleşen 'yaratıcı' sanayileşme Türkiye'de olmamış, ülkeyi 'vurguncu' işadamları sarmıştı. Fakat gördüm ki, nehrin kaynağına doğru yüzüp *Yeni Turan* sahiline çıkmazsam, hikâye eksik kalacak.

Ranke, Halide Hanım'dan üç çeyrek asır önce tarih ilmini *geçmişte* "gerçekte meydana gelmiş olanı" tesbitle görevlendirmişti; Halide Edib roman 'ilmine' *gelecekte* "meydana gelebilecek olanı" anlamaya çalışma misyonunu yükledi. İkisinin ortak noktası, girişimlerini kutsal bir "vazife-i milliye" saymalarıydı. Varlıkları nevzuhur Alman/Türk varlığına armağan olsundu!

Yeni Turan 1913 yılında yayınlandı. Otuz yaş civarındaki yazarın ilk cümlesi: "Bugün yazmaya kendimi mecbur gördüğüm vaka 1347 senesinde oldu." Yani 1931. Sanki kurgu yazarı 1940'larda yaşıyor da, kırk yıl kadar öncesinde başlayıp 1931'de noktalanan "bütün âlem için izah edilmemiş karanlık bir vakayı Türk tarihine tenvir etmek vazifesi"ni ifa ediyor. Roman içinde tarih yazıyor, Ranke'nin tarih içinde roman yazması gibi.

Romandaki muhayyel romancımız, "hâlâ memleketi bir fırka (parti) dürbünüyle göreydi", vakayı behemehal kendisiyle mezara götürürdü. Demek ki olgunlaşmış, "ölüm yaklaştıkça nokta-i nazarının merkezi, bütün memleketi kucaklayan ve bütün siyasiyyâtın fevkinde *bilen ve seven büyük bir ruh*" olmuştur. Yazmayı başarabilirse, notlarını "hiç siyasiyyâtla münasebeti olmayan bir müverrihe" gönderecektir ki, "ne fırkasına muhalif ne de fırkası için bir reklam diye hakikati tağyire kalkışmasın." (2018 - 1913 = 105 yıl yıl sonra, memleketimizde bu evsafta bir müverrih var mıdır?)

Kalp Faciasız Roman mı Olur?

Mehmet Akif'in Asım'ı ne kadar yüksek bir şahsiyetse, Halide Edib'in anlatıcısı Asım o kadar alçaktır. Amcası Hamdi Paşa da! Bunlar, yüzyıl başlarında filizlenip 1930'lara doğru rekabetleri kızışan iki partiden gerici olanı temsil etmektedir: *Yeni Osmanlılar*. Diğer parti ise romana adını verecek kadar sevimli ve ilericidir: *Yeni Turan*. Ancak, beklenebileceğin aksine, Yeni Osmanlılar merkeziyetçi; Yeni Turan ise adem-i merkeziyetçi bir siyasî felsefeye sahiptir. Bu iki anlayışın çatışmasından bir roman doğmaz ki, diyenlere, yazarın asıl maksadının "politikamızın esas ve esbab-ı mucibesinden ziyade, politikayla karışan bir kalp faciasını zapt etmek" olduğunu hatırlatalım.

Kurguya göre 1347 senesinde Yeni Osmanlılar iktidarda, fakat çok disiplinli çalışmakta olan Yeni Turan yaklaşmakta olan seçimi kazanacak gibidir. İkisinin arasındaki en büyük

fark, kadınlığa bakışta görülüyor. "Yeni Turan, kadınlarını da okutuyor, kadınlarını da yanı başında çalıştırıyordu." Kıyafetleri de "Türk ve İslam âlemiyle pek münasebettar" bir şekle girmiştir. Eskiden bir süs, bir biblo telakki edilen Türk kadını "birdenbire müfit, çalışkan bir uzv-ı cemiyet, bir ana, bir arkadaş, bir her şey" olmuştur. Kurdukları Cuma mekteplerinde çok ciddi bir eğitim verildiğinden, Yeni Osmanlılar bile çocuklarını oralara göndermeye başlamışlardır.

Asım ve diğer gericiler bu durumu çekemiyor, kadınların terakkisinin "İslamiyet'e dokunduğunu" dillerine doluyordu. "Fakat işin acayibi, biz güya dinin müdafii olduğumuz halde onlar bizden ziyade dindardı. Yeni Turan mekteplerinde, resmî mekteplerin yetiştirdiği dinsiz gençlere mukabil, tamamen medenî olmayı İslamiyet'e mugayir görmeyen, bütün vezaif-i hayatiyeleri ve medenî eğlenceleri arasında bile ibadete yer bulan hakiki dindar bir alay Yeni Turan genci vardı." Bunların en zenginleri bile arabaya binmemeyi ilke edinmişti. Hayatı tutumlu yaşamaya çalışıyorlardı. "Yeni Turan'a mensup en zengin bir genç bile mesela bir gün Tokatlıyan'da yemek yiyeceğine mutlak en ucuz Yeni Turan kır yahut şehir lokantalarının birinde sade bir parça et ve pilav yer, üstüne kımızını içer giderdi." Her türlü girişimlere Türkleri sevk etmeye uğraşırlardı.

Asım, romanımızın ana kahramanları olan Kaya (eskiden Samiye) ile genç lider Oğuz'u Erenköy'deki bir Yeni Turan yurdunda dinler. Sahneye önce ellerinde neyle beş altı Mevlevi ve 12 çocuk çıkar. "Yeni Turan, musikisine mutlak Mevlevi bir sima veriyor. Musikide, mimarlıkta daima memba-ı ilhamını Selçukilere kadar yükseltiyordu. Bununla beraber yeni musikişinaslarından birinin milli şarkıları, ilahileri ve dramları; bu ince, esrarengiz, sufî anasırıyla beraber, bilmem neden, birdenbire bu kadar sene bu kadar ecnebi nüfuz ve tesirinden sonra dilini bulan mert, vahşi, serseri ve kavi bir Tatar Türk'ü sesini, nefesini getiriyordu." Görüyorsunuz, Cumhuriyet'i kurma

görevi kolejli kıza kalsaydı, Eti yahut Sümerlere gitmek yerine, sufi İslam temelli bir Tatar-Selçuklu senteziyle "insan ve millet denilen şeyin ruhunun bağlarını" kurmuş olurdu.

Oğuz ve yoldaşları "nasıl ta eski ırka avdet, Turanı muhafaza etmek istiyorlarsa"; Asım ve yoldaşları da "Osmanlı denilen yeni şey için" çalışıyorlardı. "Ve mutlak bunlardan biri ötekini yolundan çevirip kendi yoluna almasıyla bu mübareze bitecek, ortada Türk yahut Osmanlı kalacaktı." Fakat eşit derecede güçlü gözüken bu iki kuvvet ya birbirlerini tamamen imha ederse? Oğuz, zaferden emin, nutkunu sürdürüyordu:

"Ey Yeni Turan, sevgili ülke, söyle, sana yol nerde? Altı yüz yıl var, yabancı illerde, ırak yollarda, susuz yaylalar, gölgesiz dağlarda gezdin, kurak çorak ülkelerde kurak çorak ağaçlar gibi kurudun. Söyle, senin can veren berrak ırmağın, yeşil yurdun nerde? Ey Yeni Turan, sevgili ülke, söyle, sana yol nerde?"

Turan yolunu bulmak biraz zaman alacak. Varsın alsın. O gün boğuşan (Türkçü ve Osmanlıcı) iki fırka arasında 2018 Türkiye'sindeki ittifakı 105 yıllık bir kurgu üzerinden irdelemek heyecan verici.

Turancı Medenî Devlet

On yıldır, Anadolu sathına yayılmış MÜSİAD şubelerinde "Millî Devletten Medenî Devlete" başlıklı konuşmalar yapıyorum. *Yeni Turan*'ı okumuş olsaydım, konferanslarımın başlığı behemehal daha edebî olurdu: "Halide Edib'de Millet ve Medeniyet." Alt başlık: Medeniyet Ekseninde Yeni Osmanlı, Yeni Turan, Yeni Türkiye.

Türk siyasi düşüncesinde *Turan* kavramının mübdii Ziya Gökalp. Ünlü şiiri hafızamızı süsleyegelmiştir: "Vatan ne Türkiye'dir Türklere ne Türkistan / Vatan büyük ve müebbed bir ülkedir: Turan." Fakat o da, *Yeni Turan* yazarı da sonraki dönemlerinde Turan kelimesini pek kullanmazlar. Türk milliyetçilerinin kavram dağarcığında ise *Turan* bir tür biblodur. Balkan harbiyle Avrupa kıtasından püskürtülen Türklerin, Asya'da bütün Türksoyluları birleştirecek büyük bir yurt edinme hayali, şimdilik Anadolu'ya fit olma gerçekçiliğiyle örtülür.

Binaenalyh, beni bu yazıyı yazmaya sevk eden ne romanın efsunlu adı, ne de kurgudaki

Yeni Turan lideri Oğuz'un adem-i merkeziyetçi, federal bir büyük Turan rüyasıdır. Romanın, bu toplumda hâlâ varlığını sürdüren iki fay hattını hakimâne tespiti ve bu fay hatlarına rağmen nasıl birlikte yaşanabileceğine dair ciddi fikirler öneriyor olmasıdır. Tabiatta olduğu gibi, toplumda da fay hatları yok olmaz; olanı inkâr etmenin de faydası olmaz. Siyaset, fay hatlarıyla yaşamayı öğrenme sanatıdır.

Modern Türkiye'nin en önemli iki fay hattı günümüz siyasetinde Laik-Dindar (İlerici-Gerici, Çağdaş-Gelenekçi...) ve Türk-Kürt (Üniter Devletçi-Ayrılıkçı) ikilikleriyle dillendiriliyor. Laik-Dindar fay hattı üzerinde bir yaşama felsefesi geliştiremediğimizden, dindarlarımızın siyasî hak taleplerini neredeyse bir asır yasadışı saydık; sonuç "millî bünyede" FETÖ gibi bir ur ve (laikleri çıldırtan) bir İmam-Hatiplinin devlet başkanlığı oldu! Türk-Kürt fay hattındaki sismik hareketliliği ise sadece bilek gücüyle önleme politikasının uzun-vadeli iç ve dış maliyetini konuşmaya kimsenin mecali yok. Fay kırıkları kılıçla, top tüfekle giderilemez. Güç, problemleri dondurabilir, fakat iyileştirmez. Tedavi ve şifâ, beyin ve kalpte aranmalıdır. Genç Halide Edib'de bunları gördüm. *Yeni Turan,* bugün için bile yeni sayılabilecek bir tarih ve siyaset felsefesine sahip. Yazarı, sonradan eserinden uzaklaşmış olsa bile!..

Yeni, Her Zaman Yeni Değil!

Ak Parti'nin Yeni Türkiye'si son 200 yıldaki kaçıncı "Yeni Türkiye" acaba? Üçüncü Selim'den İkinci Abdülhamid'e, Mustafa Kemal'den Adnan Menderes'e, Turgut Özal'dan Recep Tayyip Erdoğan'a kadar bütün ıslahat/inkılap önderleri yeniye tutkun. Şiirde *İkinci Yeni* tutmadı. Siyasette iki yüzüncü yeni tutmuş tutmamış, kaç kişiye gam?

Yeniliğin tutması için en temel şart, sağlam bir fikre dayanıyor olmasıdır. Bizde fikrî önderlik ulemadan udebaya, udebadan akademiye, akademiden ise medyaya geçti. Müterakki bir

tereddî. Bugün en ciddi toplum meselelerimizin televizyonlarda magandalar arası münazara ile çözülmeye çalışılıyor olması, iki asırlık alçalmanın dibe vurmasıdır. Nokta.

Diyarbakır'dan, Ziya Gökalp'i hatırlatacak derecede münevver bir dost aradı. "Lütfen bana bir şeyler söyle Hocam, kimseyle konuşamaz oldum. Kavmiyetçi Kürtler, ABD yahut Rusya ile ittifak sayesinde 'özgürleşmeyi' neredeyse içselleştirdiler. Dindar Kürtlere söyleyecek söz bulmaktaysa zorlanıyorum. Televizyon tartışmaları hep ateş ve kan kokuyor. Senin de inzivaya çekildiğini biliyorum; bana hiç değilse okuyacak bir roman söyle!"

Van değil, kan gölünde okunacak bir roman! Tevafuken, elimdeki romanın ilk kelimesi de yeni idi, söyleyiverdim: *Yeni Turan*. Latince ve Kürtçe ekledim, *tolle et lege, hilde û bixwîne*, al ve oku! Telefonda, arkadaşımın gülümsediğini hissettim bir an. "Galiba eski ülkücü damarın kabardı Hocam. Olacak iş mi; *Yeni Turan*, Kürt meselesine deva olur mu?" Deva olan bir tek kitap biliyorum, dedim; diğerleri onu anlamaya birer girizgâh. Halide Edib'in 105 yıl önce, henüz 29 yaşında yazdığı bu roman, hâlihazırdaki 200 küsur üniversitemizin tarih ve siyaset bilimi kürsülerinin, bu ülkedeki *ulus ve din uyuşmazlığını* anlama ve makul bir çözüm önerme bağlamında "ürettikleri" tezlerin toplamından ağır basmıyorsa, saçım dökülsün! Bir daha aramadı. Gökalp'in doğduğu şehirde *Yeni Turan*'ı bulabildi mi acaba?

Turan Yolu Nerden Geçer?

Bir önceki yazıyı, Yeni Turan hareketinin genç lideri Oğuz'un sorusuyla bağlamıştık: "Ey Yeni Turan, sevgili ülke, söyle, sana yol nerde?" Günümüzün standart Türk milliyetçisi, bu yolun kuzeyden, muhtemelen Azerbaycan üzerinden Orta Asya'ya uzandığını tahayyül eder. Oysa bir asır önceki Türkçümüzün yolu dört istikameti de kapsıyordu. "Sanmayın ki bu yola sadece Türk kardeşlerimi çağırıyorum. Hayır, hepsini, Türkiye'nin bütün

çocuklarını; bu ülkede mazisini, hayatını, ecdadını ve tarihini saklayan bütün Türkiye toprağının çocuklarını; Kürtleri, Arapları, Ermenileri, Rumları, hepsini çağırıyorum."

Çünkü Oğuz, Yeni Osmanlıcı değilse de, Osmanlıydı; bir *dünya devleti* fikri ruhuna derinden işlemişti. Biliyordu ki, mesela, Kürtler bin yıldır aşağı yukarı aynı coğrafyada yaşıyorlar. Adına ister Kürdistan deyin, ister Kuzey Irak, ister Güney Anadolu; bu bölge Safevi merkezine 500 km, Osmanlı merkezine ise 1500 km mesafede idi. Devrin ulaşım ve haberleşme imkânlarını göz önünde bulundurursak, bölgenin Safevi "payına" düşeceği aşikârdır. Osmanlı ne yaptı ki, Kürdistan kesintisiz biçimde Osmanlı "ülkesi" içinde olageldi? Oğuz'un cevabının iki anahtar kelimesi etrafında özgün bir siyaset felsefesi inşâ edilebilir: Menfaat ve muhabbet.

Halide Edib'in mühim bir meselesi, romanda Yeni Turan hareketinin temsil ettiği Türk milliyetçiliğinin Avrupa ulusçuluğunun basit bir taklit ve türevi olmadığını göstermektir. Medeniyetçi bir milliyetçiliktir bu. Nitekim Oğuz, Avrupa modasına meydan okuyan bir kıyafetle sahneye çıkar. Yakasız bir gömlek, Türk kumaşından sade, kurşunî bir kostüm. Son derece demokrattır; hasmı olan Yeni Osmanlıları kötülemeye değil, Yeni Turan yolunun "daha sağlam, daha doğru ve sonu hayra, selamete çıkar olduğunu ispat" etmeye çalışmaktadır. Bu yola Türk kardeşleriyle beraber, Kürt, Arap, Ermeni, Rum, herkesi çağırmaktadır. Sadece Türklerin, "Turan'ın asıl çocuklarının", bu yolda diğerlerinden daha fazla çaba harcamaya yatkın olduğunu; diğerlerini toparlamaya muktedir olduğunu iddia ediyor, o kadar. "Eğer bütün bu lakırdılarımda daha ziyade mensup olduğum ırka taraftar görünüyorsam, biliniz ki sevgili ırkımı kurtarmak, yaşatmak arzusuna öteki ırkların menfaat ve selametlerini mecz etmiş olmak itikadını da gönlümde ve vicdanımda taşıyorum."

Osmanlı Tarihinin Beş İstasyonu

Yeni Turan'ın yolunu göstermeye çalışırken, *kurgusal* kahramanımız Oğuz, *gerçek* 1930'ların Kemalistlerinin aksine, yakın tarihi atlayarak eski Türk boylarına veya kadîm Anadolu uygarlıklarına gitmiyor. Salondaki Turan çocuklarının "ilmi-hallerinden sonra en mukaddes bir vazife diye belledikleri şeyin Osmanlı tarihi olduğuna emin" olduğundan, önce bir Osmanlı tarihi değerlendirmesi yapıyor. Bu tarihi beş döneme ayırıyor:

1. **Temel atma devri.** "Ecdadımızın temel atmak devrindeki sima-yı hüviyetlerini, hiçbir devirde bulamayacağımız bir büyüklük, bir kabiliyet ve istikbal bina edici bir siyaset ve temeddüne doğru şitab eden bir isticalle dolu görürüz." Bunlar önceki ataları Hülagü ve Cengiz gibi tahrip gücü yüksek olmakla beraber, bu kabiliyetlerini "yerleşmek ve bina etmek" için kullanıyorlar. "Kanunlar yapıyorlar, yollar yapıyorlar, binalar yapıyorlar, mektepler, medreseler yapıyorlar, yeni bir edebiyat ve hüviyet-i zihniye yapıyorlar." O göçebe/köylü hâlleriyle bütün bunları nasıl mı becerebiliyorlar? Diğer medeniyetlere açık oldukları için. "Kendilerinde olmayan şeyleri büyük bir tevazuyla Arap'tan, Acem'den, Selçuk'tan, eski Roma'nın bakıyesinden, hülasa nereden bulurlarsa alıyorlar." Rumlar ve daha başka birçok kavim tabii ki Türklerin etrafında toplanıyor. "Bu adeta yeni Amerika binası gibi bir şey." Din ve mezhep farkına bakmadan yüzlerce sene görülmeyen bir adalet ve eşitlikle, *durbin bir siyasetle* Osmanlı-Türk hükümetini kuruyorlar. Tabii, bu adil ve sağlam hükümetin aslî unsuru Türk ırkı. Diğerleri o ırk, o temel etrafına toplanıyor.

2. **Büyüme ve istila devri.** Çeşitli unsurları ve kabiliyetleri olan ülkeleri "kavi bir elle Türk hükümetine kalb ederek büyümek siyaseti." Şehzade Süleyman Paşa'nın Rumeli'ye geçmesinden Fatih'in ölümüne kadar süren dönem. Burada belirli bir amaç ve "gaye-i hayal" ve buna sevk edecek araçları belirleyip kullanmak söz konusu. "Eğer *Osmanlı*

Türk hükümeti daima birinci ve ikinci devresinin gaye-i emelindeki vuzuh ve vesaitindeki bilgiyi göstermiş olsaydı, bugün ülkemizi Babil Kulesi'ne benzeten millet, dil, politika kavgasını görmeyecektik."

3. Maksatsızlık ve kavga devri. Yönetim zamanla tembelleşip ağırlaşıyor, maksadını kaybetmeye başlıyor. "Artık Türkleri kâfi derecede büyümüş, teşkilatı zayıflamış, ülkelerinin takviyesi ve temin-i terakkisiyle meşgul görmüyoruz. Bilâ-maksat, bilâ-lüzum Viyana kapılarına kadar gitmek, Moskof'la tutuşmak, Macarlarla tutuşmak, kavga, kavga, kan!" Tabii bu kavgalara daha çok Türk unsuru katılıyor; Hıristiyan unsur bu arada askerlik yapmayıp "kati bir tekamülle muhtelif milletler vücuda getiriyor ve yanında, kavgadan düşünmeye, büyümeye, temeddüne vakti olmayan Türk komşusunu arkada bırakıp nesli çoğalıyor, aklı çoğalıyor ve ilerliyor."

4. İnhitat devri. Osmanlı Türk'ü hâlâ yiğitliğini sürdürüyor, yurdunu savunmaya çalışıyor, fakat ne fayda! Selim III ve Sultan Mahmud devrinin yenilik fikirleri bir nûr gibi parlıyor, "fakat bu da pek çabuk ecnebi ihtiraslar, menfaatperest ve muzır taassuplar, tembellikler ve ahlaksızlıklarla sönüyor, azalıyor."

5. İnkılap devri. Yönetimde bütün medeni insanlığın kabul ettiği millî egemenlik ilkesine göre hükümetlerini kurmak için Osmanlı Türklerinin ilk millî inkılabı (1908). "Osmanlı Türkleri yaşayabilmek, temeddün etmek kabiliyet ve hakkını istiyorlar." Fransa'da, İngiltere'de, Almanya'da ve her yerde kabil olan *hakimiyet-i milliye* Türkiye'de müşkül, pek müşkül. Neden? "Bundan Rum, Bulgar, Türk, Arap, Arnavut, hepsi başka başka mana anlıyor: Rumların bir kısmı Yunanistan'a iltihak, Arnavutlar bilmem ne, Türkler kendi kudret ve âdetlerinin ve kabiliyetlerinin idare edemeyeceği gayri vazıh bir merkeziyet vesaire... Birdenbire Osmanlı İmparatorluğu pek gevşemiş ve çürümeye yüz tutmuş esasından sarsılıyor."

Müşterek Menfaat ve Muhabbet

Türkiye, adeta durmuş ve iki yoldan hangisine girmesi gerektiğini düşünüyor. Atalarımız mutlak fakat adil bir yönetimi, kuvvetli bir merkeziyet üzerine kurmuş. Biz şimdi aynı şeyi yapabilir miyiz? Maalesef hayır. "Çünkü ecdadımız esaslarını mütecanis, kavi bir Türk ırkı üzerine kuruyor. Fakat bu o kadar kavi ve adil bir esas ki bunun üzerine yalnız kavgayla zaptedilmiş Hıristiyanlar değil, başka hükümete mensup Hıristiyanlar da gelip hayatlarını koruyorlar. Bunu bugün yapamayız." Bir kere, Türk olmayan unsurlar Türkiye'nin büyük bir kısmını oluşturuyor. Bunlarda *milliyet* duygusu çok kuvvetlenmiş. O kadar ki aynı dine mensup olanlar bile *ırk* söz konusu olduğunda ayrı yollar tutturuyor. "Bugün memleketimizi bina ederken Türk'ü, Arap'ı, Ermeni'yi, Rum'u vesaireyi birbirine bağlayacak müşterek bir menfaat ve muhabbet bulmalı."

Bunların arasında sadece Türkler "kendi ırkından başka her ırk için ölüp hiç de şu memlekette bir nasip almayan" unsur haline gelmiştir. Öteki ırkların nesilleri çoğalıp yerine sığmazken, onun ırkı azalıp sönmekte, kendi ırkının "tekamül-i zihnî ve medenîyesine" hiç yardımı olmamaktadır. Peki ne yapmalı? "Artık bırakmalı, herkes kendi vilayetinin, herkes kendi ırkının, tarlasının ve şahsının medeniyet ve terakkisinden mesul olsun. Ve artık bırakmalı, herkes kendi, ayrı, küçük memleketini ve ırkını bir *müşterek vatan fikri* etrafında idareye çalışsın. Bu merkeziyet siyasetiyle yirmi sene sonra memlekette Türklerden eser kalmayacak. Türkler olmayınca da tabii bu Osmanlı ülkesi her ırkın temayülat ve menfaatinden uzak bir taksimle dağılıp gidecek." Çözüm: meşrutî federasyon.

Unutmayalım: Halide Edib bunları Balkan harbinin hemen ertesinde, Arnavutluğu yitirdiğimiz bir ortamda, *1930'ların Türkiye'si için* kurguluyordu. Oğuz ve Yeni Turancılar, 1930'ların Türkiyesini yönetmeye talip "medeniyetçi" devrimcilerdi. Halide Edib'in Kemalistler ve topyekün Türkçüler tarafından es geçilen

bu kavram çerçevesinin, 'Bu Ülke'nin istikbali için hayatî bir önem taşıdığına inanıyorum. Nitekim muhafazakâr Said Halim Paşa, 1917'de *Buhran-ı Fikrîmiz* başlıklı eserini benzer kaygılarla noktalıyordu:

"O medeniyet ki, hudutsuz bir imparatorluk kurarak, bozkırlarda şehirler meydana getirmiştir. Evvelce *ırk tedkiklerinde* bir konu olan *Türk* kelimesinden, Fransız, İngiliz, Alman kelimeleri kuvvetinde içtimaî ve siyasî bir varlık çıkararak, Türk medeniyetini, irfânını ve rûhunu kabul eden her müslümana *Osmanlı Türküyüm* demek selahiyetini kazandırmıştır." (Vurgular S. H. Paşa'nın.)

Yeni Turan bugün yazılıyor olsa, ana teması meşrutî yahut demokratik federasyon değil; bunları da içeren bir "medenî devlet"(*civilizational state*) meselesi olurdu. Millî devlet (*national state*) bölünmüş Avrupa toplumlarını birleştirip bütünleştiren, 1500 kadar siyasî topluluktan 30 civarında güçlü devlet çıkaran bir örgütlenme stratejisi idi. Orta Doğu'da ise aynı strateji yekpâre bir devleti 30 parçaya ayırdı. Bugün revaçta olan bir nitelendirme ile, Üst Akıl da bu süreci yönetti yahut yönlendirdi. Oğuz, adem-i merkeziyet önerirken bir yandan iç, diğer yandan da dış dengeleri gözetmektedir:

"Bu federasyon bizi Avrupa'nın açık gözlerinden kurtaracak, bazı kardeşlerimizi ana toprağıyla küçük bir ihtilaf, hükümetine karşı küçük bir isyan neticesinde yabancı hükümetlerin pençesine düşmekten koruyacak. Bazı yerler dün küçük bir yarayken bugün ta kalbimize, canımıza kadar çıkan bir kangren olmaya başladı. Yarın da şüphesiz birer birer ötekiler başlayacak ve bunları tutmak için her tarafa dağılan Türk, kuvvetini tamamen kaybedecek. Neticesi, harabî!"

Dünkü Arap ve Arnavut, bugünkü "Kürt Meselesi"nin bundan daha iyi bir tasviri olabilir mi? "Yabancı hükümetlerin pençesine düşmekten" kurtaramadığımız kaç bin, hatta kaç milyon insan var acaba? Terör örgütünü yahut ecnebileri suçlamak

neye yarar? Çözüm, doğru fikre sahip olmakla mümkündür. Oğuz konuşmasında "vasi bir adem-i merkeziyete fakat federasyon bağları altında kuvvetli bir hükümete" bağlanacak Yeni Turan'ın, "bütün komşularına mutlak bir hürriyet-i mezhebiye vermekle dünyaya İslamiyet'in mani-i medeniyet olmadığını ispat" edeceğini belirtiyor. Bunu ispat edebilirse Yeni Turan, o zaman bu kuvvetli ve adil devlete "zavallı İran'ın ve sırayla sair küçük devletlerin iltihak etmeyeceğini kim iddia edebilir?" İran'ı bile müstakbel Türkiye sınırları içinde düşünebilen ve bunun şartlarını müzakere eden bu özgüven ve derin bilinç karşısında şapka çıkarıyor ve konuşmanın sonundaki "Yeni Turan için hayır dua"ya âmin diyorum.

Medeniyetçi Turancılığın Çok Gerisindeyiz

Romanda bu medeniyetçi Turancılığa öncelikle muhafazakâr Yeni Osmanlılar karşı çıkar. Hareketin lideri konumundaki Hamdi Paşa, Oğuz'un konuşmasını mantıksız bulur. "Hem Türklere fazla yer vermemek, hem bu kadar Türk milliyetperveri görünmek, hem de aynı zamanda bu çılgın adem-i merkeziyetle memleketi dağıtmak!" Asım itiraz eder: "Bana öyle geliyor ki adem-i merkeziyet yapsak da yapmasak da zaten memleketin öteki anasırı dağılıyor. Ne vatan, ne hakimiyet-i milliye tutkalı onları tutamıyor." Tecrübeli Hamdi Paşa, bugünleri görüyor gibi, birçok Kürdün federasyon siyasetine karşı çıkacağını ileri sürüyor: "Bugün Kürdistan'a muhtariyet vermek istesek buna kılıçla mukavemet edecek Kürt yok mu zannediyorsun? Arabistan, kezalik..."Asım'ın tepkisi kısa ve net: "Peki ama vermediğimiz zaman da ellerinde kılıç!"

Necip Fazıl, nesiller arası uyuşmazlığı anlatmak isterken, üç katlı ahşap konak metaforunu kullanır. Her katta bir nesil, kendi serencâmını yaşamaktadır. Üst katta, elinde tesbih, ağlıyor babaanne; orta katta oyun oynuyor anne; alt katta ise danseden kızkardeşin çığlıkları. Kürt meselesi için de benzer

bir sembolizme başvurabiliriz: Üst kat silah, orta kat siyaset, alt kat ise fikir katı. Silahlı mücadele katında, bu satırları yazan ve okuyanların pek yapabileceği bir şey yoktur. Yarım asırlık bir terör örgütü, Irak ve Suriye'deki istikrarsızlıktan beslenerek ve "dış güçlerin" de desteğiyle tahripkâr bir faaliyet içindedir. Dünyanın sayılı ordularından biri olan Türk ordusu karşısında bu terör örgütünün nihaî başarı şansı yoktur. Fakat silahlı mücadele katında devletin de bir çözüm geliştirme ihtimali yoktur. Orta kat siyasî mücadele katıdır; en azından geçici çözümler geliştirmenin, kritik zamanlarda da "çuvalı patlatmama" imkânının bulunabildiği zemindir. Fakat alt kat (fikir katı) sağlam değilse, orta kattaki faaliyetler üst kat tarafından yönlendirilir. Siyaset, terörün aleti olur. Fikirsiz siyasî/askerî mücadele ise sadece çözümsüzlük üretir. Çözümsüzlük, bölge halkı için yüksek maliyet; emperyalist güçler için de yüksek kazanç demektir.

Fikir katına indiğimizde, yüz yıldır sormaya çekindiğimiz soruyu cesaretle sormamız gerekiyor: Millî (*ulusal*) devlet, İslam toplumları için (hatta, Batı-dışı bütün toplumlar için) sürdürülebilir bir siyasî örgütlenme modeli midir? Eğer cevap evet olsaydı, bugün 30 kadar millî devletin bulunduğu Orta Doğu'da kendi ayakları üzerinde durabilen en az iki düzine devletin varolması gerekirdi. Geçen yıla kadar konferanslarımda, maalesef bölgemizde "devlet" sıfatına layık sadece 2.5 ülke var: "Türkiye ile İran tam; Mısır da buçuk" diyordum. Şimdi hüzün içinde, acaba üç yarımdan bir tam çıkar mı diyorum.

Bu ülkede *millî* devlet fikriyle hesaplaşmayan kişi, hiçbir *medenî* meselesini çözemez! Medeniyetçilerimiz, ulusçuluğu İslamîleştirmeye değil, Turancı Oğuz'un aklî ve kalbî medeniyetçiliğine yönelsin. *Yeni Turan*'ın ideal Türkiye'si, Türkçülerin biblosu olan *Turan* değil!

Halide Edib

Sonsuz Panayır

Peyami Safa

Matmazel Noraliya'nın Koltuğu

Emile Zola

Tazı Payı

Türedi Zenginlerin Romanı

Sinekli Bakkal modern Türkiye'nin ilk büyük edebî siyaset sosyolojisi ise, *Sonsuz Panayır* da ilk çarpıcı edebî iktisat sosyolojisidir. Cumhuriyet Türkiye'sinde eğitim yoluyla paraya ve üst sınıflara tutunma arayışındakilerle; eğitimsizlik ve kültürsüzlük açığını parayla kapatmaya çalışanların çatışma ve çelişkileri. Hân-ı yağmaya tutulmuş rahşan bir el feneri. Her köşede bir milyoner yaratmak isteyen devletin de perişan âmel defteri.

John Keats'den bir epigrafla açılıyor roman. Şairden, müstakbel devrin başında duracak ruhların "pazaryerini kudretli bir uğultuya boğacağı" haberini alıyoruz. Uğultulu Şaş-Bak Pavyonu'nun müdavimleri kafamızda canlanmaya başlıyor hemen. Ama daha önce, harflere tutunarak bulutlara yükselmeye çalışan bir genç kızın serencâmına dalıyoruz:

Dar gelirli memur Saffet Balkar ile karısı Macide, biricik kızları Ayşe'yi 'yukarılara' taşıyabilmek için canlarını dişlerine takmışlardır.

Eskiciye satılan tek paltodan kızcağız için hiç değilse bir çift ipek çorap temin edilecektir. "İpek çorap ve altı mantar iskarpin giymeyen kadınlar adeta sınıf harici ve eski biçim insanlardır. Bunlar ve dudak boyası içtimaî mevkinin, bilhassa yeni zihniyetin İstanbul tarafında birer alametidir." Üretmeden tüketmeye başlamış, içtimaî itibarı insandan eşyaya kaydırmışızdır. Olmak için, önce 'sahip olmak' gerekecektir artık!

Babasının sırf masrafları kısmak ve kızına daha fazla öteberi almak için tek lüksü sigarayı bile bırakmasına rağmen, Ayşe Balkar tatminsiz ve huzursuzdur. Başka babalar kahvelerde tavla oynarken, o "bir köşede kitap okuyan" babası sayesinde sınıf birincisi olsa da, "eski harfler, eski kitaplar, tarihten ahlâk dersleri" ile yetinemiyor. Yüksek bir gayesi vardır: "Mutlak, mutlak mensup olduğu fıkara memur sınıfından kurtulmak, para kazanmak, bilhassa şöhret sahibi olmak" istiyor.

Okulda bir kompozisyon yarışması düzenlenir. Ayşe, konusunu hayattan alacak bir hikâye tasarlar ve ana babasını, "vaktinden evvel yıpranmış bu zavallı çifti" hikâyesinin kişileri yapmaya karar verir. Galatasaray ve Sorbonne mezunu edebiyat öğretmeni Ali Bey'in gözüne girerek, "Köprü'nün öbür tarafındaki" hayatın bir parçası haline gelmeye çabalar. *Fatih-Harbiye*'nin Neriman'ına kıyasla çok daha güçlü ve mücadelecidir. Şimdilik "Ali Bey vasıtasıyla bu muhite nüfuz etmek, hayat tarzlarını –ileride yazmayı kurduğu bir romana malzeme olur diye- tetkik etmek istiyordu." *Sigarayı Bırakan Baba* başlıklı hikâyesi birinci olur. Ali Hoca o kadar sevinir ki, kızının başarısından dolayı tiryaki babaya tam elli paket sigara hediye eder. Ayşe, sigaraları yolda bir tütüncüye satar ve ertesi gün, Ali Bey'in yüzüne bakmaktan utanarak, kısık bir sesle babasının teşekkürlerini sunar ve "Babam bilhassa Şişli tarafında tanıdığınız ailelerin birinde bana bir ders bulmanızı çok rica ediyor" der. Mor bir yalanla başlar modernlik serüvenimiz...

Vitrin Milyonerleri

İki binler, türedi bir zümre. Turfanda bir ulusun köksüz burjuvaları. "Bir rivayete göre Taksim'den Şişli'ye yayılan; bir rivayete göre Kadıköy ve Adalar da dahil bütün İstanbul'a çalım satan milyonerler." Belki de bütün Türkiye'deki yeni milyonerlerin sayısıdır bu.Ya eski milyonerler? Onlara sadece kibar ve zengin deniyor, rakamla ifade edilmiyorlar! "Çünkü eskiler, nesiller boyunca, küçük bir emekle başlayıp bir firma kurmuşlar, belki de son harp yıllarında dünyalıkları biraz artmıştır. Fakat halk onlara karşı haset ve sefalet günlerinde lüks gösterilerine duyulan gayz ve garazı duymaz. Çünkü kimse onların fıkaralık günlerini hatırlamaz ve bu eskiler de biraz tecrübe, biraz da içtimaî terbiye ve görgünün doğurduğu bir insiyakla, dürüst bir zevkle evlerinin haricinde göze batmaktan, dile gelmekten sakınmayı bilirler."

Oysa yenilerin geçmişini herkes bilir; bilhassa yoksul akrabaları kıskançlıktan yanar tutuşur, her yerde onların israf ve sefahatleri hakkında abartılı haberler yayılır. İki binlerin yaşadığı sefahat sahneleri bir zamanlar yaşadıkları mahallelerde siyasi haberlerden, radyo yayınlarından daha fazla konuşulur. "Daha dün Sülüklü'nün çamurları içinde takunyasız dolaşan herifi geçen gün hususî bir otomobilde gördüm, asfalt caddeleri ben yarattım diye kurum satıyor, beni görmezliğe geldi..."

İki binler, yeni hissedilmeye başlanan bir iktisadî kudret. Peki aynı zamanda siyasî bir kudret mi? Hayır! Hepsinin bir siyasî dayısı olduğu rivayet edilir. Fakat bu dayıların kudretleri de sürgit değildir. İki binler bu yüzden sık sık dayı değiştirirler. Bir dayının yıldızı söner sönmez, "duvardaki resmi de yere düşer, birkaç gün sonra yeni sivrilen bir mevki sahibinin portresi duvara asılır." Karaborsa davalarında ise iki binlerin gücü sıfırdır; bir çoğu "Millî Korunma" yasasının pençesine düşmeye adaydır. Batı'da olduğu gibi "devlet içinde devlet" değildirler yani.

Yazar, İki Binler gibi bir tabire neden ihtiyaç duyulduğunu savaş sonrası liberal kalkınma psikolojiyle irtibatlandırıyor. "Demokrat cephe, savaş alanında bir eğlence ve alay konusu olmaktan çıkıp bir hayret konusu olacak vaziyete girdikten sonra, *milyoner sayısı en çok olan memleketin en kudretli olacağını* umumi efkâra anlatmak için bu tabiri moda yapmışlardır." Bir milyonerzade sorar: Neden 200 değil de 2000? Bu milyonerzade hesabına yiyip içen İstanbullu cebi delik gazeteci cevap verir: "Çünkü sayınız yüz binleri bulsa, maazallah, değil memleketin parası pulu, evi barkı, hepimiz çoktan midelerinize inmiş olurduk." Milyonerzade kızar pek tabii; niyetleri sayıca milyona ulaşmaktır. "Bizim gibi yaşamayanların dünyada işi ne?Bu topraklarda yalnız biz, bizden olanlar; parası, mülkü olanlar yaşayacaktır. Kudretin, faziletin, liyakatin, ilmin, her şeyin başı paradır, parrra birader!" Gazeteci, Cumhuriyet tarihi boyunca sürüp gidecek olan Sermaye-Medya ortaklığını iki cümlede özetler: "Taş atıp kolunuz yorulmadan üstüne konduğunuz parrranın nasıl kazanıldığını bir yazarsak görürsünüz... Biz bütün paranıza ortağız!"

Romanın en münevver kahramanı Ali Bey, Batı ülkelerinde zenginler arasında bireysel farklar olsa bile yaşayış tarzları, düşünceleri ve kanaatleri bakımından birbirlerine benzediklerini söyler. Oysa bizimkilerin tek ortak yanı hepsinin "camekân hayatı" yaşamalarıdır. Yapmaya, geliştirmeye değil, gösterişe düşkündürler.

Pavyondan Modernlik Diploması

İki binlerin eğlence mekânı bir pavyon yahut gazinodur. Beş kişilik bir aile, Fatih'ten Ayazpaşa'da yeni yapılan apartmanlarına taşınmaları şerefine eğlenmeye gelmişlerdir. "İşte halis muhlis iki binler... Şehremini'deki iki odalı evden Fatih'te küçük bir apartmana, nihayet oradan Ayazpaşa'nın gösterişli lüks apartmanlarından birine sıçradılar. Onlar yürüye yürüye değil, sıçraya sıçraya vasıl olurlar."

Milyoner kaynanası Bayan Üftade, damadının kaynanasını da getirmiştir. İçinde "acemi bir sokak köpeğine susta durmayı öğretmeye çalışan bir arka sokak külhanbeyinin keyfi" vardır. Kızı, damadı ve torunu da her zamanki gibi Üftade Hanım'ın alaylarını alkışlamaya hazırdırlar. Kiminle alay ediyor? "Bu alayın mevzusu, siyah başörtülü, yüzü sütlaç gibi buruşuk, ömründe bir vakit namazını geçirmemiş, ev işlerinin ve komşularının arasında yaşamış bir ihtiyar kadının Şaş-Bak Pavyonu'ndaki muhtemel aksülamelleriydi."

Pavyon bir tür okuldur; taşradan gelenler "modernlik diplomasını" buradan alırlar. Ne öğrenirler? "Her şey. Hayatın içini dışını, altını üstünü... Hayatın murdarlıkları hep buraya dökülür." Öyle bir pislik ki, "burunla koklanmaz, insanın muhayyilesini kokutur."

Pavyonda çok farklı gruplar vardır. Kıyafetlerine pek önem vermeyen bir gruba bakıp, bunlar herhalde daha az parası olanlar, demeyin sakın! "Hâşâ, şu yakalıksız, paltoları külüstür heriflerin birçoğu yukarıdakileri ceplerinden çıkarırlar." Neden böyle kılıksızlar, öyleyse? "Şahsiyetlerini ifade için. Bunlar, İstanbul'luları dejenere ve mukallit addederler. ... Şu palabıyığın yakasız gömleğinin düğmesi yekpare bir pırlantadır." Yeni zenginlerin değer ölçüleri farklıdır; eskiler gibi kumaşa para vermezler. "Altın ve elmas takarlar. Şimdi de emlak almaya başladılar." Palabıyık, Ayıntaplı meşhur bir şakinin oğludur, babası asılmıştır, kendi imzasını güçlükle atar, fakat en az üç milyonluktur. Pavyonda karmakarışık bir müzik dinlenir. Caz iptilası eski yalellerin göbek attıran temposuna karışmıştır. "Şu trampet çalanın başı, içinde makine varmış gibi sağa sola, öne arkaya gidip geliyor. Giydir hırkayı, fesi, Rufai tekkesinde zikrederken vecde gelen bir dervişin hayaleti olabilir!"

Latince Yerine Arapça Dua

Ayşe Balkar, bu arada ünlü mühendis Süleyman Bolluk beyin iki çocuğuna ders vermeye başlamıştır. Malike ile Müfide'ye verdiği dersler iki kısma ayrılıyor. Birinci kısımda eski harfleri ve Kuran okumayı öğretiyor, namaz surelerini ezberletiyor. İkinci okuttuğu mevzu, hiç zevk almadığı Divan edebiyatıdır.

Kuran'ı niçin öğreniyorlar? Bu kızlar gittikleri yabancı okullarda, öğretmenlerinden etkilenerek Hıristiyanlığa karşı hakiki bir heyecan duymaya, odalarında kilise dualarını okumaya başlıyorlar. "İşte bu Bolluk'ları ürkütmüş, kiliseye karşı cami, Latince duaya karşı Arapça duayı çıkarmakla çocuklarını Hıristiyan olmak ihtimalinden uzaklaştırmak" istemişler. Ali Bey, dinin bıraktığı boşluğu mutlak doldurmak lazım, diyor. Hangi boşluk? diye soruyor Ayşe: "Bereket versin babam bu şeyleri bana küçükken öğretti. O vakit bile bu köhne, bu para etmeyen, üstelik de insana mürteci damgası vurduran şeyleri homurdana homurdana öğrenmiştim. Meğer bunlar, insana bir gün gelince, ayda 50 lira, haftada bir gün kaloriferli bir apartmanın misafir yatak odasında yatmak, beyaz ceketli bir erkek hizmetçinin hizmet ettiği Bolluk'ların sofrasında nefis yemekler temin edebilirmiş."

Çocuklara dinî terbiye vermelerinin bir sebebi de İngiliz kültürünün etkisi gibi gözüküyor. "İngiliz çocukları adeta İncil'i hatmederlermiş. Biz Avrupa deyince Allahsız, dinsiz milletlerin oturduğu bir yer tasavvur ederiz. Biz modern gençler, dinin herhangisinden ürkeriz. Babaları, çocukları Dame de Sion'da Katolik tesiri altına girmesinler diye, anaları da İngilizce hocası matmazelden Protestanlık öğrenmesinler diye çocuklara Kuran, ilmihal filan öğretmeye kalkıyorlar. Bana bunlar çok köhne şeyler geliyor, çok şükür biz softaları kaldırdık, şimdi sarıksız softalar mı çıkaracağız?"

Ayşe, Şaş-Bak'ta tanıştığı gazeteci Füruzan Tıngır'ın *Haykır* gazetesindeki günlük yazılarını izler ve onu kendine 'rol modeli' edinir. "Bunlarda sezdiği *intibakçı ruh*, Ayşe'nin mizacına pek uymuştu. Çünkü kendisi de akıntıya kendini salıvererek gayesine erişmek isteyen zamane örneklerindendi." Türedi zenginlerin omuzları üzerinde yükselecek; onların açıklarını kapatarak yolunu bulacaktı. Alın size İkibinlerin en zengini olan Bay Şaşırtmaç: Elindeki viski kadehini Üftade Hanım'ın masasına bırakıyor, dünya şampiyonluğu kazanmış bir pehlivan çalımıyla kadını dans yerine indiriyor, caz bandosunun kulakları patlatırcasına öttüğü meydanda kadınla dansa başlıyor. Gazeteci Füruzan düşünüyor: Herif bir hayduttan da aşağı. Bu salonda böyle kabaca ezdikleri, genellikle karaborsada aracı olarak kullandıklarıdır. Peki, "Füruzan Tıngır, asıl teşhir edilecek içtimaî yara şu boğa boyunlu, engerek huylu, halkın kanını emen karaborsa kralı değil mi? Haydi Füruzan, yüreğin varsa bu herifi teşhir et bakayım! Edebilir mi(sin)? Hayır!"

Şeytanla Çatışma Sanatı

Medya, iktisadî gücün aleti ve siyasî gücün işareti. Aralarında dayı-yeğen akrabalığı var. Peki, milleti bu kirli dayanışmaya karşı koruyacak aydın evlatları yok mu? Onlar bu şeytan tuzağı karşısında eli kolu bağlı mı duruyorlar? Yazar, GS-Sorbonne tahsilli asilzâde Ali Bey'i şeytanın oyununu bozmaya demesek de, deşifre etmeye memur eder. Ali Bey'in sekiz maddelik şeytanla çatışma sanatının şu üç maddesi, Halide Edib'in iletişim sosyolojisinin manifestosu sayılabilir:

I. Eski günlerde, fikirle hareket arasında az çok bir münasebet göze çarpardı. Şimdi hakim olan şey, romantik şamata ve ağız kalabalığıdır. Mesela bir adamı materyalist yapmak mı istiyorsunuz? Materyalizm lehinde iddialara dayanmak beyhudedir. Sadece materyalizmin arkasında kudret olduğunu, bilhassa materyalizmin istikbalin büyük milletlerinin

felsefesi olacağını söylerseniz en kuvvetli ve ikna edici delili hapgibi yutturmuş olursunuz. (Oysa) Bugünün en büyük fizik, astronomi, hatta matematik âlimlerinin Allah'a ve manevi kıymetlere inanmak yoluna sapmaları, bütün şeytanların ibret alacağı bir realitedir. İlmî mevzu isterseniz, sosyoloji, iktisat bahislerini sulandırır, biraz da psikolojiyle çeşni verir, çorba halinde bugünkü insanlara sunarsınız. Şeytan oltasının bundan daha cıvık fakat bundan daha fazla iştiha uyandıran bir yemi olmadığına emin olabilirsiniz. Şeytana kul yapmak istediğiniz adamın kafasını katiyen aydınlatmamalı, muhakeme etmek kabiliyeti uyandırmamalısınız, bilakis hiçbir istikameti bulamayacak derecede karıştırmalı ve dumana boğmalısınız. Hamiş: Bunun bizdeki bir misali Uzman Safitürk'tür. Cebine milyonları indirir indirmez bir iktisat mütehassısı oluverdi. Sonra Şaşırtmaç'ı alın, herifin tahsili bile yok fakat konuştuğu vakit ulema el kavuşturup dinliyor. Demek şeytan için zaman ve mekân yok... O bir ruh, bir fikir salgını... Aynı zamanda İstanbul'da, Londra'da, Paris'te daha bilmem nerede gizli teşkilatı ve memurları aynı şeyleri telkin edebilirler.

II. Şeytanların vazifesi, bu harp sonu yıllarını nasıl kendi çıkarlarına vasıta ve alet edebileceklerini düşünmektir. Savaştan çıkanlar *Ben* ve *Biz* davasından kurtulup, *Herkes* için daha iyi ve emin bir dünya kurma arzusunda olurlar. Şayet bu "ben" dairesini aşan, insaniyet için ölüme bir daha meydan okuyacak bir iç durumu hasıl olursa, o vakit şeytanlar iskambil kâğıdı gibi devrilebilirler. O halde şeytanlar ne yapmalı? İnsanın içindeki kin ve garazı yakınlara, komşulara, beraber yaşadıklarına; muhabbeti ise görmedikleri *İnsaniyet*'e çevirmeli.

III. Şeytanların en kolaylıkla muvaffak oldukları muhit, yarı pişmiş, sözde münevver veya münevverliğe özenenlerin küçük dünyasıdır. Burada daima kudret, hayat, servet ve

cinsiyet mevzuları şeytanların gönlüne göre münakaşa edilir. Hele biraz da psiko-analiz salçası katılırsa, şeytanın parmağı gözle görülür. Burada kudret ve servetin hayatta tek amaç olduğu, bunlara ulaştıran her aracın meşru olduğu telkin edilir.

Peyami Safa, *Sonsuz Panayır*'dan üç yıl sonra yayınladığı *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu*'nda çağımızın büyük alametlerinden birinin "ben kuduzu" olduğunu söyler. Hürriyetin sorumluluk gerektirdiğini, oysa liberalizmin fikir hürriyetinde bundan eser olmadığını belirtir. "İstediğiniz kadar yanlış düşünebilir, fakiri sömürerek istediğiniz kadar kazanabilirsiniz. Liberalizm gafletinizi, sömürücülüğünüzü ve kibrinizi hudutsuz planına naklederek beninizi şahlandırmıştır."

Peyami Bey'e göre ben kendini biz'e ve biz'den daha üstün bir perspektife doğru aşmalıdır. Aksi hâlde benlerin çarpışması ve boğuşması içinde *parçalanma* kaçınılmazdır. "Ferdden millete, milletten insana, insandan Allah'a doğru aşmanın merhalelerini idealleştirmeyen ve kendi ölçüsünü yalnız kendisinde bulan insanın nasibi bugünkü dünya katastrofundan başka nedir?" Aşmalar sonucunda insanlık Allah'ın otoritesi altındaki bir düzene kavuşacaktır. Bireyin, milletin ve insanlığın ihtirasları "her birinin daha üstündeki plandan gelen bir disiplinin" emrine girmekle dizginlenebilir. İkinci Dünya savaşı dediğimiz küresel yıkımın ortasında tasarlanıp hemen akabinde yayınlanan bu iki roman, sadece Türk milletine değil, üçüncü bir felaketin eşiğinde bulunan tüm insanlığa ciddi mesajlar içeriyor.

Apartman Beylerinin Tazı Payı

Ne hayvandır şu burjuva
Bilhassa erkekleri o türün!
D. H. Lawrence

Edebî iktisat sosyolojisi belki Balzac'la başlatılmalı, belki Zola'yla. İlki daha edebî, ikincisi daha akademik. Ortak yanları, evrensellik. Sadece Fransa'da olanları değil, Türkiye'de olacakları da 'görmüşler'. Anadolu aslanlarının en az yarısının hikâyesi *Koku Tüccarı Cesar Birotteau*'da. Namuslu hesapsızlıklarıyla yükselip düşüyorlar! Karabatak misali boyuna dalıp çıkan namussuz aslanların (çakal mı deseydim?) hikâyeleri ise daha çok Zola'da. *Paris'in Midesi*'nde sebze hali ile balık pazarının serencâmını anlatabilmek için aylarca pazaryerinde yatıp kalkıyor; küçük büyük yüzlerce iş sahibiyle görüşüyor. (Bizde doktora tezleri için bile bu kadar zahmet çekilir mi?) Sonunda, pazardaki kârın kaymağının nasıl az sayıdaki "uzun el" tarafından alındığını, sayısız küçük esnafa ise kırıntıları toplamak kaldığını çarpıcı biçimde tahlil ediyor. *Tazı Payı*'nda projektörü emlak dolaplarına çeviriyor. Ondokuzuncu

yüzyıl ortalarında adeta yeniden inşâ edilen Paris'te, belediyeler üzerinden gerçekleştirilen vurgunların teşrihini yapıyor. *Para* romanında ise İhlas Finans'ın hikâyesini, hayır tarihini, yazıyor desem, *yok artık, yuh!* mu dersiniz?

Frank Norris, Theodor Dreiser, hatta John Dos Passos, Zola'nın Amerikan şakirtleridir. Daha çok İngiliz/Amerikan edebiyatından beslenen Halide Edib'e ise, sadece *Sonsuz Panayır*'daki realizmiyle Zola'nın Türkiye mümessili dense, yeridir. Gerçi ondan önce Selahaddin Enis natüralist/gerçekçi romanlar yazmış, hatta adı 'Türk Emile Zola'ya kadar çıkmış. En ünlü romanı *Zaniyeler*'i bu bakımdan heyecanla okudum, hayal kırıklığına uğradım. Teşhir var, ilim ve edebiyat yok. Roman değil, ayran kabartan gazete tefrikası. Onunla Halide Edib arasındaki fark, Erol Toy ile Adalet Ağaoğlu arasındaki farktan daha büyük. Romancı görmemize yol açmalı, sövmemize değil!

Sonsuz Panayır'ın 6. bölümünde İki Binler aşiretinin yırtıcı bir kolu olan "Apartman Beyleri" ile müşerref oluyoruz. Bunlara mahalle derebeyleri, karaborsa bitkileri de deniyor. "Hepsinin altında taksi maskeli Packard'lar, Rolls Royce'lar vardır. Hepsi firmalı, imtiyazlı ve oldukları yerde benli insanlardır. Genç, ihtiyar, hepsi tüysüz tüysüz, gözleri fersizdir fakat hepsinin kemeri doludur." Eh, kemerleri daha da dolsun; nazar etme senin de olsun! Fakat mesele şu: Servetleri ne üstün yeteneklerinin eseridir, ne de emsalsiz çabalarının. İktisadî kazançlarının ana kaynağı, siyasî ilişkileridir. Braudel'in, "Kapitalizm, konsantre sermaye ile devlet arasında, halk aleyhine bir suç ortaklığıdır" hükmü bile Türkiye gerçeğini tam yansıtmıyor. Çünkü burada sermayeyi ilk oluşturan da devletin kendisidir. Bu bakımdan, ahaliye derebeyi cakası satan apartman beyleri, siyasî ortamlara girdiklerinde süt dökmüş kediye dönerler: "Bunlar parti merkezlerine, halkevlerine; düğmelerini ilikler, ellerini kavuşturur, *camiye girer gibi* girerler. Değil bu yerlerin başkanına, hatta hademesine saygılarını sunmak için iki büklüm olurlar. Hele

herhangi nahiyenin ocak başkanı olmak, gece rüyalarına giren bir saadet hülyasıdır."

Halide Edib, tıpkı Tanpınar gibi, iktisadî gerçekliğe son derece vakıftır. Siyasî odakların arkaladığı apartman beylerinin girişimlerinin, memleketi hakiki anlamda zenginleştirecek yaratıcı bir iktisadî faaliyet değil, 2000'lerdeki "subprime mortgage krizi"ne yol açan gelişmelerde görüldüğü gibi, hakikat suretinde bir *kâğıt üzerinde manipülasyon* olduğunu farketmiştir: "Bunlar, doğrudan doğruya İki Binlerin bir kolu yahut emlak sahibi yeni milyonerlerdir. Şehrin bir başından öbür tarafına emlak ve arsa satın almak, bunların fiyatlarını indirip çıkartmakla meşguldürler. Derme çatma birtakım binalar kurup, dülger içinden çıkmadan iki, hatta üç misline satarlar, yani emlaktan kazandıkları bir nevi *borsa oyunu*dur."

Hak edilmiş zenginliğe saygı gösteren romancımız, bunun toplum katmanları arasındaki ilişkileri zedelemediğini; zenginlik farkının insanlığımızı ortadan kaldırmadığını özellikle belirtir. Fakat zenginlik hak edilmiş değilse, o zaman karşımıza sadece gelir farkı değil, insanlık farkı da çıkar. Bu bakımdan, normal ev sahibi ile apartman beyi iki ayrı insan türüdür: "Ev sahipleriyle kiracılar arasında insanî, içtimaî ve medenî dost ilişkiler vardır. Apartman beyi ise kiracı için bir korkuluktur. Apartman beyinin gözünde kiracılar, Ortaçağ derebeylerinin topraklarında öküz, eşek gibi daimî bir emek ve meşakkatle yaşayan birtakım serflerden ibarettir."

Paris'e Altın Yağıyor!

Zola'nın tüm hayatını adadığı Rougon-Macquart çevrimi, yirmi kitaplık bir nehir roman. Dizinin 1872'de yayınlanan ikinci kitabı *Tazı Payı*'nın kahramanı Aristide Saccard, son hükümet darbesinde yanlış ata oynamış, sonra taşraya lanet okuyarak Paris'e koşmuştur. Mizacına hiç uymadığı halde, özgürlüklerden yana bir Cumhuriyetçi gibi davrandığı için kendisini bir türlü

affedemiyor. Onun gibi yırtıcı bir adamın tutkularına ancak payitaht cevap verebilir.

Daha şehre geldiği ilk akşam, "Paris'i dolaşmak, içinden milyonlar fışkırtmağa niyetli olduğu yakıcı kaldırımları, iri taşralı kunduralarıyla tepmek için şiddetli bir arzu" duyuyordu. Paris'in havası başını döndürüyor, araba tekerlekleri arasında, "Zengin olacaksın!" diye haykıran Macbeth'in sesini işitir gibi oluyordu. Erkek kardeşi Eugene Rougon ise doğru ata oynamış, yönetimde etkili bir noktaya gelmişti. (Sonra mebus ve bakan olacaktır.) Ziyaretine gittiğinde ondan şu nasihat ve sözü alır: Zeki bir adamsın, fayda getirmeyecek sersemce işlere girme! Sabırlı ol, iyi bir fırsat çıkar çıkmaz seni *kapılandıracağım*. Fakat Arristide'in sabretmeye rahammülü yoktu. "Paris'in dev ölçüde bir faaliyetle kaynaştığını hissettikçe, bir sıçrayışta bu külhan ateşinin içine atılmak, orada, hummalı elleriyle, Altın'ı yumuşak balmumu gibi yoğurmak için delice arzulara kapılıyordu."

Paris'i tanıdıkça, malî dalaverelerin kokusunu almaya başlıyor. Servet kazanmanın sırrının iş yönetiminden çok, ilişki yönetimi olduğunu çabuk kavrıyor. Kendisine kadar ulaşan hafif kokular, ona iz üstünde olduğunu, "avın, önü sıra koştuğunu; büyük imparatorluk avının, macera, kadın, milyon avının nihayet başladığını" haber veriyordu. "Burun delikleri açılıp kapanıyor, sahip olduğu aç hayvan insiyakı, şehrin sahne olacağı kanlı tazı payının en küçük belirtilerini uzaktan, harikalı bir sezişle kavrıyordu." Belediye'de yollardan sorumlu komiser muavinliğine atanır. Maaşı 2400 frank olacaktır. Rakamı az bulup söylenince, ağabeyi patlar: "Sen ve senin gibiler, eğer serbest bırakırsak, kasaları daha dolmadan boşaltırsınız. Allah Allah! Bir parça sabret bakalım! Bari serveti toplamak için eğilmek zahmetine gir!"

Aç bir yetenektir Aristide. Çeşme akarken küpünü bir an evvel doldurmaya meyyaldir. Eugene ise son derece temkinli ve tedbirlidir. Kardeşinin yeteneklerini biliyor, bunları engellemeğe de niyeti yok. Onu yumuşak sözlerle yatıştırır: "Senin

gibi insanlar kıymetli adamlardır. Samimi dostlarımızı en aç adamlar arasından seçmek kararındayız. Soframız açık olacak, en aç mideler bile doyacak. Hakimiyeti elde tutmak için en uygun usul budur. Ama kerem et, bekle sofra kurulsun, hem bana sorarsan, kilere gidip sofra takımlarını kendin getirmek zahmetine gir."

Bu yönlendirme ile "mutfağa giren" Aristide Saccard, Belediye yol memuru sıfatıyla hemen kolları sıvadı. Mebus kardeşi olmak, birçok dosyaya gizlice bakabilme imkânı sağladı ona. Şimdi, köpüğü Paris'i kaplaması mukadder *hava oyununun* yükselen dalgasının içinde; şehrin damları üzerine şiddetle dökülen o sıcak *para yağmurunun* ta göbeğindeydi. Paris'in yeniden yapılandırılmasına dair o geniş planı hemen sezdi: Yıkılacak kısımları, yeni yolları tek tek öğrendi. Artık Paris'i avucunun içi gibi tanıyordu. Şehrin duvarlarını döven altın yağmurunun, her gün biraz daha şiddetleneceğini biliyordu. Becerikli insanların ceplerini açmaları kâfiydi. Karısına şehri göstererek: "Paris'e altın yağıyor! Şimdi her taraf tutuşacak, görüyor musun? Adeta bütün mahalle, bir kimyagerin imbiğinde kaynıyor gibi. Birçok mahalle eriyecek, kazanı kaynatıp karıştıracak kimselerin elinde de çok altın kalacak. Koca mâsum Paris! Bak ne kadar uçsuz bucaksız, hem nasıl mışıl mışıl uyuyor! Bu büyük şehirler aptal oluyor! Ordular dolusu kazmanın, yarın öbür gün üzerine saldıracağından hiç haberi yok. Öyle konaklar var ki, topu topu üç dört senelik ömürleri kaldığını bilseler, batan güneşte bu kadar fazla parıldamazlar." Saccard şundan emindi: Paris kılıçla biçilmiş gibi şerha şerha olacak, açılan damarlar, yüzbin toprak işçisiyle duvarcıyı besleyecek, mükemmel stratejik yollar her tarafını dolaşacak, eski mahallelerin göbeğine kaleler oturtulacaktı. Milyonlar alabildiğine yarışacak, Paris sarhoşluktan yerlere serilecekti!

İki Şey Lâzım: Sermaye ve Suç Ortağı!

Onbeş sene boyunca, servet ve iflas yağdırarak Paris'i altüst eden istimlâk adlı o kuvvetli mekanizma aslında son derece basitti: Yeni bir yol açılması karara bağlanır bağlanmaz, yol memurları, parsellerin planını yapar, emlake yaklaşık bir değer biçerlerdi. İncelemeler usulen yapılır; gerçekteyse sayısız dolap çevrilirdi. Fakat faaliyet ağına girebilmek için bir başlangıç sermayesine ihtiyaç vardı. Saccard ilk sermayesini "kirletilmiş bir kızın drahomasına" borçludur; 200 bin frank karşılığında Renee ile evlenir. Paris şehri yeni inşaat hamlesiyle altüst olmaktadır. Sadece inşâ işleri değil, malî ve sınaî işlerle sanat faaliyetleri de zirvededir. Sıradışı evlilikten edindiği sermaye ile kahramanımız kazanç okyanusuna dalar.

Öyle bir okyanus ki, orada bütün balinalar birbirinin suç ortağıdır. Mesela çok düşük değerli bir arsaya, istimlak komisyonu yarım milyon franktan fazla değer biçebiliyor, bilhassa arsa bir baronla ortak alınmışsa! "Aristide Saccard dosyayı cebinde alıkoydu, bir sonraki oturumda hem Baron namına, hem kendi adına konuşarak, 600 bin frank tazminat vermek gerektiğini kesin bir ifade ile söyledi. En küçük bir muhalefet olmadı. Saccard böylece ilk zaferini kazandı. Koyduğu sermayeyi dört misline çıkardı ve iki suç ortağı edindi."

O devirde, avam yahut havas, Paris'te herkes yurtsever ve İmparatorcuydu. Fakat bağlılıkları kişilere değil, makamlaraydı. Büyük kazanç imkânları, makamlarla kaimdi. Büyük kazançlar, "beyinsiz dahîlerin" kasalarına akıyor, eski tokgöz aristokratlar açgöz burjuvalara dönüşüyordu. Ordunun gıda ihalelerini kapan Baron Gouraud "Tahtın kendisine, kadife kaplı, yaldızlı o dört buçuk tahta parçasına tapıyordu. Orada oturana ise, kim olursa olsun, kulak astığı yoktu. İmparatorluğun, bu hâris, boş kafalı adamı, sanayi dalaverelerinde deha sahibi bu beyinsizi yükseltmesi mukadderdi." Menfaate bağlı bu demokrasi devrinde, İmparatora sureta bağlılık biricik meziyet, biricik vatanseverlikti. Kim ki İmparator'u seviyorsa, Fransa'yı da seviyor demekti...

Sonsuz Panayırın Şeytanları

İmdi, al Fransa'yı vur Türkiye'ye mi diyorsunuz? Bir bakıma haklısınız. Fakat, siyaset üzerinden oluşturulan rant, Fransa ve diğer (Batı) Avrupa ülkelerinde icatçı sanayileşme ve sömürgecilik yolunda kullanıldı. Devlet bu sürecin koordinatörü oldu ve hâlâ öyledir. Gerek kapitalizmin ülke içinde yarattığı değerler tahribatı, gerek başka toplumlar üzerinde kurulan gayrı-insanî tahakküm, Avrupa'nın modern zamanlarda gerçekten de Şeytan'la bir anlaşma imzaladığının kanıtları. Goethe'nin eserinde Faust yerine Avrupa koyabilirsiniz. *Sonsuz Panayır* yazarı, Şeytanla Çatışma Sanatı'nı formüle ederken, bütün bu 'anlaşmaların' farkındadır. Bu kritik sanatın ilk üç maddesini ele almıştık, diğerlerini özetleyelim:

Dört: Şeytanlar Batı Avrupa'da, bilhassa Almanya'da, "millet içi çözülmelerin başlıca amili olan" yeni bir fikir iklimi yaratmayı başardılar. Bu iklimin en kudretli tarafı, tarihe karşı uyandırılan muayyen bir görüş ve zihniyettir. Hakikati tarihte aramayı bir nevi irtica telakki ettiler. Şeytanlar, tarih tetkikinde insaniyetin bütünlüğünü değil, nesli nesilden ayıran, aralarında hiçbir bağ bırakmayan bir nevi tarih telkin ettiler.

Beş: Yaratıcı Kudret, Mutlak-Hayır denilen kudrettir. Istırap, zevk, hülasa her iş Hayır Halikı'nın eseridir. Şeytanların rolü, zevki de, ıstırabı da tabii yollardan çıkarıp onları öldürücü, anormal, gizli birer rezalet haline sokmaktır.

Altı: Hayır kudretinin yarattığı en esrarlı ve binbir manalı şey aşktır; şeytanların ifsada memur olduğu en büyük realite de budur. Bu hususta beşinci derecede sanatkârlar, yüksek terziler, moda gazeteleri, sırf satış yapmak için cinsiyet üzerinde duran sözde realist özenti romancılar da şeytanların yardımcısıdır. Erkeklerin zevklerini değiştirmekte büyük bir rol oynarlar. Kadınları da değiştirdiler. Bugün vücudu oğlana benzeyen kadınlar moda olanlardır. Bunlar ana olmaktan, ihtiyarlıktan korkar,

çocuk yapmaktan yalnız çekinmekle kalmaz, bir zaman sonra istese de çocuk doğuramaz bir hale gelir.

Yedi: Zamanımızda insanları Şeytan'a kul edecek diğer bir vasıta da "Ben" ve "Benim" denilen kelimelerin içindedir. Benim karım, benim dinim, hülasa her şeyin başında bir "benim" lazımdır.

Sekiz: En nihayet, insanları tamamen Şeytan'ın nüfuz mıntıkasına sokabilecek kudret: Kuru gürültü, ahenksiz fakat dinmeyen bir şamata, sonsuz bir söz ve seda anarşisi. Bunları insanlara dinamizm, kudret, hareket diye yutturmak lazım.

Hatırlayalım, Peyami Safa'nın eserinde Matmazel Noraliya'nın koltuğu, onun yalnız kendi ben'ine değil, bütün benlere, mücerret Ben'e isyandı. "Bütün dinlerin, fikirlerin ve politikaların tarihi bu isyanın tarihidir. Dinler, insanın –iştah, şehvet, kazanç hırsı ve kibir halinde- kuduran ben'ini Allah'da eritmeye çalışmışlardır. Hümanizm onu insanlık idealinde uyuşturmaya çalışır. Nasyonalizm *fena fil'millet*'i emreder. Ben'in Allah'da yok olmaya koşması azizleri, insanlıkta yok olmaya koşması dahîleri, millette yok olmaya koşması kahramanları yaratmıştır. Bütün bu ideallerde müşterek olan şey ben'in fenâsıdır (yok olmasıdır)."

Peyami Safa'nın Adil Düzeni!

Sadede gelelim: Modern ekonomi, insan ben'ini azdırmıştır, bir. Avrupanın kollektif ben'i, dünyanın başına bela kesilmiştir, iki. Avrupa-dışı dünyanın tek derdi, Avrupa'nın daha kötü bir kopyasına dönüşmek olmuştur, üç. Peki, ne yapacağız? Bütün bu dünyevileşme, uluslaşma, kapitalistleşme süreçlerine sırt mı çevirelim? Durdurun dünyayı, inecek mi var?

Hayır, diyor Peyami Bey, intibak edeceğiz! Avrupayı aşmak için, "evvela tam manasıyla Avrupalı olmalıyız; onun buhranlarını içinden yaşamalıyız ve onu onunla birlikte aşmalıyız." Evet, Avrupa ile birlikte, bütün dünyayı kurtaracak bir siyasî/

iktisadî Reformasyon. Bir 'Dünya Devleti' projesi midir bu? Evet, diyor Peyami Bey, fakat millî devletleri ortadan kaldırmadan! "Bunun için millet otoritelerinin kaldırılması değil, kalması ve kuvvetlenmesi lazımdır. Vücut, organlarıyla birlikte büyür."

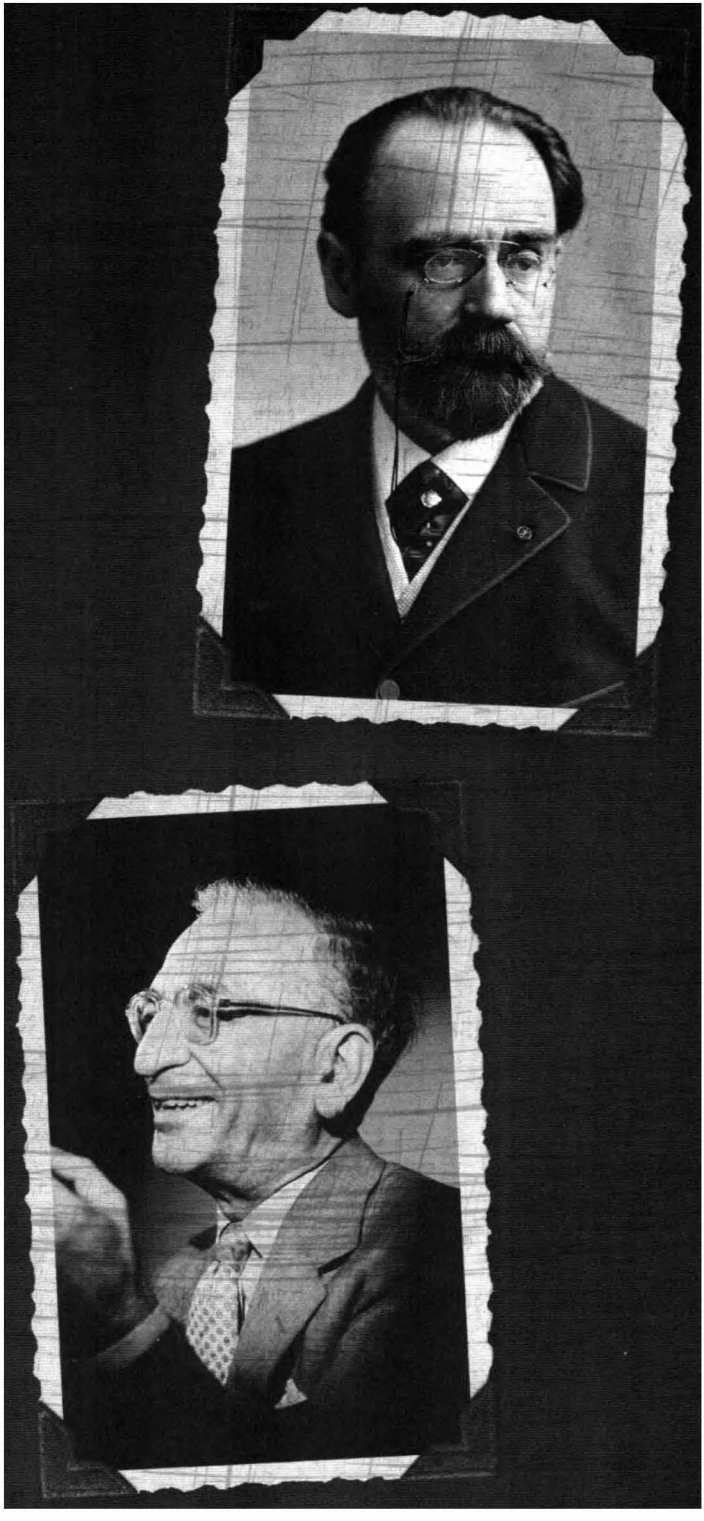
Reformasyon'un ikinci ayağı, liyakat esaslı, paylaşımcı yeni bir adil ekonomik düzendir: "Tasarladığım ekonomik dünya, nazarî bakımdan çok sadedir. Üretimi meydana getiren sermaye ile emek arasında adil bir paylaşma olmalıdır. Sermaye arslan payını almamalıdır. Bu ikisinden birinin tahakkümü üstüne kurulmuş ve kurulacak kapitalist veya komünist cemiyetlerin arasında, içtimaî adalet bakımından fark olmadığına kaniim. Ne emeği sermayeye, ne de sermayeyi emeğe esir eden, fakat ikisini de birbirine karşı denkleştiren bir nizam imkânsız değildir. Adaletin ölçüsü, ehliyet ve liyakattir. O zaman cahil bir Kayserili pastırmacının milyoner olduğunu ve bir fikir adamının süründüğünü göremezsiniz. Kazanç, sermaye ile emek arasında birinciye arslan payını vererek değil, eşit olarak da değil, üretimde ikisinin etki derecelerine, yani liyakate göre paylaşılır."

İyi de, Şeytan ve apartman beyleri buna izin verir mi? Bu kritik soruya mümkün bir cevap mahiyetinde, Halide Edib'in Şeytan'la Çatışma Sanatı'nın maddelerini (edebî iktisat sosyolojisi bağlamında) tek tek irdelemeliyiz. Dördüncü maddenin siyaset sosyolojisi, beşincinin kültür sosyolojisi, altıncının tüketim sosyolojisi, yedincinin din sosyolojisi, sekizinci maddenin ise müzik sosyolojisi bağlamında ciddi içerimleri var. Şimdilik şu kadarını söyleyelim: Peyami Safa'nın emelleri gerçekleşseydi, Mustafa Kutlu'nun bacağı sızlamazdı!

Emile Zola
Para

Peyami Safa
Biz İnsanlar

Romanbilim, Para ve İman

Yirmisekiz yaşındaki 'kurguadamı' Zola, Fransız toplumunun sosyo-ekonomik gelişimini 20 ciltlik bir nehir romanla tasvir ve tahlile karar verdiğinde (1868), kendilerine 'bilimadamı' diyen iki büyük kurgu ustasından Darwin 59, Marx ise 50 yaşındaydı. Başka türlü söylersek, modern tarihin *Faust*'tan sonraki en etkili iki kurgusundan *Türlerin Kökeni* dokuz, *Das Kapital* ise henüz bir yaşındaydı. *İnsanın Türeyişi* ancak üç yıl sonra yayınlanacaktı. Aynı yıl ilk kitabı yayınlanan *Rougon-Macquart* çevrimi, Marx ile Darwin'in Balzac ve Victor Hugo ile harmanlanması; asık suratlı bilimsel/pozitivist söylemin edebî bir tebessüm ile neşelenmesiydi.

Evet, nehir romanımız 1871'de *Rougonlar'ın Serveti* (yahut, *Talihi*) ile başladı. Bir ailenin iki kol üzerinden "doğal ve toplumsal öyküsü"nü anlatmayı hedefleyen yazar, o kadar akademik bakışlıydı ki, yazdığı kısa önsözün son cümlesinde, ilk kitabın "bilimsel başlığının" *Kökenler* olduğunu söylemeyi ihmal etmiyordu. Merhaba Darwin, Claude Bernard ve Karl Marx; merhaba doğalcı/deneysel roman. Yahut, *science-fiction*

anlamında değil de, *toplumbilim*'e ve İhsan Fazlıoğlu'ndan mütevellit *felsefebilim*'e nazire olarak, merhaba *romanbilim*!

Zola'nın nehir romanının günümüz Türk insanını en fazla ilgilendiren yönü, gelişimi mercek altına alınan ailenin temel niteliğinin, "iştahları kabarmış, çağımızda her şeyden yararlanma duygusuna kapılmış kişilerden" oluşmasıdır. Bu yönüyle sadece belirli bir dönemin Fransa'sının değil, çok sayıda toplumun modernleşme serüvenlerinin hikâyesidir. Modernlik, iştah kabartma ve kabaran iştahları, içeride ve dışarıda, büyük insan kitlelerini istismar yoluyla tatmin etme arayışıdır. Bu arayışın Fransa cephesindeki nehir romanı, tam anlamıyla bir "edebî ekonomi politik" külliyatıdır. Zola'nın kelimeleriyle, "çılgınlık ve utanç dolu garip bir dönemin, sona eren bir saltanatın resmidir." Ben şahsen dizideki kahramanlardan bir kısmının Türk benzerleriyle kırk yıldır körebe (bazen, yakan top!) oynadığım duygusu içindeyim. Okuyun, siz de kendinizi ve oyun arkadaşlarınızı tanıyacaksınız!..

Aile bireylerinin genelde "iştahları kabarmış" olsa da, bir kol genelde sağlıklı/hesapçı/siyasî, diğer kol ise marazî/hesapsız/iktisadî bir nitelik sergiliyor. Özellikle finansal spekülasyonların arkasındaki kişiliklerin hastalıklı yönüne erken bir zamanda dikkat çeken Zola, Keynes'e "hayvan ruhlar" (*animal spirits*) kavramını ilham etmiş gibidir. *Tazı Payı* romanından hatırladığımız Aristide Saccard, girişti̇ği arsa spekülasyonları sonucunda topu atmış ve daha başka skandallara yol açmaması için bakan kardeşi tarafından Paris dışında yaşamaya zorlanmıştır. İşte böyle bir ortamda, "Fransa'ya hükmeden Yahudi finans gücüne karşı" Katolik dünyayı ayağa kaldıracak bir "ihlaslı finans kurumu" hülyası geliştirir. Bu dinci bankanın spekülatif yükseliş ve düşüşünün hikâyesi, dizinin 18. kitabı olan *Para*'nın (*L'Argent*) konusudur. Hamdi Varoğlu tarafından tercüme edilip, 1947 yılında Güven Yayınevi tarafından neşredilen bu enfes edebî iktisat sosyolojisini kaç iktisatçımız okudu? Okuyanların ne 'iş'ine yaradı?

Yeni Ekonomi *Gerçek* Dışıdır!

Aristide Saccard, ava giderken avlanmış, kendinden daha kurnaz vurguncuların tuzağına düşmüştü. "Metin adamdı, ancak postunu kurtarabildiği o rezaletli arsa işinden sonra bile hınç beslemiyordu. Fakat, varlığında bir öç alma hırsı tutuşuyordu." Balzac'ta olduğu gibi, Zola'da da neredeyse bütün kahramanların içini tutuşturan hırs, onları her zayıf durumlarında acımasızca ezen Paris'ten öç almaktır. Saccard zora düşünce, bakan kardeşine sığınmak ister. "Bu her şeye kadir olan" adamın ağzından çıkacak olumlu bir tek kelime "Saccard'ı doğrultabilir, bütün bu kahpe ve Büyük Paris'i ayakları altına alabilirdi." Halide Edib'in *Sonsuz Panayır*'ının yarım asır öncesindeyiz sanki; Ankara gibi Paris'te de siyasî dayısı olmayan, iktisadî aktör olamıyor! Saccard'ın ellerinin arasından milyonlar sel gibi akmış, fakat paraya "bir köle gibi" sahip olamamıştı. "Her şeyden tattığı halde doymamış, insanlara ve eşyaya kâfi derecede derine kadar diş geçirmeğe fırsat bulamamıştı." Her şeye yeniden başlamak, daha yüksek-lere çıkmak, altının gerçek hükümdarlığına konmak istiyordu.

Zola, roman boyunca bizi yeni ekonominin spekülatif niteliğinin bilincine vardırmak istiyor. Bu ekonomide her şey sanal ve finansaldır; *gerçek* bir şey yoktur. Mesela, Saccard'ın top attığı emlak ve inşaat sektörünü ele alalım. Binadan daha sağlam ve gerçek bir şey olabilir mi, diyorsunuz? Bina gerçek ama "bina alışverişi" pek öyle değil! İnsanlar, kumar ve spekülasyon tutkularını ev/arsa sahipliği üzerinden tatmin ediyor; borsada hisse senedi alır gibi ev/emlak alıyor, yeteri kadar değerlenince satıp çıkmak istiyorlar. Bankalar, üretken faaliyetleri finanse etmekten ziyade, bu spekülasyon çarkının dişlilerini yağlıyor. Zola'nın bilimromanı, 2000'lerdeki *subprime mortgage krizi*ni 120 yıl öncesinden haber veriyor: "Büyük inşaat işleri birikmiş paraları tüketti. İşleri çok yolunda gibi gördüğünüz büyük kredi müesseselerine gelince, hele bir tanesi top atsın, göreceksiniz, hepsi nasıl sıraya dizilip tepetaklak gelecek." Romanımızda da bina/emlak gibi gerçek işler *gerçekliği* örtüyor; Paris'i esas olarak

bir "hava oyunu sarhoşluğu" sarıyor. Baş aktörler, tahmin edilebileceği gibi, Yahudilerdir. Mesela, ünlü Rotschields'ten ilhamla kurgulanan bankerler kralı Gundermann, "sırları bilen, Allah'ın gök gürletmesi gibi, fiyatları dilediği gibi indirip çıkartan" bir oyuncudur. Saccard, kendisine yukarıdan bakan bu adamı görünce çileden çıkıyor. "Ah! Artık başarı kazansa, şu altın kralı ile boy ölçüşebilse, günün birinde onu bir yere serebilse!"

Romanda Marx'ı yahudi bir tefecinin veremli kardeşi Sigismond temsil ediyor. Hayatına karşı o denli tasasızdır ki, ağabeyi kol kanat germese açlıktan ölüp gidecektir. Para delisi ağabey, "para kazanmayı hayatının biricik sebebi haline getiren şiddetli hasisliğine rağmen, ihtilalci kardeşinin nazariyelerini hoş görüp gülümsüyor, çocuğun eline kıracağını bile bile oyuncak verir gibi, sermayeyi ona teslim ediyordu." Kardeşi ise bu sermayenin kaynağını bilmek şöyle dursun, ağabeyinin bitişik odada ne işle uğraştığını dahi bilmiyordu. "Şahane bir *adalet rüyası* içinde, yükseklerde yaşıyordu." Tefecinin merhameti sayesinde ayakta kalabildiği hâlde, merhamet onu çileden çıkartıyordu. "Merhamet, sadaka demekti, iyilik yoluyla kabul edilmiş eşitsizlik demekti. Kendisiyle devamlı surette mektuplaştığı Karl Marx'ın peşisıra, yarının cemiyetini kâğıt üzerinde durmadan tadil ediyor, ıslah ediyor, koca koca sayfaları rakamlarla dolduruyor, cihanşümul saadetin karmakarışık yapısını ilme istinat ettiriyordu. Sermayeyi, bir takım kimselerin elinden alıp bütün ötekilere dağıtıyor, milyarlarla oynuyor, bir kalemde dünya servetinin yerini değiştiriyordu."

Emperyalizmin Ülkücü Öncüleri!

Romanın belkemiği Saccard gibi gözükse de, mühendis Goerges Hamelin ile kızkardeşi Caroline olmasa, akademik bir iktisat kitabı okuyor olacaktık. *Para*'yı edebî bir iktisat sosyolojisine dönüştüren, aşk. Hem de tuhaf, tutarsız, tatsız bir aşk. Zola'nın kurgusunda Saccard enerjiyi, hayalci girişim gücünü ve kanunsuzluğu temsil diyor. Hayalcilikte ondan hiç de geri

kalmayan Hamelin kardeşler ise itidali, vicdanı ve kanuna riayeti. Fakat hayat öylesine karmaşık ki, anlaşılması zor sevgi ve itimat bağları üçlüyü birbirine sımsıkı bağlıyor. Rezaletin zirvesinde bile, masum kardeşler meşum kahramanı yalnız bırakmıyor. Roman, gerçek hayat gibi, kötüyü iyiyle tamamlıyor. Ve Fransız toplumunun iyileriyle kötüleri el ele, Şark'ı *ilerleterek* talan ediyor!

Georges Hamelin "ölmüş medeniyetlerin külleri altında uyuyan" servetleri uyandırma hülyasına kapılmış yetenekli bir mühendistir. İskenderiye, Port Said, Beyrut, Şam... "İki kardeş üç sene oralarda kaldılar. Georges dağlarda dolaşıyor, Toroslar'dan geçerek İstanbul'a gidiyor, Caroline de onu takip ediyordu. ... Georges fikir ve planlarla tıklım tıklım dolu koskoca bir tomar biriktirmişti, bu geniş teşebbüsler bütününe vücut verebilmek, şirketler kurup *sermaye bulabilmek* için Fransa'ya dönmenin şiddetle elzem olduğunu hissediyordu." Fakat ülkücü mühendisimiz Paris'te aradığını bulamaz; birbuçuk yıl projeleriyle ortalıkta çırpınıp durur. "Fazla mütevazi, az konuşkan bir adam olduğu için kimseyi inancına ortak edemiyordu. Bin ikiyüz frank kira verdiği küçük bir daireye sığınmıştı. Başarıya, Asya'nın dağlarıyla ovalarını dolaştığı tarihtekine nazaran daha uzaktı. Biriktirdikleri para hızla eriyordu; iki kardeş büyük bir zarurete düşmek üzereydiler."

Aristide Saccard, bu "kâğıt üzerindeki" hayalleri hayata geçirecek adamdı. Yolları bir şekilde kesişti. Mühendisten, önce Birleşik Yolcu Gemileri Genel Şirketi tasarısını dinledi: "Bu kumpanya Afrika'nın, İspanya'nın, İtalya'nın, Yunanistan'ın, Mısır'ın, Asya'nın bütün limanlarına; hatta Karadeniz'in nihayetine kadar her limana hatlar tesis ederek tekmil Akdeniz'i işletecek, oranın hükümdarlığını sağlayacaktı. Bu suretle Şark kazanılmış, Fransa'ya verilmiş olacaktı." Tasarının can suyu elbette finansmandı; büyük işler için büyük sermaye sendikasyonları lazımdı. Hiçbir kredi kurumu tek başına bu işlerin altından kalkamazdı. Saccard, kendi kendine mırıldanıyordu: "İstikbal sendikaların

gibi görünüyor. Ortaklığın ne kadar kuvvetli bir şekli! Her biri tek başına siftinen üç dört küçük teşebbüs bir araya gelince dayanılmaz bir hayatiyet, bir inkişaf kazanıyorlar. Evet, istikbal büyük sermayelerindir, büyük kütlelerin merkezîleştirilmiş gayretlerinindir. Bütün sanayii, bütün ticaret, sonunda muazzam, tek pazar haline gelecek, her şey oradan tedarik edilecek."

İkinci proje, Karmel Gümüş Madenleri işletmesidir. Gümüş kelimesi Saccard'ı adeta diriltir. Fakat maden ıssız bucaksız bir yerdedir. Caroline iç geçirir: "Karmel, ne ıssız yer. Mütemadiyen, çok yükseklerden uçan kartallar var... Bunca sefaletin yanıbaşındaki mezarda uyuyan o ne kadar para! İnsan, etrafında, mesut kalabalıklar, inşaat yerleri, yeni doğan şehirler, çalışarak dirilen bir millet görmek istiyor." Zola'nın anlatısı, çok kritik bir gerçekliği ifşâ ediyor: Bu idealist insanlar olmasa, Fransa emperyal bir güç haline gelemezdi! Emperyalizm, idealizmle harmanlanmış oportünizmdir (fırsatçılık). Fransız sömürge imparatorluğu, romanın tasarlanıp yayınlandığı dönemde, net olarak 1880-1995 arası 15 yılda, 1 milyon km kareden 9.5 milyon km kareye ulaştı. Zola, bu sürecin gerçek mahiyetine nüfuz edebilen az sayıdaki düşünürlerden biriydi. Çok iyi anlamıştı ki, idealizm, emperyalizmin ileri karakoluydu. Nitekim, aşağıda izah edeceğimiz "dinci banka" projesi başarılı olup da hisseleri kapışılınca, meselenin sadece Paris'teki bir spekülatif hava oyunundan ibaret olmadığı görüldü: "Sanki binbir gece masallarındaki esrarengiz mağaralar açılmış, *halifelerin hesapsız hazineleri Paris'in tamahkâr gözleri önüne serilmişti.* Beşeriyetin beşiği tekrar işgal edilmiş, sahildeki kadîm tarihî beldeler içine gömüldükleri kumdan sıyrılmıştı. Şam, sonra Bağdat, sonra Hind, Çin.. üşüşen Fransız mühendisleri tarafından işletiliyordu. Napolyon'un kılıcıyla yapamadığını, başaramadığı Şark'ı fethetme işini bir malî kumpanya gerçekleştiriyordu. Asya, milyonlar harcanarak fethediliyordu, *sonra oradan milyarlar toplanacaktı.*" Kaz gelecek yerden civciv esirgenmeyecekti...

Filistin'de Papa Devleti!

Hamelin kardeşlerle mutlu bir rastlantı sonucu tanışan Saccard, "servet sezdiği zamanlara mahsus cırlak gülüşüyle" gülmeye başlar. Georges Hamelin, başka işlerden, bilhassa İstanbul'da bir banka açmaktan bahseder. Orada nüfuzlu kimselerle tanışmış, hatta sadrazamla bile münasebet kurmuştur. Bu gelişmeler, hırslı girişimcimizin iştahını daha da kamçılar. Ülkücü fen gücüyle, tutkulu girişim gücü bir araya gelmiştir. "Önce Akdeniz'e el koyuyor, Birleşik Yolcu Gemileri Genel Kumpanyası vasıtasiyle orayı fethediyorlardı. Saccard, istasyon kurulacak olan sahildeki bütün ülkelerin limanlarını birer birer sayıyor, silinmiş klasik hatıraları kendi *hava oyuncusu* heyecanına katıyor; Atina, Roma, Tire, İskenderiye, Kartaca, Marsilya gibi şehirleri yalayan mavi denizi göklere çıkarıyordu. Nihayet, sözü asıl iri parçaya, Şark Şimendiferleri Kumpanyası'na getiriyor, bu bahse gelince coşuyordu. Küçük Asya'nın bir başından öte başına bir ağ gibi atılacak olan bu demiryolu şebekesi, onun nazarında asıl spekülasyondu, paranın can damarıydı. Asırların cehaleti ve tozu altında gizli kalan, hesapsız derecede zengin, henüz el sürülmemiş yeni bir av gibi, bu eski dünyayı bir çırpıda ele geçirecekti. Saccard, bu hazineyi seziyor, savaş kokusu alan bir muharebe atı gibi kişniyordu."

Bambaşka bir karakterde olsa bile, Caroline de onun heyecanına katılıyor, "fen ile spekülasyonun, uyandırmak için, bu uyuşuk köhne toprağa dokunduracakları tılsımlı değneğin kudretini düşündükçe, hayata sevgisi, canlı ümidi artıyordu." Para, fenne yardımcı olacak, terakkiyi gerçekleştirecekti... Haçlıların teşebbüs ettikleri, Napolyon'un gerçekleştiremediği şey, Şark'ı fethetmek yolundaki o azametli fikir, Saccard'ı ateşliyordu. Tasarısı, "fenle paranın çifte kuvvetiyle tahakkuk ettirilecek muhakemeli bir istila" idi. Saccard, "yeryüzü cennetini altın suyuna batırıyor, buhar ve elektrik sayesinde, oturulabilir hale koyuyor, Küçük Asya'yı yine eski dünyanın merkezi, kıtaları

birleştiren büyük tabii yolların kavşağı yapıyordu." Kazanılacak para milyonlardan ibaret kalmıyor, milyarlara uzanıyordu.

Hamelin İstanbul'da Fuad Paşa'nın müzaheretini temin etmişti; ondan gereken bütün imtiyazları alabileceğine güveniyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünün kaçınılmaz olduğuna hükmediyor; Sultan'ın şiddetli para ihtiyacını, her sene yaptığı borçlanmaları, kendi hesabına müsait bir durum olarak görüyordu. Para sıkıntısı çeken bir hükümet, "kendi bedeninden teminat göstermediği takdirde", en küçük bir kazanç gördü müydü, özel teşebbüsle anlaşmaya hazır demekti. İmparatorluğu bu vesileyle "terakkiye doğru götürmek", ezelî Şark Meselesi'ni kökünden hâlletmek için iyi bir çâre değil miydi? "Fransız şirketleri için bu ne güzel bir yurtseverlik rolü olurdu?" Toy ve dindar mühendis nihayet "âbidenin tâcı" dediği gizli programı ağzından kaçırıyordu: "Hakimiyet bize geçince, Filistin Krallığı'nı tekrar tesis ederiz. Papa'yı oraya oturturuz. Başlangıçta Yafa limanı dahil Kudüs'le iktifa edilebilir. Sonra Suriye istiklâlini ilan eder ve Kudüs'e ilhak edilir. Papalığın artık Roma'da barınamayacağı günler yaklaşıyor; o gün için hazırlıklı olmalıyız."

Osmanlılar Kudüs'ü kimseye vermez! diye itiraz edilince, ülkücü mühendis gülümsüyor: "Niçin vermesin? Paraya bu kadar ihtiyacı var. Yeni Filistin'i kudretli bir ülke yapacağız. Bütçesini, ülke kaynaklarının garantisi ile, hisse senetlerini bütün dünya Katoliklerinin kapışacağı büyük bir banka tarafından destekleyerek, onu siyasî keşmekeşlerden koruyacağız." Bankaya bir de isim düşünmüştür: *Merkad-i İsa Hazinesi.* Genç mühendisin bu uçuk fikirleri, muhteris girişimci Saccard'ın kafasında hemen somut projelere dönüşür ve *ertesi gün* 25 milyon frank sermayeli *Bank Üniversel*'in kuruluşu için ilk ortakları aramaya başlar. İsa'yı, Musa'yı düşünecek vakti yoktur...

Yazıya başlarken Zola'yı Halide Edib, Peyami Safa ve Mustafa Kutlu'ya bağlamak istemiştim; bakın, daha dinci bankanın

kuruluşuna bile gelemedik. Dreyfus davasında, hayatı pahasına Yahudi subayın haklarını savunan Zola, 1890'ların Paris'inde "Yahudi finans gücü" karşısına niçin bir Katolik banka çıkarmaya çalışıyor? Bu edebî kurgu, hangi *toplumsal gerçekliği* yansıtıyor? Nasıl oluyor da, Avrupa genelinde Saccard-Hamelin tarzı güç-birlikleri Yahudi finans gücüne zarar ver(e)miyor da, Filistin'i Osmanlı'dan koparıp, Papa'ya olmasa da Yahudilere yurt yapıyor? Böylece, Hıristiyan dünyanın ikibin yıllık "Yahudi Sorunu", İslam dünyasının tam kalbine ihraç ediliyor? Bu soruların beleş (yani *Para*'sız) cevabı yok...

Zola, Peyami ve Emperyalizm!

Paris'i şehir zanneden ahmaktır! (*Anlayış*, Haziran 2005.) Turgut Cansever'in bu hükmünü yadırgamıştım. Yirmi yıl öncesinden hatırladığım şehri getirdim gözlerimin önüne: Son derece planlı, düzgün bir yapılanma. Orta yerinde, şehrin dört bir yanına açılan geniş meydanlar. Modernliği göze batmıyor, demiştim içimden, usulca. Bilge mimarın ağır hükmünün gerekçesiyse, söyleşinin ortalarında gizlenmişti: "Napolyon Bonapart Paris'i yeniden kurarken, önce yuvarlak meydanlar çiziyor. Onları birleştiren geniş bulvarlar ekliyor ve iki tarafına da altı katlı apartmanlar yerleştiriyor. Kendisi topçu subayı olduğu için stratejisi şöyle: Yuvarlak meydanlara top bataryalarını yerleştiriyor, muhtemel bir halk ayaklanması durumunda toplar halkın üzerine ateşlendikleri zaman ayaklananların kaçacakları yer yok. İşte bu Paris'i, kendisine aydın diyen Türk budalaları şehir zannediyor."

Keşke bir de "Zola'yı oku ve III. Napolyon'un selefinin eserini nerelere taşıdığını öğren de gel," deseymiş! *Tazı Payı* ile *Para*'yı birlikte okuyunca, iktisadî spekülasyonun siyasî spekülasyonu

tamamladığını ve Zola'nın sadece Keynes'i değil, Freud'u da haber verdiğini hissettim. Freud, spekülasyonu cinsel güdülerle, kişinin kendi dışındaki her şeye, tüm 'Öteki'lerin toplamına *sahip olma* arzusuyla açıklıyor. Napolyon da bir spekülatördür, Soros da. Zola'nın kahramanları 'Paris'in bütününe' hükmetmeye; haydi nezaketimizi zorlayalım biraz, 'tecavüz etmeye' kararlı spekülatörlerdir. David F. Bell'e göre, eski Paris'te yapılaşma 'mahremiyeti muhafazaya' dayanıyordu. Oysa Hausmann projesiyle şehri yenileme faaliyeti, bugünü bırakın, geçen asırların bile özel sırlarını fâş etmeye odaklıdır. "Hiçbir şey yaraberesiz ve kutsal kalmayacaktır. Balzac'ın mahrem Paris'i artık tarihe karışmıştır. Acımasız yıkım tırpanı *hiçbir şeyin İmparatorun keskin gözünden kaçmamasını* sağlayacaktır. Paris öyle düzenlenecektir ki, hiçbir şey kendini emperyal sistemin dışında tutamasın. *Finansçıları tatmin et, işçileri tepele!* Renovasyonun gayesi buydu. Fakat nihaî ve daha temelli sonuç, şehri, kelimenin bütün anlamlarıyla spekülatif bir organizasyona kavuşturmak, finans ile gözetimi (*surveillance*) birleştirmekti." Spekülatör Aristide Saccard ile İmparator III. Napolyon birbirini tamamlıyordu. (*Models of Power: Politics and Economics in Zola's Rougon-Macquart*, 1988.)

Daha da önemlisi, bu ikili spekülasyon sadece bir iç tahakküm/tecavüz sistemi oluşturmakla yetinmiyor; adeta bütün dünyayı içine alacak bir küresel tahakkümü hedefliyor. Sosyalbilimde ayrı olgular olarak incelenen bütün bu karmaşık iç ve dış sömürü hamleleri, bilimroman yahut romanbilimde bir tek hikâyenin parçalarına dönüşüyor. Paris'i borsa oyunlarıyla soyup soğana çevirme girişimi, aynı zamanda küresel emperyalizm değirmenine su taşıyor.

Küresel Borsada Biz İnsanlar!

Emile Zola, Peyami Safa: İlk bakışta, dünya görüşleri taban tabana zıt iki gerçekçi. Türkiye'de birini okuyan diğerini okumuyor. Oysa bu kurgu ustaları birbirlerini ikmal ediyor. *Para* ile *Biz İnsanlar*, Avrupa emperyalizminin iki farklı fakat birbirini tamamlayan reddiyesidir. Zola önce (finansal) kapitalizmin iç

işleyişini resmediyor; sonra bunu Şark'ın sistemli istismarıyla irtibatlandırıyor. Peyami Safa ise küresel sömürünün mahiyetine önce Leninci bir yaklaşımı sergiliyor; sonra kendi milliyetçi bakışını öne çıkarıyor. Yaşadığı dönemde İstanbul'da hareketli bir borsanın olmayışı, Türk romancı için en büyük talihsizlik. Romanı bu bakımdan daha tatsız ve heyecansız!

Para'ya geçelim. Geçen ay, Paris'teki Yahudi finans tahakkümünü kıracak bir Katolik bankanın tasarım sürecini nakletmiştik. Saccard, mühendis Hamelin'den ana fikri alınca, ertesi gün hemen kolları sıvamış, zihninden geçen isme de bayılmıştı: "*Bank Üniversel* kelimeleri, henüz karanlık olan odada, alevden harflerle yazılmış gibi, gözünün önünde parıldamıştı. Giyinirken, durmadan tekrarlıyordu: Bank Üniversel, Bank Üniversel, sâde, azametli, *her şeyi* içine alıyor, dünyayı kuşatıyor..." İkinci işi, hisseleri önceden alacak bir sendikasyon kurmaktı. "25 milyon frankla teşkil edeceği anonim şirketin (her biri) 500 franklık 50 bin hissesini peşin satmak için vücuduna güvenmek istediği sendikayı, ortalık kararmadan, o gün bir çırpıda teşkil etmesi lâzımdı."

İlk olarak, önemli bir borsa oyuncusu olan Mazaud'ya gitti. Mazaud, Saccard'ı iyi tanıyor, bu işte diğer ortakların kimler olabileceğini bilmeden hareket etmek istemiyordu. Ona önce Gundermann'a gitmesini öğütledi. Asla!, diye haykırdı Saccard, Gundermann'dan bir şey koparmak istemediğini, "sırf ona meydan okumak, bu adama haddini bildirmek" niyetiyle hareket ettiğini haykırdı. Gene de gitti. Gundermann muhteşem bir konakta, beş kızı, dört oğlu ve ondört torunuyla bir arada yaşıyordu. "Bir asırdan daha az bir zaman içinde, bir milyarlık muazzam servet doğmuş, tasarruf sayesinde, hadiselerin de yardımıyla, bu ailenin elinde büyümüş, taşmıştı. Bu, kaderin cilvesi gibiydi; keskin bir zekânın, ısrarlı bir çalışmanın, hep aynı hedefe yönelmiş basiretli ve yılmaz bir gayretin de bunda yardımı vardı. Şimdi, bütün altın nehirleri bu deryaya akıyordu,

milyonlar milyonlara karışıp kayboluyordu; amme serveti, mütemadiyen artan bu bir tek kişinin serveti içine gömülüyordu. Gundermann hakiki efendi idi, Paris'in ve dünyanın çekindiği ve boyun eğdiği, her şeye kaadir hükümdardı."

Kapitalizm, Yahudilerin Eseri mi?

Zola, antisemitik bir çağda yazıyordu. Avrupanın birçok yerindeki "Yahudi gayzı"nın Saccard'a da bulaşmaması mümkün müydü? "Irkın aleyhinde, yurdsuz kalmış, hükümdarsız kalmış ırkın, başka milletlerin arasında sığıntı halinde yaşayan, kanunlara riayet eder gibi görünüp, hakikatte yalnız kendi hırsızlık, kan ve gazap tanrısına itaat eden lânetleme ırkın aleyhinde ithamlar savuruyordu. Örümceğin, avını gözetlemek için ağının ortasına yerleşip oturması gibi her milletin içine girip yerleşerek herkesin kanını emmekle, başkalarının hayatını kemirerek semizlenmekle meşguldü. Ah alçaklar!"

Ama Saccar bir yandan da Yahudileri takdir ediyor, malî işlerdeki kabiliyetlerini övüyor, "yaradılıştan sahip oldukları o rakam ilmini, en karışık ameliyelerin içinden rahat çıkışlarındaki tabiiliği, her teşebbüs ettikleri işten kazançlı çıkmalarını sağlayan o sezgi kudretini ve talihi" kıskanıyordu. Hıristiyanlar bu hırsızlık oyununda onlarla aşık atamaz, sonunda hep okka altına giderlerdi. "Böyle diyerek, Yahudilerin, yeryüzünde mevcut bütün milletleri zaptedeceklerini, bunun da gecikmeyeceğini, Paris'te Gundermann'ın, imparatorun tahtından daha sağlam, daha saygı gören bir tahtta oturup hüküm sürdüğünü söylüyor, coşuyordu."

Sombart'a göre, Yahudi için din, bir Cumartesi ve kutsal günler meselesi değildi; onun günlük hayatına giriyor ve en küçük eylemlerini düzenliyordu. Yahudi her davranışında, onun kendisini Tanrının rızasına mı yoksa küfre mi götüreceğini sorardı. Yahudi eğitimi, bu havayı sağlayan en önemli araçtı. Yeryüzündeki milletler içinde Tanrıdan en fazla korkanı onlardı.

Her zaman ilahî gazabın korku ve ürpertisi içinde yaşadılar. Sonra bu Tanrı kurkusuna *devletsiz millî varoluşun trajedisi* eklendi. Millî mabetleri yerle bir edilip devletleri sona erdirilince, Yahudiler Heine'nin "portatif anavatan" dediği Tevrat'ın etrafında kümelendiler.

Malûm, Alman iktisatçı/sosyolog Max Weber, Kapitalizmi, Protestanlığın, daha doğrusu Püritanizmin (amaçlanmamış) hasılası olarak resmediyordu. Sombart'a göre, Püritanizm aslında Judaizmdi. Yahudiliğin rasyonalitesi, legalizmi, dinî liderlerin ticarî dehaları, Yahudilerle Yahudi olmayanlar arasındaki ilişkilerde geçerli olan ikili ahlâk kodu, Kapitalizmin ruhunu ciddi ölçüde besliyordu. İspanya'dan atılan Yahudiler kuzeybatı Avrupada kapitalizmin gelişmesinde hayatî bir rol oynadılar. Hollanda'da para ve kredi sistemini standartlaştıran (gayrışahsîleştiren) tahvil ve kredi araçlarını kullanmaları, denizaşırı ticareti ve sömürgeci girişimleri finanse etmeleri, lüks ticaretteki uzmanlıkları ve en önemlisi Antwerp ve Amsterdam yoluyla İngiltere'ye kapitalizmin *rasyonel ve hesabî ruhunu* bütün teknikleriyle ulaştırmaları... Bu ve diğer konularda Yahudiler, Avrupa iktisadî hayatının merkezini güneyden kuzeybatıya kaydıran bir hızlandırıcı oldular. Uluslararası ticaretin temposunu arttırdılar ve kapitalizmin Batıda onsuz hiçbir zaman var olamayacağı ulus-devletin temellerini attılar.

Braudel, İspanya yahudilerinin kuzeybatı Avrupa'nın zenginliğine şüphesiz katkıda bulunduklarını, ancak, bu hususta Sombart'ın iddialarının aşırıya kaçtığını belirtiyordu. Muhakkak ki, Amsterdam'ın iktisadî faalliğinin en önemli unsuru Yahudilerdi; şehir döviz mübadeleleri ve borsa işlemlerinde onlara çok şey borçluydu. "Bu alanlarda Yahudiler birer usta, hatta öncü idiler. Ayrıca, ehliyetli danışmanlar idiler; Hollanda ile Yeni Dünya ve Akdeniz arasında ticari ilişkiler kurulmasında temel aracı rolü oynuyordular." Braudel'e göre, buralar sadece Yahudilerden dolayı gelişmiyor; zaten gelişmekte oldukları için,

Yahudiler de oralara yöneliyor, o zaman daha da çok gelişiyordular. "Yahudilerin bir ülkeye gelişi umumiyetle orada iş hayatının iyi veya gelişmekte olduğu anlamına geliyordu. Eğer bir yerden çekilmişlerse, her zaman için iş hayatının kötü olduğuna işaret değilse de, muhtemelen pek iyi olmadığı anlamına geliyordu."

Paris Uykudayken Çalışan Adam!

Gundermann basit bir masada, sırtı ışığa dönük oturuyordu, "yüzü tamamiyle gölgede" idi. Sabahın beşinde yataktan kalkar, Paris henüz uykudayken o çalışmaya başlardı; saat 9 sularında, iştihalar, itiş kakış saldırıp, karşısında geçit yapmaya başladığı zaman, o, günlük işlerini bitirmiş bulunurdu. "Milyonlardan yaptığı kuleyi yükseltmeğe ısrarla devam ediyordu. Biricik emeli, onu, daha büyütsünler, yeryüzüne tepeden bakacak kadar yükseltsinler diye, çocuklarına bırakmaktı." Saccard'ı gayrımemnun bir nezaketle dinledi ve bu serseri girişimden vazgeçmesini öğütledi. "Mutlaka top atacaksınız, riyazî bir neticedir bu." Nasıl bu kadar kendinden emin konuşabiliyordu? Matematiksel kesinlikle, iflas edeceksiniz, diyordu! "Çünkü haddinden fazla heyecanlısınız, fazla hayalperestsiniz; sonra, başkalarının parasını kullanarak iş yapınca, sonu daima fena olur. Üç seneye kalmaz mahvolacaksınız." Saccard, içinden deliye dönüyordu, pek tabii: "Ah, pis Yahudi! Görürüz bakalım kim mahvolacak! En büyük imparatorluklar bile yıkılmıştı, kudretlilerin de yerlere serildikleri bir an her zaman gelirdi."

Sonra Daigremont'a gitti, fakat 'büyük borsacı' kendini ağırdan satıyordu. "Hayır, hayır, gırtlağıma kadar doluyum, yeni hiç bir işe girişmek istemiyorum." Fakat Saccard'ı dinlerken işin ciddiyetini kavrayarak yumuşadı. Konuşma şöyle sonuçlandı: Bakan kardeşiniz de bu işe dahil olursa, ben de varım! Marki de Bohain, Saccard'ın sosyal konumundan yararlanmak istediği asalak bir spekülatördü. Kazandığı müddetçe paraları cebe

indiren, kaybedince de ödemeyen bir ilkesiz soylu türü! O da nakaratı tekrarladı: Daigremont varsa, ben de varım!

Ekibe bir de tanınmış bir tüccarı eklemek gerekmez miydi? İşte size, taşralı tüccar Sedille! Otuz sene Lyon'da çalışıp sermayesini epey büyüttükten sonra, Paris'in en sağlam ipek tüccarı olmuştu. Tesadüfen hava oyununa alışmış, "bu iptila, yangın kadar şiddetli ve tahripkâr bir şekilde" onu sarmıştı. Üst üste gelen çok büyük iki kazançla divaneye dönmüştü. "Bir saat içinde, basit bir borsa oyunu ile cebe bir milyon indirmek kabilken, bu alelâde milyonu kazanmak için hayatının 30 senesini feda etmeğe ne lüzum vardı?" Sedille, borsa piyangosundan itibaren işletmesini ihmal eder olmuş ve "parlak bir acyo vurgunu" hayaliyle yaşamaya başlamıştı. Hava oyunları, ticarethanesinin bütün kazancını yutuyordu. Fakat bu çekici iptilanın en kötü tarafı, girişimciyi "meşru kazançtan soğutması, hatta, gitgide insana paranın hakiki mefhumunu unutturması" idi. Lyon'daki atölyeler 200 bin frank getirdiği halde, borsa 300 bin frank götürmeğe devam ederse, sonunda iflas mukadderdi. Saccard'a önce, *beni baştan çıkarma* diye yalvardı; sonra, bu işte Daigremont varsa, ben de dahilim dedi.

Daigremont hazretleri hakkındaysa 'acayip hikâyeler' anlatılıyordu. İşte 50 milyonluk Hadamantine istikrazı: "Daigremont, bütün stoku elinde tutmuş, piyasada tutturduğuna, bir fiyat tesbit ettiğine kanaat getirinceye kadar, kendi simsarları vasıtasıyla, beş defa sattırmıştı. Arkasından, ciddi satış yapılınca, mukadder tekerleniş kendini göstermiş, 300 frangı 15 franga elden çıkarılmış, bir anda mahvolan bir yığın safdilin zararına muazzam bir kâr temin edilmişti. Gözüpek, korkunç bir adamdı."

Biz İnsanlar'da Emperyalizm

Saccard'ın dinci bankasının borsadaki dramatik 'yükseliş ve tekerlenişine' ileride döneceğiz. Hatırlatalım: Paris'teki spekülasyon dalgasının asıl etkisi, müstakbel sömürgelerde görülecekti. *Biz İnsanlar*'ın Leninci Süleyman'ı işte tam da bu süreci eleştirerek davasını savunmaya başlıyordu: "Ben bütün bir kapitalist sistemle mücadele taraftarıyım. İmtiyazlı ve müstehlik burjuva sınıfına karşı işçinin uyanmasını istiyorum." Avrupa kapitalizmi Şark'taki bütün sömürge ve yarı sömürgelerinin ekonomik ve kültürel gelişimini engellemişti. Eski gerici ve sağ ideolojileri oralara egemen kılmaya çalışıyordu. "İşine öyle gelir. Fakat hep aslan payını almak istediği ve müstahsile hiçbir şey bırakmadığı için, farkında olmayarak bir ihtilalci ajanı rolü oynamaktadır."

Beynelmilel ihtilalcimize göre, ithalat kapitalizminin sömürgelerde kullandığı yöntem, Avrupa'da ve Amerika'da kullandığı yöntemden büsbütün başkadır. Avrupa emperyalizmi, Şark'ta, kapitalist fabrikaları için toprağın işletilmesini teşvik yerine, *Jaşer* sistemini uygulatıyor: "Eski istihsal zamanlarında batıl bir itikat vardı. Güya toprağın içindeki cevherler zaman zaman tükenirmiş, onların birikmesi ve çoğalması için toprağı biraz bekletmek ve dinlendirmek lazımmış. Bu işin birçok hileleri vardır. Gaye yerli müstahsili mahvetmektir. Avrupa kapitalizmi, küçük yerli sanayii de, ziraat ekonomisini de mahvederek bütün işleri, bütün kârları ve bütün şerefleri Avrupalılara veriyor. Mühendis Avrupalıdır, usta Avrupalıdır, komisyoncu ve idareci Avrupalıdır."

Fakat çok şükür, kapitalist toplumlarda olduğu gibi sömürgelerde de üretim güçlerinin gelişim biçimi sermayenin emek üzerindeki hakimiyetini arttırdıkça, bu gelişme, hakim milletle mahkum millet arasındaki sınıf kinini ve ihtilafını şiddetlendiriyor. "Benim politikam, bu ihtilafı mahkum millet ve mahkum sınıflar nam ve hesabına istismar etmektir. Bugünkü

Türk nasyonalizmi de Avrupa kapitalizmine ve emperyalizmine karşı mahkum milletleri kurtarma kavgasıdır." Fakat nasyonalizmden nasyonalizme de çok fark vardır. "Mesela siz gençler, çoğunuz milliyetçisiniz. Amma nasıl milliyetçi? Burjuva nasyonalisti iseniz (ki farkında olmadan öylesiniz) siz gene emperyalizmin emrindesiniz. Gene Avrupa kapitalizmine esir olarak *eta tampon* yahut müstemleke halinde kalacaksınız. Burjuva münevveri daima tecavüzî (saldırgan) bir nasyonalizm tavsiye eder. Böylece memleketi gene emperyalist Avrupa'ya farkında olmadan satmış olur."

Şark Neden Bu Hâlde?

İhtilalci Süleyman ile milliyetçi gençlerin tartışmasında, Şark'ın ezelî "gerikalmışlığının tarihî/kültürel sebeplerine" neşter atılır. Ameliyat, şiirden başlar:

> Ne mülk ü mal bana çarh verse memnunum
> Ne mülk ü malden avare kılsa mahzunum
> Eğerçi müflisi pest ü muhakkar ü dûnum
> Demâdem öyle hayal eylerem ki Karûnum.

Şiir, Süleyman'ı şairleştirir: "Zihniyeti görüyor musunuz? Mensup olduğu yoksullar sınıfının menfaatlerini müdafaa edeceği yerde, onlara, mallarından, mülklerinden vazgeçmelerini, kendilerini Karun gibi farz etmelerini tavsiye ediyor. Ne ala? Gözlerini kapa, hayale dal, dünyanın bütün hazineleri senin olsun? Sonra ayağında donun olmasın! Mülkiyet fikrini bu hâle getirmiş bir Şark, Avrupa kapitalizmi için ne müsait ve zengin bir otlaktır."

Süleyman'ın zahirde çok haklı gözüken analizi, *Biz İnsanlar* yazarının yerinde belirlemesiyle, aslında müstemleke ve yarı müstemlekeleri uyandırma değil, onları yeni bir efendiye (Rusya) bağlama maksadı güdüyordu. Böylece edebî iktisat sosyolojimiz giderek küreselleşiyor. Müteakip yazılarda hem

Para'nın Paris'teki borsa oyunlarına; hem Fransa'nın ve diğer 'Batı' devletlerinin Orta Doğu'daki sömürgecilik faaliyetlerine; hem de *Biz İnsanlar*'ın Rusya hesabına bütün bu faaliyetleri eleştiren 'beynelmilel toplumcu' ideolojiyi sigaya çekme tarzına geri döneceğiz.

Döneceğiz, çünkü Rusya dahil, bütün 'Batı' devletleri de Orta Doğu'ya geri döndüler!...

Murdar Paranın Marifetleri

Kapitalizm, devlet ile sermaye arasında bir suç ortaklığıdır. Kime karşı? Tüm halka ve galiba tüm insanlığa, hatta topyekün gezegenimize karşı. Tarihin hiçbir döneminde, siyasî merkezler büyük sermaye ile bu denli "çıkar birliği" içinde olmamıştı. Bazı toplumbilimciler bu yüzden modern devlete "kapitalist devlet" diyorlar. Hükümdârların şânı bakımından ne müthiş bir alçalma. Sıfatlarını kendi kudretlerine değil, sermayenin kudretine borçlular!..

Tarihsel bir toplum sistemi olarak kapitalizmin, 16. yüzyıldan itibaren Kuzey/Batı Avrupa'da oluşmaya başladığı üzerinde geniş bir ittifak var. Sistem ilk iki-üç yüz yıl Avrupa çeperleri içinde yayıldı; sonra bütün dünyayı kendisine 'eklemledi'. Yirminci yüzyıl başlarında, yeryüzünün beşte dördünü fiilen çeperleri içine almış (Türkçesi: sömürgeleştirmiş!), tam alamadıklarını da bunaltmış durumdaydı. Bunaltan, bunalır elbet. Dünyayı paylaşmada anlaşamayınca, eski ve yeni Avrupa 'ırkları' küresel bir savaşa tutuştular. Savaşta

"ciğerpâresini, biricik oğlunu" yitiren emperyalizm sevdalısı şair Kipling, Sermaye'nin tanrılarına sitem doluydu:

> Her çağ ve ırkla ben yeniden doğdukça
> Kusur etmem secdede Pazaryeri'nin tanrılarına
> Hürmetkâr parmaklar arasından seyrederim,
> Her bir tanrı düşer ve yükselir
> Karalama Defterlerinin tanrılarıysa
> Hepsine galip gelir.

Şiirin başlığındaki *Copybook Headings*, ilkokul öğrencilerinin güzel yazı yazmayı öğrendikleri defterlerin yapraklarının üst kısmına, tekrar tekrar yazılmaları için nakşedilen hikmetli sözlerdi, "Acele giden ecele gider!" gibi. Avrupalılar da acele etmiş, ecele gitmişlerdi. Kredinin sürüklediği sanayi kapitalizmi, Avrupa'da muazzam bir maddî/askerî güç birikimine yol açmış; bu da bir yandan dünyayı dize getirmelerine, diğer yandansa kendi aralarında amansız bir kapışmaya girişmelerine yol açmıştı. Dünyayı 'adilâne' paylaşamıyor, birbirlerini kırıp geçiriyorlardı.

Biz İnsanlar'ın Paylaşım Haritası

Peyami Safa'nın *Biz İnsanlar* romanının Leninci Süleyman'ı için, Birinci Dünya Savaşı, 'Batı' ulusları arasında, ama 'Doğu' milletleri uğruna girişilmiş bir mücadele idi. "Asya memleketlerinin kime ait olacağını ve hangi Şark milletlerinin esir edileceklerini tayin etmek için. Bu harp İngiliz ve Alman kapitalistlerinden hangisinin Türk, İranlı, Hindli ve Mısırlı köylüleri mahvetmeğe muktedir olduğu meselesini halletmek için yapılmıştır." Canavarca savaş İngiltere ile Fransa'nın zaferiyle sonuçlandı. Tabii, yeni hegemonik güç ABD'nin desteğiyle. "Alman kapitalistleri bütün Alman kavmini açlığa, ölüme attı. ... Bütün Avrupa'da yalnız İngiltere kuvvetini muhafaza etti, çünkü onun hesabına başkaları döğüştüler; Hindliler ve zenciler harbe girdiler. İngiliz devletini idare eden ve hiç kimseden pervası olmayan yırtıcı

İngiliz bankacıları ve kapitalistleri, Şark milletlerinin işçilerini ve köylülerini esir bir hale getirdiler."

Sömürge ahalisi Avrupalı efendileri namına savaşsa da, onların gözünde herhangi bir değer kazanamıyordu. "İngiliz burjuvasının nazarında her Hindli bir parya, bir esir, bir mezbaha hayvanıdır ki hiçbir şey istemeğe, hiçbir beşerî his duymağa hakkı yoktur." Sömürge olmayan halklara bakışları da daha keremli değildi: "İngilizler nazarında Türk olmak, aşağı bir ırka mensup olmak, köpek gibi muamele edilmesi lazım gelen bir parya, bir esir olmak demektir." Türk'e bakışı bu da, Fars'a bakışı farklı mı? "İngiltere, İran'da ne yaptı? Köylülerin Şah'a ve maiyetine karşı isyanını bastırarak, binlerce İran köylüsünü kurşuna dizdirdi. İngiliz kapitalistleri, halkın devirdiği Şahı iktidar mevkiine getirdiler; köylünün elinden toprağını aldılar, onu tekrar esarete attılar. İran'ın bütün servetini ele geçirdiler; şehirlerine Hindli garnizonları yerleştirdiler."

Bu kadar mı? Ya Mezopotamya ve ötesi? "Irak ve Arabistan'ı da kendi müstemlekeleri haline koydular. Eski sahiplerini kovdu, en münbüt mıntıkalara, Fırat ve Dicle havalisine hakim oldu, Musul ve Basra'nın zengin petrol yataklarını ele geçirdiler." Filistin'de ne yaptı İngiltere? "Yahudi ve İngiliz kapitalistlerini tatmin etmek için Arapların elinden aldığı toprakları Yahudilere verdi, sonra Arapları Yahudilerin üstüne saldırttı, her tarafta kargaşalık, fesat ve kin tohumları ekti; neticede vaziyete kendisi hakim olmak için ırkları birbirleriyle çarpıştırarak zayıf düşürdü."

Bir sosyal sistem olarak Kapitalizmin büyük başarısı, merkeze bağladığı çevre ve yarı-çevre ülkelerin iktisadî gelişmesine yön verebilmektir. Bunu başardıkça, merkez ile çevre arasındaki zenginlik/refah farkı her geçen gün biraz daha açılacaktır. "Dünyanın en geniş, en cömert, en zengin toprakları Şark milletlerinin elindedir. Yalnız içindekileri değil, bütün dünyayı besleyebilir. Halbuki şimdi, bu en cömert topraklar üzerinde milyonlarca köylü ekmek bulamıyor. Bulamıyor, zira

kendi toprakları üstünde her şey: Arazi, para, banka, fabrika ve atölye her şey Avrupa kapitalistlerinin ellerindedir. Şark milletlerinin sefaleti ve cehaleti, harabisi ve inkırazı Avrupa ve İngiliz emperyalizmini zenginleştirmeğe yarıyor."

Murdarlık Doğurgandır!

Mola verip, tekrar Zola'nın *Para*'sına geçelim mi? Ana fikir şuydu: Emperyalizm, ülkücü teknik insanlarla (Hamelin kardeşler), fırıldak finansçıların (Aristide Saccard) ittifakı sayesinde başarılı olabilir. Paris'te tüm Fransız halkını soyup soğana çevirecek bir spekülasyon çarkı kurup işletemezseniz, İstanbul-Beyrut hattında altın yumurtlayacak yol, maden ve liman yatırımlarına girişemezsiniz. İleride milyarları toplayabilmek için, şimdi milyonları yatırabilmek lazım. *Bank Üniversel*'in ilk hisselerinin, kurulan bir kumpasla birkaç kişi arasında paylaşıldığını gören vicdan sahibi Caroline Hamelin, hemen itiraz eder: "Demek ki, böyle birkaç kişinin toplanıp bir bankanın hisselerini, daha piyasaya çıkarılmadan önce kendi aralarında paylaşmaları caizdir, öyle mi?" Spekülatör Saccard son derece pişkindir: "Elbette caizdir! Siz bizi, işi tehlikeye düşürecek kadar enayi mi zannediyorsunuz? Kanunun ıvır zıvırlarına uyacak olursak, iki karış ileri gidemeyiz; her adımda karşımıza engeller çıkar, bizi durdurur. Rakiplerimiz çalataban bizi geçerler. Siz bana iyi fikirler getirin, ben mümkün mertebe az muhataraya girerek bu fikirlerden ne kadar kabilse o kadar kâr temin etmeyi üzerime alıyorum." Konuşma şöyle devam eder:

Caroline: Niçin tahvilat çıkarmıyorsunuz? O zaman ne kadar içim rahat edecek, ne kadar sevineceğim!

Saccard: Tahvilat, tahvilat! Katiyen olmaz efendim! Tahvilat ölü maddedir. Hava oyunu, spekülasyon, bizimki gibi şümullu bir işte esas çarktır, işin kalbidir. Kanı o toplar, ufacık dereler halinde her taraftan kendine çeker, biriktirir, her istikamete nehirler halinde akıtır. Muazzam bir para tedavülü yaratır,

bu tedavül büyük işlerin canıdır. O olmazsa, büyük sermaye hareketleri, bunların neticesi olan medenileştirici büyük işler külliyen imkânsız hale gelir. Bütün mesele rizikodadır, bir de gayenin büyüklüğünde.

Evet, gaye büyük; risk de (fiyatları manipülasyonla şişirilecek) hisseleri alan gafil halkın sırtında. Tahvil çıkarılacak olursa, yatırımcı halka belirli bir faiz oranını taahhüt etmek gerekecek. Caroline bu yüzden tahvilat dururken halkı sağacak türde oyunların 'murdar' olduğunu söyleyecek kadar ileri gider. Pişkin Saccard, kelimeyi fevkalâde yerinde bulur, ama ilave eder: Murdarlık doğurgandır. Spekülasyon, insanı mücadeleye ve yaşamaya zorlayan ezeli istektir. Seks ihtiyacı gibi. "Şey olmasa, nasıl diyeyim, şehvet düşkünlüğü olmasa, çocuk yetiştirme imkânı bulunur mu? Zarurî olan şeyi vücuda getirebilen, ifrattır. Spekülasyon olmasa, iş görülemez. ... Emeğin meşru, az buçuk geliriyle, gündelik alış verişlerin makul muvazenesiyle, hayat son derece çorak bir çöldür; bütün kuvvetlerin içinde uyudukları bir bataklıktır. Halbuki, bir hulyayı ufukta şiddetle parlatınız, *bir metelikle yüz metelik kazanılacağını vadediniz, bütün bu uyuklayanlara, imkânsız şeyin peşinde koşmak imkânını veriniz, en korkunç tehlikeler ortasında, iki saat içinde milyonlar kazanılacağını müjdeleyiniz; yarış başlar, enerjiler on misline çıkar;* itiş kakış o mertebeyi bulur ki, insanlar sırf zevkleri uğrunda kan ter içinde çabalamakla beraber, bazen çocuk yapmağa, yani canlı, büyük ve güzel işler yaratmağa da muvaffak olurlar... *Birçok murdar işler var, onlar olmazsa, dünya muhakkak ki sona erer.*"

Halkı Tavlama Sanatı

Saccard, kurduğu bankanın 'pazarlanması' için öncelikle *Esperance* adlı katolik eğilimli bir siyasi gazete ile *La Cote Financiere* adlı bir finans gazetesini satın alır. Medya ayağının güçlü olması gerektiğini çabuk kavramıştır. Sonra gözünü elinde az çok mülkü olanlara diker. Bu mülkler satılıp, elde edilen parayla

hisse senedi alınmalıdır. Artık elinde avucunda fazla birşey kalmamış olan bir kontese hisse pazarlama anı müthiştir:

Kontes: Bizim gibi insanları yalnız toprak, yalnız büyük mülk beslemelidir diye düşünürdüm. Maalesef büyük mülk artık mevcut değil, elimizde yalnız bir çiftlik kaldı.

Saccard: Ama madam, artık toprak sayesinde yaşayan insan kalmadı ki... Arazi esasına dayanan eski şekil servet, zenginliğin modası geçmiş, varlığının hikmeti kalmamış bir şeklidir. Bu şekildeki servet parayı hapseden bir servetti. Bizler parayı tedavüle sürerek, kağıt parayı icat ederek, ticarî ve malî türlü türlü esham çıkararak paranın kıymetini on misli arttırdık. Dünya, böyle böyle yenilenecektir. Çünkü para olmazsa, her tarafa dökülen, her yere giren akıcı para olmazsa, hiçbir şey yapmağa imkan yoktu; ne fennin tatbikatı, ne nihaî, cihanşümûl barış mümkün olurdu... Arazi serveti! Aman efendim, çekçek arabaları gibi o da tarihe karıştı.

Bank Üniversal için butik bir saray yaptırır Saccard, "adeta küçük bir kilise gibi." Memurlarının "genç rahipler gibi" davranmalarını emreder. "Bankanın içinde ölçülü bir sesle konuşulmağa, para alışverişi tam manasıyla papazca bir yavaşlıkla yapılmağa başladı." Bayan Caroline'e ölen halasından yüklü bir miras kalınca, bu hak edilmemiş parayı banka hissesine yatırmak ister. "Bu parayı alnımın teriyle kazanmış olsaydım, sizin işlerinize yatırarak tehlikeye koymazdım. Pek helâl bile saymadığım, beni bir parça utandıran bir para. Kıymet vermiyorum, kaybetsem de olur..." Saccard cevabı yapıştırır: İstifade etmek için, çalınmış paradan iyisi yoktur!

Ve borsada *Bank Üniversel* hisseleri yükselmeye başlar. Saccard ve adamları fiyatlar üzerinde sürekli oynamaktadırlar. Şüpheli şirketler mantar gibi biter. Paris'i şiddetli bir *hava oyunu* iptilası sarar. Bakan kardeşinden de hoşnut değildir Saccard. Kendisine hiç borsayı etkileyecek *siyasî tüyo* vermediğinden

yakınıyor. "Bana namuskârlık taslıyor, Gundermann'a ise malûmat veriyor." Bir milletvekili ile sohbeti şöyle gelişir:

Saylav: Oo! Gundermann'a, elbette! Gundermann'a hepsinin ihtiyacı var. O olmazsa bir tek istikraz yapamazlar.

Saccard: Hah, tamam, itiraf ettiniz işte! İmparatorluk Yahudilere satılmıştır, pis Yahudilere. Bütün paramız onların çengel parmakları arasına düşmeğe mahkum. Uyuz mikrobu gibi, kanını emdikleri milletlerin içinde, asırlardan beri ilerliyen, altının yenilmez kuvveti sayesinde, günün birinde mutlaka sahip olacakları dünyayı, tükrüklere, dayaklara rağmen fethe doğru giden bu dalavereci ve tefeci ırk... Ah, bu Gundermann! Fransa'da doğmuş olmasına rağmen, memleket içinde bir Prusyalı'dır.

Bir tüyo İle Vurulan Vurgun

Bir akşam geç vakit saylav Huret heyecanla gazeteye gelir. Bakan Rougon'un masasındaki telgrafı izinsiz okumuş, Fransa-Prusya harbinin sona erdirileceğini öğrenmiştir. Saccard ile aralarında şöyle bir konuşma geçer:

— Avusturya İmparatoru, Venedik'i Fransa İmparatoru'na bırakıyor, tavassutunu da kabul ediyor. Sulh yapılacak.

— Bu haberi bilen bir kul yok mu?

— Hayır, telgraf mahrem. Paris 24 saatten evvel her halde hiçbir şey öğrenmeyecek.

— Susun, yüksek sesle konuşmayın. Gundermann ile avanesinin haberi yoksa piyasa elimizde.

Konuşmayı abartılı bulanlara, Fransız tarihçi Braudel'in 17. yy Felemenk borsalarına dair yazdıklarını öneririm. Braudel'e göre, geçici dalgalanmaların gözetleme yeriydi spekülasyon; doğru veya yanlış bir haberle kolayca tahrik edilirdi. Yüzyılın son yıllarına doğru, bir Fransız büyükelçi şunları yazıyor: Hague'in çok zengin bir Yahudisi olan Baron Jouasso, "bir günde

yüzbin kron kazanabileceğini" söyleyerek hava atmaktadır, "şayet ölüm döşeğindeki İspanya kralının ölümünü, ölüm haberi Amsterdam'da yayılmadan beş-altı saat evvel öğrenebilse!" Büyükelçi, bu iddianın doğru olduğuna gönülden inanıyor, zira "Baron Joussao ile diğer iki Yahudi banker, Texeira ile Pinto, hisse senedi piyasasındaki en güçlü oyuncular arasındaydılar."

Saccard tüyoyu alır almaz hemen harekete geçer, yatağa girme vaktine kadar komisyoncularına ertesi sabah için beş milyon franklık alım emri verir. "Borsa bir saat, hatta yarım saat ellerinde kalırsa vurgunu vuracak, Yahudi milletine büyük bir tırpan atacaklardı." Haber nihayet duyulunca, fiyatlar çıldırdı; borsa bir yangın aleviyle tutuştu. ... Savaş meydanı yaralılarla, yıkıntılarla doldu. Bilhassa yüksek finansçılar muhiti, yani Yahudi bankacılar müthiş bir zarara, gerçek bir kıyıma uğradı. Gundermann'ın sırf kendi payına 8 milyon kaybettiği söyleniyordu. "Devleti yüksek emri altında tutan, nazırlar, maiyetinde birer kâtip olan, piyasanın mutlak amiri bu adam, nasıl olmuş da bu haberi vaktiyle alamamıştı?" Saccard piyasada bir anda büyük adam oluverdi. Düşük fiyata oynayanların kaybettikleri paranın hemen hepsini bir hamlede o toplamıştı. Kendi hesabına, cebine iki milyon indirmişti. Üst tarafı diğer ortakların cebine gidecekti; Hamelin'in payına bir milyon frank isabet ediyordu. Bakan Rougon, borsada dönen dolabın nasıl çevrildiğini anlayınca, pürhiddet Huret'yi kovdu. Bu arada, 500 frank başlangıç değerli *Bank Üniversel* hisseleri 900'e fırlamış bulunuyordu. Yalan kayıtlar, muhasebe hileleri gırla gidiyordu. "Banka, kendi ihraç ettiği hisselere kendisi hissedar kaydediliyor; bu hâl kanuna aykırı olduktan başka, vaziyet tehlikeli de olabilirdi. Gundermann pusuda bekliyordu. Saccard olacak beyinsize, bu zırdeliye yenilmiş olmak, muhakkak ki tahammülü aşan bir hâldi. Öç alacağından emin, onu kollamağa başladı."

Ne ki Aşırı Şişer, Mutlaka Düşer!

Günümüzün filozof finans spekülatörü George Soros'u hatırlatan Gundermann, tam bir akılcıdır. "Borsada, hadiselerin yaratılamayacağı, olsa olsa, tahmin yürütülebileceği ve hadiseler ortaya çıktığı zaman, bunlardan istifade edilebileceği yolunda bir nazariyesi" vardır. Ona göre, piyasalarda tek geçerli şey mantıktı. "Her işte olduğu gibi, hava oyununda da hakikat en büyük kudretti. Fiyatlar hadden aşırı yükselince tekerlenirdi." Savaşa gireceği zamanı kafasında belirlemiş, *Üniversel* hisselerinin 1500 franga yükseleceği anı bekliyordu. O andan itibaren, elindeki hisseleri azar azar satmaya başlayacaktı. Aklı başında diğer insanlar da gerçeği kavrayarak ona uyacaklardı. "Bu patırtıcı *Üniversel*'i, piyasayı bu kadar çabuk kaplayan, yüksek Yahudi bankacılığı karşısında bir tehdit gibi yükselen bu *Üniversel*'i bir omuz vurup yere devirmek için, onun kendiliğinden çatlayıp yarılmasını, soğukkanlılıkla bekliyordu."

Yahudi bu hesapları yapar da, uyanık Saccard boş durur mu? Hisse fiyatları düşmesin diye, Sabatani adlı bir üçkâğıtçı üzerinden boyuna hisse toplar. Sabatani'nin hesabı kabardıkça kabarır. Yani Şirket, bu sahte isim altında, gitgide daha fazla *hava oyunu* oynar. "Bayan Caroline'i asıl endişelendiren şey, *Üniversel*'in, tıklım tıklım kömürle doldurulmuş, *Şeytan işi raylar üzerine salıverilmiş bir makine gibi*, son bir çarpışma ile dağılıp paralanıncaya kadar doludizgin, müthiş bir süratle koşturulması idi." Madam Caroline safdil biri değildi, banka işlemlerinin tekniğini bilmemekle beraber, bu kızıştırmanın sebeplerini mükemmel anlıyordu. "Her sabah hisse senetlerinin yükselmesi lâzımdı, hep daha fazla başarı kazanıldığına, devasa gişelerin, sihirli gişelerin ırmakları yutup altın nehirleri, altın deryaları akıttıklarına inandırmak lazımdı." Bu vaatlere kapılan, sürüklenen saf kardeşine ihanet mi edecekti? Ataletinden, aczinden yeise düşüyordu. Saccard'ın oğlu Maxime ile görüştü.

Oğlanın hükmü kesindi: "Yok, yok! Babam yola gelmez, çünkü onda ahlâk mefhumu yoktur."

Saccard gerçekten de ne rabıta tanıyordu, ne engel. "Kendi aczinden gayrı sınır tanımayan" bir insanın gemi azıya almış içgüdüsü ile, iştahlarının götürdüğü yere kadar gidiyordu. "İkinci karısını, oğlu ile paylaşmıştı; oğlunu satmış, karısını satmış, eline geçenlerin hepsini satmıştı. Kendini de satmıştı, kardeşini de satardı; onların kalplerini, beyinlerini paraya çevirebilirdi. Ah, para! Kirleten ve sömüren korkunç para!"

İşin içinde para olunca, mola çok uzun sürdü ve Türkçü Necati'nin Leninci Süleyman'la hesaplaşmasını sonraki yazıya bırakmak zorunda kaldık! *Bank Üniversel*'in akıbetini de.

Emperyalizm, Din ve Borsa

Biz İnsanlar, emperyalizmin iki yüzüne birden tutulan fener. Leninci Süleyman'ın Avrupa sömürgeciliğine karşı başkaldırı davetinin arkasında, Rus sömürgeciliğine yeşil ışık yandığını gören Türkçü Necati, meydanın boş olmadığını gösteriyor. Süleyman'ın sözlerinde "hem büyük bir hakikat, hem de büyük bir yalan ve mugalata" bulan Necati, sınıfa karşı millet davasını ortaya koyarken adeta şairleşiyor: "Hakikat insanı büyüler ve onun açtığı kapıdan içeriye bütün yalanlar kolaylıkla girer. Her şeyi neticede işkembeye indirgiyorsun. Nazariyen görünüşte insanî olduğu halde insana ve insanlığa hakarettir. Dava mideden ibaret değildir." Necati, şu hususta Süleyman ile hemfikirdir: Türk milleti ve bütün mazlum Asya kavimleri, Avrupa emperyalizmine karşı ayaklanmalıdır. "Fakat kimin namına? Kendi millî varlıkları namına! Millî tarihleri ve millî iradeleri namına. Sen bunu bir merhale telakki ediyor ve bir kere bu merhale aşıldıktan sonra millî vahdetleri parçalayarak yerine sınıf temerküzleri koymak istiyorsun. Senin davanın Türk milletinin saadetiyle hiç alakası yoktur. Sen Avrupa'nın millet emperyalizmi yerine bir nevi sınıf emperyalizmi ikame etmek istiyorsun."

Süleyman, "küçük burjuva" diye küçümsediği Necati'nin *sınıf emperyalizmi* kavramını gayr-ıilmî bulup kendisine gülünce, genç Türkçü kanaatimce 21. yüzyıl dünyasının da en temel meselesi olmaya aday "küçük burjuvazi" realitesine dair unutulmaz bir ders veriyor. Küçük burjuva kimdir? diye soruyor. "İşçi midir, burjuva mıdır? İşçi değildir, çünkü burjuvanın küçüğüdür. Burjuva değildir, çünkü büyük sermayenin esiridir." İşte bütün mesele! Bu romanın yazılışının üzerinden 60 yıl geçti, küçük sermayenin esirliği sona ermedi. Oysa Türkiye ve dünya nüfusunun çok önemli bir kısmı hâlâ o orta bölgede soluk alıp veriyor. Peyami Safa'nın kahramanı, Avrupa emperyalizmi yerine Rus emperyalizmini ikame etme 'devrimciliğinin' maskesini çok erken bir vakitte indirmiş oluyor: "Hakikat şudur ki dünyanın her tarafında ekseriyeti teşkil eden küçük burjuvazidir; kapitalizme karşı bir iddia sahibi olmaya ilk hak kazanan odur. Amele (işçiler) de her yerde büyük burjuva gibi ekalliyettedir (azınlıkta). Sizin davanız bir ekalliyet hakimiyeti yerine başka bir ekalliyet hakimiyeti ikâme etmektir. Küçük burjuvayı arada kaynatmak istiyorsunuz. Hesabınızın en yanlış tarafı budur ki muvaffakiyetinize de bu mâni olacaktır. ... Küçük burjuva en seçme sınıfı temsil eder: Güzideler, askerler, muallimler, memurlar, esnaflar hep bu sınıftadır ve her yerde ekseriyettir (çoğunluk). ... Türkiye'de ne amele ne de büyük bir sermaye kesafetine dayanan hatırı sayılır bir büyük burjuva sınıfı vardır. Topyekûn küçük burjuvayız."

Paris Borsası'nda Olup Bitenler

Leninci anti-emperyalizm görüntüsüyle Rus emperyalizmine alan açma arayışından, borsada yolunan orta sınıfın servetiyle Orta Doğu'yu kalkındırma (!) arayışındaki Fransız emperyalizmine geçelim. Ülkücü mühendis Hamelin, Beyrut'ta şantiyeler arasında zafer türküleri söylerken, kardeşi Caroline bu gelişmelerin aşağılık arkaplanından tedirginlik duyuyordu. Her şeyin sebebi Paris'te yağmur gibi para yağması, azgın bir *hava oyunu* ortasında her şeyi ifsat etmesiydi. "Zehirleyici ve

tahrip edici *para*, bütün içtimaî nebatların mayası haline geliyor, milletleri birbirine yaklaştırıp dünyayı barışa kavuşturacak olan büyük işler için lüzumlu olan *fışkılı toprak* vazifesi görüyordu. Paraya lânet etmişti, şimdi onun karşısında korkulu bir hayranlık duyuyordu. ... Her iyilik ondan doğuyordu, her fenalığı yapan da o idi. ... Genç kadın sükûnet bulamıyor, yüreği hâlâ kanıyordu."

Bank Üniversel şatafatlı bir yönetim binası yaptırınca, Bayan Caroline çok üzülür. Ona göre, banka böylelikle "dürüst ve vakur mahiyetini, yüksek dinî vakarını" kaybediyordu. Saccard ise müşterilerin hayranlık ve saygıdan donup kalacaklarını, beş frank yatırmaya gelenlerin, şereflerini düşünerek, itimattan başları dönerek ceplerinden on frank çıkaracaklarını söylüyordu. Haklı çıkan o oldu. "Sakin mahallelerde oturan sofu küçük irat sahipleri, şimendiferlerden o sabah inmiş fakir köy papazları, kapının önünde, ağızları bir karış açık, hayran hayran bakıyorlar, bu bankaya para yatırdıkları için memnuniyetlerinden yüzleri kıpkırmızı kesilerek çıkıp gidiyorlardı."

Paris'te kadınların çay saatlerinde şu tür konuşmalar olağanlaşıyordu: "Nasıl, Üniversel almadınız mı? Hiç Üniversel alınmaz olur mu? Çabuk, Üniversel alın, yoksa sizi sevmem!" Yeni bir Haçlı Seferi başlamış, Piyer Lermit'in haçlıları tarafından başarılamayan Asya'nın fethi işini, küçük altın keseleriyle kadınlar gerçekleştiriyordu. "Halifelerin ele geçen hazineleri harikalı bir binbir gece masalında şaşaalar saçıyordu. Karmel gümüş madeninin buhurdanı buram buram tütüyor, bu zarif ve buğulu tarih-i kadîm masallarından yapılma zemin taşkın kazanç iştihalarını lahutîleştiriyordu. Böylece, yeryüzü cenneti tekrar ele geçirilecek, mukaddes arz kurtarılacak, din, tâ beşeriyetin beşiğinde, galebe çalacaktı." Kadınlar bunları söyledikten sonra susuyor, fakat sakladıkları sır gözlerinde pırıltılar yaratıyordu. Bir çokları, bu sırrın ne olduğunu aslında bilmiyor, biliyormuş gibi görünüyordu. Belki asla meydana gelmeyecekti, belki de günün birinde yıldırım gibi patlayacaktı. "Kudüs, Osmanlı

padişahından satın alınarak Papa'ya verilecek, Suriye ona ülke olacaktı. Bir katolik bankası *Merkad-i İsa* adı ile papalığın bütçesini sağlayacak, bu banka papalığı siyasî gailelerden kurtaracaktı. Hasılı, Katoliklik gençleşecek, yeni bir nüfuz kazanacak, İsa'nın can verdiği dağın tepesinden dünyaya hâkim olacaktı." Büyük sır buydu!

Caroline gene de endişeden kurtulamıyordu. Kardeşi bütün dalaverelerden habersiz, boyuna çalışıyordu. "Hayat yolunu, gözleri açık uyuyan bir kimse gibi yürümeye alışık bir din ve ilim adamı olan" bu masum kardeşin çabaları felaketle sonuçlanabilirdi. Bu kadar büyük paraların yönetimi, "milyonları yıkan, kâinatı ezen mücrim ellerde kontrolsüz bir halde bırakmamak" gerekiyordu. Saccard, hisse fiyatının 3000 franga çıkmasını hedefliyor ve bunu etrafına açıkça ilan ediyordu. Caroline bunun çılgınlık olduğunu, mühendis kardeşi ise fiyat 2000'i aşar aşmaz hemen satacağını söylüyordu. Saccard sırıtıyordu: "Satmazsınız, satmazsınız; sizi zorla zengin edeceğim. Pis yahudilerden kazandık o parayı!" Hamelin kardeşler huzursuzdu. "Kirli bir suç ortaklığının itiraf edilmeyen vicdan azabını" hissediyorlardı. Mühendis Hamelin bir ideal adamıydı. Saccard neyin peşinde olursa olsun, onun hedefi açıktı: Papalığı Kudüs'e nakletmek. *Bank Üniversel*'i bütün dünya Hıristiyanlarının menfaatlerine dayanan bir Katolik bankası haline getirmek, Yahudi bankacılığını ezmeye, yeryüzünden silip süpürmeye adanmış büyük bir teşkilat kurmak.

Saccard milyonları cebe indirdikçe kendine sahip olmaktan çıkıyor, kazandığı paraların adamı olmaya başlıyordu. Gazetesinde her gün uydurma haberler yayınlayarak halkı yanıltıyor, borsayı dilediği yöne sürüklüyordu. O kadar ki, kullandığı gazetecilerin bile dönen dolaplardan başları dönüyordu. "Gazeteci Jantrou rivayetlerin kaynağında bulunuyor, icabında kendisi rivayetler uyduruyordu. Kendini, yüzlerce saatin ortasında yaşadığı halde, doğru saatin kaç olduğunu hiçbir zaman bilmeyen bir saatçiye

benzetiyordu." İhtirası son derece hor gören Yahudi banker Gundermann ise, "bir rakam adamı ısrarıyla, hesaba dayanarak oynayan borsacı soğukkanlılığını daha mübalağalandırıyor, devam eden fiyat artışlarına rağmen mütemadiyen satıyor, parasını sadece tasarruf sandığına yatıran akıllı insan emniyetiyle her likidasyonda gitgide daha fazla paralar kaybediyordu." Buna rağmen bir türlü tatmin olmayan Saccard, "pis Yahudilerin kendisini mahvetmeye and içtiklerini, Gundermann olacak haydudun, kendisini ezmek için bir *açıkçılar* (ayılar) sendikasının başına geçtiğini" haykıra haykıra söylüyordu. *Ah, haydutlar!*

Saccard, diğer yandan, Yahudi bankacıların oyuncağı saydığı bakan kardeşine ateş püskürüyordu. Ondan er geç bir kötülük geleceği, içine doğmuştu sanki. "*Üniversel* artık fazla kuvvetlendi, değil mi? Dünyayı istila etmesi, eskiden din yoluyla fethedildiği gibi şimdi de para vasıtasıyla fethetmesi ihtimali olan bir Katolik bankası; buna göz yumulabilir mi? Nazır olmaya hazırlanan bütün dinsizlerin, bütün farmasonların sırtı ürperiyor. Belki de Gundermann'la yapılacak bir istikraz dalaveresi vardır. Bu pis Yahudilere yiyim yeri olmayan bir hükümetin hâli nice olur? Buyurun işte, şu kardeşim olacak budala, iktidarı 6 ay daha elinde tutmak için, beni pis Yahudilere, liberallere, bütün bu süprüntü heriflere yem diye fırlatacak." Evet, bu kehanet gerçek olacaktı!

Bankerin Marksçı Kardeşi

Bu arada Karl Marx, sürgünde olduğu Londra'da büyük eserini tamamlamış ve müteakip yüzyılda dünya siyasetini derinden etkileyecek olan *Das Kapital*, banker Busch'ün kardeşi Sigismond'a ulaşmıştı. "Dün gelen şu eseri okumak için bütün gece uyanık durdum. Üstadım Karl Marx, hayatından on yılını verdiği, sermaye hakkındaki bu tetkik mahsulünü çoktan beri bize vaadediyordu. İşte bizim mukaddes kitabımız bundan sonra budur." Eser basit bir propaganda kitabı değil, kapitalist sistemin

alimâne bir tahlili ve ardından binbir delille nasıl yıkılıp gideceğini anlatan akademik bir manifestoydu. Siyasetçilere açık bir mesajı vardı: Meydan boştur, yeni bir toplum kurabilirsiniz! Saccard, hasta Sigismond'un Marksçı tasarılarından dehşete kapılmıştır:

— Demek, kökünden süpüreceksiniz, öyle mi?

— Nazarî olarak, evet. Mesela siz, kurduğunuz *Bank Üniversel* ile, üç sene içinde yüz milyonlarca frank toplayıp o milyonlarla bizi doğruca iştirakçiliğe (sosyalizme) götürdüğünüzün katiyen farkında değilsiniz. İştirakçi devletin yapacağı iş de sizin yaptığınızdan başka bir şey değil. Siz, küçükleri teker teker istimlak ettikten sonra, o da sizi topyekün istimlak edecek. Sizin emeliniz dünyanın bütün sermayelerini yutmak, biricik banka, amme servetinin umumi antreposu olmak, değil mi? O da sizin bu ölçüsüz emelinizi gerçekleştirecek.

— Nasıl olacak bu?

— Bankanıza millet namına el koyduğumuz gün, hususi menfaatleriniz yerine amme menfaatlerini getirip, başkalarının altınlarını sömürmeye mahsus büyük makinenizi cemiyet servetinin nazımı yaptığımız gün, ilk işimiz *parayı ortadan kaldırmak* olacak. Hususi servetleri yığan, bereketli tedavülün yolunu tıkayan, kepaze hükümdarlıklar yaratan, bütün buhranlarımızın sebebi olan parayı mahvetmek lazım, öldürmek lazım!

Saccard çıldırmak üzeredir. Gümüş kalmayacak, altın kalmayacak, hayatını aydınlatmış olan bu parlak yıldızlardan eser kalmayacak, ha?.. Bu divanelikti. Para mahvedilir mi? "Para, hayatın ta kendisidir kuzum! Para kalkarsa, hiçbir şey kalmaz!"

Düşüş Saati Geliyor...

Hisseler çılgın yükselişlerini sürdürür. Bayan Caroline bile fiyat 2700 franga ulaşınca hisselerini satar. Hesap oyunlarıyla fiyatları sürekli yukarıda tutan ama bu uğurda şirketi büyük bir borç altına sokmuş bulunan Saccard küplere biner. Caroline'nin hisselerini dolaylı yoldan o almıştır! Gayet aklıbaşında bir iktisatçı gibi düşünen Caroline, "Bu kadar para beni korkutuyor, bana ait olduğuna inanamıyorum," diyor. "Bu şuursuzca yükselişi desteklemeye, hâlâ kızıştırmaya ne lüzum var? İşin sonunun muhakkak felakete varacağını herkes söylüyor. Hisseleriniz boyuna yükselemez, gerçek kıymetlerini bulmalarında utanılacak bir şey yok; müessese asıl o zaman sağlamlaşır." Saccard'ın psikolojisi ise Keynes'in 45 yıl sonra kavramsallaştıracağı "hayvan ruhlar" tespitine birebir uymaktadır: "Piyasanın üç bine çıkmasını istiyorum. Şimdiye kadar satın aldım, gebersem de yine satın alacağım. Piyasayı üç bine çıkaramazsam ve üç binde tutamazsam, ben de gebereyim, benimle beraber herkes de gebersin!"

Fiyatlar pek tabii üç bini de geçti. Artık ortada ne hakikat kalmıştı, ne mantık. "Kıymet mefhumu, her türlü gerçek manasını kaybedecek derecede piçleşmişti." Saccard banka binasına artık bir hükümdar gibi giriyordu. Fiyat 3060 frangı bulmasına rağmen Gundermann sakindi. "O yalnız mantığa inanıyordu. *Üniversel* hisse senetlerinin iki bin franktan fazlaya çıkması delilik eseriydi; 3000 frank düpedüz cinnetti. Havaya fırlatılan taşın tekrar yere düşmesi nasıl mukadderse, *Üniversel* de elbette düşecekti." Yüksek finans çevresi Gundermann'ı tutuyordu. Saccard'ı ise kadınlar, salonlar, tekmil kibar muhit oyuncuları, "Kudüs üzerinde hava oyunu oynayarak *imanlarıyla para kırmağa* başlayalı alım satım farkları sayesinde mükemmel kazançlar elde eden" bu kimseler tutuyordu. Yüksek Yahudi bankacılığının iflası kararlaştırılmıştı; Katoliklik ruhlara nasıl hakim olduysa, paraya da hakim olacaktı.

Ancak, maiyetindekilerin bol para kazanmasına mukabil, Saccard'ın kendisi paraları tüketmişti; kesintisiz alımlarıyla kasalarını boşaltıyordu. Başından beri hayalperestti, gözü her şeyin büyüğündeydi; şüpheli dalaverelerine şiir süsü veriyordu. Kazandığı zafere rağmen, en küçük çakıl taşı, kurduğu koca makineyi devirmeğe yeterdi. Fiyat yüksekliğine Allah'a inanır gibi inanan sadık bendeleri arasında bile, bunu için için sezenler vardı. Paris'i büsbütün heyecana veren buydu, içinde çırpınılan şaşkınlık ve şüphe idi. Ve deniz tükendi. Kafası çalışan bendeleri birer birer karşı safa geçip, elden mal çıkarmaya başladılar. Daigremont bile "gözünü dört açıyor, ilk vahim emare belirir belirmez düşman tarafına geçmeye hazır bulunuyordu." Borsadaki adamlarından Nathanson, kurnaz bir stratejiyle, bir yandan Saccard hesabına alım yaparken, bir yandan da kendi hesabına satış yapıyordu. "Yahudiliğine has sezgi kuvveti ile hakiki vaziyeti kavramıştı."

Ve beklenen gün geldi. Fiyatlar gerileme emaresi göstermeye başladı. Saccard, bakan kardeşinden biraz siyasî destek alabilse, belki bankanın imajını diri tutup, oyununu bir müddet daha sürdürebilirdi. Fakat, herkes kendi derdindeydi. Hükümet malî bakımdan sıkışmış, Yahudi bankacılara el açmıştı. Öyle bir deprem oldu ki, üç binin üzerindeki *Üniversel* fiyatları bir günde 830 franga kadar geriledi. Sonra gün gün eriyerek nihayette sadece 30 dolar oldu!.. Bir bankanın hakiki malzemesi itibarı idi, itibarı sarsılır sarsılmaz banka can çekişirdi. Tek ümit, bakan kardeşindeydi. O arka çıkarsa, belki bir geri dönüş yaşanabilirdi. "Fakat hakikat şu ki, Bakan Rougon, senelerden beri kirli hadiseler yaratacağı korkusiyle mütemadiyen kendisini rahatsız eden, ailesinin bu kangren olmuş uzvunu nihayet kesip atmayı tercih etmişti." Üstelik malî açıdan sıkışık durumdaki hükümet, Gundermann'a başvurmuş, kredi istiyordu. Kabine arkadaşı olan maliye bakanı, Gundermann ile tekmil öteki Yahudi bankerleri gayet çekingen görmüştü; bunlar, "piyasa böyle macera adamları eline bırakılmış, kendileri için kararsız bir hâlde

kaldıkça, sermayelerini dökmeyeceklerini" ihsas etmişlerdi. Gundermann, galebe çalıyordu. Hükümet için, "borsanın kralı olurlarsa dünyaya da hakim olacak olan Papa hükümeti taraftarı Katoliklere, hükümranlıkları zaten kabul edilmiş bulunan altın kralı Yahudileri tercih etmek lazımdı!"

Birkaç gün içinde her şey yıkılır; şirketi denetime gelen resmî yetkililer bütün hesap oyunlarını tespit eder, Saccard ile mühendis Hamelin'i tutuklarlar. *Bank Üniversel*'in iflası ilân edilir. İflasın ertesi günü, namus timsali Hamelin kardeşler "ellerinde ne var ne yoksa hepsini alacaklılar lehine elden çıkarırlar. Bu maceraya nasıl çıplak girdilerse, onun içinden çıkarken de yine çıplak kalmak istiyorlardı. Verdikleri para sekiz milyona yakındı; halalarından miras kalan 300 bin frank da bu paranın içine kaynayıp gitmişti." Caroline buna rağmen kendi derdine değil, bu süreçte gaddarca yolunan küçük burjuvaziye acıyordu. "İpek fabrikacısı Sedille'in iflasına da pek acımıştı. Sedille dünyanın en namuslu insanıydı. Bu kumar iptilası ne korkunç şeydi! Çalışması ve dürüstlüğü sayesinde, otuz sene içinde Paris'in en sağlam müesseselerinden birini kuran bu adam, üç seneden daha az bir zamanda, o müesseseyi öyle bir kemirmiş, öyle yemişti ki, bir hamlede yıkılıp tuzla buz oldu." Fakat Caroline'in kalbini en çok acıtanlar isimsiz kurbanlardı. "Bu fakir küçük irat sahipleri kalabalığı, ne korkunç, sessiz facialar gizliyordu. Bunların içinde, bütün birikmiş paralarını aynı eshama yatırmış ufak hissedarlar, işten çekilmiş kapıcılar, bir kedi ile kardeş kardeş yaşayan ileze ihtiyar kızlar, saat gibi kurulu hayat süren taşralı tekaütler, sadaka dağıtmaktan ellerinde avuçlarında bir şey kalmamış köy papazları, şu kadarı süt parası, şu kadarı ekmek parası diye ayrılmış birkaç metelikten ibaret, yirmi parası eksilse felakete sebep olacak derecede ucu ucuna hesaplanmış, daradar bütçe sahibi pek ufacık insanlar vardı."

Sonra hapisteki kardeşini ziyarete gitti Caroline. Sofu mühendisi gayet sakin, gülümser halde görünce çok şaşırdı.

Mühendisi kederlendiren biricik sebep, başladığı büyük inşaat işlerinin durdurulmuş olmasıydı. "Eserine kim devam edecekti? *Şarkı diriltme* işini kim yürütecekti? Bursa'dan Beyrut'a ve Şam'a, İzmir'den Trabzon'a kadar uzanan demiryolları şebekesini kim inşa edecek, köhne dünyanın damarlarında bu taze kanı kim dolaştıracaktı? Bu eseri başarmak için Tanrı'nın seçtiği insanın kendisi olmadığına üzülüyordu. Bilhassa, modern cemiyetin şeklini değiştirecek olan büyük Katolik bankasını, Papa'ya yeniden bir ülke kazandırıp, sonunda, paranın üstün hükümdarlığını Yahudilerin elinden alarak bütün insanları bir tek millet haline getirecek olan o *Merkad-i İsa Hazinesi*'ni kurmasına, Cenab-ı Hakk'ın acaba hangi günahının cezası olarak izin vermediğini araştırırken, sesi titriyor; bu bankanın mutlaka kurulacağını, bunun önüne geçilemeyeceğini, günün birinde temiz elli bir âdil insanın onu tesis edeceğini müjdeliyordu."

Sahtekâr Saccard'ın dinci bankası batsa da, Fransa'nın İstanbul-Beyrut hattındaki sömürgeci girişimleri devam edecekti. Hamelin'in yerini alacak yeni ülkücü-mühendisler, Saccard'ın yerini alacak yeni fırıldak-finansçılar gübreli Fransa toprağından gene fışkıracaktı. Ve küçük burjuvazi "büyük sermayenin esiri" olmaya hep devam edecekti.

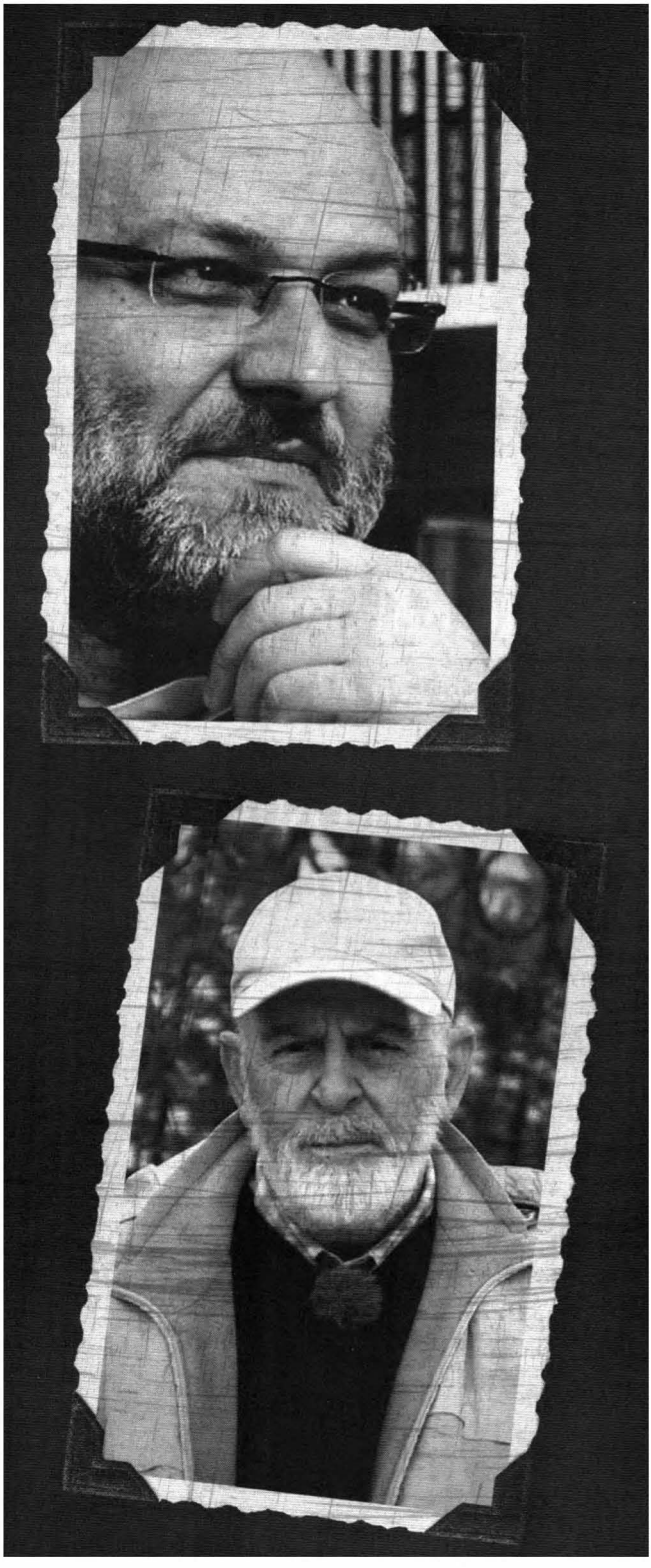
Kemal Sayar

Ricat

Mustafa Kutlu

Ya Tahammül Ya Sefer

Ne Tahammül Ne Sefer!

BU yazıyı sonucu belli seçimden bir gün önce yazmaya başlıyorum (29 Mart 2004). Öyle görünüyor ki AK Parti %50 dolayında bir oyla, tıpkı merkezdeki gibi yerel yönetimlerde de üçte ikilik bir ağırlığa sahip olacak. Milletten alacağı yeni destek, kurmaylarının ifadesiyle AK Partiyi "yeni ufuklara" kanatlandıracak. Hangi ufuklara?

Yüzlerde bize dair bir ima
Okuyacağız eve dönerken
Mağrur bir edâ için
Hayır henüz erken
Türküler söyleyecek değiliz
Uğruna arza dağıldığımız
Dâva ocağımızda sönerken

AK Parti kendi müspetinden çok, rakiplerinin menfiliği yüzünden iktidara 'konan' bir hareket. CHP'nin menfiliğinden DP, 27 Mayıs'tan AP, 12 Eylül'den ANAP nasıl çıktıysa, 28 Şubat'tan da AK Parti öyle çıktı. Önceki hareketlerin hiçbiri fikre dayanmıyordu, herhangi bir fikre de dönüşemediler. Pragmatik zihniyetlerin ürünüydüler:

vurgunculuğun pazar yeri oldular. Ahmet Hamdi Başar 74 yıl önce Serbest Fırka'nın önce İzmir'de, ardından bütün yurtta gördüğü alâkayı değerlendirirken, "Hiçbir parti bu kadar az çalışarak, az zamanda bu kadar başarı kazanmış olamazdı" diyor. "Bu hareket yokuş aşağı kendiliğinden giden bir motörün hareketine benziyordu. Motör ancak fren için çalışmalıydı. Hakikaten Fethi Bey, fırkasının gördüğü bu alâkadan şaşırmış, onu frenlemeğe uğraşıyordu."

Frenlenemeyen fırka Gazi duvarına çarpsa da yirmi yıl sonra (İzmir'de Fethi Bey'i karşılayan kâfilenin içinde bulunan Adnan Menderes liderliğinde) hükümet oldu. Elli üç yıl sonra Recep Tayyip Erdoğan liderliğinde yine hükümet oldu. İktidar olup olamayacağını ise göreceğiz. Son cümleyi medyatik niyet ve üslûpla söylüyor değilim. Türkiye'nin demokrasi tarihini yazan Prof. Kemal Karpat, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*'nde (2003/2) kendisiyle yapılan enfes söyleşide, son elli yılda iktidar koltuğuna oturanları şöyle tasvir ediyor: "Hangi partiden gelirse gelsin, ana babası ne olursa olsun, bir kere idare edenlerin grubuna geçtikten sonra, bazen derin devlet dediğimiz şeylere de hakim olan o kitlenin içine girdikten sonra, o adam geldiği yeri, geçmişini unutuyor, hakim kültürü kabul ediyor." Hakim kültür, hakim zümrenin kültürüdür. Kendisine oy vermese de Bakırköy'ün, Şişli'nin, Çankaya'nın kültürü.

biz şehre indik diye lağvedildi savaşlar
gelinlik kızlar ortalıktan çekildi
kurulmaz oldu pazarlar
berberler kepenk indirdi
vebaya yaklaşır gibi
külrengi bir yüzle geldi
cepheden arkadaşlar
bir kusur mu belirdi inancımızda?
kitaplarımıza hurafe mi karıştı
yeni bir yalvaç mı var ortalıkta
yahut söylenmemiş bir bahar?

Bugünü Yaşar, Yarını Düşünmez, Dünü Hatırlamayız!

Elli yılda, Türk toplumunun karşısında "daimî bir korkuluk gibi duran" devlete karşı beş defa zafer kazanan (DP, AP, ANAP, RP, AK Parti) siyasî hareketlerin ilk dördünün ayakta kalamamasını sadece devletin baskın gücüyle açıklamak yeterli değildir. Bunu, siyasî hareketleri başarıyla üretebilen bir toplumun, aynı başarıyla siyasî fikir üretememesiyle açıklamak daha doğrudur. Karpat'a göre bunun kökleri Osmanlı'da aranmalıdır: "Osmanlı her bakımdan hem içte, hem dışta siyaset ustası olmasına rağmen, bu ustalığını kaleme almamıştır. Biz maalesef felsefeci değiliz. Biz mücerret düşünemiyoruz. Bizde müzisyen yetişmiştir, tarihçimiz vardır; ama gerçek manada filozofumuz yok. Biz pratik insanlarız. Gözle görülür, elle tutulur şeylerle ilgileniriz. Onun için biz daima bugünü yaşarız, yarını düşünmeyiz, dünü hatırlamayız."

bir gemi çatabilseydik eğer
atamız Nuh gibi
tufanı seyretmeye değer
derdik, oyuna girmeye değer
bir gemi çatabilseydik eğer
karada kalmaya değer derdik
suların heyecanında yitmeye
saat eriştiğinde gitmeye değer
bir gemi çatabilseydik eğer
kemiklerimizden oyardık gövdesini
ve derin düşünmenin sesini
saklardı küpeşteler

Seçimden bir hafta önce, İstanbul'da bir ilçenin başkan adayının kahvaltısındaydık. Genç adayı sıkıntıdan ter basmıştı. Belli ki o da üniversite yıllarında "dâva delisi" idi. Şimdi bıyıksız erkekler korosunun orta yerinde, kelimelerle oynamanın sıkıntısını gizlemeye çalışıyordu.

Memleketi kurtaracaklardı. Hoca ne demişti? "Sizler dâvanın yılmaz erlerisiniz, bu dâva sizlerin omuzunda yükselecek." Gençtiler, pırıl pırıldılar. Başlarında ne yeller esiyordu kimbilir? Memleket kendisine sahip çıkacak, bu çilekeş insanları tutup kaldıracak, şu çorak toprakları yeşertecek nesillere muhtaçtı. Yaz sıcakları bastırıp herkesler plajlara, kızlı oğlanlı toplantılara koşarken onların içinde dâvanın sönmeyen ateşi...

Koroya bilge mimarın 1994 Nisanındaki bir sözünü hatırlatıyorum. Tayyip Erdoğan birkaç hafta önce İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı olmuştu. Bir grup arkadaşla ziyaret ettiğimiz bilge, bize kırk yıldır bütün belediye başkanlarına danışmanlık yaptığını, filanca başkanın hırsız, falancanın ise hırsız olmadığını; fakat hırsızların falanca döneminde belediyeyi daha fazla soyduklarını söyledi. "İstanbul'un bütün kara şeytanları şu an bembeyaz kanatlar takarak Tayyip Bey'in etrafında dönmeye başlamışlardır. İşin kötüsü, şeytanlarla cephe savaşı yapamazsınız. Mücadeleyi ancak ince siyasetle kazanabilirsiniz." Başkanlığı aşağı yukarı kesin gözüken çakır delikanlıya bunları hatırlatıyorum. Yine de alkışlanıyor, mahçup ve tedirgin, yerime oturuyorum. Zafer yakın!

Mektebini bitiren gidiyordu. Dâvayı kucaklayıp gidiyordu, öyle sanıyordum, başka türlü olamazdı.

İmtihanları sıklaşanların ayakları kesiliyordu. Sonra hocalar. Her sonbahar, onlardan bir ikisini Edirnekapı'ya, Sahrayı Cedid'e, Karacaahmed'e uğurlayıp geliyorduk. Kendileri gidiyordu, kitapları raflarda, sesleri dershanelerin, konferans salonlarının köşelerinde tozlanıyordu. O sandalyelerin yetişmediği, konuşmaların ayakta alkışlandığı, geç vakitlerde kızarmış gözler, terli kırışık alınlar, sıkılmış yumruklarla yeminlerin verilip alındığı salon neden gittikçe tenhalaşıyordu?

İrtica Değil, Ricat!

AK Parti'nin seçim zaferi en az dört boyutta mülahaza edilmelidir. İlk ve en önemli boyut, yukarıda alıntıladığım Kemal Sayar'ın şiiri ile Mustafa Kutlu'nun hikâyesinde ifadesini bulan, siyasî zafer uğruna insanların 'dâva'dan ricat etmesidir. "Anadolu'nun kurtuluş savaşının ruh cephesinde henüz yapılmamış olması" kimseyi ürpertmiyor artık. Diğer boyutlar daha siyasî ve sosyolojiktir: AK Parti'nin devlet partisi CHP karşısındaki zaferi, "sağcı" partilere karşı zaferi, "solcu" oluşumlara karşı zaferi. Seçim haritasına bakarsanız, CHP'nin ülkenin batısını, solcu oluşumların güneydoğusunu tuttuğunu, sağcıların ise şurada burada birkaç ilde öne geçebildiklerini görürsünüz.

AK Parti'nin CHP karşısındaki ezici üstünlüğünün kaynağını Kemal Karpat'ın tanık olduğu şu olayda yakalayabiliriz: 1960'larda araştırma için gittiği Erzurum'da partileri ziyaret edip başkanlarıyla görüşüyor. "CHP merkezine gittim. Söyledik profesör filan diye. Kapıcı tak tak vurup girdi, içeri alındım. Baktım büyük bir masa, adam tek başına oturuyor. Kravatlı. Konuşmaya başladık. Adam cehaletten, şundan bundan yakınmaya başladı. Derken köylünün biri kapıyı vurup içeri girdi. 'Beyefendi, bir ricam var' demeye kalmadan, 'Çık dışarı ulan!' dedi başkan. 'Buna kim izin verdi, meşgulüm görmüyor musun? Çık dışarı!' dedi. Adamı attı. Demokrasi buydu. Sonra Yeni Türkiye Partisi ile Adalet Partisi'ne gittim. Orada halk öyle kaynaşıyordu ki, kimin müdür, kimin parti başkanı olduğu belli değil. İşte fark bu, dedim." CHP hâlâ aynı kafayı taşıyor olmalı ki, seçim gecesi parti genel sekreter (veya yardımcısının) yaptığı ilk resmî açıklama kırk yıl öncesini hatırlatıyor gibiydi: "Halkımız AK Parti'ye gerekli uyarıyı yapmamıştır. Tercihini yanlış kullanmıştır!" Ne idrâk, ne irfan!

AK Parti'nin merkez sağ partilere karşı üstünlüğünün kaynağı, bu partilerin giderek, CHP'leşmelerinde aranmalıdır. Nedir CHPleşmek? Ahmet Hamdi Başar, *Atatürk'le Üç Ay*'da bunu

inanılmaz güzellikte tasvir ediyor: İstanbul'da CHP'nin işe aldığı liman işçileri bile CHP'ye değil Serbest Fırka'ya oy vermektedir. "Çünkü bu amele Halk Fırkası namına istismar ediliyor. Amelenin bir cemiyeti vardır. Bu cemiyet onları korumak, hastalarına bakmak, muhtaçlarına yardım etmek için kurulmuştur. Amele yevmiyelerinden kesilen %5'ler buraya verilir. Cemiyetin başına Halk Fırkası tarafından bir reis, idare heyeti azası ve kâtip diye bir takım adamlar konmuştur. Reis 400 lira, azalar ikişer yüz lira aylık alırlar. Amelenin bıraktığı %5'ler bu maaşlara bile yetişmediğinden, yardım işini mecburen Liman Şirketi kendi üzerine almış, Cemiyet sadece bir yeyinti yeri olmuştur."

Sadece, havasını bilinçle teneffüs edegeldiğim 1980 sonrası dönemi hesaba katarak, önce ANAP, sonra DYP ve MHP'nin yönetime gelmesinden sonra, şu veya bu derneğin değil, âdeta bütün memleketin nasıl bir "yeyinti yeri" haline geldiğini hayret ve şaşkınlıkla izledik. "Hortumculuk" kavramı, Türk siyasetinin dünya siyaset literatürüne armağanıdır! Denizin bittiği, iç ve dış borçların millî geliri geride bıraktığı bir uğrakta, AK Parti bir yandan yeyintinin hesabını sormak, bir yandan da yeni bir yeyinti cemiyetine dönüşmemek niyet ve duasıyla yönetime 'fırlatılmıştır.' Refahyol hükümeti kurulduğunda Türkiye'nin en büyük işadamı, "merak etmeyin Türkiye refahlaşmayacak, Refah Türkiye'leşecek" demişti. Türkiye'leşmek, sahte ideolojik örtüleri sıyırırsak, yeyinti sofralarına karışmamak, yeyicilerin tekerine çomak sokmamak demekti. AK Parti'lilerin 'değiştik' iddiasının, takiyye ise eğer, kime karşı takiyye olduğunu zamanla göreceğiz.

Son boyut, AK Parti'nin solcu oluşumlara karşı zaferinin anlamlandırılmasıdır. Solculuk Türkiye'de sınıfsal bir temel bulamayınca, ya CHP tarzı devletçiliğe, yahut ayrılıkçı ırkçılığa dönüşüyor. AK Parti'nin zaferi, halkın bir iki şehir dışında bu hareketlere prim vermediğini kanıtlıyor. Almanlarla Fransızların, İtalyanlarla İspanyolların Avrupa kimliği (İbn Haldun'un

tabiriyle, Avrupa asabiyesi) altında bütünleşmeye çabaladıkları bir uğrakta, Mezopotamya toplumlarının Türk, Arap, Kürt tarzında ayrı yollar tutturarak; aralarındaki anlaşmazlıkların çözümü için Texas'tan kovboylar ithal ederek ayakta kalmaları mümkün değildir. Varolmak, kolektif çabayla tarihin malzemesi olmaktan kurtulmakla mümkündür.

Batı'da Hazır Fikir Yok!

Sık sorulan bir soru: AK Partinin *başarı şansı* nedir? Başarıdan maksat, tıkanmış bir sistemin rehabilitasyonu ise, 1.5 yıllık performansın bu hususta ilgilileri rahatlatmış olduğu söylenebilir. Fakat başarı ile, çetin bir uğrakta, bir milletin yeniden tarih sahnesinde belirmesine önayak olunması anlaşılacaksa, o zaman AK Parti'nin hangi yerli fikrin tezahürü olduğu ortaya konmalıdır. Küresel sistemin egemenlerine atıfla geliştirilen "muhafazakâr demokratlık" ideolojisi tarihî bir iddiayı değil, daha ziyade konjonktürel bir uyumu yansıtıyor. Nurettin Topçu, "muhafazakârlık bir milletin mukaddesatına, cemiyetin iradesi demek olan tarih içinde kazanılmış bütün ruh varlığına sahip olmasıdır" diyordu. "Muhafazakârlık millette, dinde, ahlâkta, ekonomide, siyasette, bütün içtimaî hareketler sahasında, o hareketlerin dayandığı temellerin muhafazası demektir."

Kemal Tahir de benzer bir yaklaşımla, Türkiye'de sol partileşme ve gruplaşmanın fikir temelli olmadığından yakınıyordu: "Türkiye'de gruplaşmalar hiçbir zaman fikirler üzerinde, Türkiye'de eylemi taşıyacak ana fikirler üzerinde olmamıştır. ... Bütün fikirler sümmettedarik gelen fikirlerdir. Katiyen Türkiye'nin gerçeklerini belirlemez fikirlerdir. Her biri bir parça gerçek taşıyor pek tabii, fakat bunu sistemleştirecek ne bir insan yetişti, ne de bir grup çalışması yapılabildi. Her gelen dergi bize yeni fikirler getirecekti ve bizim, Batı'dan hiç farkımız olmadığı için aynen kullanacaktık onları. Vakta ki Batı'da bizim için hazır fikir olmadığı anlaşıldı, kıyamet koptu. ... Sartre söylemiş

diye koştuk, Althusser söylemiş diye koştuk. Müslümanlıkla sosyalizmin karşılaştırmasını bile Garaudy'nin saçma sapan kitabından öğrendik. Müslümanlık, içinde yaşadığımız mesele, bizzat evimizdeki mesele. Ne zaman ki Batı'da hazır kalıp olmadığı anlaşıldı, o zaman tabii çil yavrusu gibi dağıldı hazırkalıp adamlar. Kimi askerlerin kayışına yapıştı, kimi dışarıdan el peyda etmeye uğraştı."

Ne dindarlar Nurettin Topçu'ya kulak verdiler, ne sosyalistler Kemal Tahir'e. 12 Eylül darbesi solu dağıttı; 28 Şubat dindarları. Birinciler çoğunlukla reklam ve medya sektörünün paha biçilmez elemanları oluverdiler. Her iki sektör de hayal gücüne büyük önem veriyordu ve sosyalist ütopya temrinleri solcularımızın muhayyilesini bilemişti. Devrim sloganlarını çabucak marka sloganlarına dönüştürdüler.

Dindarlar ise bıyıklarını kestiler ve bilardo oynamaya başladılar.

Istakanı bula tebeşire
Görünmeyecek kadar uzakta kalsın
Artık âşere-i mübeşşere
Dursun durduğu kadar ırakta
Kudüs, Bağdat ve Kahire
Akşam dolar hesaplarıyla gelsin uykumuz
Sabah katılmayı düşünelim yenilikçilere

Medyadan takip edebildiğimiz kadarıyla, AK Parti kurmaylarının seçim sonrasındaki ana meselesi, sistemin dahilî ve haricî efendilerini tedirgin etmeden "siyasî yelpazenin merkezine yerleşmek"ten ibarettir. Yerleşince ne olacak? Kendilerine ait bir fikri olmayan 20'nci yüzyıl sosyalist ve ulusal kurtuluşçu hareketlerin akıbeti ortada. 'Hele bir iktidara gelelim, birazcık da kalkınalım, sonra özgürlük ve eşitliğe dair sorunlarımızı çözeriz' dediler. Hiçbir şeyi çözemediler ve hiçbir iz bırakmadan tarihin çöplüğüne atıldılar!

Macar Türkolog Kunoş'un 1885 yılında İstanbul'da tespit edip yazıya geçirdiği bir "gölge oyunu gazeli" ile noktalayalım:

Kurulur bir saha-i ummana seyran perdesi
Çok safa icra olur cünbüş-i handan perdesi
Bir kıssa-i dasitandır eş'ar-ı nazmım benim
Kimlere şayeste bu, kimlere nihan perdesi
Zahirde bir kez temaşa eyleyip sen ibret al
Gör ne suret gösterir âyine-i devran perdesi.

Joseph Conrad

Almayer'in Sırça Köşkü

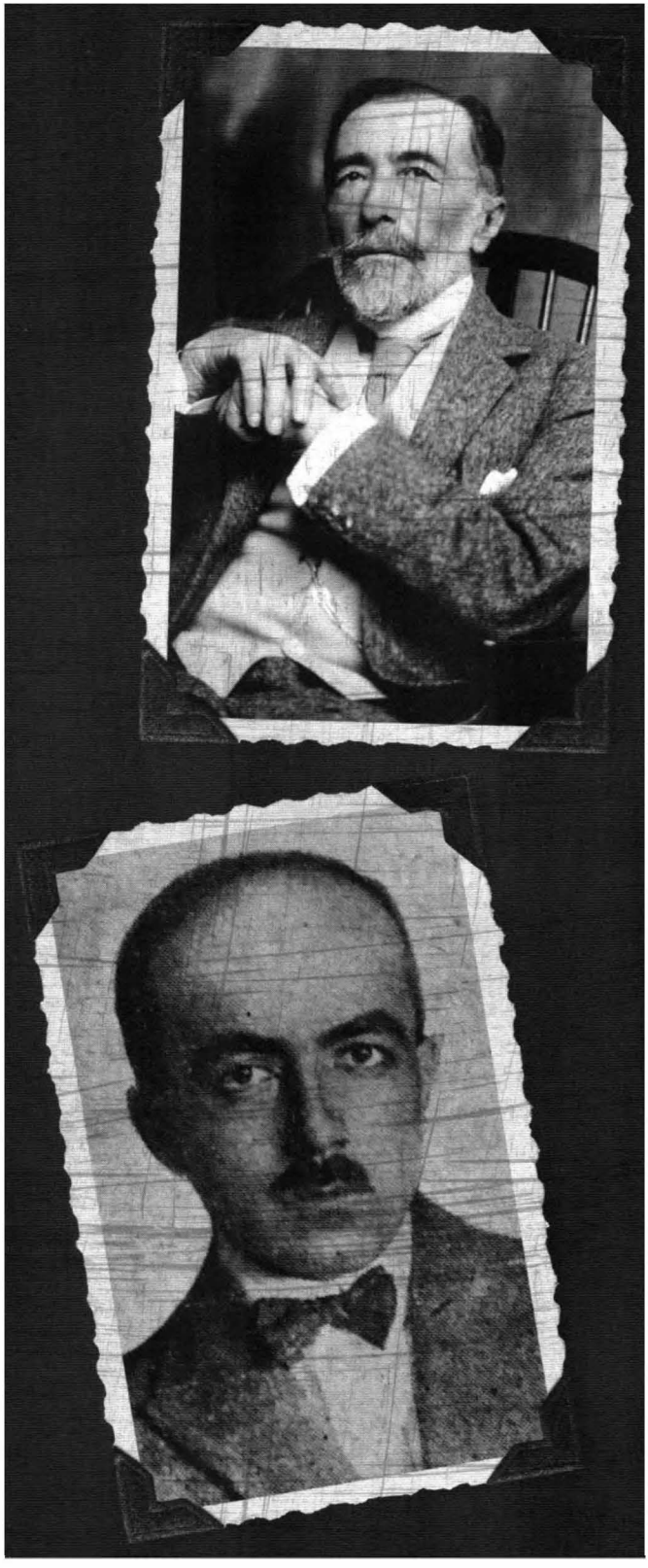
Gelişmenin İleri Karakolu

Karanlığın Yüreği

Yakup Kadri

Yaban

Sömürgeci Yüreğin Karanlığı

Yükü servete dönüştürmek, Beyaz Adam'ın büyük marifetidir. Kipling,1898'de başta İngilizler olmak üzere yüreği karanlık Avrupalıları "Beyaz Adam'ın yükünü omuzlamaya" çağırdığında, Blunt "Beyaz Adam'ın yükü, lordum, parasının yüküdür" diye yazmıştı. Şairler bu süreçte başıdik dursalar da, yüreğin karanlığını destanlaştıran nihayette bir romancı oldu. *Karanlığın Yüreği*, sömürgeci bireyin psikolojisini tasvir, tahlil ve tel'inde hâlâ bir zirvedir. Nijeryalı Achebe'nin ağır suçlamasına ("lanetolası ırkçı!") rağmen, Conrad'in siyasî, iktisadî ve kültürel veçheleriyle emperyalizm ve sömürgeciliği kurguya en başarılı biçimde yansıtan şair-romancı olduğunu düşünüyorum. Yiğidi vur, hakkını yeme!

Basit gerçekler sarsıcıdır: 19. yüzyıl sonlarında yerkürenin DÖRTTE ÜÇÜ Avrupalı emperyalistlerin hükmü altındaydı. Aslan payını İngilizler kapmış olsa da, Fransız, Alman, Rus ve Japonlar.. "sömürgelere hücum" devrini yaşıyordu. Conrad'in büyük romanına konu olan

Kongo, Belçika kralı Leopold'ün kişisel mülküydü ve yüzölçümü Belçika'nın tam 80 misliydi!

Polonya, Rus yayılmacılığının kurbanlarından biriydi ve Conrad bu ülkede, soylu fakat yurdundan koparılmış bir aile içinde dünyaya gözünü açtı. Yurtsever anne ve babası sürgündeyken, beş yaşındaki Josef Teodor Konrad Korzeniowski onlarla çile doldurmaya başladı. Şekspir ve Dickens'tan çeviriler yapan babasının oğluna ninnilerinden biri şöyleydi:

Bebeğim benim, söyle kendine
Vatansız birisin, sevgisiz biri,
Ülkesiz ve milletsiz,
Annen Polonya
Yatıyor mezarında.
Biricik Annen toprak altında
İmanın odur, şehitlik nişanın
Uyu da büyü, bebeğim benim.

Yurtsever ana babasını çocuk yaşta yitiren Conrad, çeyrek yüzyıl denizlerde "yersiz yurtsuz" dolaştı. İkinci dili Fransızca olmasına rağmen, üçüncü diliyle, İngilizce yazmaya karar verdi. Dilde bile vatansızdı. İlk romanı *Almayer'in Sırça Köşkü*, yazma serüveninin tüm tohumlarını barındıran bir ilk hazinedir.

Sermayesiz Dünya Fethi

Romanın ilk cümlesi, "Muhteşem bir gelecek düşüne dalıp gitmiş olan" Almayer'in tiz bir sesle sarsılarak "bulunduğu ânın nahoş gerçeklerine dönmesine" dairdir. Birkaç satır aşağıda, Almayer'in düşünün kalbinde ne yattığını öğreniyoruz: kızı Nina ve altın. Sarı maden sayesinde kendini ve melez kızını Asya cehenneminden kurtaracaktır. "Avrupa'ya yerleşeceklerdi kızıyla birlikte. Zengin olacak, itibar göreceklerdi. Kızın muazzam güzelliği ve kendisinin sahip olduğu servet karşısında, hiç kimse kızın melez bir kan taşıdığını aklına bile getirmeyecekti.

Onun zaferlerine tanık oldukça kendisi de yeniden gençleşecek, bir mahkûm gibi hissettiği bu kıyıda 25 yıldır verdiği kahır dolu mücadeleyi unutacaktı."

Tarih ve sosyal bilim, genelde sömürgeciliğin makro boyutuyla ilgilenir. "İngiltere, Hindistan'ı asırlarca sömürdü" denildiğinde, sanki üzerinde UK yazan bir gemi-değirmenin, onbinlerce mil uzaklara gidip, milyonlarca insanı öğütüp geri geldiğini tasavvur ediyor ve haklı olarak öfkeleniyoruz. Birey olarak sömürgeciyi ise ancak romanlarda bulabiliyor ve doğal olarak zavallının (!?) hâline acıyoruz. Nitekim Kaspar Almayer de kendini ve kızını ebedî kurtuluşa erdirecek son işte, Malay prensi beklerken, nehirde yuvarlanan ağaç dalını kıskanır: "Almayer'in ağacın akıbetine duyduğu ilgi birden arttı. Aşağıdaki sığ burnu aşıp aşamayacağını görmek için trabzanın üzerinden eğildi. Aşmıştı. Artık denize kadar yolunun açık olduğunu düşünerek geri çekildi, koyulaşan karanlıkta şimdi giderek küçülüp belirsizleşen o cansız nesnenin kaderine imrendi."

Kimdi Almayer ve 'Asya cehenneminde' ne arıyordu? Belleği çeyrek yüzyıl geriye giderek "servet kovalamak üzere Felemenk posta gemisinden Makassar'ın tozlu iskelesine inişini" hatırladı. Hollandalı gencin yumuşak sermayesi gözükaralık, İngilizce ve hesap bilgisinden ibaretti. Yüreğinin karanlık olduğu da söylenemezdi pek. Aksine, "Kuş gibi hafif bir yürek ve ondan daha hafif bir cüzdanla ayrılmıştı evinden; İngilizceyi iyi konuşuyordu, aritmetiği de kuvvetliydi; dünyayı fethetmeye hazırdı ve bunu başaracağından en ufak bir kuşkusu yoktu."

Endonezya'nın güneyindeki Makassar o sıralar "ticaretle dolup taşan cıvıl cıvıl bir yerdi." Antrepolarında "bir takım Çinlilerin sessiz sedasız sayıp üst üste yığmakta oldukları gümüş guldenlerin yumuşak ve kesintisiz şıngırtısı yükselirdi." Orada 'Denizin Kralı' İngiliz Tom Lingard ile tanıştı. Bir nehir keşfetmişti Lingard. "Girişlerini bir tek kendisinin bildiği o nehirden içeri, Manchester'dan gelen mallar, pirinç gonglar, tüfekler ve

baruttan oluşan çeşit çeşit yük taşıyordu." Cesur girişimi ve muazzam kazancı ile Almayer'in gözünde bir kahramana dönüşen Lingard, onu evlatlığı bir Malay kız ile evlendirmek istedi.

Usturuplu Riyakâr, Faziletli Sahtekâr

Bir beyazın yerliyle evlenmesi, ha? Olacak şey miydi bu? Projesini şöyle savunur Lingard: "Kimse karının ten rengini görmeyecek. Sahip olduğum dolarlar elalemin gözlerini örtmeye yeter de artar, inan! Milyonlarca doların olacak, milyonlarca diyorum!" Yaşlı adam sonsuza kadar yaşayacak değildi; her şeyi kızına, dolayısıyla da Almayer'e kalacaktı: "Gemiler, antrepolar, mallar ve hepsinden öte, ileri bir gelecekte, Lingard'ın parası sayesinde krallar gibi yaşayacağı, rüyalarının yeryüzü cenneti olan o şehirde, Amsterdam'da, peri masallarındaki bir saray gibi parlayan büyük bir malikâne." Başından kolayca savabileceğini düşündüğü Malay kızla evlenir ve ondan muhteşem bir kızı olur.

Nina, anne ve babasının evliliklerinin mimar ve finansörü tarafından, aileden uzak bir yere (Singapur) gönderilir ve orada 'Hristiyan terbiyesi' alır. Fakat yanına verildiği Beyaz aile tarafından dışlanınca, 'barbarlık bataklığına' geri döner ve iki arada bir derede kalır. İster beyaz ister Malay, tüm yakınlarında "şekilden şekile giren o kaypak doların peşinden koşan sefil bir doymak bilmezliğin ortak tezahürünü" görür. Malay akrabaları vahşi bir içtenlikle her şeyi mübah görüyordu. Buna içerlese de, Nina bunu "tanışmak talihsizliğine maruz kaldığı beyazlarda gördüğü o usturuplu riyakârlığa, kibar sahtekârlıklara, faziletli ikiyüzlülüklere yeğ tutuyordu."

Denizin Kralı Lingard zamanla bunar ve rasyonel ticaretten bir nevi define avcılığına yönelir. Bu uğurda her şeyini satar; dönüp Almayer'den bile yardım ister. Daha fazla desteğe ihtiyaç duyduğundan Avrupa'ya gider ve geri dönmez. Ortada kalan Almayer'in de dengesi sarsılır ve bölük pörçük bilgilerle "o yeri" aramaya çıkmak ister. "Almayer hazırlıklara kendini

kaptırmış, işçi ve köleleri arasında gündüz gözü rüyadaymış gibi dolaşıyor, kayıkların donanımıyla ilgili somut ayrıntılar zihninin içinde tarifsiz bir servete dair capcanlı rüyalarla karışıyor; içinde bulunduğu ânın yakıcı güneşi, çamurlu ve pis kokulu nehir boyunun sefaleti, kendisi ve Nina için hayal ettiği o muhteşem geleceğin enfes resmiyle kaynaşıyordu."

Nina'nın Malay annesi de açgözlükte Avrupalı babasından geri kalmıyordu. Kocasına inat kızını adeta gizlice pazarlıyor; onun yerli bir beyle evlenip prenses olmasını istiyordu. Prensten 'başlık parası' bile almıştı. "Kızının yanına yanaştığının farkına varmadı; keselerden avuç dolusu parıl parıl guldenler, Meksika dolarları çıkarıyor, pençe gibi parmakları arasından yavaşça akan paraları tekrar keseye dolduruyordu. Gümüşün şıngırtısıyla mest olmuş gibiydi, gözleriyse yeni darp edilmiş paradan yansıyan ışıkla parlıyordu: O büyük bir Raca, Göklerin Oğlu; kızım bir Rani olacak!"

Almayer'in Sırça Köşkü, köleleştirilmiş Malayların anlaşılmasında antropolojik çalışmalardan çok daha büyük bir değer taşıyor bence: "Kölenin hiçbir umudu yoktu ve değişim denen şey nedir bilmiyordu. Başka gökyüzü, başka su, başka orman, başka bir dünya, başka bir yaşam bilmiyordu. Hiçbir dileği, hiçbir ümidi, hiçbir sevgisi, bir tokattan başka hiçbir korkusu ve ara sıra hissettiği açlık dışında hiçbir keskin duygusu yoktu. Acı ve açlık çekmiyorsa, onun için mutluluk demekti bu; mutsuz hissediyorsa, gündelik işleri onu her zamankinden daha çok yorduğu içindi."

Silahın Yarattığı Fark

Nina, Malay prense vurulur; o da Nina'ya gönülden tutulur. Annesi kızına nasihat eder: "Eski hayatından vazgeç. Unut! Hayatında bir kez olsun beyaz bir yüze baktığını unut; onların sözlerini unut; düşüncelerini unut. Söyledikleri yalandır. Düşündükleri de yalandır çünkü onlardan üstün olan, ama onlar

kadar güçlü olmayan bizleri hâkir görürler. Onların dostluğunu da unut, aşağılamasını da; bütün o tanrılarını unut." Kendisini aşağılayan kocasından öyle tiksinmiştir ki, kızına şunları aşılamaktan çekinmez: Kocana, erkeklerin dinlenmeyi hak etmek için savaşmaları gerektiğini hatırlat. Oyalanacak olursa, eline hançerini verip gönder düşman üstüne. "Gönder ki öldürsün bizimle ticaret yapmak için dudaklarında dualar ve ellerinde kurşun dolu tüfeklerle yanımıza gelen beyaz adamları. Ah, onlar bütün denizleri ve bütün kıyıları tutmuşlar, sayıları da çok fazla!" Hilaire Belloc, Kipling ile aynı yıl şu dizeleri yazarak Bayan Almayer'i haklı çıkarıyordu:

"Durdu küçük bir tümseğin üstünde
Uyuşuk gözlerle baktı çevreye
Ve soluklanıp dedi ki:
Bizi onlardan ayıran tek
Önemli fark, Makineli Tüfek."

Kızının, bey de olsa bir yerliye varmak istemesi Almayer'i çıldırtır. "Kim büyü yaptı sana? Babana gel, ikimiz de bu korkunç kâbusu unutmaya çalışalım." Fakat Nina kararlıdır. Almayer'in gelecek düşü mahvolmuştur. "Söyle bana, sana ne yaptılar? Kendini bu vahşiye vermene ne sebep oldu? Bir vahşi o; onunla senin aranda hiçbir şeyin kaldıramayacağı bir engel var. ... Yüreğimi parçalıyor bu halin. ... Onca yıllık eğitimi unuttun mu?" Almayer haklıydı: Nefret ve ötekileştirmenin böylesi, ancak eğitimle öğrenilebilirdi. Nina bir sistem kazasıydı. Almayer öyle gazaba gelmişti ki, öfkesinden titriyor ve ağlıyordu: "Ben bir beyaz adamım, hem de çok iyi bir aileden geliyorum. Utanç olur... adaların hepsinde... doğu kıyısındaki tek beyaz adam. Hayır, mümkün değil... beyaz adamlar kızımı bu Malay'ın yanında bulacaklar. Benim kızımı! ... Seni asla affetmeyeceğim Nina!"

Almayer eski evine döner. Muhasebe defterleri etrafa dağılmıştır. "Bu defterlerde günbegün artan servetinin kaydını tutmaya niyetlenmişti." Ev şimdi bir enkaz gibidir. Anahtarı

nehre fırlatarak evi ateşe verir. Nina'yı hatırlatacak her şeyi yok edecektir. Nina ise eşiyle çok mutlu olur; evlerini sevince boğan bir erkek çocukları doğar. Ve mükedder meczup Almayer, doğu sahilindeki yegâne beyaz adam, yalnızlık içinde ölür. Evinden çıkan bir yerli, vakur bir fısıltıyla, huşu içinde, *Esirgeyen! Ve Bağışlayan! Allah!* adını zikretmektedir.

Terakkinin İleri Karakolu

Almayer büyüdü, dört yıl sonra Kurtz oldu. Asya cehenneminden Afrika cehennemine geçtik, karanlığın kalbi Kongo'ya. Fakat arada Angola'ya, terakkinin ileri karakoluna uğramasak hikâyemiz eksik kalacak.

Kayertz ile Carlier, Büyük Uygarlık Şirketi tarafından bir fildişi alım istasyonuna atanmışlardır; Makola adlı bir de yardımcıları vardır. "En içten hislerle, kötü ruhlara tapınmaya büyük değer veren suskun, içine kapanık Makola, iki Beyaz adamdan nefret ediyordu." İstasyonun biraz ilerisinde, çarpık bir haçın altında, terakkinin bu ileri karakolunu planlayıp inşa eden 'sanatçı' yatıyordu. Komşu köylerin reisi Gobila, bütün beyazların "kardeş ve aynı zamanda ölümsüz" olduklarını düşünüyordu. "Yakından tanıdığı ilk Beyaz adam olan sanatçının ölümü de bu inancını sarsmamıştı, zira bu Beyaz yabancının kendine ölü süsü verip gömdürdüğüne" inanıyordu. "Belki de bu onun memleketine dönüş yöntemiydi."

Şef Kayertz ile yardımcısı Carlier son derece bezgin ve beceriksiz adamlardır, aylakça keyif çatıp aldıkları maaşın hakkını veren türden. "Burada hayatı akışına bırakacağız. Oturup arkana yaslan ve o vahşilerin getirdiği fildişlerini istifle." Yaban elde adeta iki kör gibi yaşıyor, ne çevrelerindeki insanlara ne de tabiata dikkat ediyorlardı. "Nehir bir hiçlikten doğup bir boşluğa akıyordu." Yerlileri sadece işlevleri bakımından önemsiyorlardı: "Güzel hayvanlar. Fildişi getirmişler mi?" Hülasa, ticaret ve terakkinin bu iki öncüsünün makineden farkları yoktu. "Kafaları

hiçbir şeye basmıyor, buharlı geminin dönüşünü beklerken geçen günleri saymak dışında hiçbir şeyi umursamıyorlardı."

İstasyonda birkaç romanla beraber *Sömürgelerimizin Yayılması*na dair bir bildirinin eski nüshaları vardı. Şatafatlı bildiride "Medeniyetin hak ve görevlerinden, uygarlaştırma hizmetlerinin kutsallığından dem vuruluyor ve yeryüzünün karanlık yerlerine ışık, itikat ve ticaret götürenlerin fazilet ve yararlılıkları övülüp göklere çıkarılıyordu." Öncülerimiz bildiriyi okuyunca kendilerine daha farklı bir gözle bakıp daha iyi hissettiler. "Yüz yıl sonra, belki de burada bir şehir olacak. Rıhtımlar, antrepolar ve kışlalar, ve-ve- bilardo salonları. Medeniyet ve erdem- ve her şey. Ve sonra, delikanlılar; Kayertz ve Carlier adında iki iyi adamın tam burada yaşamış ilk uygar insanlar olduklarını okuyacaklar!"

Altı ay sonra onları alacak gemi gecikir, bu arada Makola bir haydut çetesiyle işbirliği yaparak efendilerine oyun oynar. İstasyonun bütün çalışanları işi terkederler. Öncülerimiz, Uygarlık Şirketi yöneticisinin de kendilerini unuttuğu vehmine kapılırlar. "Orada hiç kimse yoktu ve zaaflarıyla bir başlarına bırakılmış insanlar olarak, günden güne birbirlerine bağlı iki arkadaştan çok, iki suç ortağına dönmüşlerdi. ... Şirkete, Afrika'ya ve doğdukları güne lanet okuyorlardı."

İstasyonda biraz pirinç ve şekerden başka birşey kalmamıştır. Şef, şekeri biraz idareli kullanalım deyince, Carlier birden patlar: "Hadi ama! Çıkar şu şekeri, seni cimri köle tüccarı." Bir parça şeker yüzünden aralarında kavga çıkar ve şef, yardımcısını öldürür. Kafası o kadar karışmıştır ki, kimin ölü kimin hayatta olduğundan uzun zaman emin olamaz. Bu sırada nehir tarafından gemi düdüğü işitilir. Kayertz'in ruhu allak bullaktır, terakkinin hışmı kendisini beklemektedir: "İlerleme, Kayertz'e nehirden sesleniyordu. İlerleme, uygarlık ve tüm erdemler. Toplum, işini başarıyla tamamlayan bu çocuğuna sesleniyor, gelmesi, icabına bakılması, talimat verilmesi, yargılanması, mahkum edilmesi

için çağırıyordu. Toplum, adaletin yerini bulması için, uzaklaştığı o çöplüğe geri dönmeye çağırıyordu onu."

Büyük Uygarlık Şirketi'nin genel müdürü istasyona ulaştığında, şefi kurucunun mezarı başındaki haça kendini asmış buldu. "Morarmış yanağıyla ve genel müdürüne saygısızca çıkardığı şişmiş diliyle sanki şakayla karışık bir poz vermiş gibiydi."

> şimdi ben öksüz bir kitabeyim bir mezarın başında
> bana yalan söylendi vahşi atlar yok burda
> ve gelişi güzeldi neşenin, gidişini hiç görmedim
> kasvet mi, orası benim bahçem, o çitleri ben çektim
> çünkü yağmur korkutur bir dağı ancak
> yaşamak mı, yazık ki ben bilemedim.
> ***İbrahim Tenekeci***

Ve *Karanlığın Yüreği* için yerimiz kalmadı. ☺ Ona sonraki birkaç yazıyı ayırıp, sonra *Nostromo*'ya geçeceğim. O da ne, demeyin! Hep Avrupa emperyalizmi ile mi uğraşacağız? Yirminci yüzyılla birlikte ABD, *yüreği karanlıkların yarışında ben de varım!* dedi. Şimdilik çam sakızı çoban armağanı niyetine, Amerikan sermayesinin Latin Amerika'yı sömürgeleştirme faaliyetine "Acaba Avrupalılar ne der?" kabilinden sorgu sual edilince, roman kahramanlarından birinin verdiği cevabı paylaşmakla yetiniyorum: "Günün birinde biz de gireceğiz işin içine. Mecburuz buna. Zaman, Tanrı'nın tüm evrenindeki en büyük ülke üzerinde durup beklemek zorunda. Günün birinde her şeyi biz yönetiyor olacağız: ta Ümit Burnu'ndan Smith's Sound'a kadar, hatta, elde etmeye değer bir şey varsa ta Kuzey Kutbu'na kadar, sanayi, ticaret, hukuk, gazetecilik, sanat, politika ve din, ne varsa. Dünyanın işlerini, hoşa gitsin gitmesin, biz çevireceğiz. Dünyanın elinde olan bir şey değil bunu önlemek, sanırım bizim elimizde de değil." (*Nostromo,* 1904.)

Geleceğin tarihini yazmak, işte böyle bir şey!

Ruhu Deliren Adam

Öğrencilik yıllarımızda emperyalizmin en çarpıcı eleştirisinin Lenin'in kitabı olduğunu düşünürdük: *Kapitalizm: Emperyalizmin En Yüksek Aşaması.* Avrupa-dışı 'ulusların' kaderi bakımından Lenin ile Wilson'ın, SSCB ile ABD'nin hasım değil müttefik olduklarını kavradığımda, bakışlarım siyasetten edebiyata kaydı. Hayır yahut şer, emperyalizme derinden anlam veren eserler, şiir ve romanlardı. Anti-emperyalist 'modernist' edebiyat dairesine giren eserlerden bir çoğunun arkaplanı ise *Karanlığın Yüreği* idi. Conrad olmasaydı, Joyce ve Eliot olmazdı!

T. S. Eliot, Conrad'e borcunu kısmen ödedi; fakat bu yarım ve mahçup ödeme bile öyle işe yaradı ki, çok tanınmayan bir 'deniz hikâyecisi', modern Batı *canon*'unun zirvesine yükseldi. Yarı ödeme diyorum, zira *Çorak Ülke* aslında Kurtz'un, *Karanlığın Yüreği*'nin sonlarındaki sarsıcı ifadesiyle açılacaktı: "Ne dehşet! Ne dehşet!" Fakat sanırım Ezra Pound'un itirazıyla, onun yerine Petronius'un *Satyricon*'undan (daha zayıf) bir cümle kondu. Conrad'e vefasızlık içine oturmuş olmalı ki, Eliot

büyük şiiri "İçiboş Adamlar"ı yine *Karanlığın Yüreği*'nden çok sade ve gizemli bir epigrafla başlattı: "Bay Kurtz, ölmüş!"

Kimdi Bay Kurtz? Adı Almanca kokuyor. "Annesi yarı İngiliz, babası yarı Fransızdı. Tüm Avrupa'nın katkısı vardı Kurtz'un yaratılmasında." Kurtz, Avrupa'ydı: Dünyayı yutmak isteyen, açgöz, kıyıcı, şeytanî Avrupa. Ölümün eşiğine gelmiş bu hasta adamı bulup getirmek, ticaret misyonunu da bu "aklı sağlam, ruhu delirmiş" adamdan kurtarmak üzere karanlığın yüreğine (Kongo'ya) gönderilen Marlow, onunla ilk karşılaşma anını şöyle betimliyor: "Fildişinden oyulmuş, hareketli bir ölüm heykelini andıran elini tehdit edercesine kara, parlak, kımıltısız, tunçtan bir insan kalabalığına sallar gibiydi. Ağzını kocaman açtığını gördüm; sanki bütün havayı, bütün dünyayı, önündeki bütün insanları yutmak istiyormuş gibi tuhaf bir açlık havası verdi bu suratına."

Kurtz'u ve topladığı fildişini gemiye yükledikten sonra Avrupa'ya yönelir Marlow: "Gemiyi fildişiyle doldurduk, birçoğunu da güverteye yığmak zorunda kaldık. Böylece gözleri gördüğü sürece bakıp zevk alabilecekti fildişlerinden, çünkü sonuna dek korumuştu bu zevk alma tutkusunu. Duymalıydınız onu, 'Benim fildişim' derken. Evet, duydum onu. 'Benim sözlüm, benim fildişim, benim şubem, benim nehrim, benim..' her şey onundu. Her şey onundu, ama önemi yoktu bunun. Önemli olan, onun kime ait olduğu, karanlığın kaç tane gücünün ona sahip çıktığıydı. Ülkenin iblisleri arasında yüksek bir yere oturmuştu, hem de gerçekten. Anlayamazsınız."

Üç Kişilik Dev Roman

Anlayabilmek için, bu üç kişilik dev romanı sindire sindire içmemiz lâzım. Üç kişi diyorum, ama ana kahramanımız Kurtz ancak son çeyrekte ortaya çıkıyor, neredeyse ölüm döşeğinde. Anlatıcımız Marlow, perde arkasında ise Conrad. Diğerleri birer gölge. Yazar bazen Marlow kılığında, onun ağzıyla konuşuyor;

bazen ona sömürgeci 'Avrupa'yı temsil ettirip, kendi geride duruyor. Anti-emperyalist olduğu su götürmez; ırkçı olup olmadığı bulanık. Achebe kısmen haklı, fakat haklılığı düşündüğü kadar önemli değil.

Sahnenin merkezinde Londra var. Bu kelime romanda hiç geçmiyor; Afrika bile bir kere geçiyor zaten. Thames nehri üzerinde bir gezi teknesindeyiz. Kıyıya sis çökmüş. Hava karanlık ve "dünyanın en büyük, en yüce kentinin üzerinde, yaslı bir kasvetin yoğunluğuna bürünmüş, asılı" durmakta. Azamet, sis ve kasvet. Afrika'nın *karanlığı* buradan yayılıyor olmasın? Öyleyse, kahramanlarımız aslında Avrupa yüreğinin karanlığına doğru yol alacaklardır.

Teknede beş Kişiler: Yazar, Marlow, Kaptan (Şirketler Müdürü), Avukat ve Muhasebeci. **Kaptan**, ekibi dünyaya taşıyacak; **Muhasebeci** işin hesabını tutacak; **Avukat** işi kitabına uyduracak; **Marlow** hikâyeyi anlatacak; **Yazar** da yorumlayacaktır. İlk izlenimim bu. Üzerinde durdukları su (medeni dünyanın suyu) barış duyguları veriyor insana. Dupduru gökyüzü iyilik saçan, lekesiz bir ışık yumağıdır. Bataklıkların üstündeki sis bile kıvrım kıvrım bir tül yığını gibidir. Thames, "geniş ve yaşlı ırmak", kımıltısızdır. "Kıyılarında yaşayan ırka çağlar boyunca yaptığı hizmetlerden sonra, dünyanın uçlarına dek uzanan dingin ağırbaşlılığı içinde yayılıyordu. Saygıdeğer ırmağa, gelip sonsuza dek gidiveren kısacık bir günün coşkun heyecanı içinde değil, kalıcı anıların görkemli ışığında bakıyorduk." Bakalım Kongo nehrine de aynı ölçüde saygı ile bakılacak mı?

Thames, İngiliz ulusunun gurur duyduğu tüm "soylu cengâverlere" hizmet etmiştir, Sir Francis Drake'den Sir John Franklin'e kadar. Serüvencilerle göçmenler, kral gemileriyle işçi gemileri, kaptanlar, amiraller, Doğu ticaret yollarının karanlık korsanları, Doğu Hind filolarının kiralık generalleri. "Altın ya da şan avcısı, hepsi ellerinde kılıç, bazen de meşale taşıyarak o ırmağın akıntısından yola çıkmışlardı: Onlar toprağın içindeki

gücün habercileri, kutsal ateşin kıvılcımını taşıyanlardı. Ne büyüklükler akmamıştı o ırmağın akıntısından, bilinmeyen bir dünyanın gizemlerine!.. İnsanların düşleri, toplulukların tohumları, imparatorlukların filizleri..."

Medenilik, Sırayla!

Bir ışık karmaşası içinde Marlow aniden söze başlar. İlk sözü, medeniyet bağlamında geçmişle karşıtlık yaratmak ve bu karşıtlığı geleceğe yansıtmak üzerinedir: "Burası da dünyanın karanlık yerlerinden biriydi." Evet, İngiltere de bir zamanlar karanlıktı, onu denizden gelen birileri aydınlatmıştı ve bu gerçeği ancak bir "deniz adamı" bilebilirdi. Denizcilerin evleri (*gemi*) hep yanlarındadır; ülkelerini (*deniz*) de hep yanlarında taşırlar. "Her gemi diğerine benzer, denizse hiç değişmez." Öykücü Marlow sıradan bir denizci değildir ama, "ona göre öykünün anlamı çekirdek gibi içinde değil, sisi belirleyen parıltı ya da ay ışığının ölü yalazının ortaya çıkardığı o puslu hâlelerden biri gibi, öykünün dışında, onu saran bir şeydi."

Öyküsüne göre, İngiltere'yi Romalılar aydınlatmıştı. Onlar geldiğinde karalarda vahşiler vardı. Medeni bir insanın yiyeceği hiçbir şey, Thames suyundan başka içecek hiçbir şey yoktu. Soğuk, sis, hastalık, ölüm. "Sinekler gibi ölüyorlardı." Ama becerdiler. "Karanlıkla yüzleşebilecek kadar erkek adamlardı onlar." Anlıyorsunuz değil mi, Romalıların aydınlattığı İngilizler, şimdi aynı *erkekliği* Afrikalılar karşısında sergilemeliydi. Maço medeniyet, ırkları sırayla onurlandırır!

Avrupaî giysiler içinde bir Buda'ya benziyor Marlow, nedense! Romalıları sömürgeci değil, fatih diye nitelendiriyor. İşin özü, etkinlik. Faust'u hatırlıyoruz: "Önce *Eylem* vardı!" Yaptıkları iş soygun, hatta geniş çaplı cinayet bile olsa, değerdi; "karanlıkla kapışanlara da bu yakışırdı zaten." Marlow'un itirafı bile ihtişamlıdır: "Dünyanın fethi, yani dünyanın tenleri bizimkinden farklı ya da burunları bizimkilerden az daha yassı olan insanların elinden alınması işi, üzerinde düşünülecek olursa,

pek de hoş bir şey değil." Bu davranışı ne kurtarabilir? Fikir. Önünde secdeye varılacak, adaklar sunulacak bir fikir!

Marlow bir de "tatlısu gemiciliğini" denemiştir. Bir ırmaktan yukarı çıkıp "o zavallı adamla" tanışmıştır. Yazara göre, pek anlaşılır bir hikâye değildi bu, ama gene de aydınlatıcıydı. Altı yıl kadar Hind Okynusu'nu, Büyük Okyanus'u ve Çin Denizi'ni dolaşıp, "Doğudan payını bayağı aldıktan" sonra, dinlenmekten yorulup kendine bir gemi arar ve bir vitrindeki haritaya bakar. Haritada "koca bir yılana benzeyen muazzam bir ırmak" görür. Büyülenir. O ırmak üzerindeki ticaretle uğraşan şirketi hatırlar. Teyzesini araya koyarak iş ister ve talebi kabul edilir. Dünya talanı için üç gerekli şart: Eylem arzusu, harita ve torpil. Harekete geç, seçilmişlerden ol, gelişip serpil!

Meğer şirket kaptanlarından biri saçma bir olaya kurban gitmişmiş. Pazardan iki kara tavuk alan Fresleven adlı Danimarkalı kaptan, nedense aldatıldığını düşünmüş ve köyün reisini sopayla dövmüş. İşi uzatınca, yaşlı şefin oğlu imdadına yetişip kaptana mızrağının ucuyla şöyle bir dokunuvermiş. Kaptan nalları dikince köy halkı ormana kaçmış pek tabii; ölü ortada kalmış. "Bu doğaüstü varlığa dokunmamışlardı ölümünden sonra. Köy de bomboştu. İnsanlar yok olmuşlardı. Çılgın bir dehşet duygusuna kapılan erkek, kadın, çocuk, herkes ormana dağılmış, bir daha dönmemişti. Tavukların başına ne geldi, onu bilmiyorum. Kalkınma hamlesi onlara da ulaşmıştır, mutlaka." İşte bu karanlığa, bu saçmalığa doğru yol alacaktır öykücümüz.

Karanlığın Girişini Koruyanlar

Sonra şirketin genel merkezini arar Marlow. Şehirdeki en büyük 'şey' odur. "Denizaşırı bir imparatorluk işletip ticaret yoluyla dünyanın parasını" kırıyorlardır. *Ölüm* sessizliği içindeki dar bir sokaktan, *çöl* gibi çıplak geniş merdivenlerden çıkar. *Siyah* yünden bir şeyler örmekte olan iki kadın karşılar onu ve ilgili yöneticilere yönlendirirler. "Karanlığın girişini koruyor, siyah bir *tabut* örtüsü örüyorlardı. Selam siyah yün örücüsü ihtiyar.

Ölecek olanlar seni selamlıyor. Baktıklarının yarısından çoğu bir daha göremediler onu." Ana yönetici, Büyük Patron, 1.65 boyunda ve kimbilir kaç milyonun sapını tutuyor. "Elimi sıktı galiba, bir şeyler mırıldandı, iyi yolculuklar." Karanlık, mekanik bir bürokrasi; her şey şirket için, şirket sadece şerikler için; çalışanlar birer makine dişlisi...

Yola çıkış öncesi, Marlow'un teyzesi ve şirket doktoruyla görüşmeleri de medeniyetin mahiyetini ele vermek bakımından son derece öğretici. Öykücüyü doktora götüren "kılıksız, dağınık" kâtip, şirketin çalışmalarını över. Laf arasında, "*oralara* gitmemiş" olduğu anlaşılır; Marlow buna şaşırınca da, antropolog Frazer'i hatırlatan bir cevap verir: "Göründüğüm kadar salak değilim."

Doktor önce nabzını yoklar, "*oralar* için iyi!" der. Sonra kafatasını ölçmek için izin ister. Unutmayalım, Darwin'in Avrupa ırkçılarına meşruiyet sağladığı bir çağdayız. Marlow şaşırır kafa ölçümü meselesine. Bilim yararına, der doktor. Döndüklerinde de ölçer misiniz? Hayır, dönenleri görmem. Hem, üstelik değişiklikler hep kafanın içinde olur! Konuşkan doktor, küçük kuramını kanıtlama peşindedir: "Ülkemin böyle görkemli bir sömürgesi olmasından sağlayacağı yararların benim payıma düşen bölümü de bu olacak. Sıradan zenginlik başkalarının olsun." Sonra bir baba nasihatı ile uğurlar kahramanımızı: "Güneşin altında kalmaktan ziyade, öfkelenmekten sakın. Tropikal ülkelerde her şey sakin olmalı."

Yönetimine verecekleri kırk paralık bir gemi de olsa, teyzesi sayesinde "seçilmişlerden biri" olmuştur Marlow. "Bir sermayem vardı, aydınlık güçlerin elçisi, ikinci sınıf bir havari gibi bir şey yani." Teyzesi "o bilgisiz kitleleri iğrenç alışkanlıklarından kurtarmak" üzerine o kadar konuşur ki, Marlow sonunda dayanamayıp ona "şirketin kazanç amacıyla işletildiğini" söylemek zorunda kalır.

Ve yola koyulur Marlow. Yolculuğu anlamlandırabilmemiz için, tarihsel bağlamı hatırlamakta yarar var. Sanayi kapitalizmi ilerledikçe, hegemonya mücadelesi de kızışır. Hegemonik güç,

oyunun kurallarını koyan; dolayısıyla sistemin işleyişinden azami faydayı sağlayan ülkedir. Ondokuzuncu yüzyılın son çeyreğine kadar bu güç, tartışmasız olarak, İngiltere'dir. Fakat kendisini zorlayan iki aday ortaya çıkmıştır: ABD ve Almanya. Her ikisi de sömürgelerden pay istemektedir. Gelişmeler o kadar hızlı olur ki, 1870'lerde henüz büyük ölçüde keşfedilmemiş olan Afrika, 1900'e gelindiğinde tümüyle Avrupalı güçlerin eline geçer. 1883 ile 1885 arasında, 18 ay içinde Güney Batı Afrika, Togoland, Kamerun ve Doğu Afrika tamamen Alman buyruğuna geçer.

Karanlığın Yüreği romanının sahnesi olan Kongo, *fildişi* ile ünlüdür; daha da önemlisi, otomobil çağı için büyük değer kazanacak olan *kauçuk* ağaçlarına sahiptir. Sadece bu meta için, Belçika kralı Leopold'ün en az on milyon Kongoluyu öldürttüğü tahmin ediliyor. Conrad bir denemesinde, 1890'da Kongo'da gördüklerinin "bugüne değin, insan vicdanını en fazla sızlatan, en iğrenç yağma didişmesi" olduğunu belirtiyor.

Sömürgeleştirme sürecinde en önemli hususlardan biri, sömürmenin hem bir hak, hem de bir hizmet olduğunun kültürel bakımdan 'kanıtlanması'dır. Viktorya dönemi İngilizleri için, İngilizler içkin olarak, yani kanlarından ötürü, fetheden, yöneten ve medenileştiren bir ırk idiler. Fethettikleri "kara/karanlık ırklar" (*dark races*) ise aynı sebeplerle kendilerini yönetme ve medenileştirmeye ehil değildiler. Darwin'den çok önce Luke Owen Pike, İngiliz ulusu saf Tötonik kandan gelmedir, temel siyasal yasası, toplumsal âdetleri, dahili refahı, silahlarının başarısı ve sömürgelerinin sayısı hep Hengist ile Horsa kumandasında, o üç gemiyle gelen Germen savaşçılarının eseridir, diyordu. (*The English and Their Origin,* 1866.) Ondan da önce Robert Knox, neden bazı halklar emperyalist oluyor da diğerleri onların boyunduruğuna giriyor, diye soruyor ve cevabı kuvvette buluyordu: "Ben bu satırları yazarken, Kelt ırkı (Fransızlar), bizim Hindistan'ı ele geçirme hakkımızın aynısıyla, Kuzey Afrika'yı ele geçirmeye hazırlanıyor. Yegâne gerçek hak fiziksel kuvvettir." (*The Races of Men,* 1850.)

Kıvırcık Kafası Göğsüne Düştü!

Bir Fransız gemisiyle yola çıkar Marlow. "Sırf asker ve gümrükçü indirmek için bölgede ne kadar liman varsa hepsine" uğrarlar. Asker ve gümrükçü! Militarizmin gölgesinde ticaret! "Tanrı'nın boş verdiği bir toprak parçasından vergi almaları için gümrük memurları indiriyorduk; sonra asker indiriyorduk, gümrük memurlarını korusunlar diye. Bazıları boğuluyordu. Fırlatılıp atılıyorlardı oraya, biz de yolumuza gidiyorduk." Bir savaş gemisine rastlarlar. "Bir kulübe bile yoktu görünürlerde, ama kıyıyı topa tutuyordu. Fransızların savaşlarından biri sürüyormuş oralarda o sırada." Anlatımdaki soğukkanlılığı görüyor musunuz? Savaşlardan bir tanesi! Ölümle ticaret el ele. "Neşeli ölüm dansıyla ticaretin, fazla ısıtılmış bir mezarı andıran durgun ve topraksı havada birlikte yürüdükleri birkaç gülünç adlı yere daha uğradık. ... Karabasan tohumları arasında *yorgun bir hac gezisi* gibiydi." (İleride 'imansız hacılar'ı tanıyınca, yorgun hac gezisi ne demek anlaşılır!)

Başkent yakınlarında ilk tur biter, Marlow süvarisi İsveçli olan küçük bir istimbota biner bu defa. Şirketin şubelerinden birine ulaşır nihayet. Bir patikayı tırmanırken, toprak taşıyan altı zenci görür. "Her birinin boynunda demirden bir tasma vardı ve aralarında sallanıp şıngırdayan bir zincirle birbirlerine bağlıydılar." Köle değildir bunlar; hür iradeleriyle, Avrupalı efendilerle sözleşme yapmış işçilerdir. Küçük bir hata veya açıkları, onları köleden beter duruma sokmuştur.

"İnsan hayal gücünü ne kadar zorlarsa zorlasın, bu adamlara düşman demek olanaksızdı. Bunlara hükümlü deniyordu ve *esefle dolu yasalar*, patlayan mermiler gibi, çözülmesi güç bir gizemle denizleri aşıp bu adamların üzerlerine gelmişti. Çelimsiz göğüsleri birlikte soluyor, son haddine kadar genişlemiş burun delikleri titriyor, taşlaşmış gözleri yokuşa bakıyordu. Mutsuz vahşilerin o noksansız, ölümcül ilgisizliğiyle, bana göz ucuyla bile bakmadan yanımdan geçtiler." Bu *ham maddelerin*

arkasından da kurtarılmışlardan, duruma egemen yeni güçlerin yaratıklarından biri, tüfeği elinde, umutsuzca yürüyor!

Sonra yara izi gibi uzanan daracık bir dere yatağına iner Marlow ve orada "bir cehennemin karanlık çemberine" girmiş gibi olur. Loş ışıkta *yarı belirgin yarı silik kara şekiller* ağaçların arasına çömelmiş, uzanmış, oturmuş, ağaç gövdelerine yaslanmış, toprağa tutunmuşlardır. Kimlerdir bunlar? Yaşlandıkları yahut hastalandıkları için, artık işe yaramayan 'işçiler'! Ölmeye çekilmişlerdir. "Yavaş yavaş ölmekteydiler. Düşman değildiler, suçlu değildiler. Kıyının en ücra köşelerinden *süreli sözleşmelerin tüm yasallığıyla* getirilmişler, bu zorlu çevrede kaybolmuşlar, alışık olmadıkları gıdalarla beslenmişler, hastalanmışlar, yararlılıklarını yitirmişler, sonra da sürünerek gidip *dinlenmelerine* izin verilmişti."

Can çekişen bu şekiller hava kadar özgürdüler, bir o kadar da ince. Birine bir peksimet kırıntısı veriyor Marlow. "Parmaklar peksimetin üzerine kapanıp kavradı, başkaca bir kıpırtı, bir bakış yoktu. Boynuna bir parça *beyaz* yünlü kumaş bağlamıştı, niçin? Bir arma, bir süs, belki de muska. *Siyah* boynunda çok çarpıcı duruyordu." Çevrede daha birçokları, akla gelebilecek her biçimde yamulup çökmüşlerdir, bir katliam ya da salgın resmindeki gibi. "Dehşet içinde donup kaldığım sırada, bu yaratıklardan biri elleriyle dizlerinin üzerinde doğruldu ve emekleyerek su içmek üzere ırmağa gitti. Suyu avucuyla ağzına götürdü, sonra güneşin altında oturup bacaklarını önünde kavuşturdu, bir süre sonra da kıvırcık kafası göğsüne düştü."

hiçbir sırrını ele verme
öl ya da ölü taklidi yap ey suretim
dişleri kenetlenmiş çenesi bağlı
bir ölü taklidi yap –yapabilirsen
çünkü bir tek
ölüler doğru fotoğraf verir.
Hüseyin Atlansoy

Liberal Sömürgeci

Modern dünyanın en büyüleyici iki sıfatından biri Liberal, diğeri Sosyalist. Anıldıklarında akan suları durduran iki efsunlu kelime. İçerikleri bakımından kökleri biraz geriye gitse de, birer siyasi strateji olarak ana kaynakları *İhtilal-i Kebir*. 1789 devrimi üç kelime uğruna yapıldı: Hürriyet, Eşitlik *ve Kardeşlik*. Birincisi liberallerin bayrağı oldu, ikincisi sosyalistlerin. Kardeşlik, sömürgeciliğe ayakbağı olacağından, iki yüzyıldır muallakta!

Patrick Brantlinger otuz yıl önce, *Karanlığın Yüreği* ve benzeri romanları edebî yönden sömürgecilik bağlamına oturtan mükemmel bir eser yazdı: *Karanlığın Yönetimi*. Tarih, felsefe, coğrafya, iktisat ve siyasetin edebiyatla harmanlandığı bu mükemmel eseri Türkçeye kazandıracak çevirmen ve yayıncıya hezaran âferin! Bu yolculukta rehberimiz Brantlinger olacak (*Rule of Darkness: British Literature and Imperialism*, 1830-1914, Ithaca: Cornell University Press, 1988.)

Örgütlü İkiyüzlülük

İngiltere'nin sömürge politikası baştan sona "organize riyakârlık"tır. Yerlileri korumayı amaçladığı söyleniyor; oysa hedef, tek hakkın Kuvvet olduğunu söyleyen Knox'ın belirttiği gibi, onların soyulduktan sonra katledilmesidir. Knox insancıl olduğunu da iddia etmiyor. Her ne kadar örgütlü ikiyüzlülüğü tasvip etmiyorsa da, kuvvetin hakkı doğurduğunu; kara ırkların başına gelen şeylerin, onların ırksal kaderi olduğunu belirtmekten geri durmuyor. Peki, kader neden onları yıkıma uğratıyor? Çünkü fiziksel ve zihinsel bakımdan *aşağıdırlar*; dünyanın bir köşesini güçlü ırklara karşı savunayım derken, ayaklar altında kalmaya mahkûmdurlar.

Knox'a göre Sömürge Bakanlığı (*Colonial Office*) açgöz bir tarzda "Orta Afrika'da diğer bir Hindistan" meydana getirmek istiyor ki, "tıpkı Hindistan yerlileri gibi, hukuksal kurgu gereği hür gözüken, fakat gerçekte birer köle olan milyonlarca Afrikalının emeklerinin ürünleri Bakanlığın kasalarına aksın." Knox, yerlilerin insancıl çabalarla korunmasına da karşıdır. Soykırım, tarihin yürüdüğü yoldur. Saxon ırkı bu hususta bir tanedir. Bazı ırklar, münhasıran koyu ve gerici ırklar, beyaz ve ilerici ırklar tarafından tasfiye edilmek üzere *üretilmiştir*.

Bunlar ne de olsa idareci; filozoflar daha yumuşak ve insancıl olur, mu diyorsunuz? Alın size baba oğul Mill: Baba James Mill, özgürlük ve demokrasinin kategorik olarak Hindistan bağlamında hiçbir anlam ifade etmediğini ve diğer beyaz-olmayan halklara uygulanamayacağını belirtiyordu. Liberal oğul John Stuart Mill ise, serbest ticaretin sadece eşitler için geçerli olduğunu söylüyordu. Hürriyet Üzerine (*On Liberty*, 1859) ve Temsilî Hükümet (*Representative Government*, 1861) başlıklı kitaplarında ortaya koyduğu liberal tezler Hindliler veya diğer "aşağı" halklar için geçerli değildi.

Ondokuzuncu yy ortası düşünürleri böyle, önceki liberal filozoflar farklı mı dersiniz? Martin Bernal, *Black Athena*'da, İngiliz ırkçılığının köklerini iki asır öncesinde Kuzey Amerika'nın sömürgeleştirilmesine kadar geri götürüyor. "Bu sömürgeciliğin ikiz politikası, yerli Amerikalıların imhası ve Afrikalıların köleleştirilmesi" idi. Liberal fikriyatın 'peygamberi' olduğu hususunda felsefî ittifak ve sosyolojik icmâ bulunan John Locke hazretleri, bu tür köleleştirmeye fikrî zemin hazırlıyordu: Putperest Afrikalı ve Amerikalıların Hıristiyan Avrupalılarca sömürgeleştirilmesi hakkaniyete uygundu, çünkü bunlar mülklerini savunmuyor, ellerindeki toprağı israf ediyor, tepe tepe kullanmıyorlardı. Diğer bir 18. yy liberal filozofu David Hume, *koyu deri renginin ahlakî ve zihnî aşağılık işareti olduğunu* ileri sürüyordu. Hatta Hume, Avrupalıların diğer ırklara eşit muamele yapmamalarını haklılaştırmak için, Tanrı'nın bir değil birçok insan türü yaratmış olduğuna bile inanıyordu.

...
iyiydik. penyelere inanıyorduk
ikinci tokatları kültürel fark kuramıyla açıklıyorduk
birincisi doğaçlamaydı zaten
üçüncü tokat ama insan haklarına aykırı
insan haklarına inanıyorduk
john locke'a ve john wayne'e
...
Afrika anne
Asya baba
Oğlun kızın Ortadoğu
Daha daha daha ne
Osman Konuk

Şiire Yansıyan Sömürü

Sanayileşmekte olan İngiltere'nin önemli bir sorunu, değerlendirilemeyen fazla nüfusun sömürgelere pompalanmasıydı. Carlyle, Almanlardan çok önce bir *Lebensraum* (hayat sahası)

siyaseti önermişti: Lüzumsuz kitleler, elde balta ve altlarında savaş arabaları yerine, saban ve buhar motoru ile sömürgelere doğru yola çıkmalıydılar. İktisatçı Malthus 19. yy başlarında, sanayi toplumunda gıda maddelerinin aritmetik, nüfusun ise geometrik arttığını; dolayısıyla belirli aralıklarla kıtlık, kıyım, savaş ve benzeri olaylarla bir tür düzeltme olmazsa dünyanın yaşanmaz hâle geleceğini; bu süreçte de ancak güçlü ve intibak yeteneği yüksek olanların ayakta kalacağını yazmıştı.

Bu 'iktisatçı Darwin'in sözleri şair Coleridge'de yankısını şöyle buldu: "Sömürgecilik Büyük Britanya için sadece aşikâr çare değil, zorunlu bir görevdir de. Öyle görünüyor ki Tanrı bize parmağıyla denizleri işaret ediyor." Coleridge, sadece fazla nüfusun değil, fazla sermayenin de ihraç edilmesi gerektiğini düşünüyordu: "Aşırı bir sermaye birikiminden mustarip olan bu ülke, kârlı bir işletim alanı bulamazsa, korkarım ki kendisiyle şiddetli bir içsavaşa girişecektir." İçsavaş istemeyen yufka yürekli Romantikler ve erken dönem Viktoryen liberaller, bu tamamen boş, "çorak yerlere" fazla sermaye için yatırım alanı olmasa bile, giderek tehlikeli olmaya başlayan, ülkedeki yoksul ve işsizler ordusunun boşaltılacağı *çöplükler* gözüyle bakıyordu.

Dünya haritasında 1830'lara doğru sadece birkaç "boşluk" kalmıştı ve bunların en büyüğü Afrika idi; yüzyıl sonunda bütün boşluklar doldurulmuş olacaktı. Beyaz sömürgeciler kumda ayak izleri keşfetmişlerse, medeniyetin oraya doğru ilerlemesine set çekecek hiçbir şey olamazdı. Toprağı ve kaynaklarını "geliştirmeyen vahşilerin" onlara sahipolma hakkı yoktu. Onları "medenileştirme" görevi, kendilerini Hıristiyanlığa, "üretken emek" veya "çabaya" kazandırmak demekti. Charles Kingsley 1856'da şöyle yazıyordu: Her halk ya kendi ülkesinin yeteneklerini geliştirmeli, ya da onları geliştirecek olanlara yol açmalıdır. Bunu kabul ettiklerinde, ticaret ve onun refakatçisi olan sömürgecilik sayesinde *kanları yenilenir.* Ticaret ve sömürgecilik

özdeş toplumsal *ilerleme* ve *felah* biçimleridir. Beyaz ve tercihan Protestan ırklar bununla görevlidir.

Baba ve oğul Mill gibi, Macaulay, Charles Lamb, T. Love Peacock gibi entelektüeller Doğu Hind Şirketi için çalışıyorlardı. Peacock savaşgemisi diplomasisinin öncülerindendi: Asyalılar ancak dipçikten anlardı. **"Thames'in Dehası"** başlıklı şiirinde, İngiliz deniz gücünün, ticaretinin ve emperyal haşmetinin ana geçidi olduğundan, Thames nehrinin bütün diğer ırmaklardan üstün olduğunu dile getiriyordu.Önceki bütün imparatorluklar çökmüştü; fakat "maharet ve hakiki cesaret" ona güç vermeye devam ettikçe, Thames İmparatorluğu *ebediyen payidar* olacaktı:

İmparatorluğunun binası duracak ayakta,
Korkulacak ondan ve hayran olunacak,
Yenilenecek her çevrimsel çağda,
Değişmez, sarsılmaz, boyuneğmez;
Senin haraç kestiğin denizlerdeki
Kayalar gibi,
En şiddetli rüzgârlara eyvallah etmeyen.

Serbest Ticaret Emperyalizmi

Ondokuzuncu yy boyunca, sömürgecilik meselesine yaklaşımda liberallerle muhafazakârlar arasında hiçbir keskin fark yoktu. Hatta bazen ulusal konularda liberal konuma sahip olanlar, dış işlerde daha "şahin" kesilebiliyordu. Örneğin, muhafazakâr Tory'lerin Parlamentoda karşı çıktığı Birinci Afyon Savaşı, lakayt Çinlileri sözümona serbest ticarete zorlamanın bir aracı olarak (liberal) Whig'ler ve (sosyalist) radikaller tarafından savunulmuştu. Görünürde muhafazakâr, sosyal Darwinci şöven emperyalizm, büyük ölçüde, liberal, reform-yanlısı iyimserlikten doğup gelişmişti. İngiltere için iyi olan, dünya için de iyi idi!

Liberal erken dönem Viktoryenler silahla olduğu gibi, İncil ve ticaretle de aynı kolaylıkla *genişleyebileceklerini* hissediyorlardı.

Liberal düşüncenin merkezindeki *serbest ticaret teorisi* çoğu zaman, yeni pazarlar açma ve yerkürenin "üretken olmayan" alanlarını "üretken" kılmak üzere sömürgecilik yapma ihtiyacıyla irtibatlandırılıyordu. Eski merkantilist tarzdaki sömürge sistemine karşı çıkanlar, daha etkili ve kârlı gözüken *serbest ticaret emperyalizmini* savunuyorlardı. Macaulay, Carlyle, Martineau ve Dickens gibi yazarlar için *serbest ticaret, dünyanın karanlık bölgelerine gün ışığı getirecek şafaktı.*

Şayet dünyanın "yerlileri" ticaret ve Hıristiyanlığın kaçınılmaz refakatçileri olan hastalık, kısırlık ve soykırımla tamamen yok edişmemişse, kaderleri ehlileştirilmek, din değiştirmek ve büyük sanayi tekerine koşulmaktı; Marlow'un gördüğü birbirine zincirlerle bağlı zenciler gibi. Tüm liberal kanatların savunduğu Sosyal Darwinizmin muhtelif biçimleri "aşağı ırklar"a ağıt yakma şöyle dursun, onların bir an önce tasfiyesini savunuyordu.

İçiboş Adamlar

Brantlinger'ın rehberliğinden romanımıza geçelim. Posası çıkarılmış kara derililerin, ölümü bekledikleri korulukta, kıvırcık kafaların nasıl göğüslere düştüğünü görmüştük en son. Hemen ardından, çok şık giyimli bir beyaza rastlar Marlow. Öyle bir ortamda dik, kolalı bir yaka, beyaz manşetler, hafif bir alpaka ceket, kar gibi bir pantolon, açık renk bir boyunbağı, cilalı çizmeler. Şirketin muhasebe müdürüdür bu. Her şey berbat olabilir, ama hesap asla şaşmamalıdır! "Şubede bu adam dışındaki her şey karmakarışıktı: kafalar, eşya, yapılar. Bir ırmak dolusu mamül, adi pamuklular, boncuklar, bakır teller karanlığın derinliklerine akıyor, karşılığında da çok değerli bir fildişi sızıntısı geliyordu."

Burada Bay Kurtz'un adını duyar. Birinci sınıf bir temsilciymiş. "Olağanüstü bir adamdır, gerçek fildişi bölgesinde, oranın ta dibinde. Bütün temsilcilerin gönderdiği toplam fildişi kadarını o tek başına gönderir. ... Geleceği çok parlak. Kısa bir süre sonra, yönetimde sözü geçen biri olacak. Yukarıdakilerin

niyeti öyle." Bu istikbali parlak adama karşı ilk merak uyanmaya başlar. Ertesi gün şubeden ayrılıp 60 kişilik bir kervanla ikiyüz millik bir yola çıkar Marlow. Ne kervanı? Hacı kervanı, pek tabii. Fildişi hacıları!

Zorlu bir yolculuktan sonra nihayet kendi şubesine varınca, kaptanlık yapacağı geminin batık olduğunu öğrenir. Şube müdürü sıradan bir tüccardır, emirlerine uyuluyor, ama ne sevgi, ne korku, ne de saygı uyandırıyor. Tedirginlik yaratıyor sadece. Ne örgütleme yeteneği var, ne girişim, ne düzenleme. "Ne eğitimi vardı, ne zekası. Bu konuma sadece, hiç hastalanmadığı için erişmişti." Hiçbir şey yaratmıyor, rutini yürütmeyi beceriyor, o kadar. Ama çok büyük bir adamdır. Neden? "Onu büyük yapan, küçücük bir şeydi: Böyle bir adamın içini yöneten şeyin ne olduğunu anlamak olanaksızdı. Bu sırrı hiçbir zaman belli etmiyordu. Belki hiçbir şey yoktu içinde." Eliot çeyrek asır sonra, epigrafında yerli diliyle "Bay Kurtz ölmüş" (Mistah Kurtz -he dead) yazan *İçiboş Adamlar* şiirini boş yere kaleme almadı!

İçiboş adamlarız
İçi doldurulmuş adamlar
Yaslanırız birbirimize
Kafalarımız saman dolu. Heyhat!
Beraber fısıldadığımızda
Kurumuş seslerimiz
Pısırık ve anlamsız.
Kalıpsız şekil, renksiz gölge
Mefluç kuvvet, çalımsız hareket
Keskin bakışlarla, ölümün diğer
Krallığına geçip gidenler
Bizi –olsa olsa-
Yitmiş vahşi ruhlar değil
İçiboş adamlar olarak hatırlar
İçi doldurulmuş adamlar.

Bu içiboş müdürün sözleri de "kendi malı olan karanlığa" açılan bir kapı gibiydi. Yemekhanede oturduğu yer bir numaralı yerdi; öbürleri hiçbir yerde değildiler. Şubenin bahçesinde, güneşin altında amaçsızca dolaşan "inançsız hacı sürüsü" vardı. "Fildişi sözcüğü havada çınlıyor, fısıldanıyor, iç çekilerek söyleniyordu. Fildişine tapınıyorlar sanırdınız. Sersemce bir hırsın kokusu esiyordu hepsinin üzerinde, bir cesetten çıkan koku gibi. Hey Tanrım!"

Tüm gördükleri Marlow'a gerçekdışı gibi geliyor. Bu el değmemiş yabanın "kötülük ya da gerçek gibi ulu, üstesinden gelinemez bir şey olduğunu" ve uğradığı "gerçekdışı işgalin bitmesini sabırla beklediğini" düşünüyor. İçiboş yöneticilerin içlerinde *gerçek* olan tek duygu, fildişi bol bir şubeye atanıp komisyonlarını toplamaktır. Sonra ilginç bir tiple, tuğlacıyla tanışır. Ortada tuğla yapacak hiçbir malzeme yoktur ama. Adamın önemli bir özelliği, Kurtz'u tanıyor olmasıdır. "O bir dahidir. O, acımanın ve ilmin ve terakkinin ve daha da kimbilir nelerin elçisidir. Biz, Avrupa'nın bize emanet etmiş olduğu davada, yol gösterici olarak daha üstün bir zeka... istiyoruz."

İçiboş adamların arasına karışan Marlow, ıssızlık karşısında ürperir. Kazara burada bulunan bizler neyiz, diye sorar. "O sessizliği yönetebilecek miydik, yoksa o mu bizi yönetecekti? Ne vardı orada? Biraz fildişi geldiğini görüyordum." Fildişi ve bir dahi. Hepsi bu. Birer kelime Marlow için. İçleri boş. "Bay Kurtz sırf bir sözcüktü benim için. Bu adın arkasındaki adamı sizler ne kadar görüyorsanız, ben de o kadar görüyordum. Onu görebiliyor musunuz? *Hikâyeyi* görebiliyor musunuz? Herhangi bir şey görebiliyor musunuz?" Anlatıcının sıkıntısı had safhada ve bunu meçhul okuyucu ile paylaşmak istiyor. Görmek ve gördürmek istiyor! "Size bir düş anlatmaya çalışıyormuşum gibi geliyor bana, boş bir anlatma girişimi daha doğrusu, çünkü hiçbir anlatı o düş duygusunu, düşlerin tam da özü olan, dirençli bir isyan titremesi içindeki o saçmalık, hayret ve şaşkınlık karışımını, o

inanılmazın tutsağı olma duygusunu veremez... Düş görür gibi yaşıyoruz: yapayalnız..."

Derken yazar (Conrad) girer araya ve bizi romanın en başındaki tekneye geri götürür, yabandan uygarlığa. Fakat psikolojik sıkıntı aşılmamış, anlatıcı, anlatmaya çalıştığı adama dönüşmüştür sanki: "Marlow epeydir bir sesten başka bir şey değildi bizim için." Hâlâ anlattıklarına kulak veren olduğunu hisseden Marlow, bir çalışma felsefesi geliştirmeye başlar. "İş sevmem, kimse sevmez, ama işin içinde olanı severim- kendini ispat fırsatını." Sömürgeci de, onu gözleyen de, kendini ispat arayışındadır. Modern Avrupalı, ya sömürüyle kendini gerçekleştirir, ya sömürü anlatısıyla!

Tarih Öncesine Yolculuk

Kurtz'u düşünüyor Marlow, yabana belli ahlakî değerleriyle gelmiş bu adamın her şeye rağmen zirveye tırmanıp tırmanamayacağını, oraya erişince de işlerini nasıl yürüteceğini merak ediyor. Kurtz bir süre önce yanına tüm fildişini alarak yabanı terkediyor aslında, fakat üçyüz mil yol aldıktan sonra birden vazgeçip geri dönüyor. Bu gizemli adama karşı merakı daha da artıyor ve yola devam ediyor Marlow. Sanki sadece mekânda değil, zamanda da geriye doğru, kaynağa doğru bir atılım içindedir: "Tarih öncesi bir dünyanın, keşfedilmemiş bir gezegen kılığına bürünmüş bir dünyanın gezginleriydik. Derin acılar ve büyük güçlüklerle ele geçirilen belalı bir mirasa sahip olmuş ilk insanlar olduğumuzu düşünebilirdik. Yığınla çarpılan el, kol, bacak girdabı. Gemi, siyah ve anlaşılmaz bir çılgınlık nöbetinin kıyısında ağır ağır, güçlükle yol alıyordu. Tarih öncesi adam bize sövüyor mu, tapınıyor mu, selam mı veriyor- kim bilebilirdi? Çevremizi anlamaktan yoksun, hayalet gibi akıp gidiyorduk. Anlayamıyorduk, çünkü çok uzaktaydık ve hatırlayamıyorduk, çünkü İlk Çağlar'ın gecesinde, hemen hemen hiçbir iz- ve kesinlikle hiçbir anı- bırakmayarak giden çağlarda ilerliyorduk."

Dünya dünyeviliğini yitirmiş gibidir, dünyadışı bir şeydir. İnsanlar mı? "Hayır, insanlık dışı değildiler. En kötüsü de buydu, anlıyor musunuz; insanlık dışı olmadıkları kuşkusu." Achebe'nin ırkçılık ithamını en fazla haklı çıkaracak bir noktadayız galiba. Kara adamların insan olma ihtimali, anlatıcıyı üzüyor gibidir. "Çığlık atıyor, zıplıyor, korkunç suratlar yapıyordular. Ama insanlıklarını -sizinki gibi olan insanlıklarını- ve bu çılgın cümbüşle olan uzak akrabalığınızı düşünmekti sizi heyecanlandıran. Çirkindi. Evet, oldukça çirkindi."

Uzak akrabalarını iki türlü soyuyordu sömürgeciler: En değerli doğal kaynaklarına (fildişi, sonra kauçuk) yok pahasına el koyuyor; yetmezmiş gibi, bu süreçte "kaynak sahiplerini" bedava çalıştırıyorlardı. "Zencilere maaş olarak her hafta 20-25 santim uzunluğunda bakır tel veriliyordu. Bu metayla nehir kenarındaki köylerden erzak alacaklardı sözde. Ya köy yoktu, ya ahali düşmanca davranıyordu, ya da, bizim gibi konserveden beslenen müdür, geminin olur olmaz nedenlerle durmasını istemiyordu.Telleri yutmaları ya da kanca yapıp balık tutmaları dışında bu cömert maaşlarının ne işe yarayabileceğini aklım almıyordu. Maaşların büyük ve onurlu bir ticaret şirketine yaraşır bir düzenlilikle ödendiğini kabul etmeliyim ama." Bu adaletsiz işverenlik anlatıcıyı tedirgin etmiş olmalı ki, şöyle düşünmekten alamıyor kendini: "Onlar otuz, biz beş kişiydik. Niçin bize saldırıp karınlarını iyice doyurmadıklarına hâlâ şaşarım."

Kurtz'u hep konuşurken düşlemiştir Marlow. N'apsın, adam sanki bir ses olarak sunulmuştu ona. Bu adamın tek başına bütün öbür temsilcilerden daha fazla fildişi topladığı, takas ettiği, dolandırdığı ya da çaldığı büyük bir kıskançlıkla anlatılmıştı. Fakat yetenekleri arasında en ağır basanı, konuşmasıydı. "Şaşırtıcı, aydınlatıcı, en yüceltilen, en tiksinilen, derdini anlatma yetisi. Deşilmesi olanaksız bir karanlığın yüreğinden nabız gibi atarak akan bir ışık ya da sahtekâr bir akıntı."

Yerliler Kurtz'a, Kurtz Fildişine Tapıyor!

İşittiğine göre Kurtz'un bulunduğu şube yığınla fildişi doludur. Eski kerpiç kulübe çatlayacaktır neredeyse fildişinden. "Tüm ülkede, yerin ne üstünde ne altında, tek bir fildişi kalmamış sanırdınız." Bunları Kurtz'un Rus şakirdinden öğrenir. Biraz uşak, biraz palyaço. "Yerliler bize neden saldırdı?" diye sorar Marlow. Rus'un cevabı: "Çünkü onun gitmesini istemiyorlar. Ona tapıyorlar." Kurtz'a iki hastalığı boyunca bakıp sadakatini kanıtlamış biridir bu ilginç adam. Ruslara karşı derin bir öfke duyan Conrad, onlara Avrupalı sömürgecilere uşaklık etme rolünü uygun görüyor galiba. Fakat uşak, efendisinden öcünü almaz olur mu?

Kurtz'un çok yakınında bulunan Rus, onun fildişi bulma uğruna "memleketi talan ettiğini" söylüyor. O kadar ki, bir keresinde Rusu vurmaya bile kalkıyor, küçük bir fildişi uğruna. Bütün fildişi onun olmalıdır! "Evimin yakınındaki köyün reisi bana biraz fildişi vermişti. Köylüler için ava çıkardım ara sıra. Fildişini istiyordu Kurtz, ne desem de dinlemiyordu. Fildişini ona verip bu yöreden uzaklaşmazsam, beni vuracağını söyledi. Vurabilirdi, bundan hoşlanıyordu ve kimi isterse öldürmesini engelleyecek hiçbir şey yoktu dünyada. Verdim fildişini."

Uşağına göre, bu yarı-tanrı, yabana yakalanmış, yahut yaban ondan bu akıl almaz işgalin intikamını korkunç bir biçimde almıştı. "Sanırım kendi hakkında kendisinin bile bilmediği, ancak o büyük yalnızlıkla baş başa kaldığında görebildiği şeyler fısıldadı yaban ona. Dayanılmaz derecede büyüleyiciydi o fısıltı. Gürültüyle yankılandı içinde, çünkü içi boştu..."

Nihayet Kurtz ile karşılaşır Marlow. Dolu bir tüfek, ge*rilmiş bir yay!*

Dengesiz Hesapçı Avrupalı

Robinson Crusoe, dengesiz bir hesapçıydı. Tıpkı 'Avrupa Medeniyeti' gibi. Dengesizdi, çünkü Güney Amerika'da işlerini yoluna koymuş, tarım ve ticaretten epey para kazanmışken, ille de Afrika'da köle ticaretiyle büyük bir vurgun vurma hayaline kapıldı. Hesapçıydı, köle avına çıkarken düştüğü ıssız adada, önce ayakta kalmayı başardı; ardından neredeyse çokuluslu bir 'devlet' kurdu. Tebaası arasında Protestanlaştırılmış bir zenci (Cuma), putperest bir zenci (Cuma'nın babası), hatta Katolik bir Avrupalı bile vardı. O kadar hesapçıydı ki, adayı terk ettiğinde, toprağı tebaası arasında paylaştırsa da, tapuyu elinde tuttu!..

Onsekizinci yüzyıl, Robinsonvari *bireysel* sömürgecilik çağıydı. Her ne kadar Doğu Hind Şirketi gibi girişimler kral ve aristokrasiden büyük destek alıyorduysa da, sonuçta 'sömürgenler' birey veya grup düzeyindeydi. Ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında, sömürgecilik *toplumsal* bir karaktere büründü. Sanayileşen/kapitalistleşen Avrupa toplumlarının iç çelişki ve sorunlarına bir cevap olarak, sistemleştirildi. İngiltere'yi yönetmekle

sömürgeci olmak özdeşleşti. Brantlinger, İngiliz devlet adamlarından hareketle, süreci şöyle özetliyor:

Sömürgeler Bakanı (1895-1903) Joseph Chamberlain, sosyalizme ve yeni doğmuş İşçi partisine doğrudan rakip olarak 'toplumsal emperyalizm' kavramını icat etti. Elmas kralı Cecil Rhodes ise emperyalizmin yurt içinde sosyalizme nasıl bir alternatif oluşturabileceğini formüle etti: "Birleşik Krallık'ın 40 milyon sakinini kanlı bir iç savaştan alıkoymak için, *biz sömürgeci devlet adamları*, fazla nüfusu yerleştirecek ve onlar tarafından fabrika ve madenlerde üretilen mallar için yeni pazarlar sağlayacak yeni topraklar kazanmalıyız. *İç savaşı önlemek istiyorsanız, emperyalist olmak zorundasınız.*" Kapitalizm sınırsız sermaye birikimi olduğundan, kazancın işçi sınıfı ile paylaşılmadan mevcut sermaye stokuna eklenmesi gerekiyordu. Bu durumda, işçilere sus payı olacak kaynak dışarıdan, sömürgelerden sağlanmalıydı.

Emperyalizm İngiliz toplumu için bir emniyet sübabıydı: Hem içeride işçi sınıfı radikalizmini ve orta sınıf reformizmini saptırıyor; hem de içeride ve dışarıda *aristokratik otoritenin fantezilerini* koruyordu. Sınıflararası gerilim ve çatışma şiddetlendikçe, emperyal tebaa içerideki haydutu dışa ihraç ediyor; sömürgen kapitalistin yerine hışımlar yoz racalara, komik Çinlilere ve Japon soylularına yöneltiliyordu. Emperyalizm, "bu karanlık ve şer kuvvetleriyle" büyük bir mücadele idi.

Kutsal Merkez Avrupa

Bugünkü Rodezya'ya adını veren ve "bütün dünyayı tek bir krallık altında birleştirmeyi" hedefleyen Cecil Rhodes gibi silahlı Robinson'lar, bu temelde sosyo-ekonomik soyguna adeta "kozmolojik bir dünya yaratımı" havası verdiler. Avrupa-dışı dünyayı kaostan kozmosa (düzene) geçirecek yeni Haçlılardı bunlar; ilahî bir misyonları vardı. Mircea Eliade, Kutsal ve Dindışı (*Sacred and Profane*) başlıklı alimâne eserinde, 'geleneksel' toplumlarda kaotik ve bilinmez olarak nitelendirilen 'yabancı

dünya'nın işgal ve kolonizasyonunun bir tür *Yaratılış* eylemi sayıldığını belirtiyor. İşte 19. yy Avrupa'sı kendini böyle bir eylemle yükümlü, "dünyanın epistemik merkezi" yahut insanlığın *axis mundi*'si olarak tahayyül ediyordu. Kutsal merkez Avrupa, özellikle de İngiltere, kozmosu tanımlıyor ve kaosun nerede başladığını gösteriyordu.

> Merhametti putperest ülkemden beni koparan
> Tanrı'nın ve Kurtarıcı İsa'nın varlığını
> Karanlık ruhuma aşılayan
> Felah nedir bilmez ve aramazken.
> Kimileri aşağılar bizim koyu ırkımızı:
> "Şeytanın boyasıdır onların rengi."
> Unutmayın İsevîler, Kâbilvari kara zenciler
> Arındırılıp kılınabilir meleklerin dengi.
> ***Phillis Wheatley, 1753-84***

Tanımlamanın mitolojik denebilecek felsefî temeli Hegel tarafından atılmıştı. Çin, Hind ve Afrika'yı insanlığın çocukluk aşaması olarak nitelendiren Alman filozofun tarih felsefesi, sömürgeciliğin meşruluk beratlarından biriydi. Oysa Michel de Certau, bir merkez ve çevre tespitinde *doğal* veya *kaçınılmaz* bir şeyin asla sözkonusu olmadığını söylüyor. Bu her zaman "retorik veya iktidar operasyonlarının sonucu"dur. Kişinin kendini, olmadığı şeyin zıddı olarak tanımlaması, geleneksel olduğu kadar modern toplumlarda da iş görüyor. Hardt ile Negri'ye göre, Öteki'nin farkı mutlak olduğundan, tersyüz edilip, insanın kendi kişiliğinin temeli haline getirilebilir. Başka bir deyişle, "sömürgeleştirilen Öteki'nin kötülük, barbarlık ve şehevî azgınlığı Avrupalının iyilik, medenilik ve efendiliğini mümkün kılan şeylerdir. Sömürgeciler, ötekinin mekânını yahut kaosu inşa etmeden kendi kozmoslarını tanımlayamazlar." Kutsalla iletişim kurmanın, tanrısal gücü taklit etmenin ve tanrı pozu takınmanın ve bu ayrıcalıklı konumun meyvelerini toplamanın eylemi olarak "bilinmeyen alanları işgal ve dönüştürme" ihtiyacı,

sömürge girişiminin sürükleyici faktörüdür. Sömürgeciler bu motifleri daha çağdaş terimlerle dile getiriyor, *kozmos, kaos, uluhiyet* gibi kelimeler yerine *medeniyet, vahşilik, misyon* gibi kelimelerle konuşuyorlardı. (Bkz. Agata Szczeszak-Brewer, *Empire and Pilgrimage in Conrad and Joyce*, 2011.)

Şairin Savaşçı Ruhu

Orada o şapelde, yavaşça toprağa gömülen
Savaşçı dedem yatıyor, ayakları taşa dayalı
Talihsiz adam! Müslümanı gururla tepelemek için
Denize açılmıştı bir vakitler;
Savaşçı da, ihtişamı da, uğruna başverdiği dava da öldü.

Viktorya çağının (1837-1901) en ünlü şairi Alfred Lord Tennyson, şiirlerinin çoğunda savaş ile barışı zıtlaştırdı. Savaş erdem ve yücelikti, barış tabansızlık ve açgözlük. Özellikle 1850'lerde yazdığı şiirlerde Britanya'nın "soylu kanının" uyanmasını istiyor ve "silah, silah, silah" diye haykırıyordu. Kahramanlık, şövalyelik ve serüven ruhu yozlaşmamalıydı. "Tatlı Barış" bir fahişeydi.

Barış otuzyedi yaşında,
Hiç kimse suçlayamaz tatlı Barışı
Fakat miskinlikten, tamahtan doğan Barışın
Utancıdır zeytin çelengi.

Martineau için yeni incil *ticaret* idi, ilerlemenin kaynağı ve medeniyet tohumlarının taşıyıcısı 'serbest ticaret'. Kara ırklar, yer yüzünden silinecekleri güne kadar, ebediyen kara kalacaklardı. Ne kadar erken telef olurlarsa, o kadar iyiydi. Fakat medenileştirilecek vahşiler olmadan, imparatorluk neye yarardı? Arthur Conan Doyle'un ünlü fantazisi Yitik Dünya'da (*The Lost World*, 1911) bir gazete editörü kahramana şöyle diyordu: "Haritadaki büyük boş yerler hep dolduruldu; hiçbir yerde *romans* için yer kalmadı." Doyle bu fikre katılsa da, modern hayatın bu gerçeğine

kafa tutup, dinozorların hâlâ yaşadığı ve vahşilerin insandan çok maymuna benzedikleri bir Amazon bölgesinin keşfine dair etkileyici bir romans yazdı. Medeniyet çürüyorsa, çürüsündü; yazar için serüven arayışı ilkel hayatın kaba hudutlarına, *özgün yabanlığa* doğru geri gitmekti.

Emperyalist söylem temelden ırkçıydı. Irkçılık da emperyalizm gibi ekonomik, politik ve kültürel hükmetme (en azından hükmetme arzusu) içeriyor, her ikisi de bu hükmetme biçimleri düşüşe geçtiğinde yahut tehdit edildiğinde daha da öldürücü ve yobaz hâle geliyordu. Nitekim başlangıçtaki *yerli* ve *vahşî* stereotipleri geç Viktoryen düşüncede *alçak* ve *hayvanî* tiplere doğru yozlaştı; Avrupalı kâşif, tüccar ve kolonizatörlerin imajları da sarsıldı. Erken Viktoryen literatürde Robinson Crusoe'nun çok sayıda çocuğu yamyamlara 'erkekçe' dayanırken; geç Viktoryen literatür, kendileri de beyaz vahşilere dönen Kurtz gibi sapmışlarla dolup taştı.

> Umutsuzluk kulübelerini kokutan
> Mevki makamla bozulmuş hava adına;
> Kapkara kesilmiş dertler
> İnsan kanına bulaşmış musibetler adına;
> Derin kahırların her bir iniltisi
> Perişanlığın her bir laneti adına;
> Kederin ümitsizliğinden akıp gelen
> Kötülükler ve suçlar adına;
> Afrika'nın hataları, Avrupa'nın günahları yüzünden
> Dökülen her bir damla kan adına,
> Uyan! ayağa kalk! intikam al!
> ***Robert Southey, 1774-1843***)

Fildişi Aydınlanma

Conrad, *Karanlığın Yüreği*'nde bireysel ve toplumsal sömürgeciliği bütünleştiriyor. Bir yanda, Belçika kralı Leopold ve örgütlü Avrupa sermayesi Kongo'da bir "çıkış" arıyor; diğer yanda, irili ufaklı çeteler parsayı toplama arayışına giriyor. Bunlardan biri, Eldorado Araştırma Seferi, baskınlar yaparak sayısız dükkânla deponun ganimetini yüklenip, "adilce paylaşmak üzere" kırlara kaçırdıkları izlenimi veriyor. "Çalıntı mal havasına bürünmüş, içinden çıkılmaz bir karmaşaydı getirdikleri. Konuşmaları, aşağılık korsanların konuşmasıydı. *Yiğit olmaksızın umursamaz, atılgan olmaksızın açgözlü, yürekli olmaksızın acımasızdı.* Dünyanın bağrından hazineler söküp çıkarmaktı istekleri, ama amaçları bir kasa hırsızınınkinden farklı değildi. Elebaşları, müdürün amcasıydı."

Marlow ise Kurtz'u düşünüyordu sadece. Bu karanlık ülkeye "belli ahlakî değerleriyle" gelmiş olan bu adamın zirveye tırmanıp tırmanamayacağını, oraya erişince de işlerini nasıl yürüteceğini merak ediyordu. Farkında olmadan, çeteci amca-yeğenin fısıldaşmasına kulak misafiri oldu: "Fildişi, çok sayıda... en iyisinden... çok sayıda... çok da can sıkıcı ondan gelmesi." O, Kurtz idi. Ona hem hayran, hem düşmandılar. Yöntemlerini onaylamıyor, fakat topladığı fildişine de tapıyordular. Bu çelişkiyi aydınlanmacı bir söylemle aşmaya çalışıyordular: "Her şube, daha güzel şeylere giden yolu gösteren bir fener olmalıdır. Bir ticaret merkezi olmalıdır tabii, ama aynı zamanda bir insanlaştırma, geliştirme, eğitim merkezi de olmalıdır." Kaynaklarını çalmalı, karşılık olarak da onları adam etmeliydik!

Conrad bir yandan Avrupa emperyalizminin mahiyetini aydınlatıyor; diğer yandan, tipik bir Avrupalı psikolojisiyle, ortalama Afrikalıyı yamyam diye nitelendirip ötekileştiriyor. İlk yazıda Achebe kısmen haklı derken kasdettiğim buydu: "Yamyamların birkaçını işe almıştık. Çok iyi adamlardı yerinde. Ne de olsa, birbirlerini benim gözümün önünde yemediler ya!" Marlow'un

ateşçiliğini yapan vahşi, onun kelimeleriyle "gelişmiş bir tür" idi; bir dikey kazanı ateşlemeyi biliyordu. "Ona bakmak, arka ayakları üzerinde yürüyen bir köpeğe bakmak kadar eğitici bir şeydi." Vahşi, gözlerini kısıp buhar ibresine, su ibresine bakıyor durmadan. Aslında o da diğerleri gibi kıyıda olmalı, tam tanılara uyarak ellerini çırpıp ayaklarını yere vurmalıydı. Fakat bunu yapmak yerine kendini işe vermiş, "yararlı bilgilerle dolu yeni bir büyüye" kapılmıştı.

Kurtz'un şubesine 8 mil kala müthiş bir çığlık duyulur. Sanki sisin kendisi atmıştır o çığlığı. İmansız Hacılar tüfeklerine el atar. Hepimizi kesecekler bu siste, der biri. Gemideki beyazlar çok korkmuş ve bozulmuş oldukları halde, siyahlar sakindir. Şefleri, kıyıdakileri gösterip, onları yakalayıp yemekten bile söz eder! Hacılar ok yağmuruna ateşle cevap verirler; fakat yerlileri ormana doğru püskürten şey, umulmadık bir nesne olur: Geminin düdüğü. Düdüğü işitince çil yavrusu gibi dağılırlar. Tekniğin, teknolojinin zaferi!..

Öldürün Bütün Vahşîleri!

Nihayet Kurtz ile karşılaşır Marlow. Sedyede boylu boyunca yatmaktadır. Bir deri bir kemik. Adı Almancada kısa anlamına da gelse, neredeyse 2.5 metre uzunluğundadır. Acı çekiyor gibi değildir; tok, dingin bir hali vardır "bu insan gölgesinin." Bütün heyecanlara şimdilik doymuş bir sestir sadece. "Bir sesti o. Bir sesten başka pek bir şey değildi. Görkemli bir kafatası vardı!"

Bu iblisleşmiş hayalet, tümüyle yok olmadan önce "akıl almaz itiraflarıyla" onurlandırıyor Marlow'u. "Benimle İngilizce konuştu, eğitiminin bir bölümünü İngiltere'de görmüştü. Annesi yarı İngiliz, babası yarı Fransızdı. Tüm Avrupa'nın katkısı vardı Kurtz'un yaratılmasında." Bir rapor yazmıştı *Uluslararası Vahşi Alışkanlıkları İtlaf Cemiyeti* için. Aslında yok etmek istedikleri, vahşi alışkanlıklar değil, bizzat vahşilerdi. Raporun özü şu: Başlangıçta, biz beyazlar, varmış olduğumuz gelişme noktası

açısından, vahşilere doğaüstü yaratıklar gibi görünüyoruz. Onlara birer tanrı kadar güçlüymüşüzcesine yaklaşıyoruz. Ve raporun en sonunda titrek bir elyazısı not: *Telef edin vahşilerin tümünü!*

O duvar;
gözleri afyon dumanlı keşişlerin
bellerindeki kara kuşak gibi sarılmış
kürenin gırtlağına!..
O duvarın ilk temel taşı,
emperyalizmin ilk adımından geliyor.
O duvarın dibinde,
bizimkilerin
Eyfeller gibi kemikleri yükseliyor.
O duvarın bir ucu :
tahta sabanlı sarı Çin'de;
öbür ucu :
çelikleri elektrikli New York'un içinde.
Her bankada hisse senetleri var onun.
O duvar
Lortlar kamarasında Lort Gürzon'un
noktaları imparator armalı bir nutku gibi geçiyor.
Eyfel'in tepesinden avlarını seçiyor,
dayanarak Hindenburg'un altın çivili heykeline
topluyor Berlin sokaklarını eline.
Nazım Hikmet

Rus şakirt yahut palyaço, hasta Kurtz'u iyileştirmek için elinden geleni yapmış, fakat çökmesine engel olamamıştır. Çünkü şirket, Kurtz'u çoktan gözden çıkarmıştır. Onu değil, fildişini kurtarmak istiyorlar sadece. "Burada aylardır ne bir damla ilaç, ne de bir lokma hasta yemeği var. Utanç verici bir biçimde terk edildi." Birimiz hepimiz, hepimiz şirket için! Buna rağmen bir direnç abidesidir vahşileşmiş beyaz adam. Gemide müdürle konuşurken, Marlow kulak misafiri olur Kurtz'a: "Beni kurtarmak ha! Fildişini kurtarmak demek istiyorsun. Deme bana.

Beni kurtarmakmış! Esas ben seni kurtarmak zorunda kaldım. Planlarımı altüst ediyorsun. Hastaymışım! Boş ver. Düşündüklerimi gerçekleştireceğim, geri döneceğim. *Neler yapılabilirmiş* göstereceğim sana. Bu aşağılık fikirlerinizle engel oluyorsunuz bana. Ben döneceğim. Ben."

Kurtz o bitkin haliyle kaçar gemiden, Marlow takip edip yakalar onu. Ayakta zor duruyor, ama sesi hâlâ çok güçlüdür. Nakarat gibi tekrarlar: "Muazzam planlarım vardı. Büyük işlerin eşiğindeydim." Ne olursa olsun, Avrupadaki başarın kesin artık, der Marlow. Onun "unutulmuş, hayvanca isteklerini, doygun, canavarca anılarını uyandırarak bağrına basan büyüyü, ormanın ağır, suskun büyüsünü" bozmak ister. Marlow emindir: Yalnız bu büyüdür onu ormanın kıyısına, çalılıklara, ateşlerin parıltısına, davulların vuruşuna çeken. Başkaldıran ruhunu olağan özlemlerin ötesine çeken yalnız budur. "Ondan daha yüksek ya da daha alçak hiçbir şey yoktu. Bir tekmeyle uzaklaşıvermişti dünyadan. Dünyayı da paramparça etmişti. Bir ruhtu o! Bir ruhla savaşmış birisi varsa bu dünyada, o benim işte. Kafasının içi pırıl pırıldı, ama ruhu deliydi. Sınır, inanç ya da korku bilmeyen, ama gene de kendi kendiyle kör bir dövüşe girmiş bir ruhun akıl almaz gizemi..."

Karanlığın yüreğinden geri dönülmüş, gemi hızla denize doğru gidiyor. Kurtz'un canı da hızla akıp gidiyor bedeninden; yüreğinden zamanın acımasız denizine doğru çekiliyor. Ona gösterdiği ilgi yüzünden, sadece müdürün değil, Hacıların gözünden de düşmüştür Marlow. Fakat tercihini bilinçle değil, içgüdüyle yapmıştır sanki: "Bu beklenmedik ortaklığı, bu kötü ve açgözlü adamların işgalindeki karanlık ülkede seçmeye zorlandığım karabasanı nasıl kabul ettiğim ilginçtir." Hesapçı soyguncular karşı, dengesiz Robinson'un tek sığınağı doğal içgüdü yahut vicdan (?) olmuştur.

Yüreğini Sökeceğim Afrika'nın!

Kurtz, sesiyle savaşan adamdı, tek silahı diliydi. Yüreğinin bütün emellerini kelimelere döküyordu. "Ne ses! Ne ses! Yüreğinin çorak karanlığını, güzel sözlerin görkemli katları arasına gizleyebilmek için dayandı. Nasıl savaşıyordu! Yorgun beyninin çöllerinde, gölgeli görüntülerin imgeleri dolaşıyordu şimdi- sönmek bilmeyen soylu ve kibirli konuşma yeteneğinin çevresinde yaltaklanarak dönen ün ve zenginlik imgeleri."

Ruhu, gizlere karşı şeytanca bir sevgiyle olağanüstü bir kinin muharebe meydanıydı. Şimdi bir bebekti, şimdi bir hükümdar. "Bazen aşağılık bir biçimde çocuklaşıyordu. Büyük şeyler yapmayı amaçladığı bir boşluktan döndüğünde, kralların onu tren istasyonlarında karşılamalarını istiyordu. *İçinde gerçekten çıkar sağlanacak bir şey olduğunu gösterirsen, yeteneğinin tanınmasına engel tüm sınırlar ortadan kalkar,* diyordu." Bir gün Marlow dümende iken, Kurtz birdenbire "Kapa şu panjuru!" der. Bakmaya dayanamıyormuş. Pancuru kapatır kaptan. "Yüreğini yerinden sökeceğim!" diye bağırır Kurtz, görünmeyen ormana. "Deşilmez bir karanlıktı onunki. Güneşin hiç değmediği bir uçurumun dibinde yatan bir adama bakar gibi baktım ona."

Afrika'yı tüketmeye çalışırken, tükenmiştir muhteris beyaz adam. Ölümle burun burunadır. Bir akşam titrek bir sesle "Burada karanlıkta uzanmış ölümü bekliyorum," diyor Marlow'a. Kendi yarattığı karanlığın kalbine gömülmüştür. Anlatıcımız şaşkındır. Donup kalır başucunda. Gördüğüyle büyülenmiş gibidir. O fildişi yüzde "karanlık bir gurur, acımasız bir güç, aşağılık bir korku, yoğun ve umutsuz bir bitkinlik" vardır. Fildişi yüz, bir görüntüye fısıldayarak iki kez bağırır: "Ne dehşet! Ne dehşet!"

Dengesiz 'Avrupalı'nın serüveni dehşetle sona ermiş, fakat kısa romanımız gene de bitmemiştir. Dehşetin çevreden epistemik merkeze yansımaması, denetim altında tutulması gerekmektedir. Kurtz'un ölümü Marlow'u hem bir iç muhasebeye,

hem de bu olağanüstü dengesize karşı son görevlerini yapmaya yöneltir. Uçurumdan atlayan adamı, uçurumun kenarından izlemiş ve peşinden gitmemiştir. "O son adımı atmış, uçurumun kenarından gitmiş, benimse kararsız adımımı geri çekmeme izin verilmişti. Belki bütün fark burada; belki tüm bilgelik, tüm gerçek, tüm içtenlik, görünmeyenin eşiğini aştığımız o kısacık anın içinde yoğunlaşmış." Kurtz'un kendisine emanet ettiği kâğıtlarla epistemik merkeze, "o mezar kente" geri döner. Görüştüğü şirket yöneticisini tatmin etmemiş gözüken bazı belgeleri teslim eder. Yönetici ona Kurtz'un aslında ressam bir gazeteci yahut gazeteci bir ressam olduğunu, müzikten de çok iyi anladığını söyler. Sonra bir gazeteci gelir, o da Kurtz'un isteseydi siyasi alanda çok başarılı olabileceğini söyler. "O bir aşırıydı, her şeye inandırabilirdi kendini, her şeye!"

Adaletsiz Aydınlığın Yüreğine Dönüş

Sonra Kurtz'un sözlüsüne gider Marlow, ona ait bazı belge ve mektupları vermek için. Yürüdüğü sokak ona bir mezarlık yolu gibi görünür ve Kurtz'un hayali belirir karşısında. "Birden bire onu bir sedye üzerinde, ağzını tüm dünyayı, tüm insanlığı yutacakmış gibi açmış halde gördüm. İmgesi de benimle birlikte eve girdi sanki." Bir gün kendisine şunları söylediğini hatırlar: "Bu fildişleri benim aslında. Şirket vermedi bunların parasını. Bunları, kendimi büyük tehlikelere atarak elde ettim. Ama korkarım kendilerinin olduğunu söyleyip el koymaya kalkacaklardır. Adalet istiyorum!"

Aradan bir yıl geçmiştir. Sözlüsünün bakışları hilesiz, derin, emin ve güvenlidir. Kurtz'a hayran olduğu bellidir. Kurtz yeterince zengin olmadığı için, ailesi evlenmelerine karşı çıkmıştır zamanında. Kimbilir, belki o onulmaz hırsın arkasında böyle basit psikolojik sorunlar vardır. Kurtz'un ölümünü dünya için büyük bir kayıp diye niteliyor. "Ne büyük tasarıları vardı. Hiç değilse sözleri ölmedi. Ve örnek kişiliği." Sıra en son sözünün

ne olduğu noktasına gelip dayanır. Dehşet içindeki Marlow, "Söylediği son söz, sizin adınızdı" der. "Biliyordum, der sözlü, emindim." Marlow hayatının bocalamasını yaşar, dehşet duyguları içinde: "Biliyordu. Emindi. Kaçamadan ev üstüme çökecek, gökyüzü başıma düşecek gibi geldi bana. Ama hiçbir şey olmadı. Böyle önemsiz şeyler için düşmüyor gökyüzü. Kurtz'a hak ettiği adaleti teslim etseydim düşer miydi acaba?" Afrika'yı, insanlarıyla beraber talan ettikleri zaman düşmeyen gök, şirket Kurtz'un malına el koyduğu zaman düşmeliydi zahir! Yalnız adalet istediğini söylemişti Kurtz, ama Marlow yapamıyor, gerçeği söyleyemiyor kıza. "Çok karanlık bir şey olurdu söyleseydim -fazla karanlık olurdu." Aydınlığın yüreğiydi Avrupa, karanlık uzakta tutulmalıydı, yalan pahasına olsa bile!..

Marlow susar, "düşünen bir Buda görünümünde" sessiz kalır. Denizi "kara bir bulut kümesi" kaplamıştır ve dingin su yolu kasvetli göğün altında sanki "uçsuz bucaksız bir Karanlığın yüreğine" akıyordur. Romanın bu son cümlesi, en baştaki tasvirle zıtlaşır: "Thames'in denize açılan bölümü, sonsuz bir su yolunun başlangıcı gibi uzanıyordu önümüzde. İleride, denizle gök kaynaşmışlardı ve *aydınlık havada* denizin yükselişiyle ırmaktan yukarı yüzen teknelerin güneş yanığı yelkenleri kımıltısız ve parlak kızıl kümelere benziyordu." Aydınlıkla başladık, karanlıkla noktaladık romanı. Sömürgecilik böyle bir serüven.

Brantlinger'e göre, *Karanlığın Yüreği* emperyalizme bir saldırıdır, en azından onun Kongo'daki işleyiş biçimine. Fakat bu süreçte bütün idealler idolleşir, putlaşır. "Kişinin kurabileceği, önünde secdeye kapanacağı, kurbanlar adayacağı" bir put. Conrad, fetişizmi evrenselleştirerek *karanlığı* kısmen evrenselleştirir. 1880-1914 *Afrika İçin Didişme* dönemi "geç kapitalizmin meta fetişizminin en yoğun olduğu" yıllardır. Bu devrimci/eleştirel (Marksçı) yaklaşım Conrad'ın muhafazakâr yaklaşımıyla tuhaf biçimde örtüşür: Teknoloji ve şerefsiz bezirgânlık, kahramanca serüvenleri bitirmiştir. Kendi karanlıkları içindeki

yerliler Kurtz'u putlaştırırken, Avrupalılar da fildişini, parayı, iktidar ve ünü putlaştırmıştır. Marlow bile güvertede başka bir put, bir Buda gibi oturmaktadır. Marlow'un yalanı, sözlüsünü vehimlerinin karanlığında, Kurtz'a ebediyen tapınma psikolojisi içinde bırakmıştır.

Kurtz, hayvanlaşan insan; Marlow onun destancısı. Övüyor mu, yeriyor mu, asla tam anlaşılmıyor. İkinci anlatıcı rolündeki yazarın konumu da, iki müphem kahramanının konumları kadar belirsiz. Brantlinger'in sorusu yerinde: "Acaba Marlow, Kurtz'un hasmı, eleştirmeni ve potansiyel halaskârı mıdır? Yoksa onun soluk bir gölgesi ve hayranı, onun ikizi mi? Putperestlerle ve şeytana tapmayla dolu bir hikâyede fazladan bir putperest mi?" Conrad bütün bunları sorar ve hepsini cevapsız bırakır. *Karanlığın Yönetimi* yazarının son hükmü ise, hakikate yazı yoluyla erişmenin sınırlarını da gösteriyor: "Sanatın kendisi nihaî bir meta olarak, bir estetik tapınma ve tüketim nesnesi değil midir?"

Karanlığın Yüreğindeki Yaban

Karanlığın Yüreği Afrika'nın, *Yaban* ise Anadolu'nun yüreğine doğru dehşetle sonuçlanan iki yolculuk. Bilinmeyene, ıssızlığa, zamanın başlangıcına doğru. Biri servet uğruna yabanı fethetmek isterken ona yenilen; diğeri yabanın kalbini kazanmak isterken, yaban diye yaftalanıp reddedilen iki medeninin feryadı.

Yakup Kadri, Conrad'den haberdar mıydı, bilmiyorum. Otuzüç yıl arayla yazılan bu iki kısa roman, yazarlarının kişisel deneyimlerinden etkilenmiş. Conrad, eserini yazmadan on yıl önce Kongo'da altı ay bulunmuş; insanların sinekler gibi telef edildiği bu ülkeden sarsıcı izlenimlerle dönmüş. Yakup Kadri, eserini yazmadan on yıl önce orta Anadolu'daki izlenimlerini "yazıp neşrettiği bir nesirde" utanç ve hüzünle dile getirmiş. Eserim objektif bir roman değildir diyor (*objektif roman* ne demekse?) Nedir, öyleyse? "Bir ruh sıtmasının, birdenbire acı ve korkunç bir gerçekle karşı karşıya gelmiş bir şuurun, bir vicdanın çıkardığı yürek parçalayıcı haykırışı."

Yakup Kadri'nin 1942 yılında, ilk baskıdan on yıl sonraki ikinci basılışı sırasında *Yaban*'a yazdığı önsözde yaptığı bu değerlendirme *Karanlığın Yüreği*'nin kahramanı Kurtz için kelimesi kelimesine geçerlidir. Bu roman da bir ruh sıtmasının, birdenbire acı ve korkunç bir gerçekle karşı karşıya gelmiş bir şuurun çıkardığı yürek parçalayıcı haykırışla son buluyor: "Ne dehşet! Ne dehşet!" (Vicdan kelimesini atladım; çünkü fildişi ile biraraya getirmede zorlandım!)

Zamanın Başına Dönüş!

Karanlığın Yüreği'nin anlatıcısı Marlow, Kongo nehri boyunca Afrika karanlığının kalbine doğru yol alırken, sanki zaman içinde geriye doğru, zamanın başlangıcına doğru bir sefer içinde olduğunu hisseder: "O ırmak boyunca ilerlemek, dünyanın yaradılışının ilk günlerine, bitkilerin topraktan adeta fışkırdığı, büyük ağaçların kral olduğu çağlara doğru yol almak gibi bir şeydi." Orda insan yolunu "çöldeymiş gibi" kaybediyor, büyülendiğini ve eskiden bildiği her şeyden ebediyen koptuğunu sanıyordu. Celal Paşa'nın oğlu, harpte kolunu yitirmiş yedek subay Ahmet Celal'e göre de orta Anadolu halkının "taş yığınları arasında, ilk insanlardan farkı yoktu." Bunlar, yarı çıplak dolaşıyor; çamura karışmış yanık buğday ve mısır tanelerini ezerek öğütmeye çalışıyor ve "bir yabancının ayak sesini duyunca her biri bir yana kaçıp bir kovuğa saklanıyordu."

Marlow, yabanın kendisine "kinci bir yüzle" baktığını hissediyordu. Alıştı sonra; görmüyordu artık; vakti yoktu. "Sadece yüzeysel olaylarla uğraşmak zorunda kaldığınızda, gerçekler siliniveriyor. Neyse ki insanın iç gerçeği gizli." *Yaban*'ın kolsuz kahramanı için de "toprak katı ve tabiat zalimdi ve insan cinsi bozuk bir hayvandan başka bir şey değildi." Daha önce medeni insanları tanımıştı. "Racine'lerin, Voltaire'lerin Fransızları; Bacon'ların, Shakespeare'lerin İngilizleri; ve hünerli İtalyalılar ve yıldırım zapt etmişlerin çocukları hep.. önümden geçtiler.

Ne terbiye görmemiş, ne galiz, ne iğrenç, ne çirkin bir goril sürüsü!.." Bu medeni goril sürüsüne karşı savaşıp, kolunu yitiren kahraman; uğruna savaştığı insanlardan da yakınlık görmez. "Gözle görünmez bir çember, bir nevi karantina kordonu beni aralarına karışmak istediğim bu küçük insan kümesinden ayırıp duruyor. Ne yapsam bu çemberi yaramıyorum. Zaten, korkunç engin bir ıssızlıkla çepeçevre çevrilmiş bir köyün içinde benim etrafımı ayrıca başka bir *ıssızlık* sarmış bulunuyor."

İstanbul'un en muhteşem konaklarından birinde doğan Paşa torunu kahramanımız, parıltılı hülya iklimlerine doğru kanat açıp uçtuktan sonra, "kanatlarının biri kırılmış olarak" Anadolu'nun ortasına düşer. Tek isteği, uğruna savaştığı bu insanlardan kabul görmek, onlara karışmaktır. "Lâkin işte görüyorum ki, bir çanak suda bir damla zeytinyağı gibiyim. Ne karışıyorum, ne dibe çökebiliyorum." Yalnızlığı o hadde varır ki, beşer dünyasından hayvan dünyasına kaymış olarak bulur kendini. "Ben burada hayvanlara insanlardan daha yakınım. ... Bir küçük eşek besleyeceğim. O, bana arkadaşlık edecek."

İnsanlar, kahramanımızın yanına adeta yürekleri de kafaları gibi kalın sargılarla sarılmış olarak gelirler. Onlara ulaşmak için, beşerden hayvana alçalmak bile yetmiyor; daha aşağılara sarkıp nebat (bitki) alemine inmek gerekiyor. İnsan bu köyde tabiatın devamıdır sanki. Mesela Mehmet Ali'nin sert ve mütevekkil anasında "tabii güçlerden bir şey gizlenmiş gibidir. Eli ayağı, bir ağacın henüz topraktan sökülmüş kökleri gibidir ve bilirim ki, vücudu, bir meşe kütüğü kadar sağlamdır." Hayvanla konuşmak kolay; bir ağaç kütüğü ile iletişim kurmak ise velilik gerektirir. O kadar *ıssız*, o kadar *bilinmez* bir dünyanın ortasındadır mahzun paşazâdemiz.

Issızlık (*wilderness*) *Karanlığın Yüreği*'nde de en sık tekrarlanan kelimedir. Issızlık, bilinmezlik. "Bazen kıyıya çok yakın, *bilinmeyenin* eteklerine ilişmiş bir şubeye rastlıyorduk. Yıkık dökük izbelerinden büyük sevinç ve hayret belirtileriyle bizi

karşılamaya fırlayan beyaz adamların çok tuhaf bir görünümleri vardı, sanki bir büyü onları oraya tutsak etmişti. Fildişi sözcüğü yankılanıyordu bir süre havada, sonra yeniden, sessizliğe doğru sürdürüyorduk yolumuzu, *ıssızlık* içinde. Giderek karanlığın yüreğinin derinliklerine gömülüyorduk."

Marlow, fildişi tutkusuyla "ruhu delirmiş" hasta bir şirket yöneticisini (Kurtz) merkeze getirmekle görevlidir; yanıbaşındaki "imansız hacılar" ise düpedüz servet avcısıdırlar; aradıkları kutsal kâse, fildişinden yapılmadır. Soysuz serüvenciler. *Yaban*'ın soylu savaşçısı ise "bütün kaybettiği şeyleri" o köyde bulmaya gelmiştir. "Mehmet Ali'nin köyüne yaklaştıkça bir şeyden, aziz bir şeyden ayrıldığımı sezinliyordum. Yüreğime bir ağırlık çöküyordu. Arkamda ne bırakmıştım ki böyle hüzünleniyordum? Bir yurt mu? Bir ana mı? Bir sevgili mi? Hayır, hiçbir şey, hiç kimse."

Araba köyde, karanlığın yüreğinde durunca, Mehmet Ali hiçbir söz söylemeden aşağı atlar. "*Karanlık* içinde kaybolup gitti. Ben, bu dakikadan itibaren iradesi başkalarının iradesine tâbi bir adamdım." Marlow da ıssızlık arttıkça umutsuzlaşır; her yer karanlıktır: "Çevreyi saran yaban bize ne yeni bir şey öğretiyor, ne de fazla öteleri araştırmamıza izin veriyordu. Tarih öncesi bir dünyanın, keşfedilmemiş bir gezegen kılığına bürünmüş bir dünyanın gezginleriydik. Derin acılar ve büyük güçlüklerle ele geçirilen belalı bir mirasa sahip olmuş ilk insanlar olduğumuzu düşünebilirdik." Bu belalı mirasa Kurtz, daha önce konmuş olduğu için, yerliler kendisine tapınıyor olsalar da, aslında onların iradesine tâbi hâle gelmişti: "Yaban alemi kafasına dokunmuş ve onu bir topu okşar gibi okşamıştı, fildişinden bir top! Ve hop! pörsüyüvermişti. Yaban onu almış, sevmiş, kucaklamış, damarlarına girmiş, şeytanca bir üyelik töreninin akıl almaz ayinleriyle ruhunu kendi ruhuna bağlamıştı."

Marlow, ıssızlığın ortasında, kendi derdiyle meşguldür; paşazâde Ahmet Celal ise Anadolu insanının derdiyle. Kendini "yelkenleri parçalanmış bir küçücük gemide bir deniz kazası

geçirmekte olan adam gibi" gördüğü halde, aklı fikri köylünün ekininde, hayat şartlarındadır: "Zavallı ekinler... En yükseği iki yaşında bir çocuk boyunu geçmiyor. Eski Türklerin niçin hep Rumeli'ye uzanmak istediklerinin manasını anlıyorum. Anadolu'nun ortası bir çorak ülkedir. Burada, Türk milleti, çölde Ben-i İsrail'i andırır. Ey gamlı ülke, taşın toprağın ne bitmez bir sabır ve mukavemet hazinesidir!"

Bu gamlı ülkenin terakki düzeyini en iyi yansıtan simge, binlerce yıllık taşıma aracı olan kağnıdır. Kağnı arabası mitolojik bir varlıktan farksızdır. Sanki köylünün organlarına bitişiktir. "Bunların içinde yatarlar. Kaplumbağanın kabuğu belki kaplumbağadan ayrılabilir. Fakat bu arabaları o adamlardan ayırmanın imkânı yoktur." Attila'nın ordusu da, Oğuz boyları da bunları kullanmıştır. "Herhalde bu garip ve hazin araba tipini, birer fosil izi halinde eski taşların böğrüne kazılmış görmek mümkündür."

Zaman ve Mesafe Bilinci Yok!

Yaban'ın kahramanı orta Anadolu'da zaman ve mesafe kavramlarından eser olmadığına tanık olmuş; hatta kendinde de zaman kavramı giderek zayıflamıştır. "İlk aylar, günlerin adını unutuyordum. Şimdi, ayları birbirine karıştırıyorum ve yalnız mevsimlerin değiştiğini hissediyorum. Kaç yaşımda olduğumu ve arkamda bıraktığım geçmişi unuttuğum gün, kim bilir, ne kadar rahat edeceğim." Marlow da Afrika yabanından aynı hissi almaktadır: "Hiçbirinde bizim çağlar boyunca edindiğimiz biçimde bir zaman kavramı olduğunu sanmıyorum. Onlar hâlâ zamanın başlangıç dönemlerine aittiler, bunu öğrenmelerini sağlayacak kalıtımsal tecrübeleri yoktu."

Anadolu'da mesafe bilinci de yoktu: "Orta Anadolu'da bir köy, donmuş bir konaktır. Burada, mesafe sizi yutmuştur. Siz, mesafe içinde dehşetten donmuşsunuzdur. Bir eski Hitit harabesine benzeyen bu köyde, insanların, toprak altından henüz çıkarılmış kırık dökük heykellerden farkı ne?" Marlow, yüzlerce

mil yol aldıktan sonra, Kurtz'un istasyonuna 8 mil kala durmak zorunda kalır. Fakat orada da mesafe, insanı yutmaya hazır, masalsı bir rakiptir. "Ne kadar sürecekti Kurtz'a ulaşmamız? Kahrolası yabanda debelenen Kurtz'a yaklaşmak, görkemli bir şatoda uyuyan büyülü bir prensese yaklaşmak kadar" zordu.

"İngiliz" Conrad/Marlow roman boyunca "ötekileştirici" bir tutumdan kurtulamıyor; sadece Afrikalılara karşı değil, Belçikalılara karşı bile. Oysa bizim yabanımız ırk, ırkçılık, öteki gibi kavramlara külliyen yabancıdır. Anadolu insanıyla bütünleşme arzusuyla yanıp tutuşmaktadır. "Benim damarlarımdaki kan onların damarlarında işleyen kandır. Aynı dili söylemekteyiz, aynı Allah'ın kuluyuz!" Lakin, bu gerçekleri hangi söz ve seslerle iletecektir? Gün geçtikçe anlar ki, Türk aydını "Türk ülkesi denilen bu engin ve *ıssız* dünya içinde bir garip yalnız kişidir." Bu acayip yaratığın hangi ırk ve cinsten olduğu belli değildir. "Kendi vatanı addettiği memleketin dibine doğru ilerledikçe, kendi kökünden uzaklaştığını hissediyor." Aykırı bir bitkidir, kendi toprağından koparılmış.

Aslında bu köye hiçbir şeyi düşünmemek, metafiziğe tamamen veda etmek ve "bir köylü nasıl yaşarsa öyle yaşamak" maksadıyla gelmişti. Çok kısa zaman içinde anladı ki, köylüler gibi yaşasa da, onlar gibi düşünmesi imkânsızdı. "Onlar gibi olmak, onlar gibi giyinmek, onlar gibi yiyip içmek, onlar gibi oturup kalkmak, onların diliyle konuşmak... Haydi bunların hepsini yapayım. Fakat, onlar gibi nasıl düşünebilirim? Nasıl onlar gibi hissedebilirim?" Ve yabanımız, eli titreyerek son noktayı koyar: "Okumuş bir İstanbul çocuğu ile bir Anadolu köylüsü arasındaki fark, bir Londralı İngilizle bir Pencaplı Hintli arasındaki farktan daha büyüktür."

Neden? Okumuş İstanbul çocuğu, Anadolu insanından nasıl bu denli uzağa düşmüştür? Çünkü, Marlow'un ülkesinden gelenler tarafından etkilenmiş, vücut kimyası değişmiştir. "Ben, asıl ben, bu toprağın malı olmayan ve hepsi dışarıdan

gelen maddeler ve unsurlarla yoğrula yoğrula adeta sınaî, adeta kimyevî bir şey halini almışım." Kırda dolaşırken, ayağı bir konserve kutusuna çarpar. Kutu Amerika'dan gelmiştir ve üzerinde İngilizce bir şeyin adı yazılıdır. Eğilip eline alır ve adeta eski bir tanıdığı görür gibi olur. "Ben, bu topraklarda, işte bu teneke kutunun eşiyim." *Ne dehşet!*

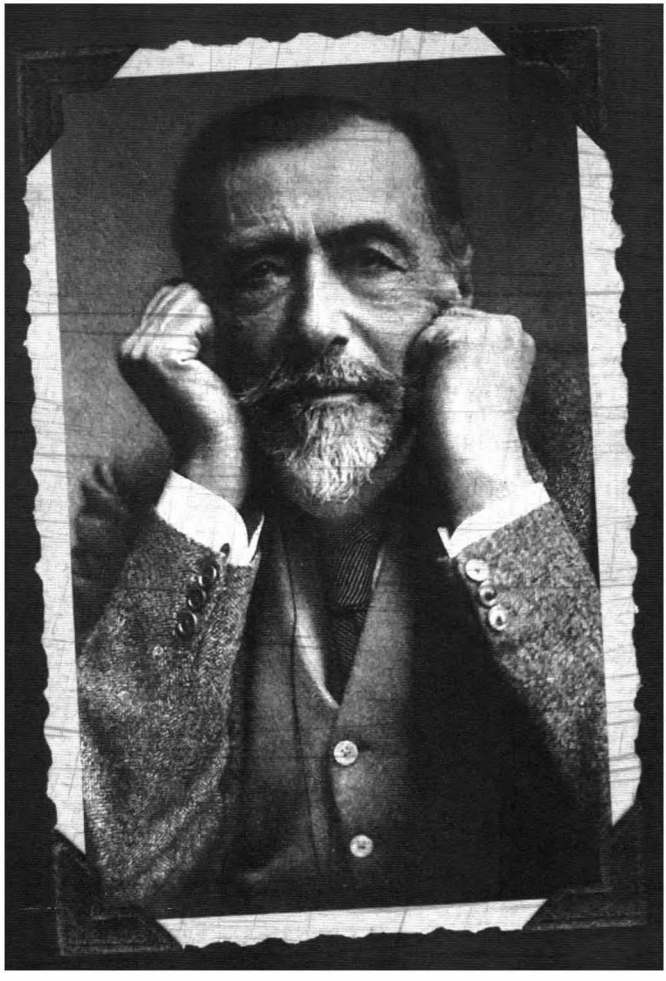
Conrad'in kahramanı ise fildişi tutkusunun kurbanıydı. Bu uğurda yabanı ele geçirmeye uğraşırken, onun tarafından ele geçirilmiş; efendi iken uşak olmuştu: "Yaban onu erken yakalamış, bu akıl almaz işgalin intikamını korkunç bir biçimde almıştı. Sanırım kendi hakkında kendisinin bile bilmediği, ancak o büyük yalnızlıkla baş başa kaldığında görebildiği şeyler fısıldadı yaban ona. Dayanılmaz derecede büyüleyiciydi o fısıltı. Gürültüyle yankılandı içinde, çünkü içi boştu... Kafasının içi pırıl pırıldı, ama ruhu deliydi. Yabanda, tek başına, kendi içine bakmış ve delirmişti! Kendi kendiyle savaşıyordu." *Ne dehşet! Ne dehşet!*

Uçurumla randevuna hayli geciktin
senden önce ölçülecek onun derinliği de,
bir nefes ver, bir gazel dök, nerede
veda ettiysen kendine, eski hayal-
hanede bir odası bile yok ıssızlığın.
(...)
Hangi hana bağlasan bir oda
bulamazsın içinde gezdirdiğin yalnıza.
Güneş ki maviyken göğe bağlıdır
o bile eğlenmedi bu siyah kasabada
onun kaybettiği çölde yol aranır mı
nice gölge yerle bir olur, çöl de
usanır gezginden eskittiği yollar da.
Haydar Ergülen

Joseph Conrad

Nostromo

Amerikan Emperyalizminin İlk Büyük Romanı

Hegemonlar da yorulur! Başlangıçta ne denli güvenli ve kazançlı gözükürse gözüksün, hiçbir hegemonik konum sonsuza dek sürdürülemez. Ondokuzuncu yüzyılın son yılında yayınlanan bir şiir, hem "Üzerinde Güneş Batmayan Britanya İmparatorluğu"nun mukadder sona yaklaştığını haber veriyor; hem de müstakbel hegemona işaret ediyordu. Rudyard Kipling'in *McClure Magazine*'in Şubat 1899 sayısında yayınlanan "Beyaz Adamın Yükü" başlıklı şiirinin, tıpkı siyasî analiz raporları gibi, bir de alt başlığı vardı: "Birleşik Devletler ve Filipin Adaları." Eski sömürge ABD, hegemonya bayrağını devralmaya çağrılıyordu. Ve bir süre sonra ülkeye başkan seçilecek olan Theodore Roosevelt şiiri kopyalayıp, 'genişleme yanlısı' senatör dostu Henry Cabot Lodge'a şu kısa yorumla gönderiyordu: "Şiir kötü, fakat genişleme bakış açısından çok anlamlı!"

Bu çok anlamlı şiirin tam bir çevirisini bulamadım. İlk sekizliğini Türkçe söylemeye gayret edeyim:

Yüklen Beyaz Adam'ın yükünü
Gönder en nitelikli çocuklarını
Tutsak ettiklerine yarasınlar diye
Sürgün et oğullarını
Ağır koşumlar içinde
Yabanîlere gözkulak olsunlar
Yarı şeytan yarı çocuktur bunlar
Yeni enselediğiniz somurtkan halklar.

Afrika'dan Güney Amerika'ya

Kipling, emperyalizmin şairiydi. Şiir ve romanlarıyla, Britanya imparatorluğunu bir "devlet-i ebed müddet" kılmaya azmetmişti. Conrad de bu imparatorluğun tebaası olmaktan şeref duyuyordu; fakat bir sanatkâr olarak derdi, görmek ve göstermekti. Savunmaya değil, anlamaya çalışıyordu.

Karanlığın Yüreği'nden *Nostromo*'ya geçmekle, Afrika yabanından Güney Amerika kaosuna geçiyoruz. İkisi de kaos aslında, fakat birincisi doğal, ikincisi üretilmiş. Conrad, *Tayfun*'daki son öyküden sonra, "sanki dünyada artık yazılacak bir şey kalmadığını" hissediyor. Bir sanatçı için çok mutlu bir an belki de; ölse de gözleri açık gitmeyecek. Sonra, bir şat dolusu gümüşü çalıp götüren bir denizciye dair öykü geliyor aklına. Daha doğrusu, yıllar önce kulaktan duyduğu bu olaya, bir *kitapta* rastlıyor. Bu sefer, kahramanın bir karakter olabileceğini, sembolik değer taşıyabileceğini hissediyor. Bir romancı için, karakteri olmayan insan ve sembolik değer taşımayan vaka, anlatılmaya değer değildir. Bizi eşyanın hakikatına yaklaştırmazlar.

Benim 500 sayfalık romandan çıkardığım en önemli 'hakikat' şu: Küçük hırsızlıkları küçük haydutlar yapar ve onlarla uğraşmaya değmez. İster şiir olsun ister roman, *kurgu* büyük iştir ve büyük meselelere odaklanmalıdır. Emperyalizm büyük hırsızlıktır ve her büyük iş gibi ilkesiz tutunamaz. Büyük ve ilkeleri olan hırsızlar gerektirir. Sahneye büyük adamlar gibi

çıkar, sonra yozlaşıp küçülürler. Romandaki kahramanların çoğu böyledir. Yazar, girişte yazdığı kısa notta bu trajik alçalmaya bir nebze ışık tutuyor: "Hazineyi çalanın mutlaka anlı şanlı bir dolandırıcı olması gerekmediğini, hatta erdemli, namuslu bir insan ve belki de bir kurban olabileceğini düşününce, iyilik ve kötülüğün ne olduğunu anlayamayacak kadar dar görüşlü insanların tutkularından ortaya çıkan olayların *dilsiz kanıtları* için... bir *alacakaranlık ülkenin* ilk görünümü belirdi kafamda." Evet, *Nostromo* alacakaranlık bir ülkenin insanlarının "ekmek ve özgürlük" mücadelesini, namus, erdem, aşk ve ihtiras gibi *evrensel* insanî duygularla harmanlayarak sunuyor. Öyle olmasaydı, ben bile kendimi yaşlı Garibaldino'ya bu kadar yakın hissedebilir miydim?

Daha önceki romanlarında, okuduklarından çok yaşadıklarından yola çıkan Conrad, *Nostromo*'da bir tür tarihçi gibidir. *Elli Yıllık Kötü Yönetimin Tarihi* adını verdiği bir eser, daima elinin altındadır. Yazar, bu kitabın içindekileri bilen tek kişidir güya. Kitapta anlatılanlar, romanda nakledilen güncel olaylarla yakından ilişkilidir. "Her biri ya geçen olayların anlamına ışık tutmakta ya da sözünü ettiğim insanların kaderini doğrudan etkilemektedir." Kahramanlarına karşı oldukça yansızdır. Aristokrat yahut avam, erkek veya kadın, Latin veya Anglosakson, haydut yahut siyasetçi, "onları, kendi çelişkili duygularının ateşi ve çatışması içinde elden geldiğince soğukkanlılıkla yazmaya" çalışır. Roman, büyük ölçüde, kahramanlarının *çelişkilerinin* öyküsüdür. *Hepimizin öyküsü* olabilmesi, bu yüzden!..

Nostromo köken olarak İtalyan. Halktan bir adam, fakat simgesel olarak Yunanî bir kahraman, bir Herkül. Aristokrasi tükenmiş, burjuvazi vaatlerine sadık kalmamış; halk utana sıkıla sahneye çıkmıştır. "Nostromo, kişisel bir oyunda önder olmaya istekli değil. Kitlelerin omuzlarında yükselmek istemiyor. Halkın içinde, kendini bir güç olarak hissetmekle yetiniyor. ... Önderlik etmekten iğrenen fakat içten içe yöneten, halkın haset olmayan

öz-gücü." Avamlığına aldırmadan, soylu bir kıza vurulur. Modern demokrasinin, avam'ın bilek gücüyle havas'ın estetik kudretinin birleşmesiyle vücut bulacağını ima eden yazar, bu noktada adeta şairleşir: "Aristokrat Antonia ile halk adamı Nostromo, Yeni Çağ'ın kurucularıdır, Yeni Devlet'in gerçek yaratıcıları: Masalsı yaşamı ve yiğit davranışıyla Nostromo; sadece kadınlıktan aldığı güçle, bir aylakın yüreğinde içten bir tutku uyandırabilen tek varlık, Antonia." Yirminci asrın ilk çeyreğinde Osmanlı'dan Cumhuriyet'e, 21. asrın ilk çeyreğinde ise BeyazTürk Cumhuriyeti'nden EsmerTürk Cumhuriyeti'ne geçişi hangi yönetim bilimcimiz bu incelikle anlatabildi?

İki Büyük Kahraman: Gümüş ve Kredi

Karanlığın Yüreği, arada bir varlığını hissettiğimiz yazar dışında, neredeyse iki kişilik bir romandı: Marlow ve Kurtz. *Nostromo*'da karakter bol, ama merkezî rolü insanlar değil, bir nesne oynuyor: Gümüş. Braudel, nesnelerin tarihi insanların tarihinden daha önemli ve etkileyicidir derken, ilhamını Conrad'den mi almıştı? Gerçi "baş kahraman gümüş" derken de yazarın maksadını tam yansıtmış olmuyorum, çünkü madenin hem işletilebilmesi; hem de bu işletme üzerinden dünya pazarına bağlanılmasında kritik etmen: Kredi. Hükümet darbesi sırasında, eldeki gümüşün bir an önce Amerikalı destekçilere ulaştırılması gerektiğini söyleyen Decoud'un gerekçesi çok şey söylüyor: "Gümüşü kuzeye gönderelim ki sonra bize kredi şeklinde geri dönsün!" Gümüş ve kredi. Kapitalist roman pazarına hoş geldiniz!..

Olay, Costaguana adlı muhayyel bir Amerika ülkesinin kıyı kenti Sulaco'da geçiyor. Medeniyetin de kıyısındaki bir yerdir burası. Bir yandan, geçmişteki İspanyol sömürgeciliğinin kalıntıları olan liman, gemiler, inşa halinde tren yolu ve gümüş madeni; diğer yandan öküz derisi ve çivit satılan yerel pazaryeri. "Okyanusa açık kocaman bir yarım daire şeklinde *çatısız bir tapınak* içindeymiş gibi, ticaret dünyasının aldatmalarına karşı dokunulmaz bir sığınak." Topraksız bir kent Sulaco, ölü bir belde. Kentin "kötülük ve servet kavramlarını birleştiren"

yoksulları, yarımadanın "yasak hazineleri yüzünden" böyle ölü olduğunu söylerler. Üç kuruş değerindeki bir bağ şeker kamışı ya da bir sepet mısırla millerce yol tepip pazara gelen, yabanlıktan kurtulmuş Kızılderililerden oluşan çevre halkı, "derin uçurumların karanlıklarında yığınla altının par par parladığını" ve eski zamanlarda birçok serüvencinin "altın ararken yok olup gittiğini" söylerler. Bunların bazılarının, uğursuz bir büyünün etkisiyle, hayaletler gibi hâlâ kayalıklar arasında dolaştığına bile inanılır. "Ruhları, buldukları hazine üzerinde nöbet tutan bedenlerinden bir türlü kopup ayrılamıyor. Zengin, aç ve susuzlar şimdi." Yazara göre, Placido Körfez'i öyle bir yerdir ki, "Tanrı'nın gözü insan elinin orada ne yaptığını göremez." Hiç cezalandırılma korkusu duymaksızın şeytanı bile yardımınıza çağırmakta özgürsünüz orada. Kör bir karanlık. İşte kredi denen büyü yahut simya, bu kör karanlıktan, Kaliforniyalı yatırımcılar için külçe külçe altın ('gümüş altın'!) çıkaracaktır.

Shakespeare'den fırtına habercisi bir epigrafla açılıyor romanımız: "Öyle kirli ki gökyüzü, temizlenmez fırtınasız." Gerçekten de, Costaguana Cumhuriyet'nin politik havası pek fırtınalıdır. Başkan Ribiera iç savaşı kaybetmiş, canını Kaptan Mitchell ile Nostromo sayesinde kurtarabilmiştir. Ayaklanan halk birçok yeri yakıp yıksa da pek başarılı olamaz. Demiryolu depolarına, deniz taşımacılık şirketi bürolarına ve özellikle kasa dairesinde gümüş külçelerden oluşan büyük bir hazinenin saklandığı Gümrük Binası'na yapılan asıl saldırı tam bir başarısızlığa uğrar.

Eline Ne Geçti?

Limanla kent arasında yer alan ve yağmadan kurtulan hanın yaşlı sahibi **Garibaldino** (Cenovalı Giorgio Viola), sadece Nostromo'nun saygıdeğer evli dostu değil, bir okur olarak benim de ana kahramanımdır. Gençliğinin safdîl ülkülerine ihanet etmemeye çabalayan bütün devrimci ve mücahidlerin rol modeli. Conrad sanki iyilik meleği Bayan Gould'u azizleştirmek

için yazmış bu romanı; bense yaşlı mücahid Viola'ya veriyorum oyumu. Adamcağızın kendisi azizlere, dualara, "papaz dini" dediği şeylere pek prim vermiyor aslında. Onun kutsal saydığı şeyler özgürlük ve Garibaldi idi. Paraya hiç önem vermediği halde, her nedense kentte herkes onun, mutfağın toprak döşemesi altına para gömdüğüne inanırdı. Gençken, Garibaldi'nin komuta ettiği özgürlük mücadelelerine katılmış, özgürlük uğruna acı çeken ve ölen insanların arasında yaşamıştı. "Papazlardan nefret etmesine, ne uğruna olursa olsun adımını kiliseden içeri atmamasına karşın, Tanrı'ya inanırdı. *Tanrı erkekler için, dinler ise kadınlar içindi*."

İngilizlere büyük saygı duyardı. Garibaldi'yi sevdikleri için onların ulusuna da saygı duyardı. "*Ulus* soyluydu, adamsa bir aziz. Ondaki inancın ilahî gücünü ve onun bu dünyadaki bütün yoksullara, acı çekenlere ve ezilenlere duyduğu büyük merhameti görmek için yüzüne bir tek kez bakmak yeterdi." Özveri ruhu, engin bir insancıl ideale kendini sadelikle adamak, Giorgio'nun üzerinde, bütün kişisel çıkarlara karşı bir tür bağışlamasız nefret şeklinde iz bırakmış, parayı ömrü boyunca hor görmüştü. Gençliğinin önderleri yoksul yaşamış, yoksul ölmüştü. Yarını umursamamak, düşünsel bir alışkanlık olmuştu onun için. Fakat yaşlılık çağında sanki amaç yitmiş gibiydi. Tanrı'nın insanlar için kurduğu bu dünyada hâlâ bir sürü kral ve imparator serpilip gelişiyordu. ... Anlattığı savaş öykülerini istekle dinliyor, ama bu kadar şeyden sonra *eline ne geçtiğini* sormadan edemiyorlardı. "Biz bir şey istemedik, tüm insanlık aşkına acı çektik," diye bağırıyordu öfkeyle. Güçlü sesi, alev alev yanan gözleri gökleri tanık çağırırmış gibi havaya kalkmış esmer eli kendisini dinleyenleri etkilerdi.

Lanetli Miras: Gümüş Madeni

Madenin cemaziyelevveli: Aziz Tome gümüşü, zenginlikten çok felaket getirmiş yöreye. İlk günlerinde, çoğunlukla kölelerin sırtlarında şaklayan kırbaçlarla işletilmiş, çıkarılan gümüş, ağırlığınca insan kemiğiyle ödenmiş. Kızılderili kabileleri tümüyle telef olup gitmiş madenin işletilmesinde. Daha sonraları, bu ilkel yöntemle, midesine kaç ceset atılırsa atılsın kazançlı bir verim sağlanamadığı için maden terk edilmiş. Sonra da unutulup gitmiş. Bağımsızlık Savaşı'ndan sonra yeniden keşfedilmiş. Bir İngiliz şirketi işletme hakkını ele geçirmiş ve öyle zengin bir damar bulmuş ki, ne birbiri ardından gelen hükümetlerin parasal zorlamaları, ne de şirketin topladığı ücretli madenci kalabalığına askerlerin yaptığı baskınlar şirketin direncini kırabilmiş. Fakat sonunda, başkentten gizlice gönderilen görevlilerin kışkırttığı yerli madenciler, İngiliz yöneticilerine başkaldırmış ve son kişisine varıncaya kadar öldürmüş onları. Resmî Gazete'de yayınlanan hükümet bildirisi, madenin *ulusun malı* olarak hükümete devredildiğini belirtmiş: "*Liberal ilkelerin* savunulması için çekilmiş olan kılıç, sevgili yurdumuzun mutluluğunu sağlama görevini bitirinceye kadar" maden kapalı kalacaktır artık.

Romanın Nostromo'dan bile daha kritik kişisi, Charles Gould. Babası vaktiyle Costaguana'nın en varlıklı göçmen tüccarlarındandı. Hükümetlere mecburi borçlar vere vere servetinin büyük kısmını yitirdi. Alacaklarının tümüne karşılık madenin süresiz imtiyazı kendisine verilince etekleri tutuştu. Bu öldürücü lütuftan kurtulmak için ne kadar çabaladıysa, boşuna. "Madencilik üzerine hiçbir şey bilmiyordu, imtiyazını Avrupa pazarlarına sokacak hiçbir aracı yoktu, işletilecek bir maden de yoktu ortada. Her yer yabanî otlarla kaplıydı." Zamanın maliye bakanı, Bay Gould'un yıllar önce para yardımı yapmayı reddettiği, kumarbaz ve dolandırıcı bir tipti. Ona rüşvet vererek bu işten sıyrılabileceğini önerenler oldu. Araya girebilecek yaşlı bir bayana para dolu bir zarfla gitti ve o namuslu aracıdan şu

cevabı aldı: "Olmaz, yavrucuğum. Ah! Ne iş! Bana başvuranları soymam ben. Bakan değilim ki ben! Keseciğinizi alıp gidebilirsiniz." Bay Gould öfke ve üzüntüsünden yatağa düştü. Üstelik imtiyaz sadece kendisine değil, kendisinden sonra gelecek tüm kuşaklara bırakılmıştı. İngiltere'de bulunan 14 yaşındaki oğluna, Costaguna'ya bir daha dönmemesi, o rezil imtiyaza bulaşmış olacağından buradaki mirasından hiçbir zaman hak ileri sürmemesi, ona hiç dokunmaması, hiç yaklaşmaması, Amerika diye bir yerin varlığını unutması ve Avrupa'da kendisine bir ticaret işi bulması için yalvarıyordu. Her mektup *bu hırsızlar, düzenbazlar ve haydutlar ininde* gereğinden fazla kalmış olduğu için kendi kendine yaptığı acı sitemlerle bitiyordu.

Buna rağmen, yirmisine geldiğinde Charles, Aziz Tome madeninin büyüsüne kapıldı. Maden mühendisi olmaya karar verdi. Zihninde maden kavramıyla adeta mistik bir ilişki geliştirdi. "Madenler dramatik bir anlam kazanmıştı gözünde. Çeşitli karakterden insanların incelenişi gibi, o da madenlerin özelliklerini kişisel bir görüş açısından inceliyordu. Dikkate değer bir insanı görmeye nasıl merakla gidilirse, o da madenleri öyle ziyaret ediyordu. Terk edilmiş madenlerde onu çeken güçlü bir büyü vardı. Onların terk edilmişliği, derininde çeşitli nedenler yatan insanî yoksulluk karşısındaymış gibi kendine çekiyordu onu. Onların hiç değeri olmayabilirdi, ama *yanlış anlaşılmış* da olabilirlerdi." Müstakbel karısı, bu adamın maddî dünyaya karşı derinden duyarlı, hemen hemen sessiz davranışını yöneten bu *gizli ruh halini* keşfeden ilk, belki de tek insandı. Kadının ona karşı duyduğu sevgi, onda, düz bir yerden, yarı açık kanatlarıyla *çırpınıp durup bir türlü kalkamayan kuşlar gibi,* kendini bırakıp göklerin derinliklerine uçabileceği bir zirve buldu. Evet, emperyalizm deyip geçmeyin. Büyük işler için her zaman büyük ve derin insanlara ihtiyaç vardır. Sömürü, ciddi iştir.

İki Soyut Destek: Sevgi ve Kredi

Babası 30 yıllık bir mücadelen sonra ölür. Charles, babasının bu işle "uygun usullerle uğraşmadığını" düşünmekte ve Costaguana'ya gidip "işe sahip çıkmayı" arzulamaktadır. Karısına, kendisini yeterince sevip sevmediğini, kendisiyle beraber o cehenneme gelip gelmeyeceğini sorar. "Evet, seviyordu. Gidecekti." Charles Gould'un *belleği* çocukluğunun geçtiği ülkeyle, *yüreği* o kızla birlikte geçecek yaşamıyla, *aklı* ise Aziz Tome imtiyazı ile doluydu. Bir ara Almanya'da tanıştığı San Fransisko'lu adamı, "o akıllı ve anlayışlı kapitalisti" hatırladı. Babasının serveti devrimlerin o rezil potasında erimişe benziyordu. Sermaye bulmalıydı. Yerinde duramazdı, hemen eyleme geçti. "Eylem avutucudur. Kapkara düşüncelerin düşmanı, okşayıcı hayallerinse dostudur. Biz insanlar, Kader tanrıçaları üzerindeki yengi hissini, ancak eylemimizin yönetiminde bulabiliriz. ... Maden, saçma bir moral yıkılışın nedeni olmuştu; onun işletilmesi, ciddi ve moral bir başarıya dönüştürülmeliydi."

Yatırımcılar, madene bakmaya gelirler. Dindar Bayan Gould, adında kutsal (*holy*) ve haç (*rood*) kelimelerini birleştirmiş olsa da büyük kapitalist Holroyd'dan hiç hazzetmez, özellikle onun din kurumuna karşı tutumundan. Onu bir putperest gibi görür: "Katedraldeki azizlerin ucuz, allı pullu giysileri Mr. Holroyd'u tiksindirdi; cicili bicili şeylere tapmakmış bu. Fakat bana öyle geldi ki, kendi Tanrı'sına, kiliselere yapılan bağışlardan kendi kâr payını alan bir tür etkili ortak gözüyle bakıyordu o da. Bu da bir çeşit puta tapıcılık." Kocası, çok büyük gümüş ve demir şirketlerinin başındadır o, der. "Ha, evet! Gümüş ve demir dini." Charles, büyük kreditörün erdemlerini ne kadar sayıp dökse, şüpheci Bayan Gould'u ikna edemez: "Sevgili Charley, o adamları kendi aralarında konuşurken duydum. Onlar gerçekten, büyük bir dava uğruna, yeryüzünün bütün ülkelerine ve uluslarına su getiren, odun kesen insanlar olmayı mı arzu ediyorlar, olabilir mi bu?"

Bayan Gould, eşini kendisinden başka kimsenin tanıyamayacağını, gerçekten onun neyin peşinde olduğunu kendisinden başka hiç kimsenin bilemeyeceğini düşünüyor. Erkeğin eylem iradesiyle, kadının kendini ona adama içgüdüsü birleşmiştir. "*Zenginlik* düşüncesi akıllarına geldiyse bu, *başarı* düşüncesinin ayrılmaz bir parçası olduğu içindi yalnızca." Charles Gould *servet* düşüncesini en önde tutmak zorundaydı; fakat o bunu amaç olarak değil, araç olarak görüyordu. Madene güveniyordu ve bu güveni herkese bulaşıyordu. "İşadamları çoğu kez âşıklar kadar korkusuz ve hayalci olurlar. ... İşadamları bazen bütün dünyanın saçma bulduğu işlere cesaretle girişirler."

Sömürgeci Değil, Yatırımcı!

Büyük kapitalist Holroyd, düşünceli, ağır bir adamdır. Saçları demir kırı, kaşları hâlâ karadır. Kunt profili, eski Roma paraları üzerindeki Sezar profiline benziyor. Kurtz gibi, o da Avrupa ırklarının bir bileşkesidir adeta: Soyunda Alman, İskoç, İngiliz ve uzaktan uzağa da Danimarkalı ve Fransız kanı vardır. "Bu da ona bir Püriten havası ve *zafere doymayan bir hayal gücü* veriyor." Charles Gould'a sadece kredi değil akıl da verirken, Amerikan emperyalizminin müstakbel yörüngesini ana hatlarıyla çizmektedir: "Costaguana hükümeti, oyunda elinin bütün gücünü kullanacaktır. Nedir Costaguana? Yüzde on faizli borçların ve diğer delice yatırımların dipsiz çukuru. Avrupa sermayesi yıllar yılı bol keseden saçıldı bu çukura. Bizimkilerse, hayır. Bu ülkede bizler, yağmur yağarken evde kalmayı biliriz. Oturur, seyrederiz. Elbette, günün birinde biz de gireceğiz işin içine. Zorunluyuz buna. Ama acelesi yok, zaman denen şey, Tanrı'nın tüm evrenindeki en büyük ülke üzerinde durup beklemek zorundadır. Günün birinde her şeyi biz yönetiyor olacağız. Ta Ümit Burnu'ndan Smith's Sound'a kadar, hatta, elde etmeye değer bir şey varsa ta Kuzey Kutbu'na kadar, sanayi, ticaret, hukuk, gazetecilik, sanat, politika ve din, ne varsa. O zaman, uzaktaki adaları ve dünyanın öteki kıtalarını da ele alacak boş

vaktimiz olacak. Dünyanın işlerini, hoşa gitsin gitmesin, biz çevireceğiz. Dünyanın elinde olan bir şey değil bunu önlemek, sanırım bizim elimizde de değil."

İlk bakışta Amerikan sermayesi için riskli bir girişimdi bu. Yerel hükümetler "istikrarsız ve güvenilmez"di. Girişimci ortak daha kendini kanıtlayacaktı. Holroyd, yeni emperyalizmin habercisidir: Sömürgeci değil, yatırımcıdır ve riske giren bir 'yatırımcı' olarak mesajı nettir: "Avrupa'nın bu kıtadan uzak tutulması gerek, bizim işe karışmamızın vaktiyse henüz gelmedi." Asıl sorun, ikinci ortağın (Charles Gould), üçüncü ve istenmeyen ortağa (Costaguana hükümetini yöneten yüksek ve güçlü hırsız çetesi!) karşı kendi özgürlüğünü, kendi kişiliğini koruyacak tipten biri olup olmadığıdır. "İşler yolunda gittikçe sizinle birlikte olacağız. Fakat başımızı büyük bir belaya sokmak niyetinde değiliz." Büyük kapitalist madenle ilgileniyordu pek tabii; tatilini bile bu işe harcamıştı. Fakat onun çapına kıyasla gene de büyük bir iş değildi bu, ne bir demiryolu şirketiydi, ne de özel bir korporasyon. *Bir adamın peşindeydi!* Elde edilecek başarı, taptaze, yepyeni bir alanda olacağı için çok hoşuna gidecekti. Fakat işler ters gidecek olursa da, onu hiç gecikmeden bırakacaklarını da açıkça söylüyordu. Charles, sevgi yatırımcısı eşine şöyle diyordu: "Böyle bir insan elbette bir şeyi istediği zaman tutar, istediği zaman bırakır. Yenilgi duygusu acı vermez ona. Büyük gümüş ve demir işleri yaşayacak ve bir gün *Costaguana'yı ve onunla birlikte dünyanın geri kalan kısmını* ele geçirecektir."

Böylece romana giriş yaptık. Çıkışımız epey zaman alabilir!..

Emperyalizm Tarih Yazıyor!

Sömürgecilik ve daha geniş anlamda emperyalizm, sadece belirli ülke veya bölgelerin doğal kaynaklarına el konması, ekonomilerinin Merkez'e bağlanması değildir. Ülke siyasetlerinin ve *bugüne ait* her şeylerinin denetim altında tutulması da değildir. Bu gaspın sürekli olabilmesi için, ülke *tarihinin* Merkez'e bağlanması, Merkez'in bakışıyla yeniden yazılması gerekir: Asıl emperyalizm budur! Sömürü son kertede yazı ve paraya dönüşür ki, bu ikincisi de özel bir yazıdan ibarettir. Michelle de Certau, ne yazık ki hâlâ Türkçeye kazandırılmamış olan *Tarih Yazmak* başlıklı şâheserine 1980 yılında yazdığı önsözde Avrupa/Amerika ve Dünya tarihinin yazılış serüvenini özetlerken, Nazım Hikmet'in "Piyer Loti" şiirinden esinlenmiş gibidir:

Amerigo Vespuçi denizden çıkagelir. Tepeden tırnağa zırhlı, dimdik ayakta bir Haçlı olarak, Avrupa'nın *anlam silahlarını* kuşanmıştır. Ardında, Avrupa'ya cennetin ganimetlerini taşıyacak olan gemiler. Önünde, yerli "Amerika", hamağında sallanan çıplak bir kadın: egzotik bir bitki ve

hayvan âleminde uyanan bir beden. Bir anlık kendinden geçmenin ardından, ağaçlardan bir kemerle işaretli bu eşikte, fatih, 'öteki'nin bedenini yazacak ve o bedende kendi tarihini izleyecektir. Ondan bir arma, emeğinin ve fantazilerinin ürünü olan tarihsel bir beden yapacak ve adına "Latin" Amerika diyecektir.

Bu erotik ve savaşçı sahne neredeyse mitik bir değere sahiptir. Batı'da yazının yeni bir işlevinin başlangıcını temsil eder. Bu kadın bedeni henüz haritalarda yer almayan bir *nouva terra*, bir 'yeni ülke'dir, kendisini icat edenin adını taşımaya yazgılı meçhul bir beden. Fakat burada gerçekte başlatılan şey, bedenin bir iktidar söylemi marifetiyle sömürgeleştirilmesidir. Bu, fetheden yazıdır. Yeni Dünya'yı sanki o boş, "vahşî" ve *üzerine Batılı arzuların yazılacağı* bir sayfaymış gibi kullanacaktır. Ötekinin mekânını, *bir üretim sisteminin genişleme alanına* dönüştürecektir. Bir operasyonun öznesi ile nesnesi arasındaki, yazma irâdesi ile yazılan beden arasındaki çatlaktan bu yazı Batı tarihini üretecektir.

Conrad, sanki kendisinden yarım yüzyıl sonra yazmaya başlayacak olan Braudel, Certeau ve Wallerstein gibi tarihçi/sosyal bilimcileri okumuş da, *Nostromo*'yu yazmaya öyle başlamış gibidir. Fildişi avcısı Kurtz nasıl *Karanlığın Yüreği*'nde ilkel Afrika keşmekeşine düzen vermeye, kaosu kozmosun merkezine bağlamaya gittiğini söylüyorsa; *Nostromo*'da da gümüş avcısı Charles Gould, orta/güney Amerika kaosundan bir düzen çıkarmaya azmediyor. İlkinde vahşileri hizaya sokmak için bir vapur düdüğü yeterli olsa da, ikincisinde yerli ahaliyi gümüş ve kredinin kudreti bile her zaman denetim altına alamıyor. Dolayısıyla, "üzerine Batılı arzuların yazılacağı sayfa" Afrika'da bir kadın bedenini andırırken, Amerika'da sanki daha erkeksi bir bedene benziyor. (Bu direnen Latin Amerika maçoluğu, temel karakterini bugün de muhafaza ediyor. Afrikalı dişi bedenin müstakbel tarihini ise galiba artık Çinliler yazmaya başlıyor.)

Piyer Loti

Tevekkül!
Kısmet!
Kafes, han, kervan
şadırvan!
Gümüş tepsilerde rakseden sultan!
Mihrace, padişah,
binbir yaşında bir şah.
Minarelerde sallanıyor sedef nalınlar,
burunları kınalı kadınlar
ayaklarıyla gergef dokuyor.
Rüzgarlarda yeşil sarıklı imamlar ezan okuyor!

İste Frenk şairinin gördüğü Şark!
İşte
dakikada 1.000.000 basılan
kitapların
Şark'ı!
Lakin
ne dün
ne bugün
ne yarın
böyle bir Şark
yoktu,
olmayacak!

Şark
üstünde çıplak
esirlerin
aç geberdiği toprak!
Şarklıdan başka herkesin
orta malı olan memleket!
Açlığın kıtlıktan olduğu diyar!
Ağzına kadar
buğdayla dolu ambar!
Avrupa'nın ambarı!

(...)
Şarlatan!
Çürük Fransız kumaşlarını
yüzde beşyüz ihtikârla Şark'a satan:
Piyer Loti!
Ne domuz bir burjuvaymışsın meğer!
Nazım Hikmet

Conrad, büyük ve büyülü romanında Braudel/Wallerstein kavramsallaştırmasının belkemiği olan dünya-ekonomi kurgusuna çok yaklaşıyor. Birkaç yıl önce yayınladığı *Karanlığın Yüreği*'nde bir nevi iptidai gasp sözkonusu iken, *Nostromo*'da gasp yahut sömürünün kredi temelinde örgütlendiği bir *dünya pazarı* çerçevesi çiziyor. Müthiş bir teorik sıçrama! Romandaki en büyük kapitalist, Amerikalı bir finans baronudur ve siyasî risklerden titizlikle uzak duruyor. Siyasî tehlikelere atılmak, hayalci olmayan bir idealizm gerektirir. Bu insan kaynağını ancak "gemileri yakmış" Avrupalılar sağlayabiliyor: "Charles Gould ne yaptığını biliyordu, çünkü hayalci değildi. Gould İmtiyazı, yaşayacaksa, anlamını yitirecek derecede evrensel olan o fesat batağı içinde, o anda eline geçirebileceği her silahla savaşmak zorundaydı. Silahlarını elde etmek için eğilmeye hazırdı. Bir an için, babasının ölümüne neden olan gümüş madeninin, kendisini, düşündüğünden daha ötelere götürüp tuzağa düşürmüş olduğunu hissetti ve coşkuların dolaşık mantığıyla, yaşamının bir değeri olacaksa, bunun başarıya bağlı olduğunu anladı. Geriye dönüş yoktu artık."

Conrad ve Kör Gerçekçilik

Jane Austen ve Dickens'tan George Eliot, Gissing, Gaskell ve Anthony Trollope'a kadar Viktorya döneminin bütün büyük İngiliz romancılarına *realist körler* desek, yeridir. Romanlarında *memleketin içini* bir röntgen cihazında olabileceğinden daha berrak görsek de, sömürge dünyasına dair hiçbir şey göremiyoruz. Kahramanları, ya sayısız düşkırıklığından sonra bir sömürgeye doğru yola çıkarlar; yahut da asıl serüvenleri bir sömürgeden

döndükten sonra başlar. Sömürgede olan biteni bize neredeyse ilk anlatan "İngiliz", Lehistan doğumlu Josef Teodor Konrad (Joseph Conrad) oldu. Muhacirlik dünya tarihinin motorudur, diye yazmıştım yıllar önce; dünya romanının da, diye ilave ediyorum bugün!

Jonah Raskin'e göre Batı romanında ilk gerçek devrim Conrad ile başlar. İngiliz romanının emperyalizmin etrafına çevirdiği duvarları yıkar onun romanı. "Romanda 20. yüzyıl devriminin zaman bombası saatini o kurdu. İlk darbesiyle, yaşlı 19. yy roman köşkünü yıktı. İkinci darbesi, modern kurgunun emperyal konağını havaya uçurmak oldu: Rudyard Kipling'in imparatorluk anıtını. Kipling'in ördüğü duvarlar emperyalizm gerçeğini gizliyordu; Conrad onları yerle bir etti. Sömürge dünyasını İngiliz romanının merkez sahnesine çıkardı." Kapitalizmin yerküre çapındaki, "küresel" genişlemesini "gördü" ve göstermeye çabaladı. Üslubunun müphemliği, sistemin o günkü karmaşık gerçekliğini yansıtıyor. Gücün kaynağı soyut değerlere doğru, gerçeklikten (üretim/ticaret/tüketim) gölgelere (para/kredi/faiz) doğru kaydıkça, dilin müphemleşmesi de kaçınılmazdı. Aynı dönemde Simmel ve Veblen gibi iki büyük iktisatçı/toplumbilimcinin yeni gerçekliği benzer soyut kavramlarla ihata etmeye çalışması rastlantı değildir. Conrad'den on yıl kadar önce, Emile Zola'nın Fransa'nın Orta Doğu'daki kredi temelli sömürgecilik girişimlerini tasvir ve tahlil ettiği *Para* (*L'Argent*) romanını yazması da!

Raskin, başta roman olmak üzere edebiyatın siyasî bir silah olduğunu düşünüyor. Emperyalistler de, onlara direnenler de aynı silahı kullanıyor. "Batı Avrupa kültürü giderek çöküyor. Siyah, Kahverengi ve Latin halkların kültürleri yaratıcılık ve hayatiyet merkezleridir. Bir çözülme ve parçalanma dönemidir; aydınlar kaos, yabancılaşma ve yalnızlığın farkındadırlar. Irkçılık Batı düşünce evini ele geçirmiştir; bölüyor, bozuyor, zehirliyor." Kültür ve edebiyat tarihçileri emperyalizmle hesaplaşmadılar,

diyor Raskin. Ne F. R. Leavis, Edmund Wilson, Lionel Trilling gerekli görevi yerine getirdi, ne E. M. Forster. Raymond Williams'ın emperyalizmi ele almadaki yetersizliği de modern kültür ve toplumu tahrif ediyor.

Williams, *Kültür ve Toplum, 1780-1950* adlı baş eserine, 18. yy sonu ile 19. yy başlarında geliştirilen yahut yeni anlamlar kazanan şu beş kelimeyi tartışarak başlıyor: *Sanayi, demokrasi, sınıf, sanat* ve *kültür.* Bunlar, "dildeki değişimlerin aşikâr biçimde işaret ettiği, hayat ve düşüncedeki daha geniş değişimlerin" anahtarlarıdır. Raskin'e göre, Williams, 19. yy sonu ve 20. yy başlarından itibaren icat edilen yahut yeni anlamlar kazanan şu kelimeleri de ilave etmeliydi: *Emperyalizm, Sömürgecilik, Faşizm, Bolşevizm, Irkçılık, Beyaz Adamın Yükü, Teknoloji, Freudçuluk, Dünya Savaşı.* Raskin, Edward Said'in *Şarkiyatçılık*'ından önce yazdığı eserinde (*The Geometry of Imperialism*, 1971), yukarıdaki kavramları romanlarında işleyen şu beş kurgu ustasını tahlil ediyor: Conrad, Kipling, Lawrence, Joyce Carry ve T. S. Eliot. Viktoryen romancıların çoğunun aksine, Lawrence dışındaki yeni kurgucularımız İngiltere'de doğup büyümüş değildirler. Tıpkı Henry James, Ezra Pound, James Joyce gibi, Conrad, Kipling, Eliot.. da "sadık fakat yabancı" İngilizlerdir. Ana vatanın dışında doğup büyümüş ve sömürgelere dair doğrudan deneyim sahibi olmuşlardır. Kipling ve Eliot "muhafazakâr" yani emperyal sistemin devamını yararlı bulan sadık bendelerdir. Conrad ise eleştirelliğini sadakatine kurban etmeyen; hem nalına hem mıhına vurabilen çağdaş bir şamandır. Karanlıkta görebiliyor olması, bu yüzden!

Adalet ve Kalkınma Peşinde

Conrad emperyalizme mesafeli, fakat sömürge güzellemesi de yapmayan "büyülü gerçekçi" bir romancıdır. En azından, belirli roman karakterlerinin ağzından, sömürge ahalisini de ciddi biçimde eleştirir ve okuyucuda neredeyse onların "sömürülmeye müstehak" oldukları izlenimini uyandırır. Nitekim, *Nostromo*'nun mekânı Costaguana da siyasî bir cehennemdir, yasasız ve güvensiz. Ülkenin her köşesinde biteviye "siyasî zulüm" öyküleri anlatılır durur. "Sanki ülkede hükümet olmak, kılıçları, üniformaları ve tumturaklı sözleriyle ülkenin içine başıboş salınmış çılgın şeytan sürüleri arasında azgın bir savaşım demekmiş gibi." Ülkeye yatırım için gelmişsiniz; adalet ve kalkınma peşinde koşuyorsunuz; fakat en küçük yetki sahibi bir Ekselansa bile işiniz düştü mü, adamın katılaştığını, ancak gerekli yıkama yağlama ve "para koklama" ameliyeleri sonunda yumuşadığını görürsünüz. "Paranın alınmasıyla birlikte (Ekselans'ın) basit ruhuna büyük bir tatlılık, yumuşaklık çöktü. Apansız derinden iç geçirdi. Ah, Don Carlos! dedi, eyalette sizin gibi ileri insanlara ihtiyacımız var. Uyuşukluk, şu aristokratların uyuşuklukları yok mu! Kamu yararı diye bir şey yok! Girişim diye bir şey yok!"

Bay Gould'un vicdanı rahattır. Bu kaos ülkesinde işler böyle yürüyorsa, ne gelir elden? Ha despot devlete vergi vermiş, ha haydut siyasetçi ve bürokrata rüşvet! Nihayet maden üretime hazır duruma getirilir ve ilk gümüş külçesi görünür. İdealist yatırımcımız, adeta mistik bir deneyim yaşamaktadır: "Para işlerinden anlamayan, coşkudan titreyen ellerini kalıptan henüz çıkmış sımsıcak ilk gümüş külçesine değdirmişti ve hayalinde bu maden külçesine, sanki o basit bir olgu değil de *bir coşkunun gerçekten dile gelişi* ya da *bir ilkenin ortaya çıkışı* gibi, etkisi çok uzaklara ulaşan, kolay kavranılmaz bir şeymiş gibi insanı doğrulayıcı bir anlayış gücü vermişti."

Mistik deneyimin ardından "Görünmeyen El" tarafından sağlanan soyut düzene geçiyoruz hemen: Madenin çalışması kente farklı bir düzen getiriyor. Sulaco yetkililerine, "olayları ve

insanları kendi başlarına bırakmanın kendi yararlarına olacağını" öğretiyor. Sağduyu ve adalet düzenine giden *en yakın yol* buydu. Maden, ülkede bir güç olmuştu, *imperium in imperio*, devlet içinde devlet. Hükümet memurlarının yanısıra şimdi bir de "madenin adamları" vardı ülkede. Cesur girişimcimize lâyık görülen *Sulaco Kralı* lakabı laf olsun diye uydurulmuş değildi. Kraliçemiz de doğrusu kralımıza tam lâyık bir kadındı. Bayan Gould çağdaş bir Meryem Ana'ydı neredeyse. Tanrı ona sanki "halkın gönlünün tâ içini görme" gücü vermişti.

Maden, eyalette kurumlaşma ve toparlanmanın simgesi oldu. Güvenlik, bu topraklara dağdaki bu boğazdan akacak gibi görünüyordu. Maden işleri gelişti. Gümüş taşıyan katarlar, "sanki peşlerinden şeytan kovalıyormuş gibi" süratle dağdan şehire gidip geliyor oldular. Charles Gould bir gün karısına gururla şöyle dedi: "Dünyada, Gould İmtiyazı'nın gümüş damarının zenginliğine yaklaşacak herhangi bir şey daha görülmemiştir." Maden konvoyunun her geçişi "Sulaco için barışın fethi yolunda kazanılmış bir başka zaferdi." Akraba/hemşeri kayırmacılığına dayanan liyakatsiz bir yönetime sahip ülkede, San Tome Madeni'nin ürettiği gelir, siyasî hesap ve dengeleri etkiler duruma geldi. Politikada etkili olmak isteyenler, Charles Gould'un desteğini istiyordu. Madenin resmî olmayan bir ödeme listesi bile vardı. Arkasında San Tome Madeni'nin desteğini bulan her türlü çıkar grubu, yavaş yavaş Cumhuriyet'in o bölgesinde yükünü tutuyordu. Böyle böyle, Batı Eyaleti "Tanrı'nın vaat ettiği bir güven ülkesi" gibi görülmeye başlandı. Günlük sohbetlerde şöyle değerlendirmeler olağanlaştı: "Charles Gould, eşsiz bir insan! Bir işe başlamadan önce onu mutlaka yanına almalısın. Yapabilirsen, Maraga'dan bir tavsiye mektubu al—bilmiyor musun, hani şu *Sulaco Kralı*'nın temsilcisi var ya!" Conrad'in büyülü hayalnâmesinin, Panama'dan Irak'a kadar 20. yüzyıl boyunca bağımsızlığına kavuşan sayısız toplum/devlet sisteminin röntgeni olduğunu söylemek abartı olmaz. Gururuma dokunsa da, Türkiye'yi bile listeye koymakta zorlanmıyorum.

Sömürgede Avrupalı Çocuklar

Romanın ortalarına doğru ön plana çıkmaya başlayan kahramanlardan Martin Decoud, "sandığından daha da Costaguanalı olan" bir Avrupa çocuğudur. Keskin bir zekâ, yaralı bir kalp ve sözünü sakınmaz bir "demokrat gazeteci"dir. Kişiliği çok önemser; ona göre, "Bir sözün değeri, onu söyleyen kimsenin kişiliğindedir, çünkü yeryüzünde söylenmedik yeni bir söz kalmamıştır." Costaguana'nın doğal zenginliklerinin "ilerlemekte olan Avrupa" için önemli olduğunun farkındadır. Tıpkı üçyüz yıl önce, İspanyol atalarının serveti, cesur korsanların temsil ettiği Avrupa'nın geri kalan kısmı için nasıl ciddi bir amaç idiyse, öyle. Costaguana ahalisinin karakteri üzerinde "uğursuz bir işe yaramazlık lâneti" olduğunu düşünüyor: "Bağımsızlığımız için koca bir kıtayı sarstık, alt üst ettik, sonunda uyduruk bir demokrasinin uysal avı, alçakların ve katillerin umarsız kurbanı olduk. Kurumlarımız gülünç birer taklit, yasalarımız birer maskaralık; Guzman Bento gibi biri, efendimiz. ... Bu adamların en büyüğü olan Drake, boru sesleriyle gemide kamarasında tek başına yemek yermiş. O günlerde bu kasaba zenginlikle dolup taşıyormuş. O adamlar bunu almaya geldiler işte. Şimdi tüm ülke bir hazine adası sanki ve biz birbirimizle gırtlaklaşıp dururken bütün bu adamlar zorla dalıyorlar içeri."

Bu adamlar dediği haydut karakterli siyasetçi ve askerleri uzakta tutan tek şey, birbirlerini kıskanmalarıdır. "Ama bir gün anlaşacaklar ve biz aramızda kozlarımızı paylaşıp akıllı uslu, onurlu kimseler olduğumuz zaman hiçbir şey kalmamış olacak bize. Hep böyle olmuştur. Bizler olağanüstü insanlarız, alın yazımız hep sömürülmek olmuştur." Ülke yönetimini darbeyle ele geçirmeye çalışan Montero'nun rüşvetle susturulabileceğine de inanıyor Martin Decoud. "Sanıyorum o meşhur *ulusal gelişim için borçlanma*dan kendi payını istiyordu yalnızca. Budala ahali neden Avrupa'da bir görev ya da buna benzer bir şey vermedi ona? Beş yıllık maaşını peşin alır ve Paris'te gününü gün

ederdi bu budala, zalim *indio*! ... Herif kendi ağırlığınca altınla satın alınmalıydı, ağırlığınca altınla diyorum size, çizmeleri, kılıcı, mahmuzları, şapkası ve her şeyi içinde." *Büyük Kurtarıcı* Bolivar'ın içi yanarak söylediği sözü hatırlar sonra: "Amerika, yönetilmez bir ülkedir. Onun bağımsızlığı için çalışmış olanlar, denizde çift sürmüş olmalılar."

En kutlu kelimeler ayağa düşmüştür. Decoud bu yüzden *yurtsever* olmadığını düşünüyor ve açıkça da söylüyor. Yurtsever sözcüğünün hiçbir anlamı yoktur ona göre. Bir daha asla temizlenemeyecek kadar kirlenmiştir. Koyu barbarlığın çığlığı, yasa dışılığın, cinayetlerin, açgözlülüğün, basbayağı hırsızlığın maskesi, kılıfı olmuştur. "Hiç kimse bir hiç uğruna yurtsever olmaz. Sözcüğün kendisi işimize yarar. Fakat ben her şeyi açıkça gören bir insanımdır, bunun için de bu sözü size karşı kullanmayacağım, Antonia! Yurtseverce hayallerim yok benim. Bende yalnızca bir âşığın yüce hayalleri var. ... Bu da insanı çok uzaklara götürebilir." Aşkı ve "despot, açgöz, hırsız" yönetime tepkisi, bu Costaguanalı Avrupa çocuğunu intihara kadar götürecektir!

Papazın Derdi Başka

Romanda diğer önemli bir karakter, Peder Corbelan; dört dörtlük bir din adamı. Sayısız Kızılderili kabilesini, "kendisi de onlarla birlikte bir vahşi gibi yaşayarak", vaftiz etmiştir. Yarı çıplak, onlarla günlerce at koşturur. Ülkesindeki siyasetçilerin "Tanrı'nın adını götürmüş olduğu putperestlerden çok daha katı yürekli olduklarını, kafalarının onlardan daha bozuk olduğunu" söyler durur. Malı mülkü yağma edilmiş olan Kilise'ye adalet geri verilinceye kadar Batı Eyaleti piskoposluğuna atanmayı da kabul etmemiştir. Mevcut liberal başkanın yaptığı reformlar, halkın elinden toprağını almış gibidir. "Cahil halka göre", toprağın bir kısmı demiryolunu yapan yabancılara verilecek, büyük kısmı ise papazların olacaktır. Bu ve benzeri imtiyazlara olduğu kadar

kurumsallaşmış dinin saçmalıklarına da baş kaldıran Decoud'u küfürle suçluyor Peder:

-Sen kusursuz bir putperestsin!

-Öyle olsun. Fakat bu sözleriniz, benim hangi Tanrı'ya taptığımı hâlâ bulamamış olmanızdan ileri gelmiyor mu dersiniz?

-Bir tür Fransız, Tanrısız bir materyalist. Ne kendi ülkesinin ne de başka bir ülkenin evladı.

-İnsan bile değil, neredeyse.

-İnançsız bir çağın kurbanı.

-Ama bir gazeteci olarak yine de yararlı biri.

Decoud'a göre, her inanç, etkili olur olmaz, Tanrıların yıkmak, yok etmek istedikleri kimselere gönderdiği bir tür çılgınlığa dönüşüyor. Onun için, papazla arası düzelmeyecektir hiç.

Ve darbeci Montero, nihayet mevcut başkan Ribiera'yı yener... Heyecan içindeki Bayan Gould, Decoud'a sorar: Ne yapmak niyetindesiniz şimdi? "Gerçek bir Costaguana'lının ne yapmasını beklerdiniz? Bir başka devrim, elbet. Antonia'nın uğruna yapmayacağım şey yoktur. ... Eşiniz ise tam bir idealist." İdealist sıfatı Bayan Gould'u şaşırtır:

-Charley bir idealist ha! Ne demek istiyorsunuz, Tanrı aşkına?

-Evet, San Tome Madeni, tüm Güney Amerika'daki en büyük gerçek. Bayan Gould, onun, San Tome Madeni'nin varlığını, değerini, anlamını nereye kadar idealleştirdiğinin farkında mısınız? Farkında mısınız bunun? ... Görmüyor musunuz, *bir İngiliz o*?

-Pekâlâ, ne olmuş?

-Bu, her basit duyguyu, arzuyu, ya da başarıyı idealleştirmeden edemez, var olamaz, demek. Kendi nedenlerine, onları önce bir peri masalının bir parçasına benzetmeden inanamaz.

Evet, dışarıdan ne denli kaba ve acımasız gözükürse gözüksün, emperyalizm içeriden bir peri masalını andırmazsa, sürdürülemez. Her emperyalist girişim, Conrad'ini bekleyen bir roman. İngiliz olmak, kolay değil!

Decoud, Batı Eyaleti'nin Costaguana'dan ayrılıp bağımsız olmasının en iyi çözüm olacağını düşünür. Eldeki gümüşü de kuzeye, ABD'ye doğru kaçırmayı önerir. Bu gümüş akımı, Holroyd'un o yüce kurumundan malî destek şeklinde geri dönmek üzere kuzeye doğru akmalıdır. "Aşağıya indirilsin, *senora.* Aşağıya indirilsin de, kuzeye gidip oradan *kredi* şeklinde bize dönebilsin."

Fikir güzel ama tonlarca gümüşü, darbecilere kaptırmadan kuzeye kim kaçıracaktır? Garibaldino'nun 'Bozulmaz, Ayartılamaz!' dediği Nostromo, pek tabii. Böylece, romanımıza adını veren halk kahramanına merhaba demiş olduk. Filim yeni başlıyor!..

Sömürüden Pay Kapan Kurtarıcılar

Joseph Conrad, 114 yıl önce yayınlanan *Nostromo*'da, adı baş harflerden (A, B, D) oluşan sermaye-temelli yeni emperyal sistemin cihanşümul sergüzeştini 'okumaya' çalışıyordu. Batı Avrupa'dan Kuzey Amerika'ya doğru eksen değiştiren 'Sistem'i tahlil ve müstakbel yörüngesini tahmin ediyordu. Üstelik, yalnızca "Emperyalistlerin" sömürü hesaplarına değil, "Kurtarıcıların" sömürüden pay kapma yarışına da ayna tutuyordu. Tabii, aşkı ve umutsuzluğu, açgözlük ve gözükaralığı, ihanet ve yozlaşmayı.. atlamadan. Atlasaydı, roman değil, sosyal antropoloji olurdu. Toplumbilimle romanbilim arasındaki farkı, bilmem anlatabildim mi? ☺

Romanımızı hatırlayalım: General Montero, liberal (yani Avrupa ve ABD sermayesinden yana!) hükümeti devirmiş, süratle ülkeye hakim olmaya çalışıyordu. Oportünist kardeşi Pedro Montero ile gözü paradan başka bir şey görmeyen komutanlarından Sotillo, güya bu süreçte ona yardımcı olacaklardı. Darbeye kadar da oldular hakikaten. Fakat ortaya çıkan kargaşada, herkes

kendi gümüşünün peşinden koşmaya başlayınca, Montero "açığa düştü." Tabii, ikinci görevini de başarıyla sonuçlandıran Nostromo'nun bu "dalgalanmadaki" marifetlerini de unutmayalım!

Nostromo'nun ilk görevi, eldeki gümüşün darbecilerin eline düşmeden kuzeye yani finansör Amerikalılara ulaştırılmasıydı. Fakat gümüşü ancak bir adaya taşıyıp saklama imkânı bulabildiler (o ve devrimci Decoud). Kötünün en iyisiydi bu, çünkü gümüş böylece darbecilerin eline geçmemiş oluyordu. Geçseydi, onunla haydut Hernandez'i bile satın almaları işten değildi. Hepsi aynı kumaştandı; hepsinin hamuru gümüşten yoğrulmuş da, ona tapmaları gerekiyormuş gibiydi. Conrad, çok çarpıcı bir tespitle, madenin patronu Charles Gould'un da aslında bu darbeci ve eşkıya ile aynı hamurdan olduğuna dikkat çekiyor. Rodney S. Edgecombe'un "Nostromo'daki Victor Hugo uğrağı" dediği olay şu: Campo'yu (taşra; kırsal bölge) elinde tutan Haydut Hernandez'in adamı, Gould'a gelerek, gümüş karşılığında yardım teklif eder. Don Carlos sessizdir. Adam en son şunu söyler: "Maden'in sahibinin, Campo'nun sahibi Hernandez'e gönderecek bir haberi yok mu?" Nitelendirme çok basit, ama çok manidâr: *Maden'in sahibi, Campo'nun sahibi!* Charles ürperir. "Karşılaştırmanın doğruluğu Charles Gould'u fena çarptı. Sarsılmaz amacı uğruna madeni elinde tutuyordu, boyun eğmeyen eşkıya da aynı asılsız kullanım hakkını ileri sürerek Campo'yu elinde tutuyordu. Ülkenin yasasızlığı önünde ikisi de eşittiler. İnsanın eylemini, alçaltıcı ilişkilerinden söküp ayrı tutmak olanaksızdı. Sımsıkı örülmüş bir suç ve çürüme ağı, tüm ülkeyi kaplamıştı." (Victor Hugo'nun bu benzetmeye muhtemelen esin kaynağı olmuş dizeleri: "Tüyleri aynı iki kuşuz/ Dili keskin, bıçağı bilenen/Ben gülen adamım, o ise öldüren.")

Devrim, Para ve Aşk

Hükümet darbesi Bayan Gould'u etkilemişti. İşlenmiş gümüşün ABD'ne kaçırılması ve bir karşı devrim için hazırlık yapılması konularını kendisine nakleden Martin Decoud ayrılınca, koridorda yürümeye başladı. Maden bir put olmuş, onunla kocası arasına girmişti sanki. Dalgın ve kederliydi. "San Tome Madeni'nin kaderi bütün ağırlığıyla yüreğinin üzerindeydi. Ne zamandır, ondan korku duymaya başlamıştı. Bir fikirdi önceleri. Önsezileriyle onun bir fetişe dönüştüğünü seyretmişti, şimdiyse bu fetiş korkunç ve ezici bir ağırlık kazanmıştı. İlk yılların esini yüreğini terk etmiş ve kötü ruhların sessiz sedasız çalışmasıyla, kocasıyla kendisi arasına gümüşten tuğlalarla örülmüş bir duvara dönüşmüş gibiydi. Kocası, etrafına çektiği değerli madenlerden duvarlar içinde tek başına yaşıyordu sanki."

Kendini büyük ve özel bir göreve hazırlayan devrimci gazetecimiz Decoud ise, Paris'te yaşayan kızkardeşine şunları yazıyordu: "Paristeki küçük çevremizi, bir başka Güney Amerika Cumhuriyetinin doğuşuna hazırla. Bir eksik, bir fazla, ne fark eder? Kokuşmuş kurumların gübreli toprağından fışkıran kötü çiçekler gibi dünyaya gelebilirler; fakat bu seferkinin tohumu senin kardeşinin beyninde filizlendi." Böylesine umutluydu karşı-devrimden ve böylesine kibirli. Ama sonu intihar oldu, ceplerinde dört külçe gümüşle! Nemesis gibi çarpıyordu maden, müminlerini.

Başkan Ribiera iç kargaşa sırasında "topal bir katır üzerinde" kaçarak Sulaco'ya kadar gelmiş ve ayaklanan halkın elinden Nostromo tarafından kurtarılmıştı. Şehir Meclisinin ılımlı üyeleri ise, Ribiera'nın kaybettiği kesinleşince "kabak çiçeği gibi açılıp" inançlı Monteroculara dönüşmüştüler. Ortak hareket ederek sonunda *Monterocu ilkeler adına* ayaklanmanın başına geçtiler. Bir bildiri hazırlayıp, yüce özgürlük davasının "tutucu bencilliğin caniyane aşırılıklarıyla lekelenmemesi için" yönetimi silah bırakmaya çağırdılar.

Decoud, bu ikiyüzlülüğe isyan ediyordu. Fakat aklının yarısı karşı-devrimdeyse, bütünü Antonia'daydı. O kızda, durum ne olursa olsun, bir şeylerin uygun olduğuna gazeteciyi inandıran bir şey vardı. "Beynimi harekete getirmek için yüzüne bir bakmam yetiyor. Peder Corbelan kilisesi için ne ise, Antonia benim için ondan da öte bir şey. Şu duygusal İngilizin değerli madeni kendisi için ne ise, o benim için ondan da değerli. Onların duyguları, benim planımın yaşaması için gerekli. Güzel bir düşünce kılığında görmedikçe kendi ateşli arzuları uğruna hiçbir şey yapmayacak olan insanların duygusallığı gerekli bana." Aşkı tanıyor, aşka inanıyor, ama hesapçılıktan da vazgeçmiyordu.

Hayal, Misyon ve İnat

Conrad, Decoud'u iyi yürekli, çaplı bir entellektüel olarak kurguluyor. Yaş ve baş itibariyle, Hakan Albayrak ile Taha Akyol arası bir şey. Ruşen Çakır ve Fehmi Koru. Büyüyüp yetiştiği Latin Amerika toplumlarını ne kadar iyi anlamışsa, köken birliğine sahip olduğu Avrupalıları da çözmüştür. "İngilizler, zenginliği, malı mülkü sımsıkı ele geçirmelerinde kendilerine yardım eden hayallerle yaşarlar," diyordu. Nitekim Charles Gould'un da "sadece madeni" vardı kafasında. Karısının kafasındaysa, onun değerli kişiliğinden başka bir şey yoktu: "Bu kişilik de Gould imtiyazı ile sımsıkı sarılmış ve bu küçük kadının boynuna bağlanmıştı." Zararı yok, diyordu devrimci gazeteci, yapılacak şey, sorunu büyük kapitalist Holroyd'a "malî desteğini sağlayacak bir biçimde" sunmaktı. "Hazine kuzeye aktığı sürece, o katıksız duygusal Holroyd, cehaletin karanlığındaki ülkelere yalnızca adaleti, sanayiyi ve barışı değil, aynı zamanda, en sevdiği düş olan Hıristiyanlığın daha saf bir şeklini sokma düşüncesinden vazgeçmeyecekti." Kapitalizm-din ilişkisine de vakıftı devrimcimiz. Kilise olmadan, Kapitalizm ülke sınırlarını geçemez, emperyalizme dönüşemezdi!..

Bazı insanlar aşka ya da öç alma fikrine nasıl sarılmışsa, Charles da madene öyle sarılmıştı. Dolayısıyla, darbe oldu diye 'bu iş buraya kadar' demeyecek, kalesini düşmana teslim etmeyecekti. Derisini deler, Montero'ya davul yaptırmazdı. Decoud, ondaki kararlılığı çok iyi anlamıştı: "Onun soğuk ve idealist yaşamı içine bir tutku sokulmuş durumda. Ancak akıl yoluyla kavrayabildiğim bir tutku. Bizim, bir başka kandan gelme bizim gibi insanların bildiği tutkulardan değil bu. Ama bizimkiler kadar tehlikeli. Karısı, onun kendinden çok maden için yaşadığını anlamış bulunuyor. Herkesin kaderi kendinindir, ister tutkuyla, ister duyguyla şekillenmiş olsun." Bay Gould'un işi madenin temiz adını lekesiz tutmak. Nostromo'nun işi, gümüşü kurtarmak. "Bozulmaz Nostromo bu işin tam adamı, bense bir tutkusu olan, ama bir görevi olmayan adam" diyordu hayalci Decoud, başı dönmüşçesine: "Yaşam olmalı, çünkü o kadar düş gibi ki."

Garibaldino'nun karısı Senora Teresa, Nostromo'ya hayrandır, belki de âşık. Onun, kızlarından biriyle evlenip, Giorgio'ya oğul olmasını arzular. Bu dertli kadına göre, Nostromo niteliklerini mirasyedice harcıyor, yarattığı değere karşılık çok az şey elde ediyordu. "Bunları da, bir sürü insana avuç avuç saçıyor, dağıtıyordu. Bir kenara para koymuyordu." Böyle damat mı olurdu? ☺

- Bir kez olsun, para kazan kendin için, sen ey onsuz edilmez, herkesin hayran kaldığı Nostromo. Ruhuna ve bedenine karşılık sana budalaca bir ad taktılar, başka ne verdiler ki?

- Ruhuma dokunma benim, Padrona. Bedenimi de nasıl koruyacağımı bilirim. Amaçlarına uygun tek adam bensem, kabahat benim mi? İyi bir ad, bir hazinedir, Padrona.

- Ücretini sözlerle ödüyorlar. Budalalığın yoksulluğa, sefalete, açlığa sürükleyecek seni.

Sonra Doktor Monygham ile konuşur Nostromo, onunla da tersleşirler.

- Çok fazla kumar oynuyor ve güzel bir yüze hiçbir zaman hayır diyemiyorsun. Servet yapmanın yolu bu değil. Bu serüvenden sağ salim dönersen, alacağın ücrete dair iyi bir pazarlık yapmışsındır umarım.

- Zatıâliniz nasıl bir pazarlık yapardı?

- Hazinenin tamamından aşağısına razı olmazdım.

Gümüş kaçırma operasyonu başlamak üzeredir. Sulaco'daki Avrupalıların çoğu oradadır. "Madenin gümüşü sanki ortak bir davanın belirtisi, *maddi çıkarların* yüce öneminin simgesiymiş gibi", hepsi Charles Gould'un çevresinde toplanır ve kutlu gümüşü kendi elleriyle yüklerler şata. Hedef, gümüşü ABD'ne kaçırmaktır; ama esas mesele, darbecilerin eline geçmesini önlemek. Onların eline geçecekse, denizin dibini boylasın, daha iyi...

Darbeciler gümüş meselesini öğrenir öğrenmez, şatı takibe başlarlar. Bir ara neredeyse şata sürtünüp geçecek kadar da yaklaşırlar. Bunun üzerine Nostromo, gümüşü yakınlardaki Büyük Isabelle adasında saklamaya karar verir. Martin Decoud ile o, "her biri kendi serüveni peşinde, aynı ölüm tehlikesine sürüklenmiş" iki serüvenciydi. Şat karaya oturtulur ve gümüş uygun bir çukur yere taşınıp çalılarla gizlenir. Bu tür işlerin acemisi olan gazeteci, olan bitene akıl erdirmeye çalışırken, Nostromo zevkle gülümser: "Zaman ondan yana, *senor*. Gümüş, bozulmaz bir maden." Decoud gizemli bir sesle: "Tıpkı bazı insanların bozulmazlığı gibi" der. "Sonsuz gururun ve her türlü erdem görünümünü alabilen bencilliğin o en ince biçiminin bu adamı bozulmaz yaptığını düşünüyordu." Oysa gümüş bozulmasa da, bencilliğin o en ince biçimi bu adamı da bozacaktı!

Nostromo şehre geri döner, Decoud ise gümüşü bekler. "Görevini başarıyla tamamladın, madenin gümüşünü kurtardın. Yalnızca bu gümüşü değil, madenden bundan sonra çıkarılacak gümüşü de." Nostromo şatı limana geri getirip, hedef şaşırtmak için yakın bir yerde batırır. Pay kapmacı darbecilerin en açgöz olanı, gümüşü denizde arayacaktır günlerce.

Gümüş Dini Kapitalizm

Romanda az yer tutmakla beraber, görüşleri bakımından önemli bir şahsiyet de "Demiryolları Napolyonu" diye bilinen Başmühendis'tir. Kapitalist açılımın teknik sağduyusunun sesi. Kendisine, acaba tehlikede miyim, diye soran Doktor Monygham'e cevabı etkileyicidir: Tüm Gould İmtiyazı tehlikede. Ribieracılar başarısızlığa uğradı, çünkü bu ülkede akla yatkın her şeyin kaderidir bu. Decoud'un karşı devrim planı gülünç bir peri masalına benziyor. Ama olabilir de, çünkü ülkenin ruhuna uyuyor... Charles Gould kendi oyununu oynamak zorundadır. Ona Sulaco Kıralı demiyorlar mı? Takma adlar, başarının en güzel göstergesidir bazen. Bir tek düşündüğü var: Gould İmtiyazı'nın, Holroyd'la yaptığı anlaşmanın özüne uygun olarak devam ettirilmesi ve San Tome Madeni'nin güvenliği.

Başmühendise göre, Holroyd sıradan bir adam değildir. Onunla Charles Gould, ender bir ikili oluşturuyor. "Birbirlerinin hayalî yanlarını anlıyorlar. Biri otuzunda, öteki neredeyse altmışında, birbirleri için yaratılmışlar. Bir milyoner, hem de Holroyd gibi bir milyoner olmak, *sonsuza kadar genç kalmak* gibi bir şey." Hıristiyanlığın katıksız bir şeklinin (Protestanlık) Latin Amerika'ya sokulmasını "heyecanlı bir genç için bir düş" diye nitelendiren Başmühendis, yaşlı Holroyd'un neden "hayatın eşiğinde, hatta daha iyi bir durumda" olduğunu açıklamaya çalışıyor: "Bir misyoner değil o, ama San Tome Madeni onun gözünde tıpkı öyle. İnanın bana, *gerçeğin* ta kendisi bu. Tek sağlam şeyin, herkesin kendi eylem biçiminde bulduğu manevî değer olduğuna inanmaya başlıyorum." Conrad, yeni ekonomik oyunun başrol oyuncularının "sonsuza kadar genç kalma" peşindeki simyacı kapitalistler olduğunu keşfederken Goethe'den etkilenmiş olmalıdır. Aynı yıllarda "Kapitalizmin ruhunu" arayan Max Weber, Conrad'i okuma imkânı bulmuş muydu acaba?

Charles, Ribiera'cılığın hiçbir sonuca ulaşamayacağını bilmiş olması gerektiğini söylüyordu kendi kendine. Kılıcı, çalışma odasının duvarında asılı duran amcası gibi o da bu anlamsız kavganın içine gönülsüz dalıyordu. Onun silahı, madenin zenginliğiydi. Basit tunç kabzalı bir çelik parçasından çok daha uzağa erişebilen, çok daha nazik bir silahtı bu. Bu zenginlik silahı, onu kullanan için de daha tehlikeliydi: İnsanoğlunun açgözlülüğü yüzünden iki tarafı da keskindi; uğruna çekildiği davayı kirletirdi. Fakat başka çare kalmamıştı. "Gerektiğinde, San Tome Dağı'nı tümüyle havaya uçurmaya hazırdı. Bu kararında, karakterindeki inatçılık ve bir de gemisini teslim etmektense barut ambarına yanar bir kibrit atan korsanın ruhundan bir şeyler vardı."

Darbenin ardından hemen saf değiştiren Şehir Meclisi, Charles Gould'un "eyaletin en seçkin yurttaşı olarak, Meclis'in göndereceği kurula katılmasını" öneriyordu. Ayrıcalıklı bir durumu vardı vardı onun, kişiliği Cumhuriyet'in dört bir yanında tanınıyordu. Resmî nezaket kuralları, kanayan bir yürekle de olsa, savsaklanmamalıydı. San Tome Madeni'ni herhangi bir resmî işte taraf yapmak, Charles Gould'un politikasına uygun düşmezdi. "Bu ülkenin hatası, siyasî yaşamda ölçü noksanlığıdır," diyordu. Sessizliği, sığınağıydı, Şehir kalantorlarının aradığı şeyin, San Tome Madeni'nin ağırlığını kendi yanlarına çekmek olduğunu anlıyordu. Gould İmtiyazı'nın kanatları altında, galip gelenle uzlaşmaya girmek istiyorlardı. Charles'taki "kapitalist devrimci" ruhu anlayamazlardı. Ayn Rand, romanımızdan bir yıl sonra doğacaktı!

Gümüşün yerini bildiği sanılan Doktor Monygham, darbecilerin işkencelerine olağanüstü bir metanetle dayandı. Bazen ölümü özlüyordu. Fakat ölen, ona işkence eden Guzman Bento oldu; bir suikastçinin hançeriyle değil hem de, ani bir felçle; ve Doktor alelacele serbest bırakıldı. (Acayip bir kılıkla) ilerliyordu özgürlüğüne kavuşmak için. "Bu koşullar, onu ulusal yaşamın ta

içine, hiçbir başarı ve onurun yapamayacağı kadar derine çekerek, korkunç bir uyruk değiştirme işlemi gibi Costaguana toprağına çözülmez bir biçimde bağlıyor gibiydi." Avrupalılığından geriye hiçbir şey kalmamış, utancından ideal bir anlayış uydurmuştu kendine: Tümüyle Bayan Gould'a adanmıştı. "Yüreğinin ta derinlerinde, San Tome Madeni'nin gelişmesi karşısında öfkeli bir rahatsızlık duyuyordu; çünkü madenin gelişmesi, kadının kafaca rahatlığını tümüyle elinden alıyordu. Costaguana, böyle bir kadının yaşayacağı yer değildi. Charles Gould hangi düşünceyle onu buraya getirmiş olabilirdi? Ne zalimlikti bu! Doktor, Charles'a güvenmiyor, onu onulmaz biçimde devrim çılgınlığına bulaşmış sayıyordu." Charles gümüşü, Doktor ise onun karısını kurtarmak istiyordu!

Eline Birşey Geçenler/Geçmeyenler

Değişmeyen tek şey, Charles'ın Mr Holroyd'a karşı durumuydu. Gümüş ve çelik çevrelerinin başı, Costaguana işlerine bir tür tutkuyla girmişti. Costaguana, onun varlığı için zorunlu duruma gelmişti. San Tome Madeni'nde, *başkalarının tiyatrodan, sanattan, tehlikeli ve çekici sporlardan aldığı hayal doygunluğunu* bulmuştu. Bu iş, büyük adamın taşkınlığının, gururunu okşayacak kadar büyük bir ahlakî amaçla desteklenen özel bir biçimi idi. "Dehâsının bu sapkınlığıyla bile dünyanın ilerleyişine hizmette bulunuyordu." Charles Gould, Holroyd tarafından açıkça anlaşılacağından ve ortak tutkularının hoşgörüsüyle yargılanacağından emindi. Artık hiçbir şey bu büyük adamı şaşırtamaz, irkiltemezdi. "San Tome Madeni'nin, yeni bir devlet kurma işini ele alacak kadar güçlü olduğunu" Holroyd'a yazacağım diyordu: "Hoşuna gider bu. Tehlikeye atılmaya razı eder onu."

Bu iş için, kırsal bölgeye hakim olan eşkıya çetesinin reisi Hernandez'e haber ulaştırmak gerekiyordu. "Atla en azından on günlük yola" haber götürebilecek bir adamı nereden bulabilirdi? "Tutuklanmadan, öldürülmeden, tutuklanırsa elindeki kağıdı

sadakatle yutacak cesur ve kararlı bir adamı" nereden bulacaktı? Capataz de Cargadores (Nostromo) bu işin tam adamı olurdu, ama gümüşle gitmişti o, yoktu artık! Kimse Hernandez'e haber götürmez, dedi Doktor. Kimsenin çıkarı yok bunda. Ayrıca, buradakiler Hernandez'den Şeytandan korkar gibi korkuyorlar.

Montero'nun kardeşi Pedro Montero, dağınık ordusuyla Sulaco'yu ele geçirmişti. Yağmalanan dükkânlardan ele geçirdikleri her şeyi üzerlerine geçirmişti askerleri. "Yabanî bir korkusuzluk, bütün bu güneşte kararmış suratların ortak ifadesiydi." Sahil kentlerinde büyümüş olan bu adamın ova halkı üzerinde kısa zamanda kazandığı etki, ancak hiyanete dehâ derecesinde bir yatkınlıkla açıklanabilirdi. Conrad bu olguyu açıklarken, Chicago antropologlarına parmak ısırtacak bir yetkinlik sergiliyordu: "Bütün ulusların halkbilimi, ilkel insanların, beden gücüyle birlikte ikiyüzlülüğe ve kurnazlığa, cesaretten de üstün kahramanca özellikler, erdemler olarak baktığını göstermektedir. Düşmanınızı yenmek, yaşamın büyük bir işiydi. Cesaret doğal bir şey sayılırdı. Ama zekânın kullanılması hayranlık ve saygı uyandırırdı. Başarısızlığa uğramamak koşuluyla, hileler onur verici şeylerdi. Hiçbir şeyden kuşkulanmayan bir düşmanın kolayca öldürülmesi ancak sevinç, gurur ve hayranlık duyguları uyandırırdı. Bunun nedeni, ilkel insanların bugünkü torunlarından daha güvenilmez olmaları değil, amaçlarına daha dolambaçsız yoldan gitmeleri ve başarıyı tek ahlâkî ölçü olarak kabul edecek derecede açık sözlü olmaları idi."

General Montero'yu ta başından itibaren kışkırtan, yüreklendiren, muhteris kardeşiydi. Pedro Montero, Avrupa deneyiminden de ders çıkardığı için, büyük bir servet elde etmek istiyordu. Bu amacı aklından çıkarmaksızın, o başarılı savaşın ertesi günü, kardeşinden, dağları aşıp Sulaco'yu ele geçirme iznini kopardı. Sulaco, gelecekteki bolluğun, servetin vatanı, maddî ilerlemenin seçilmiş toprağı, Cumhuriyet'in, Avrupalı sermayedarları ilgilendiren tek eyaleti idi. *Bu varlıktan kendine*

düşen payı almak istiyordu. Kardeşi ister başkan, ister diktatör, hatta isterse İmparator olarak ülkenin sahibi olduğuna göre, her girişimden (demiryolları, madenler, şeker üretimi, dokuma fabrikaları, arazi şirketleri, açıkçası tek tek her girişimden) bir pay istemeyi kuruyordu, onları korumasının bedeli olarak.

Herkesin eline birşey geçiyordu yani, Nostromo hariç. Gümüş tanrı Plutos, buna öfkelenmeyecek miydi? Kendini ne sanıyordu bu bön denizci?

Gümüşün Çarptığı Adam

Conrad, Amerikan emperyalizminin inceliklerini 'öngören' *Nostromo*'yu yazmayı öylesine ciddiye almıştı ki, "*Nostromo* bitip de ben yeniden doğuncaya kadar kendim değilim ve kendim olmayacağım!" diyordu. Hiçbir romanında doğrudan İncil'den bir parçayı epigraf olarak kullanmadığı halde, Bernard Meyer onun kendini Hz. İsa ile özdeşleştirdiğini düşünüyor, Dwight Purdy de ona katılıyordu. "Conrad için yazmak bir tür vahiy, bir nevi teofani idi." (Uluhiyetin tecellisi.) Avrom Fleishman, Conrad'in dilinin, geleneksel sanatçı metaforunu değiştirip, onu "tarihsel bir dünyanın yaratıcısı" kıldığını belirtiyordu. 1904 yılında yayımlanan *Nostromo*, onun henüz tohum halindeki 20. yüzyıl tarihsel dünyasını imgeleminde nasıl canlandırabildiğini hakkıyla kanıtlıyor. ABD'nin Latin Amerika ve genelde "Üçüncü Dünya" ülkeleriyle ilişkileri "Nostromo Modeli"nden ciddi bir sapma göstermedi!

Gelişmeleri özetleyelim: Asya ve Afrika'daki kaba sömürgecilikten farklı olarak, Latin Amerika'daki

sömürgecilik faaliyeti "yatırımcı" bir nitelik gösteriyor. Yerel kaynakları geliştirmeye odaklı, incelikli bir talandır söz konusu olan. Başlangıçta talan karşıtı olsalar da, kurtarıcı yerlilerin bir kısmı sonunda mânen yorulup talan kervanına katılmak istiyor. (Bizde bunun muadili, devrimcilerin reklamcı, mücahitlerin müteahhit olması mıdır?) Darbeci general Montero'nun önde gelen kurmaylarından Sotillo, bu yüzden kayıp gümüşün peşine düşmüştü. Maksadı, gümüşü "emperyalistlerin ve onların yerli işbirlikçilerinin" elinden alıp devlet hazinesine göndermek değil, kendi kasasına koymaktı. Conrad'in ifadesiyle, "Zekice bir tek saldırıyla zengin olma hırsı, düşünme yeteneğine üstün gelmiş", bu yüzden mücadeleyi terk edip denizde gümüş aramaya koyulmuştu. Sömürücülere ateş püskürüyordu: "Siz yabancılar buraya, ülkemizin zenginliklerini soymaya gelirsiniz. Gözünüz hiç doymaz! Küstahlığınızın hududu yoktur!"

Bunları söyleyen bir adamdan bencil açgözlük beklemezsiniz, değil mi? Ama öyle değil, işte. Gerçek ülkücülük yoksunu Sotillo'nun, fırsat ele geçtiğinde, kuzeylilerden (Avrupa/Amerikalılar) daha doymakbilmez bir 'çocuk' olduğu görülmektedir: "En küçük bir kışkırtmayla dünyayı fethetmekten daha azını düşlemeyen, kuzeylilerin o karmaşık idealizminden yoksun olan tutkulu, saf güney ırkının açgözlülüğünde hep çocukça bir şey vardır." Bu arada hakiki ülkücü Garibaldino, eşini kaybetmenin hüznü içindedir. Din adamlarına ateş püskürür. "Papazlar kutsal topraktan söz ederler! Hah! Tanrı'nın yarattığı bütün topraklar kutsaldır. Ama deniz, ne kral, ne papaz, ne de zorba tanıyan deniz, hepsinden daha kutsaldır. Onu denize gömmek isterdim. Orada ne soytarılık, ne mum, ne tütsü, ne de papazların mırıltılarla serptiği kutsal su vardır. Özgürlüğün ruhu sular üstündedir!"

Mistik Kapitalistin Kararlılığı

Madenin patronu Charles Gould da ülkücü bir hesap adamıydı; "maddî çıkarların" takipçisi, kararlı bir Avrupalı. Zola'nın on yıl kadar önce yazdığı *Para* romanındaki pervasız Saccard ile ülkücü mühendis Hamelin'in niteliklerini birleştirmiş gibiydi. Hem para kazanma, hem de yerli halkı ilerletme peşindeydi. Onları gerçekten değiştirmek istiyordu, bunu başarıyordu da. "Madenin yakınlarında yaşayan ahali, madende görev aldıktan sonra değişmişti. Bu hiç rahat yüzü görmemiş yarıvahşi Kızılderililerde, birkaç yıl içinde, güçlü bir örgüte katılmış olma duygusu gelişmişti. Madenle gurur duyuyorlardı, ona bağlanmışlardı. Maden, güven ve inanç vermişti onlara." Madene öylesine bağlanmışlardı ki, sanki kendi elleriyle yaptıkları bir put gibi, ona "koruyucu ve yenilmez bir güç" atfediyorlardı.

Charles bu yüzden madeni darbecilere yâr etmek istemiyordu. Kazanç arayışı kendi özel mistisizmini doğurmuş, Marx'ın PMP (Para-Meta-Para) çevriminin yerini adeta İMİ (İnsan-Maden-İnsan) çevrimi almıştı. PMP'deki ikinci P nasıl birinciden daha büyük bir miktar ise, İMİ'deki ikinci İ de daha üst bir insan idi. O kadar gözükaraydı ki, eski binbaşı Don Pepe'ye, sıkışma anında her şeyi havaya uçurma görevini bile vermişti. Don Pepe, Charles Gould'a, "silahlı bir gücün yaklaşması durumunda, boğazı büyük dinamit lokumlarıyla yıkacak, ana tüneli yıkıntılarla tıkayacak, yolları bozacak, su gücü sağlayan barajı havaya uçuracak, ünlü Gould İmtiyazı'nı dehşete salınmış bir dünyadan gökyüzüne parça parça uçuracak zamanı kazanıncaya kadar savunacağına" söz vermişti. Maden, babasını yakaladığı ölümcül hırsla Charles Gould'u da avucuna almıştı. Binbaşının gözünü kırpmaksızın ve hiçbir pişmanlık duymaksızın madeni pekâla havaya uçurabileceğini biliyordu Charles. Binbaşı, "o isimleri kendilerinden menkul Liberallere" duyduğu kinden ötürü her şeyi havaya uçurabilecek bir adamdı. "Liberallermiş! İnsanın o kadar iyi bildiği sözcükler, karabasanı

andıran anlamlar kazanıyor bu ülkede. Özgürlük, demokrasi, yurtseverlik, hükümet; bütün bu sözcüklerde bir çılgınlık ve cinayet tadı var."

Madenci ile darbecinin çatışması, yirminci yüzyıla rengini veren sömürgeci/sömürülen ülke ilişkisinin mahiyetine tutulmuş sadık bir aynaydı. Yatırımcı/sömürücü, liberal işbirlikçilerle gayet iyi anlaşıyor; fakat talandan dışlanmış yerli unsurlar ayaklanınca, liberaller 'yurtsever' maskeler takarak onların safına geçiyorlardı. Bu sefer sömürgecinin mistik/idealist damarı kabarıyor ve kendi gibi çılgınlarla, müktesep hakları ayak takımına kaptırmama mücadelesine girişiyordu. Romanımızdaki mistik yatırımcının kararı da kesindi: Gould İmtiyazı geriye alınamazdı. "Babası istememişti onu. Oğlu ise hiçbir zaman teslim etmeyecekti." Özellikle de çalışır durumda teslim etmeyecekti asla. "Bir kez yıkılınca da, böyle bir işletmeyi küllerin ve yıkıntıların içinden bütün gücü ve zenginliğiyle çıkartıp canlandıracak güç nerdeydi, hani?" Darbecilerde bu güç yoktu. "Böyle uğursuz bir leşe dokunmaya gönül indirecek yabancı teknik ve sermaye neredeydi peki?" Charles acı çekiyor, söylemek zorunda kaldığı şeylerden iğreniyordu. "Fazla kahramanca şeylere benziyordu söyledikleri. Gould İmtiyazı soyut adaletin simgesiydi."

Maden dünya ölçüsünde ün kazandığı için, Charles Gould'un tehdidi, Pedro Montero'nun "ilkel zekâsını" etkiledi. Gould İmtiyazı, ülkenin maliyesinde ciddi bir gelir kaynağıydı; birçok resmi yetkilinin özel bütçesini de ilgilendiriyordu. Bürokrat ve devlet adamları için bir tür yemlikti maden. "Gelenekti bu. Bilinirdi. Söylenirdi. İnanılırdı. Her içişleri bakanı, San Tome Madeni'nden maaş alırdı. Doğaldı bu." Pedrito da, darbeci kardeşinin hükümetinde içişleri bakanı ve konsey başkanı olmayı tasarlıyordu. Rol modeli Duc de Morney, Fransa'nın İkinci İmparatorluk döneminde bu yüksek görevleri işgal etmiş ve kendisine önemli çıkarlar sağlamıştı. Pedro'nun eli armut mu toplayacaktı?

Sonunda darbeci ile madenci karşı karşıya geldiler. Charles Gould çok kararlı biçimde, hükümet isterse San Tome Madeni'nin

yıkımına neden olabilir; fakat ben olmadan, elinden olumlu bir şey gelmez, diyordu. "Dehşet verici bir sözdü bu ve aklını zaferin ardından gelecek yağmaya takmış bir politikacının duygularını incitecek biçimde hesaplanmıştı. Bay Golud ayrıca, San Tome Madeni'nin yıkımının öteki girişimlerin de yok olmasına neden olacağını, Avrupa sermayesinin geri çekileceğini, dış borçların son taksidinin verilmeyeceğini de söyledi." O ana kadar kendisine hiç *Ekselans* dememiş olan Bay Gould'un kararlı tutumu Pedrito'yu kendi gözünde küçülttü. Hâlden anlayan aydın bir insan edası takındı ve Charles'tan her türlü endişeyi aklından çıkarmasını rica etti. Ülkenin efendisi olan güvenilir kardeşinin, bu akıllı ve yurtsever kahramanın kafasındaki hiçbir düşünce yıkmak, yok etmek düşüncesinden daha uzak olamazdı! "Sizden rica ediyorum Don Carlos, o anti-demokratik önyargılarınıza kapılmayınız." Darbeci birden "demokrasinin en yüce anlamının Sezarizm olduğunu" keşfetti: Doğrudan halkın oyuna dayalı bir emperyalist yönetim. "Sezarizm tutucuydu. Güçlüydü. Sıraları, unvanları ve farklılıkları gerektiren demokrasinin yasal gereksinimlerini tanırdı. Sezarizm barış demekti. İlerleyiciydi. Ülke refahını güven altında tutardı. Don Carlos gibi insanları baş tacı etmekten sevinç duyan bir rejimdi. Cumhuriyetçilik, yapacağını yapmıştı. Emperyalist demokrasi geleceğin gücüydü." Güneş altında yeni bir şey yok: Kendinde biraz olsun güç vehmeden, çalabiliyor her telden!

Nostromo Yeniden Sahnede

Gümüşü adada Decoud ile bırakan Nostromo, yorucu bir yolculuk ve millerce yüzdükten sonra eski kalenin yıkıntısına çıkmış ve derin bir uykuya dalmıştı. Tam 14 saat sonra uyandı nihayet. "Yakışıklı, güçlü ve çevik; başını geriye attı, kollarını açıp ve belini hafifçe bükerek gerindi. Uyanmakta olan, görkemli ve bilinçsiz bir vahşi hayvan kadar doğal ve kötülükten uzak, tembel tembel homurdanarak, bembeyaz dişlerini göstere göstere esnedi. Sonra, düşünceli bir kaş çatışın altından boşluğa apansız

dikilen bakışlarda insanın kendisi belirdi." Uyandığında, yırtıcı bir kuşun, ölüm belirtilerini bekleyen gözleriyle karşılaşmış, "henüz ölmedim" diye mırıldanmıştı. Yaptığı son iş, gururuna tamamen uygun ve onun kadar içten ve gerçek bir şeydi. Fakat uyanışında bu türden özellikler yoktu; şanına uygun değildi yani. Bir şeylerin sonuna benziyordu. Kentin de sonu gibiydi. "Kentin sokaklarından, büyük küçük herkesin tanıdığı bir insan olarak atını sürüp geçemeyeceği düşüncesi, kenti, varlığı olmayan bir şey gibi gösteriyordu gözüne." O, kent için yoksa; kent de onun için yoktu!

Asıl derdi şuydu Nostromo'nun: Kendisini kimsenin 'merak etmediğini' düşünüyordu. Garibaldino'dan bir vakitler duyduğu şey doğruydu: Krallar, bakanlar, aristokratlar, genel olarak zenginler, halkı yoksulluk içinde ve kul köle olarak tutarlardı. Onları, köpekler gibi, kendi hizmetlerinde, dövüşmek ve avlanmak için tutarlardı. "Nostromo, övülme, yüceltilme açlığı içinde yaşam yemişini öyle derince ısırmıştı ki, onun özündeki tozun toprağın tadını duymuştu ağzında." Bütün zenginlerin bencilliğine küfretti. Ülkeyi bütünüyle terk etmeyi düşündü bir an. Uzun bir sarhoşluk nöbetinden ayılmış ve hiçbir şeyi yerli yerinde bulamamış gibiydi: Sadakatinden çıkar sağlamıştı herkes. Monterocular kenti tamamen ele geçirmiş, Avrupalılar direnmekten vazgeçmiş, kibar takımı teslim bayrağını çekmişti. Herkes direnmekten vazgeçmişti, Don Carlos bile. Kişiliğinde ani ve güçlü bir değişiklikle öfkeden deliye dönmüş olan Capataz (Nostromo), bütün dünyasını, inancını ve cesaretini yitirmiş bir durumda seyrediyordu. İhanete uğramıştı. Gitmeliydi. Ama nereye? "Yanlış manlış yok. Bize, kendileri için dövüşmek ve avlanmak için yaratılmış köpeklermişiz gibi bakıyor ve kışkırtıyorlar bizi. Garibaldino haklı."

Nostromo hiçbir zaman düşünülmemiş, hesaba katılmamıştı. Mahvedilmişti. Bekleyeni yoktu, düşüneni yoktu. "Aldatıldım!

Aldatıldım!" diye mırıldanıp Dr Monygham'a gitti. Sotillo'nun gizemli bir şekilde şehri bırakıp geri çekildiğini öğrendi. Fakat tuhaftır, Doktor ona gümüşe dair hiçbir şey sormadı. Yaşamının en umutsuz girişimi üzerine bir tek soru bile! Ruhu daraldıkça daraldı. "Belki de bizde ruh filan yoktur, ha? Köpekler gibi? Zenginlere her şey serbest!" Dr Monygham ile konuşması sert geçti, ateş püskürdü ona: "Siz kibar insanlar hep aynısınız. Hepiniz tehlikelisiniz. Köpekleriniz olan yoksullara ihanet edersiniz hep. Benim halime bak! Şu havlayan sokak köpekleri gibi hissediyorum kendimi burada: ne bir kulübem, ne de ağzımda bir parçacık kemik. Aman Tanrım! Herkesin gözünde bir hiçim."

Doktor mütebessim, "Bu kentteki herkesi kurtarmak hâlâ senin elinde!" dedi. Doktorun derdinin San Tome Madeni'ni yok olmaktan kurtarmak olduğunu iyice anlıyordu Nostromo. Maden olmazsa kendisi de bir hiç olacaktı. Garibaldino ile buluştu sonra. "Sen, boğulduğumu sanıyordun! Hayır! Zenginlerin, aristokratların, konuşmaktan ve halka ihanetten başka bir şey bilmeyen o soyluların en iyi köpeği henüz ölmedi." Bu sert tavrına rağmen, üstüne düşen son görevi de yaptı Nostromo ve haydut Hernandez'e şehrin işbirliği mesajını iletti. Yıllar sonra Kaptan Mitchell, Nostromo'nun Cayta'ya haber götürmesini "Tarihi bir gün, efendim!" diye anlatıp duracaktı. Eski düzenden yana güçler, haydut Hernandez'in de yardımıyla, Pedrito Montero'nun kuvvetlerini yenmeyi başardılar. Sotillo o sırada denizde gümüşün battığı yeri arayıp duruyordu. Decoud'un ayrılma yahut bağımsızlık hayali, onsuz gerçek olmuş, Sulaco, Batı yanlısı, liberal bir demokrasiye dönmüştü. İncelikle sömürülecekti yani. Yirminci yüzyılın büyük hikâyesi, böylece asrın dördüncü yılında, Polonyalı bir İngiliz tarafından yazılıp yayınlanmış oluyordu!..

Liberal Sulaco'dan Manzaralar

Kaptan Mitchell, olağan bir günde, uzaklardan gelen bir konuğunu şöyle ağırlardı: Öğle yemeğini Amarillo Kulübü'nde yeriz; gerçi Anglo-Amerikan'a da üyeyim, sonra Mirliflores'e de üyeyim, yeni bir kulüp, çoğunlukla genç, yaşam dolu insanlar, İngilizi, Fransızı, İtalyanı. Ama biz Amarillo'da yeriz öğle yemeğini. ... Şurada Sulaco Ulusal Bankası. Casa Avellanos bu yanda; şahane bir kadın yaşıyor orda, Miss Avellanos, güzel Antonia. Karşısında, Casa Gould. Soylu bir giriş kapısı. Evet, ilk Gould İmtiyazı'nın sahibi Gould'lar, bütün dünya tanıyor onları şimdi. Konsolide San Tome Madenleri'nin bin dolarlık hisselerinden on yedisine sahibim. Küçük bir servet, efendim. ... Tam şu giriş kapısının altında, efendim, birkaç genç mühendis arkadaşla, şu evi savunmaya hazır bekliyorduk ki, Pedrito'nun süvarilerinin, liman girişini henüz ele geçirmiş olan Barrios'un askerlerine ilk ve son kez saldırışını gördüm. O zavallı Decoud'un getirttiği yeni tüfekler karşısında dayanamadılar. Madenciler, efendim, başlarında siyah atına binmiş Don Pepe, kente yürüdüler. Senor Adminisradorlarını (Bay Gould) tam zamanında kurtardılar. Pedrito Montero, Don Carlos'u kurşuna dizilmek üzere dışarı çıkartmıştı. Madensiz Sulaco bir hiçti.

Şurada, cephesi camdan Fransız mağazasının üzerindeki, *Porvenir*'dir, en büyük günlük gazetemiz. Muhafazakâr, yani parlamento yanlısı. Amerikan bar mı? Evet, şurada bir tane daha görüyorsunuz. Kahvenizle bir puro deneyin. Yerli tütündür. Amarilo'da içtiğiniz kahveyi, efendim, dünyanın hiçbir yerinde bulamazsınız. Kaptan Mitchell, kilisede vaaz dinlemeye hazırlanır gibi bir havaya bürünerek küçük kahve fincanını dudaklarına götürürdü. ... Şu siyah elbiseli adam, ünlü (haydut) Hernandez, savaş bakanı. Şu, Bayan Gould'un arabası, katırları hep beyazdır. Şu beyaz yakalı, yüzü yaralı ters adam Dr Monygham, Devlet Hastaneleri denetmeni, Konsolide San Tome Madenleri sağlık

hizmetleri başkanı. Artık bir kodaman, efendim, ve her zamanki gibi pisin biri. Ama bizi kurtarmıştır Sotillo denen karabasandan.

Şehrin ortasına bir adalet heykeli dikilecektir, Cavaliere Parrochetti'den bir taslak yapması rica edilmiştir. Kaidenin dört bir yanına adlar kazınacak. Eh! Nostromo'nun adıyla başlamaktan iyisi olmazdı. O da herkes kadar çalıştı, birşeyler yaptı 'Ayrılma' için, ve başka birçok kimseden daha az şey geçti eline. ... Mektupları Sulaco'dan Barrios'a o götürdü. Kargaşa içindeki bir ülkede, atla, altı günde 400 millik bir yolculuk. Monterocu hatlar içinden geçen bu at yolculuğunun öyküsü, efendim, çok heyecanlı bir kitap olurdu. Hepimizin hayatı onun cebindeydi. Özveri, cesaret, bağlılık, zekâ yeterli değildi. Tam oniki gün sonra, Barrios'un gemileri limana giriyor ve *The Times*'ın verdiği adla 'Dünyanın Hazine Dairesi' Sulaco, uygarlığa doğru, büyük bir geleceğe doğru sapasağlam kurtarılıyordu, efendim.

Düzenin eski sahipleri böylesine canhıraş bir çaba içindeyken, ülkeyi emperyalizmin pençesinden kurtarmak isteyen *ulusal kuvvetler* ne mi yapıyordu? Her biri kendi gündeminin, kendi "maddî çıkarlarının" peşindeydi. Pedrito Montero boyuna Sotillo'ya haber gönderiyordu, kuvvetlerinin kendisine katılması için. "Her şeye kör ve sağırlaşmış olan Sotillo, vapurunun güvertesinde çakılmış, limanın içinde batırılmış olduğuna inandığı gümüşün aranışını izliyordu. Aklı başından gitmiş, kızıyor, köpürüyor, sandallardaki tarayıcılara küfürler yağdırıyor, ayaklarını yere vurarak bağırıyordu: İşte orada! Görüyorum! Hissediyorum!"

Bir Devrimcinin Yalnızlıkla Sınavı

Nostromo'nun tek merakı, Decoud'un başına gelenlerdi. İçinde hafif kan bulunan bir sandal bulunmuştu Isabelle adaları yakınlarında. Nostromo adaya gidip gümüşü kontrol etti ve bir kutudan dört külçe alınmış olduğunu gördü. Bağımsızlığın genç

havarisinin ölümü, "bu dünyada pek az kimsenin tanıdığı ve içimizde ancak en basitlerin dayanabileceği bir düşman olan" YALNIZLIK'tan olmuştu. Bulvarların devrimci Costaguana'lısı, yalnızlıktan, kendine ve başkalarına karşı inançsızlıktan ölmüştü. Nostromo'nun gidişinden sonra kendini bir türlü toparlayamayan Decoud, on gün kadar dayandıktan sonra, ceplerinde gümüşlerden dört külçe ile sandalda intihar etti ve denize yuvarlandı. "Entellektüel cesarete verilen ceza olan hayal kırıklığının soğurduğu bıkkınlığın kurbanı, parlak, zeki Don Martin Decoud, San Tome'nin gümüş külçeleriyle daha da ağırlaşmış, hiç bir iz bırakmadan, şeylerin sonsuz duygusuzluğu içine çekildi, yutuldu." Bozulmaz ve sadık Nostromo, Decoud'un kaderiyle sarsıldı. Ele geçirdiklerini, hiçbir şeyin elinden almasına izin vermeyeceğine kesin karar verdi. Decoud ölmüştü, ama ya o dört külçe? Ne için? İleride, başka bir zaman, daha fazlasını almaya mı gelecekti? Bunu mu anlatmak istemişti? Hazine gizli gücünü ortaya koyuyordu! "Nostromo, gümüşün saklandığı yeri seyrederek, yüksek sesle: Çok yavaş zenginleşmeliyim, diye söylendi." Bozulmanın ilk işaretiydi bu.

Özgür dünya ile yeniden bütünleşen Sulaco, "üzerinde iyilik ve kötülük ruhlarının uçuştuğu, halkın çalışkan elleriyle topraktan sökülüp çıkarılan gizli hazineleriyle" hızla zenginleşmek hususunda Nostromo'nun ölçülü davranma düşüncesinin çok ötesine geçti. Maddi değişiklikler, "maddi çıkarların" peşi sıra sürüklenip duruyordu. "Anlaşılması daha güç, dıştan görünmeyen değişikliklerse işçilerin kafalarına ve yüreklerine dokunuyor, onları etkiliyordu." Kaptan Mitchell, madene yatırdığı paranın geliriyle yaşamak üzere ülkesine dönmüştü. Dr Monygham yaşlanmış, "yasadışı bir servet gibi yüreğinin en gizli köşesine gizlediği tükenmek bilmez özveri hazinesiyle" yaşayıp gidiyordu. Peder Corbela'nın, Sulaco'nun ilk başpiskoposluğuna yükseltilişi, Sulaco'nun, Holroyd Misyonerlik Vakfı'nca örgütlenen Protestan istilasına karşı bir hareket olduğuna inanılıyordu.

"Costaguana'nın geri kalan kısmını da Sulaco'nun düzenine ve refahına katmalıyız; başka çare yok," diyordu Dr Monygham. Antonia, "inanıyorum ki, ta başından beri zavallı Decoud'un niyeti de buydu" diye ekliyordu.

Dr Monygham, idealist gençleri ve adalet havarisi Katolik papazı önemli bir hususta uyarmadan edemiyordu: "Maddi çıkarlar, sırf acıma ve adalet düşüncesiyle kendi gelişmelerini tehlikeye atmanıza izin vermez. Hem belki doğrusu da budur." Peder Corbelan, "Onlar için çalıştık; yabancıların bu maddi çıkarlarını biz meydana getirdik" diyordu. Doktorun cevabı kısa ve yalındı: "Ama onlarsız bir hiçsiniz. İzin vermezler size." Peder, pes etmiyordu: "Gözlerini açsınlar öyleyse, umutları boşa çıkarılan halk, ayaklanıp refahtan paylarını isteyecektir bir gün belki." Bayan Gould, keder içinde sızlanıyordu: "Hiç barış olmayacak mı? Hiç huzur olmayacak mı?" Doktorun cevabını, 21. yüzyılın siyaset bilimi kitaplarına epigraf yapsak, yeridir: "Hayır! Maddi çıkarlar gelişirken barış ve huzur olmaz. Kendi yasaları var onların, kendi adaletleri. Bu gelişim, amaca ulaşmak için her türlü çareye başvurur ve gayri insanîdir. Ancak, bir halk ilkesinde bulunabilecek fikir doğruluğundan, süreklilik ve güçten de yoksundur." Aklı büsbütün karışan Bayan Gould, adeta inler: Biz bunun için mi çalışıp durduk? İnatçı bilgeliğin mümessili Dr Monygham, acı gerçeği romanımızın çocuksuz Meryem'ine şöyle açıklar: Bütün ülkücüler gibi, kocanız da düzelmezdi. Kendini gümüş madenine adamıştı. Düzenin ve adaletin zaferine olan inancını bağladığı "maddi çıkarlar" uğruna gösterdiği zor ve kararlı hizmette, düzelmezdi. "Kusursuz bir insandı o, kusursuz. Koskoca, kalıcı bir başarıydı onunki; aşksa, kısa bir unutkanlık, kısa bir sarhoşluk anından başka neydi?" Sulaco'nun bir numaralı kadınının üzerine koskoca bir yalnızlık çökmüştü. Elinden hiçbir şey gelmeden öylece uzanmış uyuyan talihsiz bir insanın duyulmaz sessizliğiyle şu sözler döküldü ağzından, amaçsızca: "Maddi çıkarlar."

Dengesi Bozulan Nostromo

Nostromo çok ağır bir biçimde zenginleşiyor, adada gizlediği gümüşü parça parça getirip servetine katıyordu. Hazinesinin hem kölesiydi, hem de efendisi. Fakat gizli gizli iş yapmaktan utanıyor, gururu kırılıyordu. En çok da, aklını bir an olsun hazineden alamayışından acı çekiyordu. "İnsanın bedenine bir günah, bir suç girmesin, kötü huylu bir ur gibi yer bitirir onu, bir ateş gibi eritir, tüketir. Nostromo huzurunu yitirmişti; tüm niteliklerinin içtenliği, gerçekliği yok olmuştu. Bunu kendi de hissediyor ve durup durup San Tome gümüşüne lânet yağdırıyordu. Cesareti, görkemi, boş zamanları, çalışması, her şey eskisi gibiydi; ne var ki, hepsi yapmacıktı. Fakat hazine gerçekti. Her gün daha sıkı bir zihinsel bağla bağlanıyordu ona. Fakat külçelere dokunmaktan nefret ediyordu."

Garibaldino'nun Nostromo'ya tutkun iki kızı vardı ve Capataz bunlardan küçüğüne vurgun olduğunu sezmişti. Adadan her fırsatta bir iki külçe gümüş aşırmak canını sıkıyordu. Az da olsa yakayı ele verme tehlikesi vardı. Garibaldino'yu adaya fener bekçisi atamayı tasarladı ve bunu yetkililere kabul ettirdi. Bu arada, özetlemeyi Conrad'e haksızlık sayacağım bir şekilde, büyük kız Linda ile nişanlandı. Küçük kız Giselle, kalbi yırtılırcasına soruyordu: "Ruhum senin için yaratılmıştı! Ama aramıza ne girebilir? Ne? Söyle bana! Bu gece kaçır beni." Eski halk kahramanı, yeni gümüş kölesi, "kollarında bir zincirin ağırlığına, dudakları üzerinde soğuk bir elin baskısına benzer bir şey hissetti. Büyüye karşı savaşıyordu." Yapamam, dedi. İkimizle bu özgür dünya arasında duran bir şey var. Ne olabilir aramızda ki? "Bir gümüş hazinesi!"

Buna rağmen kız, seni seviyorum diyor, başka bir şey demiyordu. "Bu sözler ona, alışmadığı bir özgürlük duygusu verdi. Hazinenin uğursuz yüzünden daha güçlü bir büyü vardı bu sözlerde; o ölü şeye olan bezdirici kulluğunu, coşkuyla inandığı

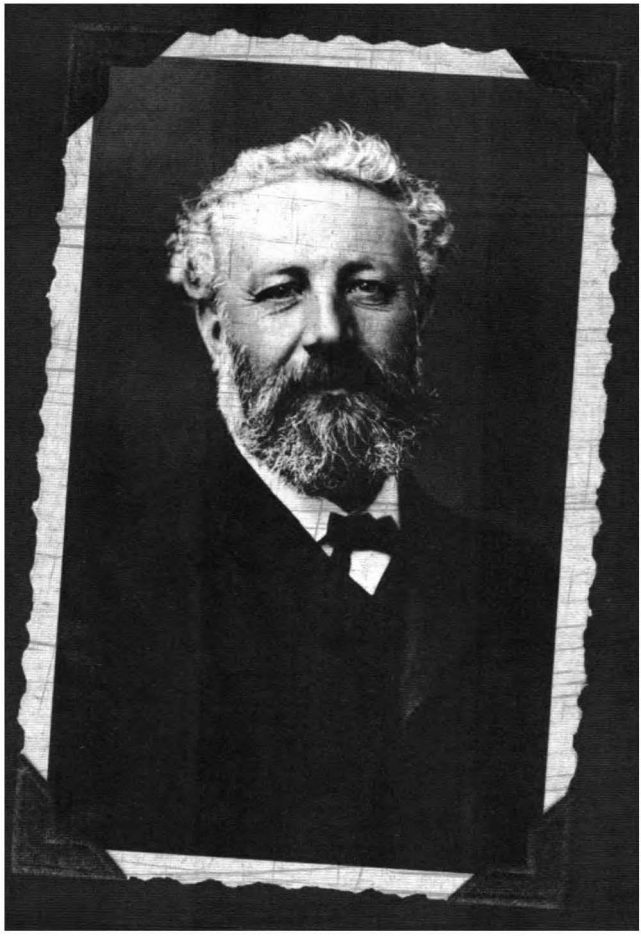
bir güce döndürüyordu." Nostromo'ya göre zenginler halktan çaldıkları servetle yaşıyorlardı, ama o hiçbir şey almamıştı zenginlerden, "çılgınlıkları ve ihanetleriyle zaten kaybetmiş olduklarından başka hiçbir şey." İhanet etmişlerdi ona, aldatmış, ayartmışlardı onu. Hazineyi öç almak amacıyla saklamıştı; ama şimdi umurunda değildi bu. Sadece kızı düşünüyordu. Gizlice kaçmaya karar verdiler ve Nostromo bu emelini gerçekleştirmek üzere bir gece sessizce adaya geldiğinde, kendisini hırsız sanan Garibaldino tarafından vuruldu. Son sözü: "Gümüş öldürdü beni!"

Kırklar Dağı'nın yüzü
Karanlık sardı düzü
Kör olasın Suzan Suzi
Gümüşlük çarptı bizi.

Jules Verne

Begüm'ün Beşyüz Milyonu

Fransız Gözüyle Alman Emperyalizmi

Hemingway'in "Kilimanjaro'nun Karları" öyküsünün dibâcesi hafızaya kazınacak türdendir: "Kilimanjaro karlarla kaplı, altıbin beşyüz metre yüksekliğinde bir dağdır. Afrika'nın en yüksek dağı olduğu söylenir. Dağın batı zirvesine *Ngaje Ngai* yani *Tanrı'nın Evi* denir. Batı zirvesinin yakınlarında donmuş ve kurumuş bir leopar cesedi vardır. Kimse leoparın o yükseklikte ne aradığını açıklayamaz."

Leoparın o yükseklikte ne aradığını açıklayamıyorsak, Almanların Berlin'den 7000 km uzaktaki o koca dağı sahiplenmesini nasıl açıklayacağız? "Kilimanjaro, Alman'dır. Bir Alman dağıdır ve ayrıca Alman İmparatorluğu'ndaki (*Reich*) en yüksek dağdır. Yurdumuzdaki hiçbir dağın tepesinde ebedî kar bulunmasa da, ekvatorun sadece üç derece güneyinde, yeni elde ettiğimiz tepenin zirvesini kaplıyor." Bu sözler, 19. yy sonları Alman seyahat (Türkçesi: keşif ve işgal!) literatürünün en önde gelen isimlerinden biri olan Falkenhorst'a ait. Kitaplarının başlıkları bile Tanrı'nın Evi'ne göz diken Almanların özlemlerini yeterince ifşâ

ediyor: *Auf Bergeshöhen Deutsch-Afrikas* (Alman Afrika'nın Dağ Tepelerine Dair); *Durch die Wüsten und Steppen des dunklen Weltteils* (Kara Kıtanın Çöl ve Stepleri Boyunca).

Almanlar geç kalmıştı. Ulusal birliklerini ancak 1871'de gerçekleştirmiş; sanayileşmeye İngiltere'ye kıyasla yarım asır geriden başlamışlardı. Fakat siyasetten sanayiye, finanstan askerliğe, şiirden romana kadar bütün alanlarda hummalı bir çalışma içindeydiler. Sonradan gelenler tutkulu ve dev(i)rimci, önden gidenlerse tutucu olur. Almanlar 18-19. yy boyunca sayısız Alman prensliklerini önce ortak bir pazarda (*Zollverein*, 1834), sonra ortak bir siyasî liderlikte (*Bismarck*, 1871) birleştirip ayakları üzerinde dikilinceye kadar, İngiliz, Fransız ve diğer Avrupalılar dünyanın neredeyse yarısını ele geçirmişlerdi. Latife yollu söylersek, Almanlar adil düzenciydi: Dünyanın adilâne pay edilmesini istiyorlardı. Parsayı toplamış olanlar "yeniden bölüşüme" yanaşmayınca, önce 1880'lerde *Afrika uğruna kapışma* başladı. On yıl içinde koca kıta, kapanın elinde kaldı. Ama kara (bahtlı) kıtanın ahı yerde kalmadı ve çeyrek asır sonra Avrupa ulusları kendi aralarında tarihin en kanlı savaşına tutuştu. Almanlar yenilmiş gözükse de, pes etmediler ve kendilerini ikinci tura hazırladılar. İkinci savaş daha kanlı oldu ve Avrupa ikiye bölünerek doğusu Moskova'ya, batısı Washington'a bağlandı. Dünya sistemindeki merkezî rolünü kaybetti. Şeyh Galib diliyle söylersek, zevrak-ı derûnu kırılıp kenare düştü...

İngiliz ve Fransızların "Alman yükselişi"ne karşı siyasî, askerî ve iktisadî mücadelelerinin nasıl yürütüldüğü belki binlerce akademik çalışmanın konusu olmuştur. Ya kültürel ve bilhassa edebî mücadele? Büyük bir kara deliği andıran bu meseleye küçük bir katkı kabilinden, popüler Fransız fütürist/romancı Jules Verne'in *Begüm'ün Beşyüz Milyonu* başlıklı romanını irdelemek istiyorum. Şaşırdınız, değil mi? Hani şu *Seksen Günde Devr-i Alem* veya *Denizler Altında Yirmibin Fersah* gibi "çocuk romanları"nın yazarı, Fransız-Alman sömürgecilik yarışında

nasıl bir rol oynamış olabilir, *mi diyorsunuz*? Sonra şu Begüm Hanım da kim oluyor? Yoksa bu iki ulus Hindistan'da da mı kapıştılar? İzah edelim:

Bölüşülen Hind Mirası

Dr. François Sarrasin, kendini bilime adamış bir insanlık aşığıdır, bütün Fransızlar gibi! Uluslararası bir bilim kongresine katıldığı Londra'da, kendini hukuka adamış bir İngiliz avukat otel odasına çıkagelir. Sözü uzatmayalım, meğer Sarrasin'in büyük dedesi Begüm adlı bir Hind baronetle evlen*mişmiş*; baronetten kalan para bankada şişe şişe tam beş milyon sterlin yahut 525 milyon franga ulaş*mışmış*. Böylece bilim adamımız hiç beklemediği, biraz da arzu etmediği bir şekilde, muazzam bir servete konmuş. Hemen oğluna yazdığı mektup derinden bilgelik kokuyor: "Sevgili çocuğum, akılalmaz bir servete kavuştuk! Böyle bir servetin bize yüklediği yeni görevleri ve zihin sağlığımız üzerinde yaratabileceği tehlikeleri sen de benim gibi anlayacaksın. ... Biz, bilimin mütevazı neferleri kendi karanlığımızda mutluyduk. Bundan sonra da mutlu olacak mıyız?" Mösyö Sarrasin mektubunun devamında bu gökten düşen serveti "yeni ve güçlü bir bilimsel makineye, medeniyetin harikulade bir aletine" dönüştürmedikçe içinin rahat etmeyeceğinin işaretlerini verir. Olay kongreye katılanlar tarafından da duyulduğunda, onlara kendisini sadece "bilimin yed-i emini" olarak gördüğünü söyler: "Bu servet bana ait değildir, insanlığa aittir, Terakkiye aittir!" (Alkışlar. Herkes ayağa kalkar!) "Sizi yargıç tayin ediyorum ve siz bu hazinenin en iyi şekilde nasıl kullanılacağına karar vereceksiniz!"

Dese de, icatçı insanlık aşığı doktorun kafasında planı hazırdır. Yeni sanayi toplumu insan sağlığını tehdit etmektedir. "İnsanlar şehirlerde, çoğunlukla hava ve ışıktan, hayatın bu iki zaruri unsurundan yoksun meskenlere yığılıyorlar. Bu yerleşim yerleri enfeksiyon odaklarına dönüşüyor. İnsanlar buralarda

ölmeseler bile ciddi sağlık sorunları yaşıyor, üretim güçleri azalıyor ve böylece toplum için çok değerli alanlarda kullanılabilecek büyük miktarlarda işgücünü kaybediyor." Doktor, sadece sağlık koşulları bozulan insanları değil, kapitalist sistemin kendisini de kurtarmak peşindedir. Heyecanla devam ediyor: "Neden, tamamıyla bilimsel veriler üzerinden bir örnek kent planı çizmek için hayal dünyalarımızın bütün güçlerini birleştirmeyelim? Ardından da, elimizdeki parayı neden bu kenti inşa etmeye ve uygulamalı bir eğitim olarak dünyaya sunmaya adamayalım?" Fransız doktor böylece Kilimanjaro'nun karlı zirvesine çıkamasa da, insanî duyarlılığın zirvesine ayak basmaktadır! Tabii, millî duyguları her zaman ağır bastığından, aslında Sağlık-Kent veya Refah-Kent olarak adlandırılması daha uygun olacak bu şehre Frans-Kent adını veriyor. İnsanlığa hizmet yolunda bu kadarcık ulusçuluğa da izin olmalı, değil mi?

Roman bu ya, haber Almanya'ya ulaşır ulaşmaz, Therese Schultze adlı başka bir bilimadamı hemen harekete geçip, pek de güvenilir olmayan bir kanıtla mirasa ortak olmaya çalışır. Alman bu, koca Hindistan'ın mirasını aptal bir Fransıza bırakır mı? Fakat (görünüşte) paradan ziyade, ulusal bir davanın peşindedir Herr Schultze: "Onun için asıl mesele, Cermen ırkının bütün diğer ırklar karşısında üstün olması gerekliliğini ispatlamaktı. Bu mirası talep etme konusunda ısrarlı davranıyorsa bunun nedeni özellikle, onu ancak budalaca değerlendirebilecek olan Fransızların elinden söküp almaktı! Rakibinde en çok nefret ettiği şey, onun milliyetiydi! Bir sözde bilim adamının, bir Fransızın, bu muazzam serveti *Fransız fikirlerinin hizmetinde* kullanabileceği fikri onun kendini kaybetmesine sebep oluyor ve haklarını sonuna kadar talep etmeyi bir görev haline getiriyordu."

Gene sözü uzatmayalım, İngiliz hukuk adamının mükemmel ayarı ve hakiki mirasçı Fransız profesörün alicenap davranması sayesinde, mirasın yarısına el koyuyor. Heyecanı biraz daha arttıralım: Fransızların kent projesini öğrenir öğrenmez, Herr

Schultze hemen kendi alternatif projesini düşünmeye başlıyor. "Fransız girişimi ona saçma geliyordu ve başarısız olmaya mahkumdu. Çünkü Latin ırkının çöküşünü, Sakson ırkına tâbiyetini ve ardından da yeryüzünden topyekün silinmesini öngören İlerleme yasasına aykırıydı." Alman ırkının bütün diğerlerini yutması gerektiğini kanıtlayan "farklı ırklar üzerine karşılaştırmalı çalışmaları ile tanınan Jena Üniversitesi *privatdozenti* Schultze", şu Fransız pigmeleri yok etmek için "doğanın yaratıcı ve yıkıcı gücü tarafından" özellikle seçilmişti. Frans-Kent ile aynı zamanda, "bu saçma karınca yuvasını" yıkacak güçlü bir kent kuracaktı: Çelik-Kent! Ve her nedense, iki kent de Avrupa'da değil, ABD'de kuruluyordu: Oregon'un güneyinde, Büyük Okyanus kıyılarının on fersah ötesinde...

Çelik-Kent'in Topları

Fransız profesör insanî amaçlı sağlık kentinin inşâsıyla uğraşa dursun, Alman rakibi dünyanın en büyük top imalatçısı haline geliyordu. Fransa'da kırk tonluk, İngiltere'de yüz tonluk toplar yapılabiliyorken, "Essen'de Mösyö Krupp 500 tonluk çelik bloklar dökmeyi başarmıştı." Almanların farkını görüyorsunuz! Ya Jules Verne'nin kurgu kahramanı ne yapıyordu, diye sual edecek olursanız: "Herr Schultze sınır tanımıyordu. Ondan herhangi bir ağırlık veya güçte bir top isteyin, bu topu size belirlenen süre içinde, yeni bir metal para gibi pırıl pırıl teslim ederdi." Dökümhanesi tam bir sanat eseriydi: "Hareketlerin kesinliği öylesine olağanüstüydü ki, son hareketin ardından gelen saniyenin onda birinde son pota boşalmış ve fıçıya atılmış oluyordu. Bu mükemmel işlem, yüz insanın iradesinin yarattığı işbirliğinden çok, kör bir mekanizmanın sonucuydu. Bunlarla birlikte *katı bir disiplin*, alışkanlığın gücü ve müzikal bir ölçünün kudreti bu mucizeyi mümkün kılıyordu."

Dr. Sarrasin'in manevi evladı Marcel bir yolunu bulup Çelik-Kent'e girer ve bu dehşetli Alman harikasının sırlarını elde

etmeye çalışır. Şifreli notlarından şunları okuyoruz: Dökümde bildiğimiz Chernof usulü, eritmede ise Krupp yöntemi uygulanıyor. Hareketlerde hayranlık uyandıracak bir eşzamanlılık var ama. "İşlemlerdeki bu kesinlik, büyük Alman gücüdür. İşlemler, Cermen ırkının doğuştan sahip olduğu *müzikal bir duyguyla* yürütülüyor. İngilizler asla bu mükemmeliyeti yakalayamazlar; onlarda ya kulak eksik, ya disiplin. Dünyanın bir numaralı dansçıları olan Fransızlar ise, buna kolaylıkla ulaşabilirler." Herr Scultze, Çelik-Kent'in ortasında kendisi için bir kule inşâ ettirmişti. Burada, "Almanya'nın bütün dünyaya hakim olmasını sağlayacak, eşi benzeri görülmemiş, korkunç bir savaş makinesini tamamlamak için" çalışıyordu.

Jules Verne, romanın ilerleyen bölümlerinde adeta şairleşir. Yıkım makinesi Almanya, sürekli olarak medeniyet inşâcısı Fransa ile zıtlaştırılır. Herr Schultze'nin savaşçı Çelik-Kent'inin yanıbaşında, bütün dünya için bir Fransız barış adası kurulmaktadır: "Ümitsizliğe düşmüş halklara yeni bir ufuk göstererek, herkesi hayır kurumlarından yararlandıran mutlu şehir Frans-Kent..." Buradan casusluk amacıyla Çelik-Kent'e gelen Marcel, Herr Schultze'nin en yakın mühendisi olmayı başardıktan sonra, fırsatını bulduğunda ona hak, insanlık gibi kavramları hissettirmeye çalışıp, onu Frans-Kent'i yıkma fikrinden vazgeçirmeye çalışır. Aldığı cevabı tahmin edebilirsiniz: "Azizim, birçok bakımdan tıkır tıkır işleyen kafanızda, size çok zarar verecek olan bir Kelt fikirleri zemini var! Hak, iyi, kötü, bütün bunlar tamamıyla göreli ve değişken şeylerdir. Mutlak olan yalnızca büyük doğa kanunlarıdır. Yaşam mücadelesi kanunu da aynen yerçekimi kanunu gibidir. Bunun dışında kalmaya çalışmak budalalıktır. Doktor Sarrasin'in kentini yıkacağım. Topum sayesinde benim elli bin Almanım, orada ölüme mahkum bir topluluk oluşturan yüz bin hayalperestin kolayca hakkından gelecek."

Frans-Kent'te Osmanlı Mimarisi

Büyük Alman tehdidine rağmen, medeniyet nümunesi Frans-Kent'in inşası son hızla devam etmektedir. Osmanlı mahallesinden esinlenmişe benzeyen kentin mimarisi, İstanbul'umuzun istikbali için de model alınabilecek güzelliktedir. Belediyecilerimize arz ederim:

1. Her ev, ağaç, çimen ve çiçek ekilmiş bir arazi payı üzerinde müstakil olacak ve tek bir aile tarafından kullanılacaktır.

2. Hiçbir ev iki kattan fazla olmayacak, hiçbiri diğerinin havadarlığına ve ışığına engel oluşturmayacaktır.

3. Bütün evlerin cephesi sokaktan on metre geride parmaklıkla ayrılacaktır. Parmaklıkla cephe arasındaki bölüm, çiçek bahçesi olarak düzenlenecektir.

4. Duvarlar, numuneye uygun olarak boru şeklindeki tuğlalardan yapılacaktır. Süslemeler konusunda mimarlar özgürdür.

5. Çatılar, dört yöne doğru hafifçe eğimli, ziftle kaplı, yüksek kenarlı bir taraça şeklinde ve yağmur sularının derhal akması için uygun oluk sistemine sahip olacaktır.

6. Bütün evler, her taraftan açık ve ilk oturma planında olduğu gibi bir yeraltı havalandırması da oluşturacak bir temel kubbesinin üzerine inşa edilecektir.

7. Mutfak, kiler ve müştemilat, alışılmış kullanımın aksine üst katta, bunların geniş ve havadar bir parçası haline dönüşecek terasla bağlantı halinde olacaktır.

8. Evlerin planı herkesin kişisel zevkine bırakılmıştır. Ancak, mikrop yuvası ve zehir laboratuvarı olan iki hastalık unsuru, halı ile duvar kâğıdı kesinlikle kullanılmayacak; böylece, değerli ağaçlardan sanatkârca yapılmış ve yetenekli ustalar tarafından mozayikle birleştirilmiş parkeler, temizliği şüpheli bir yün tabakasının altında kaybolmayacaktır.

9. Her yatak odası tuvaletten ayrı olacaktır.

10. Her odanın, isteğe bağlı olarak odun ya da maden kömürü yakılan bir şöminesi ve her şöminenin dışarıdaki havayla bağlantısını sağlayan bir deliği olacaktır. Duman çatıdan dışarıya verilmek yerine, yeraltı kanallarından, evlerin arkasında, ikiyüz nüfusa bir fırın olmak üzere kentin bütçesinden yapılacak olan fırınlara ulaşacaktır.

Hitler'i Haber Veren Roman!

Bu muhteşem şehir hakkında özel bir rapor hazırlatıp yayınlayan *Unsere Centurie* adlı Alman dergisi, projede bir tek kusur görüyordu: "Bu kusur, kentin, Latin unsurunun hakim olduğu ve Cermen unsurunun özellikle dışarıda bırakıldığı bir komitenin elinde bulunuyor olmasıdır. Bu üzücü bir göstergedir. Dünyanın varoluşundan bu yana yalnızca Almanlar tarafından kalıcı şeyler yapılmıştır ve Almanya olmaksızın nihai hiçbir şey yapılamayacaktır. Frans-Kent'in kurucuları zemini hazırlayabilir, bazı özel noktaları aydınlatabilirler. Ama yine de bir gün, gerçek bir örnek kentin yükseldiğini göreceğimiz yer, Amerika'nın bu noktası değil, *Suriye* kıyılarıdır."

Nihayet hesaplaşma günü gelir ve Alman profesör topu ateşler. Fakat Marcel'in daha önce tahmin ettiği gibi, hesap eksik yapılmış ve top hedefi ıskalayarak hava boşluğunda kaybolmuştur. Aklı ve eseriyle mağrur Herr Schultze'nin akıbeti acaba ne oldu diye biz merak ede duralım, yazar bir sonraki bölüme ilginç bir başlık atmıştır: *San Francisco Borsası*. Allah Allah, borsa işi de nereden çıktı, demeyin! Kapitalist dünyada bütün yollar borsaya çıkar. San Francisco Borsasının kızıl granitten kemerlerinin altında "sarı saçlı, uzun boylu Sakson ile, mat tenli, koyu saçlı, daha çevik ve ince Kelt dirsek dirseğedir. Zenciler orada Filandiyalıya ve Hintliye rastlar. Çekik gözlü Çinli, tarihî düşmanı Japonla orada yarışır. Bütün diller, bütün lehçeler, bütün şiveler modern bir Babil'deymişçesine burada birbirleriyle çarpışır." Jules Verne'in bu romanı kurguladığı dönemden yüz yıl kadar

önce Londra Borsası'nı ziyaret eden yurttaşı Voltaire, benzer izlenimlerle dönmüştü: "Burada Musevî, İsevî ve Muhammedî sanki aynı dine inanıyorlarmış gibi alışveriş yapar ve sadece iflas edenlere kâfir derler!"

Borsaya düşen haber, Çelik-Kent Stahlstadt'ın iflası ve Herr Scultze'nin firarıyla alakalıydı. Yazar bu kısmı öyle ustaca kurgulamış ki, Fransa lehine açık bir tezgâh kokusu alsanız da, romanın yarım yüzyıl sonraki Hitler'i haber vermekte olduğunu rahatlıkla görebiliyorsunuz. "Merkezileşme Stahlstadt'ta öyle yüksek boyutlara ulaşmış, başkan öyle yetkilerle donanmıştı ki, yokluğunun çok kısa süre içinde çarkın tamamen durmasına sebebiyet vermemesi mümkün değildi. Kendi kentinin tek kralı, yargıcı, başkomutanı, noteri, avukatı, ticaret mahkemesi oydu. O olmadığında her şey tam bir hiçlik içine düşüyor ve bütün bu müthiş binalar iskambil kâğıdından şato gibi çöküyordu."

Kıssadan hisse: Roman hem gerçekliği yansıtan sadık bir ayna, hem müstakbel bir gerçekliği inşâ tezgâhı, hem de geleceğin bir tür tarihi sayılabilecek kehanet risalesi işlevlerini görebilir. Jules Verne'in şu kısacık *Begüm'ün Beşyüz Milyonu* bu kriterlerin hepsini karşılıyor. Sosyalbilimcilerin biraz da romanbilime yönelmelerinde fayda yok mudur?

İngiltere'den Almanya'ya

Bizim gibi körsünüz siz de. Ne felaketinizi tasarlayan,
Ne de ülkenizi ele geçirmek isteyen oldu.
Yokladık, düşünce alanlarımız pek kısıtlı
Tökezliyor ve anlamıyoruz olan biteni.
İstikbalinizin büyük planlandığını görüyorsunuz sadece
Biz de kendi aklımızın sipsivri yollarını
Dikiliyoruz her birimizin en kutlu yoluna
Nefretle tıslıyoruz. Kör, körle savaşıyor.
Barış gelinceye kadar, fırtına, karanlık,
Gök gürlemesi ve yağmur dinmiyor.
(Charles Hamilton Sorley)

ROMAN DİLİYLE SİYASET
MUSTAFA ÖZEL

Tarih, geçmişte yaşadıklarımız değil, gelecekte yaşamayı düşlediklerimizdir. Ulu Hakan veya Atatürk, et ve kemikten insanlar değil, özlemlerimizin ete kemiğe bürünmesidir. Özlem, arzu ve çıkarlarımızın. Bu 'hakikat'ın tasvir ve tahlili en iyi ifadesini romanlarda buluyor. Lise yıllarında boyuna özetini çıkarıp durduğumuz *Sinekli Bakkal*'da Halide Edib, Türk milletine şu derin mesajı veriyor: "Güçlü ve modern olmak istiyorsan, Şeytan'ın hakkını ver! Ama Allah'ı da gücendirme!" Bugün hâlâ 83 yıl önce yazılan bu romanın içinde yaşıyoruz. Romancı, geleceğin tarihini yazar!

Bu kitapta, eserleri farklı bir bakış açısıyla irdelenen romancılar şunlardır:

Kemal Tahir
Robert Musil
A. Midhat Efendi
Filibeli Ahmed Hilmi
Sabahattin Ali
Amin Maalouf
A.Hamdi Tanpınar
Yakup Kadri
Halide Edib
Peyami Safa
Emile Zola
Kemal Sayar
Mustafa Kutlu
Joseph Conrad
Jules Verne

THG
0559290
LAD

Mustafa Özel, Ağrı'da doğdu (1956). Boğaziçi Üniversitesi İdari Bilimler Fakültesi'nden mezun oldu (1980). Bankacılık, Sanayi ve Dış Ticaret şirketlerinde yönetici ve danışman olarak çalıştı. Marmara Üniversitesi'nden "İktisat Tarihi" alanında yüksek lisans ve doktora dereceleri aldı. İstanbul Şehir Üniversitesi Öğretim Üyesidir.

9 786059 125758